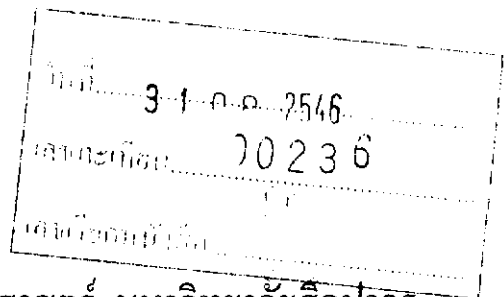

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการ สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย

ส่วนที่ 3 : สังคมและสิ่งแวดล้อม

โดย

ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
เลขที่ 197/2546-2547
เลขที่ 197/2546-2547
เลขที่ 197/2546-2547
เลขที่ 197/2546-2547
เลขที่ 197/2546-2547
เลขที่ 197/2546-2547
เลขที่ 197/2546-2547
เลขที่ 197/2546-2547
เลขที่ 197/2546-2547

โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย

หัวหน้าโครงการ

รศ. ดร. ณุชติ พวงสำลี

ผู้วิจัย

3

ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

1. ผศ.ดร. วสิน อิงคพัฒนากุล
2. อ.รัฐพล อ้นแจ้ง

ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

1. รศ.ดร. ัญญา หังสพฤกษ์
2. รศ.ดร. ชีรยุทธ ภูเพ็ชร
3. ผศ.ดร. ปิ่นทิศ ดนุรักษ์
4. ผศ.ดร. วราวุธ เสือดี
5. อ.วิลาวัณย์ ภมรสุวรรณ
6. อ.โรจน์ คุณมณีก

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

1. ผศ.ดร. หันสนีย์ จุเนาว
2. ผศ.สุชาติ นวกวงษ์
3. ผศ.ถิอพล ปุณณกันต์
4. ผศ. อุษณีย์ อุยะเสถียร
5. ผศ.ดร. อรพินท์ เอี่ยมศิริ
6. ผศ.ดร. นาฏสุดา ภูมิจำนงค์
7. ผศ.ศรีธัญญา สุจริตกุล
8. ผศ. เรวดี โรจนกนันท์
9. อ.ดร.วินัย นุตมากุล
10. อ.สัญญาชัย สุตพิพัธ์วิหาร
11. อ.ปกรณ สุวานิช
12. อ.สมพงษ์ ธงไชย
13. อ.ปฐมพงศ์ สวงวนวงศ์

ผู้ประสานงาน รศ.ดร. ัญญา หังสพฤกษ์
 ผศ.ดร.วสิน อิงตพัฒนากุล
 อ.ปฐมพงศ์ สงวนวงศ์

ผู้ช่วยผู้ประสาน อ.อรรพรรณ จิตต์พุกกุล
 นางสมพร พิมพ์ศิริ
 นางปัทมา แสงสินทรัพย์

ผู้ช่วยวิจัยฯ คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์

นายธีรพัฒน์ คล้ายมุข	น.ส.สุกัญญา เฟื่องมา
น.ส.ดุษฎี นิลุบล	นายอิทธิรัชฎ์ เฝ้าวัฒนา
นายธเนศ ธรรมปิติกสุทธิ	น.ส. กุลภรณ์ นกจันทร์
นายอิทธิรัชฎ์ เฝ้าวัฒนา	นายรัฐชา ชัยชนะ
นายวุฒิกานท์ สุขเสริม	

ผู้ช่วยวิจัยฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นายทรงศักดิ์ ทรัพย์ประพฤทธิ	นายศิวพันธุ์ ชูอินทร์
น.ส. ัญญาิกา เหมภักทสุวรรณ	น.ส.สรวงระวี จันทร์หอม
น.ส.สมปรารถนา มหาผล	นายศุภณัฐฐ์ ศิริพิทยางกูร
น.ส.จิราภรณ์ เทียมพันธ์พงศ์	นายวัฒน์สิทธิ์ ศิริวงศ์
น.ส. เพชรดา บัวสมบูรณ์	นายพลธร เวณันท์
นายณกรินทร์ บำรุงศรี	น.ส. วิษริย์ ผลเดชสถาพร

รหัสโครงการ : RDG3/22/2543

ชื่อโครงการ : โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและ
ทรัพยากรไทย

ชื่อนักวิจัย : ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

email address : deanen@mahidol.ac.th

ระยะเวลาโครงการ : พฤษภาคม 2543 – มีนาคม 2545

โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย มี
เป้าหมายเพื่อศึกษาทบทวนองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของ
ประเทศไทยในรอบ 40 ปีที่ผ่านมา สำรวจสถานภาพองค์ความรู้ทางวิชาการในปัจจุบัน ความ
สามารถในการตอบสนองต่อพลวัตของปัญหา ช่องว่างทางความรู้ เพื่อกำหนดทิศทางการ
พัฒนาและวิจัยในอนาคต และเพื่อยกระดับมาตรฐานการศึกษาวิจัยและผลต่อเนื่องต่อการเรียน
การสอน

การสืบค้น รวบรวม ทบทวน และวิเคราะห์งานศึกษาวิจัย แบ่งเป็น 3 หัวข้อหลัก คือ
การจัดการมลพิษ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสังคมและสิ่งแวดล้อม ผลการวิเคราะห์
องค์ความรู้ ปรากฏว่างานที่ผ่านมาสามารถตอบสนองต่อพลวัตการเปลี่ยนแปลงได้ในระดับหนึ่ง
เท่านั้น ยังคงมีช่องว่างขององค์ความรู้อีกไม่น้อย ในภาพรวมเพื่อเติมช่องว่างให้ประเทศไทย
สามารถพัฒนาได้ต่อไปอย่างยั่งยืน งานศึกษาวิจัยควรไปในทิศทางที่เน้นการสร้างจิตสำนึกแก่
ประชาชน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ การแก้ปัญหาคุณภาพสิ่งแวดล้อม
ที่ต้นเหตุ การจัดรูปแบบองค์กรตลอดจนแนวทางในการปรับแก้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง สร้าง
ระบบฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร และในท้ายที่สุดการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบโดย
คำนึงถึงความเกี่ยวเนื่องของปัญหา

งานทั้งหมดที่สืบค้นและรวบรวมได้ถูกนำไปจัดสร้างระบบฐานข้อมูลเพื่อประโยชน์ต่อผู้
สนใจและเป็นหลักสำหรับการต่อยอดองค์ความรู้ต่อไป

คำหลัก : ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม การบริหารจัดการ

Project Code : RDG3/22/2543

Project Title : Research Project on Review State of Knowledge of Thailand's
Environment and Resource Management

Investigators : Department of Environmental Science, Faculty of Science,
Silpakorn University
Department of Environmental Science, Faculty of Science and
Technology, Thammasart University
Faculty of Environment and Resource Studies, Mahidol University

email address : deanen@mahidol.ac.th

Project Duration : May 2000 – March 2002

Project on Review State of Knowledge of Thailand's Environment and Resource Management's objective is to search, compile, review and analyze academic papers studied in Thailand in the past 40 years.

The papers are categorized into three main groups ; namely Pollution Management, Natural Resource Management, and Society and Environment. The literature review shows that current knowledge is able to react to dynamic of environmental change only to a certain degree. The gap of knowledge is considerably large. For Thailand's sustainable development sake, future work should focus on public awareness, efficient use of natural resource, alleviating pollution problem at source, appropriate form of organization including amendment of relevant law and regulation, environment and natural resource database and lastly, always bearing in mind the interdependence of the problem.

Environment and resource literature database is also created for benefit of public and for use as starting point to develop further from already known.

Key Words : Environment Resource Environmental and Resource Management

บทสรุปผู้บริหาร

โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย

Research Project on Review State of Knowledge of Thailand's Environment and Resource Management

ความตื่นตัวและรับรู้ถึงความสำคัญของเรื่อง “สิ่งแวดล้อม” ในฐานะที่เป็นปัญหาในทางการบริหารจัดการและเป็นผลกระทบสืบเนื่องจากระบบการพัฒนาของประเทศนั้น นับว่ามีวิวัฒนาการมาในระยะเวลาไม่ยาวนานเท่าใดนัก เช่นเดียวกับกระแสความตื่นตัวของสิ่งแวดล้อมโลกที่เริ่มมาในยุคของ Silent Spring เมื่อปี ค.ศ. 1962 ที่ผ่านมานี้เอง

แต่ด้วยอิทธิพลของวิกฤตการณ์ของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาน้อยกว่าครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ได้ผลักดันให้เกิดการเรียนรู้ว่าวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้เพื่อเข้าจัดการแก้ไขปัญหาและรวมถึงการแสวงหาแนวทางในการลดผลกระทบที่เกิดขึ้น จนเกิดการสร้างองค์ความรู้และนวัตกรรมในเชิงการศึกษาวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวาง จนอาจกล่าวได้ว่า “สิ่งแวดล้อม” ได้ปรากฏ “ตัวตน” เป็นเนื้อหาหลักประการหนึ่งในการศึกษาวิจัยที่ไม่มีใครสามารถปฏิเสธได้

แต่กระนั้นก็ตาม หากสังเกตกระบวนการการสร้างองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรอย่างใกล้ชิดแล้ว จะพบว่ามีการพัฒนาและความเฉพาะด้าน (Uniqueness) อยู่หลายประการ คือ ประการแรก ความรู้ที่ว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อมมิได้เป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นบนรากฐานทางทฤษฎีที่เป็นของตนเองเสียทีเดียว แต่เป็นการสร้างองค์ความรู้บนการต่อยอดศาสตร์ (discipline) ทางด้านอื่นๆ แทบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ชีวภาพ วิทยาศาสตร์กายภาพ หรือนุญศาสตร์และสังคมศาสตร์ ก็ตาม ประการที่สอง การสร้างองค์ความรู้ทางด้านสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นมาพร้อมๆ กับวาทกรรมการสร้างองค์ความรู้ (discourse on epistemology) ที่ว่าด้วยการศึกษาแบบบูรณาการ (integrative approach) หรือการสร้างองค์ความรู้แบบองค์รวม (holistic) ที่เน้นย้ำว่าเราต้องปรับเปลี่ยนมุมมองในการศึกษาใหม่ จากการศึกษาแบบแยกส่วนมาสู่การมองเห็นทุกสิ่งทุกอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ ตรงนี้จึงเป็นความซับซ้อนในวงวิชาการหากที่ต้องจะแบ่งแยกเรื่องสิ่งแวดล้อมออกมากล่าวถึงในฐานะ “ศาสตร์” ที่เป็นของตัวเอง (a single discipline) อย่างเป็นระบบ และประการสุดท้าย ในท่ามกลางข้อจำกัดดังกล่าว ในอีกด้านหนึ่งก็มีความชัดเจนมากขึ้นเรื่อยๆ ว่า เรื่องสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรนั้นเป็นเรื่องที่มีมิติเชื่อมโยงกับมนุษย์ สังคม และพฤติกรรมอย่างแยกไม่ออก เชื่อมโยงทั้งในฐานะ “สาเหตุ” และในฐานะ “ทางออก” ของปัญหา จนอาจกล่าวได้ว่า สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรเป็นเรื่องของ “กระบวนการและการบริหารจัดการ” (process and management) จึงอาจพอทำให้เกิดความชัดเจนได้บ้างว่า ในการสร้างองค์ความรู้ที่ว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรนั้นจะมีความเฉพาะเป็นตัวของตัวเองได้นั้น ก็คงจะต้องศึกษาวิจัยโดยยึดเอาเรื่องของ “การบริหารจัดการ” เป็นแกนหลักในการวิเคราะห์และสร้างองค์ความรู้

อนึ่ง หากสังเกตกระบวนการศึกษาวิจัยในด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การจัดการแก้ไขปัญหามลพิษ (เทคโนโลยีระบบบำบัดน้ำเสีย เทคโนโลยีการกำจัดขยะ การจัดการสารพิษ) การจัดการทรัพยากร (ระบบป่าไม้ ป่าชายเลน ประมง การใช้ประโยชน์ที่ดิน การจัดการทรัพยากรน้ำ) และรวมถึงการศึกษาในเชิงนโยบายและการวางแผนนั้น จะพบว่ามีการศึกษาวิจัยที่กว้างขวางและมีปริมาณมากพอสมควร แต่การวิจัยจำนวนไม่น้อยยังอาศัยฐานคิดและแนวทางในการจัดการแก้ไขบนฐานความรู้จากทางตะวันตกเป็นสำคัญ นวัตกรรมที่เกิดขึ้นกับสังคมไทยจึงเป็นไปอย่างจำกัด ตัวอย่างเช่น ประเทศไทยมีการศึกษาและจัดทำรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) มาเป็นเวลายาวนานนับแต่ปี 2518 เป็นต้นมา คาดว่ามีการผลิตเอกสารการศึกษามาแล้วนับพันรายการ แต่หากจะตั้งคำถามว่า ตัวองค์ความรู้ว่าด้วยการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมในบริบทของสังคมไทยคืออะไร เครื่องมือและมาตรการในการป้องกันแก้ไขปัญหาสีงแวดล้อมที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทยเป็นอย่างไร เกณฑ์การวิเคราะห์สีงแวดล้อมที่เหมาะสมในแต่ละด้านเป็นอย่างไร และถึงที่สุดคือการถามว่า EIA เหมาะสมกับสังคมไทยจริงหรือไม่

คำถามเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องเร่งประมวลสถานการณ์ความรู้ที่เป็นของคนไทยว่าขณะนี้รู้อะไร มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เท้าพันกับปัญหาที่เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วหรือไม่ อะไรคือช่องว่างความรู้ที่เกิดขึ้น และการพัฒนาองค์ความรู้ว่าด้วยการสีงแวดล้อมและทรัพยากรของไทยควรพัฒนาและให้นำหนักอย่างไร ในอนาคต ฉะนั้นหากสังคมตระหนักถึงความรุนแรงของปัญหาสีงแวดล้อมและทรัพยากรที่เกิดขึ้น และเห็นว่านับวันจะวิกฤติและซับซ้อนยิ่งขึ้นทุกขณะ ก็ยิ่งจำเป็นต้องเร่งรื้อสร้าง (Reconstruct) ตัวองค์ความรู้สำรวจประมวลพรมแดนแห่งความรู้ เพื่อเป็นรากฐานในการป้องกันและแก้ไขปัญหาย่างมีประสิทธิภาพ สามารถตอบสนองต่อพลวัตการเปลี่ยนแปลงของปัญหาที่เรียกได้ว่าเป็นสภาพวิกฤติในขณะนี้ ให้เป็นไปอย่างรวดเร็วและทันต่อเหตุการณ์และแก้ปัญหาย่างตรงจุดตรงประเด็นทั้งในระยะสั้นและระยะยาว อย่างชาญฉลาดต่อไปในอนาคต

ในโครงการนี้ยกประเด็นที่พบทวนองค์ความรู้ออกเป็น 3 หมวดและหัวข้อย่อยดังนี้

การจัดการมลพิษ (Environmental Pollution Management)

- การจัดการมลพิษทางอากาศ
- การจัดการมลพิษทางเสียง
- การจัดการมลพิษในดิน
- การจัดการน้ำเสีย
- การจัดการมูลฝอย

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (National Resources Management)

- การจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ
- การจัดการทรัพยากรน้ำ
- การจัดการทรัพยากรป่าไม้

- การจัดการทรัพยากรพื้นที่ชายฝั่ง
- การจัดการทรัพยากรดิน
- การจัดการทรัพยากรแร่ธาตุ
- แบบสำรวจระบบนิเวศวิทยา

สังคมและสิ่งแวดล้อม (Society and Environmental)

- การมีส่วนร่วมของประชาชน
- สิ่งแวดล้อมศึกษา
- เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม (การประเมินมูลค่า)
- สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม
- การวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค

โดยในแต่ละหัวข้อได้สืบค้นรวบรวมงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา เพื่อทบทวนสถานภาพองค์ความรู้ วิเคราะห์การสร้างความรู้ที่ผ่านมาสามารถตอบสนองต่อพลวัตการเปลี่ยนแปลงของสภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ดีเพียงใด อะไรคือช่องว่างในองค์ความรู้และทิศทางและประเด็นในการศึกษาวิจัยในอนาคตควรเป็นอย่างไร

งานศึกษาวิจัยทั้งหมดได้ถูกนำมาจัดสร้างระบบฐานข้อมูลซึ่งผู้ที่สนใจสามารถใช้ประโยชน์ได้จาก Website : WWW.environment.mahidol.ac.th เป็นการยกระดับมาตรฐานการศึกษาวิจัยและผลต่อเนื่องต่อการเรียนการสอนทางด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของประเทศ นอกจากนี้ในแต่ละหัวข้อได้แนะนำงานศึกษาวิจัยที่สมควรอ่านสำหรับผู้สนใจในหัวข้อนั้น ๆ ไว้ด้วย

ในด้านปริมาณจากการสืบค้นและทบทวนพบว่างานศึกษาวิจัยในด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของประเทศไทยมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ นับตั้งแต่ปี 2504 หากมองในด้านคุณภาพปรากฏว่าสนองต่อการเปลี่ยนแปลงได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น ยังคงมีช่องว่างขององค์ความรู้อีกช่วงใหญ่ที่ต้องเสริมเพื่อให้ประเทศสามารถพัฒนาได้อย่างยั่งยืน ในภาพรวมทิศทางการศึกษาวิจัยควรเน้นการวิจัยเชิงลึกแก่ประชาชน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ การลดปัญหาคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ต้นเหตุ การจัดรูปแบบองค์กรและปรับแก้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง สร้างระบบฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร และการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบคำนึงถึงความเกี่ยวเนื่องของปัญหา ซึ่งสอดคล้องกับแผนการปฏิรูปการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ต้องการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนของประเทศไทย

โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย สังคมและสิ่งแวดล้อม

ในหมวดนี้ประกอบด้วยการศึกษาในเรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษา การมีส่วนร่วม การประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมและการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค เป็นที่น่าเสียดายที่กฎหมายสิ่งแวดล้อมฉบับใหม่ยังขาดสำคัญทั่วข้อหาหนึ่งขาดไป งานศึกษาในหมวดนี้เน้นว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยให้มีประสิทธิภาพในแง่ที่ประเทศสามารถพัฒนาในด้านต่างๆ ได้อย่างต่อเนื่อง

งานศึกษาชิ้นแรกในหมวดนี้ที่พบเป็นผลงานในปี พ.ศ. 2511 เป็นงานด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม หลังจากนั้นก็มีผลงานออกมาในปริมาณที่เพิ่มขึ้นสนองตอบต่อความตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของประเทศ เป็นที่น่าสังเกตว่างานศึกษาในหมวดนี้มีลักษณะส่วนใหญ่เป็นรายงานการศึกษาหรืองานวิจัย แตกต่างจากหมวดมลพิษและทรัพยากรธรรมชาติซึ่งงานส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์

จากการรวบรวม ทบทวน และวิเคราะห์พบว่า ยังขาดองค์ความรู้ที่จำเป็นอีกไม่น้อยโดยทิศทางการวิจัยควรเป็นดังนี้

สิ่งแวดล้อมศึกษา (3-03-02) เน้นศึกษาแนวทางการเรียนการสอนที่สร้างความเข้าใจ โดยใช้สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น สำหรับการศึกษาในระดับต่างๆ ส่วนการศึกษานอกระบบนั้นควรศึกษารูปแบบที่เหมาะสมในการได้ใช้ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง ซึ่งแนวทางข้างต้นจะทำให้กระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษามีโอกาสพัฒนา และให้ผลตามเป้าหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา

การมีส่วนร่วม (3-04-00) ศึกษาวิจัยเพื่อหาดัชนีความเข้มแข็งของชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้ ระดับการมีส่วนร่วมในการบริหารประเทศที่เหมาะสมในบริบทของสังคมไทย กระบวนการ ขั้นตอน และปัญหาในการทำประชาพิจารณ์ กระบวนการและเทคนิคที่มีประสิทธิภาพของการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร ประเด็นกฎหมายที่เหมาะสมตลอดจนรูปแบบขององค์กรที่เหมาะสมเพื่อแก้ปัญหาการมีส่วนร่วมและความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร

การประเมินมูลค่า (3-01-03) สนับสนุนให้ใช้มากกว่า 1 วิธี ในการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร จัดสร้างระบบฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร ศึกษาวิจัยหลักการทางเศรษฐศาสตร์เพื่อสร้างแบบจำลองและด้านเศรษฐมิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม (2-06-00) เน้นศึกษาวิจัยการให้ความรู้แก่ประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชนในคุณค่าของศิลปกรรมพัฒนาระบบองค์กรที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม การใช้เครื่องมือด้านกฎหมาย เศรษฐศาสตร์ รวมทั้งการใช้วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ตลอดจนศึกษาวิจัยเพื่อสร้างระบบฐานข้อมูลในด้านนี้

การวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค สนับสนุนการศึกษาวิจัย การจัดทำแผนการบริหารและการจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับภาคของประเทศ รูปแบบการประสานงาน การบริหารงานและจัดระบบองค์กรหรือหน่วยราชการ

การที่รับผิดชอบและเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศ เพื่อการวางแผนพัฒนาและจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสานอย่างยั่งยืน ศึกษาวิจัยในส่วนของประชาชนและองค์กรท้องถิ่น ตลอดจนจัดทำระบบฐานข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

หมายเหตุ : ตัวเลขในวงเล็บคือ เลขหมวดหมู่ในระบบฐานข้อมูลเพื่อการสืบค้น

โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย สังคมและสิ่งแวดล้อม

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม

โดย ผศ. สุชาติ นวกวณีย์

อ.สัญชัย สุนทิพันธ์วิหาร

2. สิ่งแวดล้อมศึกษา

โดย ผศ.ดร.อรพินท์

3. การประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

โดย อ.ปฐมพงศ์ สงวนวงศ์

4. สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

โดย อ.โรจน์ คุณเอนก

5. การวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค

โดย อ.วิลาวัณย์ ภมรสุวรรณ

การมีส่วนร่วมของประชาชน
ในการจัดการสิ่งแวดล้อม

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม

Public Participation

ชัยชัย สุทธิพันธุ์

สุชาติ นวกวณ

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

1. บทสรุป

ความต้องการที่จะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามาแต่โบราณตั้งแต่มนุษยอยู่ร่วมกันหรืออีกนัยหนึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กันที่มีการอยู่ร่วมกันของมนุษยชาติ จะแตกต่างกันแต่ในรูปแบบและวิธีการเท่านั้น การเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมอาจทำในระยะสั้นหรือระยะยาวต่อเนื่อง อาจกระทำในกรอบนโยบายที่กำหนดหรือทำตามความจำเป็นที่ผู้เข้าร่วมในชุมชนต้องช่วยกันเพื่อการอยู่รอด และเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์)

การมีส่วนร่วมของประชาชน นับเป็นหัวใจสำคัญส่วนหนึ่งในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากปัญหาทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอและปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมจนก่อให้เกิดภาวะวิกฤต ซึ่งนับว่า จะทวีความรุนแรงมากขึ้นเป็นลำดับ ทำให้ส่งผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ทั้งทางตรงและทางอ้อม ลำพังแต่เพียงหน่วยงานรัฐแต่ฝ่ายเดียวนั้น ไม่เพียงพอต่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้หมดไปได้โดยง่าย

ดังนั้นประชาชนผู้ซึ่งเป็นต้นเหตุหนึ่งของปัญหาดังกล่าวด้วย จึงควรที่จะต้องเข้ามาป้องกันและแก้ไขปัญหา ร่วมกับภาครัฐ โดยรัฐจะต้องเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมและเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีบทบาทในกระบวนการมีส่วนร่วมในรูปแบบต่าง ๆ ตั้งแต่เริ่มต้น เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีซึ่งกันและกัน รวมทั้งการป้องกันความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาสิ่งแวดล้อมที่นับวันจะปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดมากขึ้นทุกขณะ

สำหรับแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องผสมผสานกันระหว่างด้านนโยบายและด้านปฏิบัติ กล่าวคือ ในด้านนโยบายนั้น จะต้องวางแผนในลักษณะของการส่งเสริมและสนับสนุนให้ภาคประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในโครงการหรือกิจกรรมที่จะส่งผลกระทบต่อประชาชนหรือชุมชน โดยเน้นการร่วมรับรู้ให้ข้อมูลข่าวสาร

สำหรับประเทศไทยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนได้มีเนื้อหาที่มิผู้ทำการศึกษาและกล่าวอ้างไว้อยู่ในหลายๆ ประเด็น ทั้งที่ไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรงแต่เป็นแก่นกลางของสิทธิการมีส่วนร่วมของประชาชนไทยและที่เกี่ยวข้องโดยกับเรื่องสิ่งแวดล้อมโดยตรง ดังนี้

- 1) การปรับเปลี่ยนทางการเมืองกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนไทย
- 2) การกระจายอำนาจกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่น
- 3) รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีรูปแบบไม่เป็นเอกภาพที่หลากหลายของแต่ละกลุ่มแต่ละองค์กรแต่ละท้องถิ่น และรูปแบบที่ได้ถูกระงับไว้ภายหลังรัฐยอมรับบทบาทของประชาชนและตราไว้ในข้อกฎหมาย เช่น การประชาพิจารณ์ สิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร สิทธิในการจัดการศึกษา สิทธิในการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น สิทธิในการฟ้องหน่วยงานราชการ ตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เป็นต้น

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วม ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม รวมทั้งปัญหาและอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วม การศึกษานี้ได้ศึกษาครอบคลุมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในทุกประเด็นของการมีส่วนร่วม ดังนี้ ด้านทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านทรัพยากรน้ำ ด้านทรัพยากรดิน ด้านชายฝั่งทะเล ด้านขยะมูลฝอย ด้านมลพิษทางน้ำ ด้านมลพิษอากาศและด้านศิลปกรรม

ข้อสรุปด้านรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน จากงานศึกษาทั้งหมดในขณะนี้รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละพื้นที่ในแต่ละท้องถิ่น มีกิจกรรมที่มีความแตกต่างกันไปบ้างในรายละเอียดปลีกย่อย และในบางท้องถิ่นอาจมีระดับและกิจกรรมที่ไม่ครบหรือเท่าเทียมกัน เกิดจากเงื่อนไขต่างๆของสังคมดังจะกล่าวต่อไป

1.1 ยุคสมัยแห่งการมีส่วนร่วมของประชาชน

ประเทศไทยนับว่าเป็นประเทศหนึ่งที่พัฒนามาจากการเป็นประเทศภายใต้วัฒนธรรมระบบศักดินา ไพร่-นาย ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วก็ตามในปี พ.ศ.2475 แต่วัฒนธรรมดังกล่าวกลับมิได้เลือนหายไปจากสังคมไทย ยังฝังตัวและซ่อนแทรกอยู่ในสังคมนับแต่ยุคแรกๆและต่อมาของการอภิวัฒน์การเมืองจึงไม่มีความเสมอภาคหรือเท่าเทียมกันในทางชนชั้น ราชการมีสำนักแห่งความเป็นเจ้าขุนมูลนาย เคยชินกับการสั่งการและกระทำให้ และในขณะเดียวกันประชาชนคนไทยทั่วไป ก็มีสำนักแห่งความเป็นไพร่ฟ้าหน้าใส ที่เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของสังคมวัฒนธรรมอันหลากหลายของคนไทยในภูมิภาคต่างๆ และลักษณะการบริหารราชการแผ่นดินแบบรวบศูนย์นั้นสนับสนุน นั่นคือ คนภาคเหนือก็มีสำนึกว่าตัวเองเป็นคนล้านนา การที่เป็นคนไทยเนื่องจากว่า เพราะถูกราชสำนักกรุงเทพบีบ รวมไปถึงสำนึกของความเป็นลาวของคนอีสาน และมีความรู้สึกว่าตัวเองต่ำต้อยและถูกเจ้านายจากกรุงเทพปกครอง รวมไปถึงหัวเมืองส่วนภาคในแถบภาคใต้ด้วย

การเร่งรัดการพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ. 2501 ภายใต้การบริหารประเทศระบบอำนาจนิยม ของกลุ่มผู้นำทหาร นอกเหนือจากไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมแล้ว ยังก่อให้เกิดปัญหาความล้มเหลวของสังคมวัฒนธรรมชนบทตามมา รวมไปถึงการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างมหาศาล ถึงแม้ว่าบ้านเมืองจะมีการผกผันและรุนแรง รวมไปถึงการคลี่คลายทางการเมืองที่มีทั้งเป็นบรรยากาศประชาธิปไตยมากขึ้นหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และเชบเขาหลัง 6 ตุลา 2519 จนกระทั่งสู่ยุคประชาธิปไตยครึ่งใบ แต่กระนั้นก็ตาม โครงสร้างการบริหารประเทศไทย

ภายใต้โครงสร้างระบบราชการที่ถูกวางมาตั้งแต่การปฏิรูปการเมืองในช่วงปี พ.ศ. 2435 ก็ไม่เคยเปลี่ยน ที่คิดว่าใน โครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรม รวมไปถึงความมั่นคงและยั่งยืนของแนวคิดการพัฒนาประเทศที่มุ่งความเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจยังคงเส้นคงวาลงมา แม้จะมีการห้วงดังมากพอสมควร ฉะนั้นปัญหาการละเมิดสิทธิของชุมชนใน ด้านต่างๆ และการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงสืบเนื่องต่อกันมาโดยตลอด ถึงแม้ว่าในปัจจุบันสังคม ไทยจะรับรู้และเรียนรู้เรื่องแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน ประชาสังคม เศรษฐกิจพอเพียง หลังการมีรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ.2540 หรือฉบับปฏิรูปการเมืองแล้วก็ตาม แต่นั่นก็ไม่ใช่สิ่งที่ยืนยันได้ว่า ปัญหาการล่วงละเมิดสิทธิเสรี ภาพด้านทรัพยากรธรรมชาติและด้านอื่นๆในสังคมไทยจะไม่เกิดขึ้น และจะยังมีตามมามากมายหรือผู้กุมอำนาจ รัฐไม่มีความจริงใจ และประชาชนขาดความเข้มแข็งในการตรวจสอบและเอาใจใส่บ้านเมืองเช่นเดียวกับที่เป็นอยู่ใน ปัจจุบัน

1.2 รูปแบบของการมีส่วนร่วม^๒

1) การมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นเริ่มต้น

โดยเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน โดยมากชุมชนหรือใน ท้องถิ่น ที่เริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นนี้ที่มีประสิทธิภาพมากและถือว่าสมบูรณ์แบบ ที่ชุมชนคิดกันเอง เริ่มต้นเอง มัก เป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง โดยผู้นำมักมีความเป็นตัวของตัวเอง มีจิตสำนึกสาธารณะ เช่น ในชุมชนสาคลี จังหวัด พระนครศรีอยุธยา ชุมชนวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชนกลุ่มฮักเมืองน่านในนามกลุ่มฮักเมืองน่าน จังหวัด น่าน เป็นต้น

2) การมีส่วนร่วมในขั้นวางแผนและกำหนดนโยบาย

ในการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ของการพัฒนาสิ่งแวดล้อม กำหนด วิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ในขั้นตอนนี้มักสืบเนื่องจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมข้อที่ผ่านมา เพราะฉะนั้นชุม ชนที่มีความเข้มแข็งจึงมักมีกิจกรรมรูปแบบที่ชัดเจนและสมบูรณ์เช่นกัน

3) การมีส่วนร่วมในขั้นดำเนินการปฏิบัติ

อันเป็นขั้นตอนมีส่วนร่วมในการสนับสนุนทรัพยากร แรงงาน วัสดุอุปกรณ์ เป็นต้น การมีส่วนร่วมในแบบนี้ สามารถพบในหลายๆท้องถิ่นที่ชุมชนอาจไม่มีสำนึกทางสิ่งแวดล้อม และองค์กรชุมชนท้องถิ่นไม่เข้มแข็ง และรัฐมัก แทรกตัวเข้ามาเป็นผู้นำ เป็นผู้ริเริ่ม หาปัญหาและวางแผนงานมาก่อนแล้ว และโดยส่วนใหญ่ในหลายชุมชนใน ประเทศไทยโดยส่วนมากมักเข้าไปมีส่วนร่วมในด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในรูปแบบกิจกรรมนี้ มากกว่าที่จะเป็นผู้ริ เริ่มคิดค้นปัญหาเองหรือวางแผนการพัฒนาสิ่งแวดล้อมทั้งหมดหรือทั้งกระบวนการ ในภาวะบ้านเมืองที่รัฐมีความเข้ม แข็งมากกว่าสังคม รัฐเป็นผู้กุมอำนาจในสังคม ทั้งการสั่งการ และอำนาจทุน

4) การมีส่วนร่วมในขั้นรับผลประโยชน์จากการพัฒนาสิ่งแวดล้อม

กิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงจะได้รับจากการพัฒนาหรือดำเนินกิจกรรม โดยมากแล้วไม่ว่าจะชุมชนใดหากมีโครงการพัฒนาแล้ว คนในท้องถิ่นมักจะมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาทั้งสิ้น ไม่ว่าโครงการนั้นจะมีหน่วยงานของรัฐเป็นผู้คิด เป็นผู้เริ่มต้นหรือไม่ คนในชุมชนย่อมได้รับหรือมีส่วนร่วมแน่นอน ไม่ว่าโดยตรงหรือโดยอ้อม เช่น โครงการป่าชุมชน ชาวบ้านอาจได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากการเข้าไปหาของป่า และบางกลุ่มอาจไม่ได้เข้าไปหาของป่า แต่ได้รับความชุ่มชื้นจากผืนป่า

5) การมีส่วนร่วมในรูปแบบของการประเมินผลโครงการ

เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าไปร่วมประเมินว่าโครงการพัฒนาที่ได้กระทำลงไปนั้นมีความสำเร็จอย่างไร ในแต่ละท้องถิ่นหรือแต่ละโครงการอาจมีวิธีการที่แตกต่างกันไปแน่นอน โครงการที่เกิดจากการคิดริเริ่มเองโดยผู้นำและคนในชุมชนท้องถิ่นของตนย่อมมีกิจกรรมการมีส่วนร่วมประเภทนี้ด้วยเสมอจะด้วยระดับเข้มข้นหรือไม่นั้นย่อมเป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่สำหรับในท้องถิ่นใดที่มีโครงการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่คิดริเริ่มจากคนนอกท้องถิ่น โดยเฉพาะจากหน่วยงานราชการที่ไม่ใคร่จะคิดคำนึงถึงการมีส่วนร่วมโดยยอมรับศักยภาพของชุมชนในการตรวจสอบการทำงานของภาครัฐ และคิดว่าการที่ให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เป็นเพียงขั้นตอนหนึ่งหรือหลักคิดหนึ่งในการพัฒนาเท่านั้น ชุมชนนั้นจะไม่ได้เข้าร่วมประเมินผลโครงการแต่อย่างใด ซึ่งมักเป็นเรื่องที่หน่วยงานของรัฐเป็นผู้กระทำโดยทั้งสิ้น

1.3 ระดับของการมีส่วนร่วม

ดังที่ได้กล่าวมาแต่ต้นแล้วว่าในแต่ละท้องถิ่น แต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันทั้งในรูปแบบกิจกรรมการมีส่วนร่วมและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ สังคมวัฒนธรรม ผู้นำท้องถิ่น ใจจืดจากภายนอก เช่น เศรษฐกิจ การเมือง เป็นต้น เพราะฉะนั้นระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นจึงมีระดับที่แตกต่างกันดังนี้ คือ

1) การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับสูง

เป็นการกระทำกิจกรรมการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยตัวของชุมชน จากสำนึกสาธารณะของแกนนำท้องถิ่น คือ เป็นเพียงส่วนหนึ่ง (partner) ของหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกใดๆ เช่น รัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน เพราะเป็นสิ่งที่ชุมชนคิดกันขึ้นมา ดำเนินการขึ้นมา ไม่รู้ว่าจะไปมีส่วนร่วมกับใคร ฉะนั้นจึงให้ความหมายว่าเป็นการมีส่วนร่วมแบบไม่มีส่วนร่วมหรือเป็นการมีส่วนร่วมระดับสูงในกรณีที่มีความหมายของการมีส่วนร่วมที่เราเข้าใจกันโดยให้ความหมายไปสับสนทับกับขององค์กรภายนอก แต่ถ้าจะกล่าวระหว่างการมีส่วนร่วมของคนในวิถีชีวิตชุมชนเองโดยมิได้

ไปสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก ก็ย่อมมีระดับมากระด้างน้อยแตกต่างกันไปทั้งระหว่างกลุ่มแกนนำหมู่บ้านหรือลูกบ้าน
ธรรมดา แตกต่างกันไปตามวิถีทางสังคมวัฒนธรรม

ฉะนั้นการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีความเข้มแข็งจึงมักเกิดขึ้นจากคนภายในชุมชนหรือคนภายในท้องถิ่นเอง
ที่อิทธิพลของเจ้าหน้าที่ภาครัฐมีความอ่อนกว่าบทบาทผู้นำชุมชน หรือไม่ได้เข้าไปกระทำให้สังคมล่มสลาย หน่วยงาน
ของรัฐมักมีบทบาทน้อยมาก ในการเข้าไปให้ความช่วยเหลือ คือรัฐเป็นเพียงผู้ให้คำปรึกษาทางวิชาการเท่านั้น แต่ครั้ง
จะกล่าวว่ารัฐหรือภาคองค์กรเอกชนอื่นๆแทบไม่มีบทบาทใดๆเลยในการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นที่มีความ
เข้มแข็ง คงไม่ได้ เนื่องจากในบริบทของสังคมไทย ที่มีการบริหารราชการแผ่นดินด้วยระบอบราชการกันเป็นโครงสร้าง
ที่สืบทอดมาตั้งแต่การปฏิรูปการเมืองการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่รัฐเข้าไปกุมอำนาจและสิทธิทางทรัพยากรของ
ชุมชนในทุกหย่อมหญ้า ภาครัฐจึงถือว่ามีบทบาทและมีอิทธิพลสูงสุดในสังคม ในขณะที่เดียวกันที่รัฐมีความเข้มแข็งกาย
ใต้การบริหารงานแบบรวมศูนย์ แต่องค์กรชุมชนเมื่อถูกรุกรานจากภาครัฐทำให้เกิดความอ่อนแอและความอ่อนล้าใน
การจัดการทรัพยากรและบริหารชุมชนท้องถิ่นที่เคยทำมาก่อนอย่างมีประสิทธิภาพด้วยวิถีทางวัฒนธรรม มีบางชุมชน
ที่สามารถรื้อฟื้นหรือถักทอหรือเป็นแกนต่อการพัฒนาของรัฐเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็งด้วยการสนับสนุนจากองค์กร
พัฒนาเอกชนด้านการพัฒนา แต่มีบางชุมชนหรือหลายชุมชนที่ฟื้นตัวได้ด้วยลำแข้งของคนในชุมชนเอง ที่มีปราชญ์
หรือนักคิดประจำท้องถิ่นและยังได้รับการแพร่กระจายแนวคิดการพึ่งตนเองไปสู่ท้องถิ่นอื่นๆจากการประสานงาน
ขององค์กรพัฒนาเอกชน และได้กลายเป็นกระแสการมีส่วนร่วมของประเทศในมิติด้านสิ่งแวดล้อมยุคปัจจุบัน

การมีส่วนร่วมลักษณะนี้บทบาทของผู้นำและแกนนำชุมชนย่อมมีบทบาทสำคัญมาก แต่มีบ่อยครั้ง ที่การมี
ส่วนร่วมของประชาชนในแนวทางนี้ที่อาศัยวิถีชีวิตหรือลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมมักกลับกลายเป็นกบฏหรือการ
ต่อต้านอำนาจรัฐและต่อต้านอำนาจจารธรรมการพัฒนาของโลกสมัยใหม่ และพยายามสร้างวาทกรรมของตัวเองขึ้น
มาต่อสู้กับวาทกรรมของรัฐ เช่น การอนุรักษ์แนวพืชมก เกษตรธรรมชาติ เกษตรสีเขียว อุตสาหกรรมทางเลือก ที่มักเป็น
เรื่องปากเรื่องท้อง และในบางท้องถิ่นทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น เช่น ในกรณีป่าชุมชน
 เป็นต้น

2) การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับตำบลหรือปากล่อง

โดยสามัญสำนึกแล้วไม่ว่าชุมชนท้องถิ่นใดๆ ก็ตาม จะคำนึงถึงผลประโยชน์และสันติสุขของท้องถิ่นหรือ
คนภายในครอบครัวตัวเองเป็นลำดับแรก แต่เท่าที่ผ่านมาก็เห็นปรากฏการณ์ขึ้นในสังคมที่ประชาชนในบางท้องถิ่นไม่
ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพด้านสิ่งแวดล้อม ไม่ได้หมายความว่าชุมชนจะไม่เห็นความสำคัญหรือมีความ
รักในท้องถิ่นตน เป็นแต่เพียงว่าบทบาทหรืออำนาจการตัดสินใจการกระทำ ถูกภาครัฐช่วงชิงไปทั้งหมดแล้ว จน
กระทั่งเกิดความคิดว่าการพัฒนาหรือการกระทำใดๆก็แล้วแต่เป็นเรื่องของรัฐ ประชาชนเป็นเพียงผู้รับการช่วยเหลือ
หรือความกรุณาจากรัฐ และที่ผ่านมารัฐก็มักจะทำตัวเป็นผู้รู้ ผู้มีความสามารถ เพราะคิดว่าตัวเองศึกษาในระบบสูงจะ
เป็นผู้ที่มีภูมิปัญญาเหนือกว่าประชาชน

โดยส่วนใหญ่ในท้องถิ่นของประเทศไทยมักเป็นเช่นนี้ การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงมักเป็นการร่วมกับรัฐ โครงการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมมักถูกริเริ่มจากรัฐหรือจากองค์กรภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอดีตประชาชนไม่ค่อยได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาเลย และคำว่ามีส่วนร่วมแท้ที่จริงแล้วเป็นความหมายที่เกิดขึ้นมาเพื่อมีส่วนร่วมกับภาครัฐเท่านั้น และถึงแม้ในปัจจุบันประเทศไทยจะเห็นความสำคัญของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมมากขึ้น ให้โอกาสและบทบาทแก่ประชาชนมากขึ้นแต่นั้นยังเป็นเพียงหลักการ ในทางปฏิบัติไม่สามารถเป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญคงจะได้กล่าวต่อไปในเรื่องที่ว่าด้วยความขัดแย้งทางสังคม โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่รัฐเชื่อว่าประชาชนมีการศึกษาค้นคว้าไม่มีความรู้ความเข้าใจ และไม่ควรที่จะเข้ามายุ่งหรือมาก้าวล่วงการทำงานของรัฐบาล เป็นต้น ทั้งที่งานศึกษาที่ผ่านมา เช่น ที่สงขลา จะได้สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการแก้ไขปัญหาที่สืบเนื่องมา

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันนี้หลายหน่วยงานของภาครัฐ ภาคเอกชน จะเห็นและให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน พร้อมให้การสนับสนุนในรูปแบบต่างๆ แต่สิ่งที่มีความสำคัญและเป็นแก่นกลางที่สำคัญที่สุดที่จะเป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน และสิ่งตัวเองมากที่สุด จะต้องขึ้นอยู่กับคนในหมู่บ้านหรือขึ้นอยู่กับประชาชนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะตัวผู้นำหรือแกนนำหมู่บ้าน ว่าจะมีศักยภาพในการนำลูกบ้าน เชื้อเชิญให้เกิดความสามัคคี เชื้อเชิญให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ และคำตอบที่เป็นแก่นกลางยิ่งที่สุดแล้วมิใช่คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน แต่คำตอบอยู่ที่จิตของผู้นำชุมชนว่าจะเป็นผู้มีจิตสาธารณะมากเท่าใด จิตสำนึกแห่งความเอื้ออาทร และเสียสละนั่นเอง

นอกจากภาคประชาชนแล้ว องค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมเป็นอีกกลุ่มองค์กรหนึ่งที่มีบทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อม และหนุนช่วยภาคประชาชนให้เกิดการมีส่วนร่วมเพิ่มมากขึ้น จะเห็นได้ว่าตั้งแต่อดีตของการเริ่มต้นมีองค์กรพัฒนาเอกชนขึ้นมาในประเทศไทย หากนับตั้งแต่ช่วงการมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) มีหลายองค์กรซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับงานด้านสิ่งแวดล้อม จากการแบ่งกลุ่มองค์กรด้านสิ่งแวดล้อมที่พบในประเทศไทยในปัจจุบัน จะพบว่ามีหลายกลุ่ม นั่นก็หมายความว่ากิจกรรมในการทำงานด้านสิ่งแวดล้อมส่วนหลากหลายซึ่งจะเห็นว่าบางกลุ่มก็ตั้งขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยตรงที่ตัวเองประสบ บางกลุ่มตั้งขึ้นมาช่วยเหลือคนชั้นล่างโดยนำประเด็นสิ่งแวดล้อมมาเป็นตัวชูแล้วค่อยโยงไปหาประเด็นอื่น บางกลุ่มตั้งขึ้นมาเพื่อเป็นการณรงค์สร้างภาพพจน์ให้กับองค์กรของตน จากปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ทราบว่าปัจจุบันสถานการณ์ในสังคมมีความคลี่คลายและเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิในการรวมตัวและเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ทั้ง ๆ ที่ในช่วง ตุลาคม 2519 ประชาชนจะไม่กล้ามีบทบาทมากนัก

จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าการมีส่วนร่วมที่ตั้งไว้ไม่ได้เป็นการมีส่วนร่วมที่ส่งเสริมความเป็นอิสระ แต่เป็นกระบวนการที่จัดตั้งขึ้น โดยรัฐ และครอบงำโดยผู้นำท้องถิ่นและตัวแทนของรัฐส่วนกลาง ผ่านกลุ่มหรือองค์กรต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543)

โดยภาพรวมแล้วการสร้างพลังให้เกิดขึ้นกับประชาชนในชนบท เป็นสิ่งสำคัญในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วม การควบคุมจากส่วนกลางหรือผู้มีอำนาจอนุมัติงบประมาณตั้งคลังและสร้างกลไกอื่นที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วม งบประมาณโครงการอย่างมีประสิทธิภาพ (ผศ.ดร.จิรรัตน์ สมสืบ, 2539)

การวิเคราะห์การตอบสนองการเปลี่ยนแปลงและช่องว่างการขององค์ความรู้และทิศทางกรวิจัย เพื่อลดช่องว่างและแก้ไขปัญหาคือของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนไทยด้านสิ่งแวดล้อม ที่ยังมีปัญหาอยู่ เช่น เรื่องรูปแบบและวิธีการประชาพิจารณ์ การศึกษาและทบทวนกรอบคิดด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนในการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม ความเป็นไปได้ขององค์กรท้องถิ่นในการรับผิดชอบการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

แต่เรื่องดังกล่าวมิได้หมายความว่าจะเป็นเรื่องเฉพาะมิติทางสิ่งแวดล้อมทั้งนั้น แต่เป็นสิ่งที่ต้องทำการศึกษาในมิติอื่นๆ เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน เพื่อทราบอดีตและจะนำไปสู่การวางยุทธศาสตร์และปรับทิศทางกระบวนการ การมีส่วนร่วมด้านสิ่งแวดล้อมต่อไปในอนาคต

2. การทบทวนวรรณกรรม

2.1 ความจำเป็นของการมีส่วนร่วมของประชาชน

สถานการณ์ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในสังคมขณะนี้ ล้วนได้รับผลกระทบมาจากกิจกรรมหรือโครงการในอดีตทั้งสิ้น ในมิติของการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น กลไกของภาครัฐได้พยายามป้องกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างเต็มที่ แม้ว่าหลายปัญหาจะลดน้อยลงหรือหมดไปแล้ว หากแต่ยังมีเงื่อนไขและข้อจำกัดหลายประการซึ่งทำให้บางปัญหายังคงปรากฏอยู่ให้เห็น ทำให้เป็นที่ประจักษ์แล้วว่า ลำพังเพียงหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบแต่ฝ่ายเดียว ไม่เพียงพอกับปัญหาต่าง ๆ ซึ่งมีปริมาณมากทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ คือ ระดับความรุนแรงของปัญหาและความยากของการแก้ไขปัญหา ทำให้ต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานอื่น ๆ เช่น สถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคประชาชน ซึ่งมีจำนวนมากและมีอยู่ทั่วทุกพื้นที่ จึงรับรู้และเข้าใจถึงปัญหาได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้น ภายใต้ทฤษฎีการพัฒนาแบบทุนนิยมและปรัชญาการดำเนินชีวิตแบบโลกตะวันตก โดยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นกรอบการพัฒนา ที่มักจะมุ่งเน้นในด้านการลงทุนเพื่อการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาที่เน้นการพัฒนาทางอุตสาหกรรมเพื่อพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเพื่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของชาติ ได้ก่อให้เกิดการทำลายระบบนิเวศทั้งใหญ่และย่อย หรือทำให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสิ่งแวดล้อมและส่งผลให้เกิดปัญหาหลายประการในสังคมชนบท เช่น การล้มสลายทางสังคม การแย่งชิงทรัพยากรและความขัดแย้ง เป็นต้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เงื่อนไขประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาประเทศอันเป็นวาทกรรม (Discourse) การพัฒนาที่มาจากต่างประเทศ อันทำให้เกิดปัญหาการร่อยหรอของทรัพยากร คุณภาพสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ปัญหา

ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน ที่กลุ่มนักวิชาการและกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนหลายคนพยายามชี้นำสังคมหรือสร้างเป็นวาทกรรมของการพัฒนาแบบใหม่ขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง นั่นก็คือ เงื่อนไขของระบบการบริหารราชการแผ่นดินของประเทศไทยที่มักเป็นการรวมศูนย์อำนาจ ที่ถูกสร้างขึ้นมาตั้งแต่ในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ. 2435) ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน ปี พ.ศ.2475 แต่ยังใช้โครงสร้างการบริหารประเทศแบบเดิม ซึ่งค่อนข้างจะปิดกั้นอำนาจและบทบาทของประชาชนได้เข้าไปมีส่วนในการกำหนดนโยบายใดๆ การบริหารจึงมีลักษณะจากบนลงล่าง รัฐค่อนข้างมีอำนาจสิทธิขาดในการบริหารจัดการทรัพยากรด้านต่าง ๆ การกระจายอำนาจและสิทธิในการบริหารทรัพยากรไปยังชุมชนท้องถิ่นนั้นแทบไม่มีหรือมีน้อยมาก รัฐมักอ้างสิทธิทางกฎหมายและระเบียบราชการแผ่นดินที่กำหนดขึ้น เพื่อเข้าไปจัดการทรัพยากร โดยไม่คำนึงถึงความสำคัญและความต้องการของคนในท้องถิ่น เงื่อนไขนี้ดูจะเอื้อให้การพัฒนาของรัฐภายใต้วิถีคิดการพัฒนาและการบริหารอันสืบทอดมาจากยุคของผู้นำประเทศในอดีต (โดยเฉพาะรัฐบาลทหาร) เป็นไปอย่างเรียบร้อยราบรื่น แต่นั่นยังเท่ากับว่าส่วนส่งเสริมให้เกิดปัญหากับชุมชนท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น รวมไปถึงการทำให้ประชาชนขาดจิตสำนึกในทางการเมือง และจิตสำนึกของการเป็นเจ้าของประเทศ จึงถูกตัดโอกาสในการเข้าร่วมการบริหารเพื่อพัฒนาประเทศ

การสรุปบทเรียนทางสังคมดังกล่าว พร้อมกับการออกมารณรงค์ของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ ที่ทำงานร่วมกับภาคประชาชนมาอย่างยาวนาน จึงเป็นการเรียกร้องเพื่อหาวิธีการบริหารและพัฒนาประเทศภายใต้แนวคิดใหม่ พร้อมกับการเสนอแนะทางออกให้กับสังคม เพื่อลดช่องว่างหรือจุดบกพร่องและข้อขัดข้องที่ทำให้การพัฒนาที่ผ่านมาไม่ประสบความสำเร็จนัก ที่อยู่ภายใต้แนวคิดทุนนิยมและประชาธิปไตยแบบตัวแทน

สิ่งที่สำคัญและมีความหมายเป็นอย่างยิ่ง คือ การรณรงค์เคลื่อนไหวเพื่อขับเคลื่อน (movement) ขององค์กรภาคประชาชนและองค์กรเครือข่ายอื่น ๆ ที่เป็นแรงหนุนช่วยกันได้พยายามผลักดัน ทั้งจากเวทีชุมชนและเวทีวิชาการทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ซึ่งได้พยายามสื่อสารออกมาสู่สังคมในวงกว้างเกี่ยวกับแนวคิดของหลักการมีส่วนร่วม (Participation) ซึ่งภายใต้เงื่อนไขและบริบทของสังคมไทยในอดีตที่ผ่านมา มักมีปัญหาทางโครงสร้างอำนาจ ดังนั้นแน่นอนว่า หลักคิดของการมีส่วนร่วมนั้นย่อมต้องหมายถึง การมีส่วนร่วมในทุกขบวนการของบ้านเมืองด้วย มิใช่ประเด็นเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมแต่เพียงด้านเดียว โดยเฉพาะประเด็นในทางการเมือง เพราะเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการปิดกั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น เป็นสาเหตุมาจากเรื่องของการเมืองหรือเรื่องของโครงสร้างอำนาจนั่นเอง

ในปัจจุบันนี้เรื่องไปจนถึงอนาคต ประเด็นของการมีส่วนร่วมนั้น เชื่อกันว่าจะเป็นมิติใหม่ของการพัฒนาประเทศ เพื่อสร้างสังคมใหม่ที่มีความหลากหลายในกรอบคิดการพัฒนา และจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาทางสังคม รวมไปถึงปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่วิกฤตอยู่ในปัจจุบัน

2.2 ความหมายและแนวคิดทฤษฎีการมีส่วนร่วม

นักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศหลายท่านได้ให้ความหมายของคำว่า “การมีส่วนร่วม” ไว้หลายแง่มุม ดังนี้

1). ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนในทัศนะของนักวิชาการต่างประเทศ

นักวิชาการต่างประเทศหลายคน ได้เคยทำการศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วม” (Participation) มานานสักระยะเวลาหนึ่งแล้วและอาจกล่าวได้ว่าศึกษามานานกว่านักวิชาการชาวไทย การศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นคำกลาง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ มิได้มุ่งเน้นเฉพาะในมิติของการพัฒนาด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น ด้านการมีส่วนร่วมทางสิ่งแวดล้อมที่กำลังเป็นที่ถกเถียงและกล่าวขานถึงในบริบทของสังคมไทย ซึ่งเป็นสังคมที่ค่อนข้างปิดและเป็นสังคมที่มีการละเมิดหรือสิทธิเสรีภาพของประชาชนมาอย่างยาวนานเท่านั้น คำว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในทัศนะของนักวิชาการชาวต่างประเทศที่ได้ให้ความหมายไว้นั้น มักจะให้ความหมายในลักษณะที่ใกล้เคียงกัน มิได้มีความแตกต่างมาก เช่น

วิลเลียม ดับบลิว ริดเดอร์ ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึง การมีส่วนร่วมในการปะทะสังสรรค์ทางสังคม รวมทั้งการมีส่วนร่วมของรายบุคคลและการมีส่วนร่วมในลักษณะกลุ่มคน

ทางด้าน เจ. ดีเมอร์ซีโรว์ ได้ให้ทัศนะของการมีส่วนร่วมที่ให้น้ำหนักไปทางการเมืองว่า เป็นความพยายามในการวางแผนและจัดการเกี่ยวกับระบบสังคมเพื่อแสวงหาทัศนคติ ทักษะ และแนวความคิดที่จำเป็นต่อการมีส่วนร่วมในวิถีทางประชาธิปไตยของประชาชนในอันที่จะปรับปรุงและแก้ไขปัญหาดังกล่าวของสังคมให้ดีขึ้นเท่าที่จะเป็นไปได้

ส่วน วิลเลียม เออร์วิน ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมในมิติด้านการพัฒนาว่าหมายถึง การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ตัดสินใจ แก้ไขปัญหาของตัวเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงของประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์ และความชำนาญของประชาชน แก้ไขปัญหาร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม และสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

พายาคาแฟล ได้สรุปแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของหลักการพัฒนาชุมชน ซึ่งจะนำประชาชนให้บังเกิดการพึ่งพาตัวเอง และเกิดความเชื่อมั่นในการดำเนินตามโครงการพัฒนาต่างๆ ในชุมชน ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงาน

นอกจากนั้น เมอร์เรย์ โรส ได้ให้ทัศนะในเชิงการพัฒนาว่า ชุมชนใดก็ตามที่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมมากเท่าใด จะทำให้การพัฒนาชุมชนนั้นสามารถเป็นไปได้โดยสะดวกและสามารถดำเนินไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ได้ โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่า คนมีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลง คุณค่าของความคิดและสมรรถภาพของคนเรานั้นไม่มีความหมาย ถ้าหากขาดการมีส่วนร่วมกับบุคคลอื่น ประชาธิปไตยจะไม่มีมีความหมายเลย ถ้าหากประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วม

2) ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในทัศนะของนักวิชาการไทย

ในระยะเวลาช่วงหลังจากที่นักวิชาการชาวไทยได้มีการศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในประเด็นต่าง ๆ ทำให้มีผู้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้มาก ซึ่งมีได้มีความแตกต่างกันมากนักเช่นเดียวกัน เนื่อง

จากคำว่า “การมีส่วนร่วม” นั้นค่อนข้างให้ความหมายและเป็นที่ยอมรับในตัวของภาคีอยู่แล้ว ถึงแม้ว่าแต่ละท่านจะให้ความหมายแตกต่างกันไปบ้างก็ตาม เป็นเพราะขึ้นอยู่กับบริบทของคำว่ามีส่วนร่วม ในที่นี้ ขอหยิบยกตัวอย่างความหมายการมีส่วนร่วมของนักวิชาการบางท่าน เช่น

ในทัศนะของอาจารย์ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เห็นว่า การมีส่วนร่วมนั้นมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนงานดำเนินการ โครงการพัฒนาและการประเมินผล เพราะการมีส่วนร่วมนั้นมีส่วนผลักดันให้การพัฒนาเป็นไปในทิศทางที่จะสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของประชาชน

ถาวรพันธุ์ จันทร์สว่าง ได้อธิบายเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า การมีส่วนร่วม เป็นผลมาจากการเห็นพ้องต้องกันในเรื่องของความต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลง ความเห็นพ้องต้องกันนั้นจะต้องมีมากพอจนเกิดความริเริ่มโครงการเพื่อการนั้นๆ เหตุผลเบื้องต้น คือ การที่คนเราสามารถรวมกันได้นั้น ควรจะต้องมีความตระหนักว่าปฏิบัติการทั้งหมด หรือการกระทำทั้งหมดที่ทำในนามกลุ่มนั้น กระทำผ่านองค์การ ดังนั้นองค์การจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่ต้องการได้

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ กล่าวถึงการมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึง การเกี่ยวข้องทางจิตและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์ ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุทำให้กระทำการให้บรรลุจุดหมายของกลุ่มนั้น ทำให้เกิดความรู้ร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

สุริย์ ดันต์ศรีสุโรจน์ ได้สรุปเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมไว้ว่า เป็นการร่วมมือปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบ ด้วยกันไม่ว่าจะเป็นของปัจเจกบุคคลหรือของกลุ่มะ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการดำเนินการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการและเพื่อบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้

ขวัญชัย วงศ์นิติกร ได้ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ว่าประกอบด้วย 3 มิติ กล่าวคือ มิติที่หนึ่ง ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าควรทำและทำอย่างไร ส่วนมิติที่สอง ได้แก่ การมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนาและการลงมือปฏิบัติการตามที่ได้ตัดสินใจ สำหรับมิติที่สาม ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงานและการประเมินผล

จากการที่นักวิชาการทั้งชาวไทยและต่างประเทศได้ให้ความหมายของคำว่า “การมีส่วนร่วม” ดังกล่าวข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าความหมายของการมีส่วนร่วมนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะทางบริบทของการมีส่วนร่วม ซึ่งผู้ที่ศึกษาการมีส่วนร่วมในบริบทที่ต่างกัน จึงมักให้ความหมายของการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกัน แต่คำว่าแตกต่างกันมิได้แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง แต่ยังมีฐานคิดหรือหลักการการมีส่วนร่วมที่ร่วมกันอยู่ เพราะฉะนั้นความหมายของการมีส่วนร่วมจึงไม่สามารถให้ความหมายที่ตายตัวได้ รวมทั้งการที่จะเข้าใจความหมายของการมีส่วนร่วมได้ชัดเจนจะต้องพิจารณาควบคู่ไปกับสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศนั้นๆ เป็นสำคัญ

ความหมายของการมีส่วนร่วมที่มีความหมายแตกต่างกันไปตามบริบทของการมีส่วนร่วมในสาขาวิชาต่าง ๆ นั้น บัญชร แก้วส่อง (2531) ได้กล่าวว่า นักการศึกษาผู้ใหญ่จะใช้ในการอ้างอิงถึงการมีส่วนร่วมในเหตุการณ์กิจกรรม

หรือโครงการที่มีวัตถุประสงค์อยู่ที่การศึกษาดูตามธรรมชาติ นักรัฐศาสตร์ใช้คำนี้เมื่อหมายถึงการเข้าร่วมกับสถาบันการเมืองของชุมชน ส่วนนักสังคมวิทยาใช้เมื่อ หมายถึง การมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคม ในขณะที่นักจิตวิทยา ใช้คำนี้ในความหมายของมนุษย์ในการทำงานที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน

ดังนั้นความหมายของการมีส่วนร่วมทางสิ่งแวดล้อม จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นการที่บุคคลหรือชุมชน มีส่วนร่วม ร่วมกันกับบุคคล กลุ่มองค์กร ชุมชน รัฐ ในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งในมิติทางสิ่งแวดล้อม เกี่ยวข้องในทุกสาขาวิชา ทั้งสังคมวิทยา มานุษยวิทยา จิตวิทยา การเมือง วิทยาศาสตร์ และสาขาอื่นๆ เป็นต้น การมีส่วนร่วมของประชาชนทางสิ่งแวดล้อมจึงเป็นเรื่องความหลากหลาย ที่อาจไม่สามารถให้ความหมายที่ตายตัวได้ ขึ้นอยู่กับบริบทของสังคมดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

การมีส่วนร่วมมีความหมายใน 2 ลักษณะ คือ

1) การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของนักพัฒนา โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าว จะต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน

2) การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมือง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชน หรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตนและได้รับประโยชน์จากการพัฒนา

2.2 การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศ ให้มีอำนาจทางการเมืองการบริหาร มีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจ (empowerment) ในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการพัฒนาที่เท่าเทียมกันของชายและหญิง (Gender) ในการดำเนินงานพัฒนาด้วย (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ: น. 138-139)

สรุปแล้วการมีส่วนร่วมไม่ควรใช้การบังคับหรือก่อกำหนดโดยรัฐ แต่ต้องเกิดจากการตระหนักและตัดสินใจของชาวบ้านเอง รัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนและสร้างปัจจัยต่างๆ ที่เกื้อหนุนให้เกิดการมีส่วนร่วม เช่น นโยบาย แผนงาน กฎหมาย และระเบียบต่างๆ รวมทั้งสื่อที่จะสร้างความเข้าใจแก่ประชาชน การเปลี่ยนแปลงของคนในสังคมทุกระดับ

ให้มีความสัมพันธ์ช่วยเหลือกัน และการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นต้องเป็นไปตามแนวทางที่วัฒนธรรมชุมชนต้องการ ฉะนั้นการศึกษากการเข้าถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการกล่าวถึงลักษณะและทิศทางที่เป็นจุดเน้นในการดำเนินงาน แต่การบรรลุถึงวัตถุประสงค์ต้องกำหนดแนวทาง แผนงานที่มีความชัดเจนยิ่งขึ้น (ผศ.ดร.จินรัตน์ สมสืบ, 2539)

2.3 ทฤษฎีทางสังคมวิทยาอันเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยทั่วไปจะมีความหมายกว้าง คือ การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วมในความหมายนี้จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการปกครองในระบบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สติปัญญา และความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นวิธีการ (Means) และเป้าหมาย (ends) ในเวลาเดียวกัน (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ: น. 138-139)

บัญชา แก้วส่อง (2531) ได้ศึกษาเรื่อง "รูปแบบทางสังคม-จิตวิทยา สำหรับการอธิบายการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนา" ภายใต้บริบทของสังคมไทย บัญชาได้หยิบยกเอา ทฤษฎีแนวคิดทางจิตวิทยาสังคม และทฤษฎีทางสังคมวิทยาจุลภาค (micro-sociology) ของนักคิดต่างประเทศมาเป็นฐานในการสร้างกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีการมีส่วนร่วมของตัวเอง โดยกล่าวว่า การที่จะเข้าใจการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคล จำเป็นจะต้องพิจารณาด้านจิตวิทยาสังคมและสังคมวิทยาจุลภาค ซึ่งทฤษฎีด้านจิตวิทยาสังคมและทฤษฎีทางสังคมวิทยาจุลภาคที่อธิบายถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่มี อิทธิพลต่อการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ ที่มีการแพร่หลายและเป็นที่ยอมรับ ซึ่งพอจะสรุปเนื้อหาสาระที่สำคัญได้ดังนี้

3.1) การกระทำด้วยเหตุผล(A theory of Reasoned action) ของมาร์ติน ฟิชเบินและไอแซค อัจเซน

บัญชา ได้อธิบายว่า เป็นทฤษฎีที่มีฐานคติ (Assumption) ว่ามนุษย์เป็นผู้มีเหตุผลและใช้ข้อมูลที่ตนมีอยู่อย่างเป็นระบบ มนุษย์พิจารณาผลที่เกิดจากการกระทำของตนก่อนตัดสินใจ และพฤติกรรมของบุคคลนั้นขึ้นอยู่กับภายใต้การควบคุมของเจตนาของบุคคล ดังนั้นเจตนาเชิงพฤติกรรมหรือความตั้งใจที่จะกระทำพฤติกรรมของบุคคลจึงเป็นตัวกำหนดที่ใกล้ชิดกับการกระทำ

3.2) รูปแบบการทํานายพฤติกรรมของลิสก้า (Liska 's Revision Model)

ลิสก้าได้วิจารณ์แนวคิดของฟิชเบินและอัจเซนที่เห็นว่า พฤติกรรมเป็นผลมาจากความตั้งใจ และความตั้งใจนั้นเป็นผลมาจากทัศนคติและทัศนคติทางจิตพิสัยอีกต่อหนึ่ง โดยลิสก้าเห็นว่า รูปแบบของฟิชเบินและอัจเซนนั้นยังคลุมเครือสำหรับการตอบคำถามปัญหาการวิจัยบางประการ และดูเหมือนว่ารูปแบบของฟิชเบินและอัจเซน

ยังไม่มี ความซับซ้อนและลึกซึ้งเพียงพอที่จะจัดรูป (organized) และประสานการวิจัยจำนวนมากในปัจจุบันได้ นอก จากนี้รูปแบบของพีชคณิตและเชิงเส้นยังมองว่า ตัวแปรภายนอกหรือตัวแปรเบื้องหลังที่สำคัญ ๆ เช่น ตัวแปรคุณ ลักษณะส่วนบุคคล (demographic variables) ซึ่งได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพทางเศรษฐกิจสังคม อาชีพ ศาสนา และการ ศึกษา ตัวแปรทัศนคติต่อเป้าหมายและตัวแปรลักษณะบุคลิกภาพนั้นจะแสดงอิทธิพลต่อพฤติกรรมในทางกลับกัน โดย ผ่านทัศนคติและทัศนคติทางจิตวิสัยเท่านั้น ลิสก้าได้แย้งว่า พฤติกรรมไม่ได้เกิดขึ้นจากความตั้งใจเสมอไป และทัศนคติตลอดจนเป้าหมายทางจิตวิสัยนั้นไม่ได้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมโดยผ่านความตั้งใจเท่านั้น แต่สามารถจะมีอิทธิพล โดยตรงต่อพฤติกรรมได้ และอิทธิพลโดยตรงที่มีนี้ จะมีสูงกว่าอิทธิพลทางอ้อมด้วย นอกจากนี้ลิสก้ายังเห็นว่าโครงสร้างทางสังคมมีอิทธิพลอย่างมากต่อพฤติกรรมของคน ทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนั้นพฤติกรรมของบุคคลหลายๆ แบบจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับความตั้งใจของบุคคลอย่างสิ้นเชิง เป็นต้น

3.3) ทฤษฎีการเปรียบเทียบทางสังคม (Social Comparison theory) ของ เฟสติงเจอร์

หลักการของทฤษฎีนี้มีมาจากแนวคิดที่ว่า พฤติกรรมของบุคคลเกิดจากความต้องการที่จะประเมิน เปรียบเทียบความสามารถของตนเองว่าเหมาะสมหรือไม่ โดยการเปรียบเทียบกับความสามารถและความคิดของบุคคลอื่น มีผลทำให้บุคคลเปลี่ยนพฤติกรรมใกล้เคียงกับบุคคลอื่นในกลุ่มนั้น ถึงแม้ว่ากระบวนการทั้งสอง คือ การประเมิน เปรียบเทียบความคิดเห็นและการประเมินเปรียบเทียบความสามารถจะมีสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน แต่มีข้อแตกต่างกัน ที่ว่า เมื่อมีการเปรียบเทียบความคิดเห็นของตนเองกับผู้อื่น ผลจากการเปรียบเทียบทำให้บุคคลนั้นมีความคิดเห็น เปลี่ยนแปลงได้ทั้งบวกและลบ แนวคิดสำคัญในงานของบัญชาที่ได้จากแนวคิดของเฟสติงเจอร์ คือ การหยิบยืมแนว คิดนี้ไปใช้ทำนายพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ว่าบุคคลที่มีความคิดเห็นและความสามารถแตกต่างไปจาก กลุ่มนั้น มีผลต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างไร

3.4) ทฤษฎีปรัวรรตนิยม (Exchange Theory)

ทฤษฎีปรัวรรตนิยม เป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยาทางจุลภาค ที่สามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์และ อธิบายพฤติกรรมตลอดจนปรากฏการณ์ทางสังคมในระดับบุคคลได้อย่างเหมาะสม สำหรับนักทฤษฎีปรัวรรตนิยมที่ สำคัญ ที่บัญชาหยิบยืมมากกล่าวไว้ นั่น คือ จอร์จ ซี โฮแมนส์ และปีเตอร์ เอ็ม บลาว

สำหรับแนวคิดของโฮแมนส์ มีหลักการเบื้องต้นที่สำคัญ กล่าวคือ บุคคลจะคำนวณเกี่ยวกับทางเลือกต่าง ๆ สำหรับการกระทำ ทางเลือกแต่ละทางเลือกนั้นมีคุณค่าเพียงใด ในขณะที่เดียวกันได้คำนึงถึงโอกาสหรือ ความเป็นไปได้ที่จะจะได้รับสิ่งนั้นด้วย ดังสูตรนี้

$$\begin{array}{ccccc} \text{การกระทำ} & = & \text{คุณค่า} & \times & \text{โอกาสที่จะเป็นไปได้} \\ \text{(action)} & & \text{(value)} & & \text{(probability)} \end{array}$$

นั่นคือแนวคิดของการคาดหวังผลประโยชน์ตอบแทน ซึ่งในงานของวัชร ได้นำเสนอแนวคิดของ โยเมนส์มาเป็นฐานคิดในการสร้างกรอบความคิดเชิงทฤษฎีบูรณาการร่วมกันแนวคิดทฤษฎีทางสังคมอื่น ๆ ที่ได้กล่าวมา รวมทั้งงานวิจัยเชิงประจักษ์ที่โดยมากเป็นของคนไทย เช่น งานวิจัยของณัฐพล ชันชโย และคณะ (2529) ที่เห็นว่าคุณสมบัติส่วนบุคคลที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม นอกจากตัวแปร เพศ อายุ สถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม สถานภาพทางการศึกษาแล้ว ตัวแปรสถานภาพครอบครัวหรือสถานภาพสมรสของบุคคลยังเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาด้วย รวมไปถึงงานวิจัยของอารยา วัฒนกิจ (2526) และอาสาพ เกษทรัพย์ (2525) ที่กล่าวว่า การที่บุคคลมาติดต่อเจ้าหน้าที่รัฐบาลมากกว่าจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมการมีส่วนร่วมในการพัฒนามากกว่า นอกจากนี้ยังมีตัวแปรที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในด้านอื่น ๆ ด้วย เช่น ตัวแปรการยอมรับแบบอย่าง (อนุภาพ ภิรตาภ, 2528) ตัวแปรสัมพันธภาพระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน (สุรัสวดี หุ่นพยนต์, 2527) ตัวแปรความกระตือรือร้นในการพัฒนา (สุจินต์ ดาววิระกุล, 2527) ตัวแปรความเข้าใจในกิจกรรมการพัฒนา (สุรัสวดี หุ่นพยนต์, 2527 และอารยา วัฒนกิจ, 2526) ตัวแปรความต้องการพัฒนา (ฉกาน วุฒิกรรมรักษา, 2526) และตัวแปรการรู้สึว่าตนเองมีความสำคัญต่อหมู่บ้านและความต้องการมีเกียรติ (สุจินต์ ดาววิระกุล, 2527) เป็นต้น

3.4) แนวคิด“คุณธรรมทางสิ่งแวดล้อม” ในการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม

แนวคิดด้าน “คุณธรรมทางสิ่งแวดล้อม” โดยศาสตราจารย์วราพร ศรีสุพรรณ (2539) ในบทความชิ้นหนึ่ง ในหนังสือสิ่งแวดล้อมศึกษา ในหัวข้อ “การจัดการสิ่งแวดล้อม” เป็นแนวคิดใหม่ที่นำเสนอในประเด็นการสร้างจิตสำนึกการมีส่วนร่วมของประชาชน เพราะเป็นแนวคิดจากฐานตะวันออกที่มีหลักธรรมพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน วราพร กล่าวว่า การที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมเข้าไปช่วยดูแลและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อความสันติของมนุษยชาตินั้น จำเป็นจะต้องมีความเข้าใจความเป็นจริงธรรมชาติที่ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ กล่าวคือ

คุณสมบัติของประชาชนที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม นั้นก็จะต้องเป็นบุคคลที่มีจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นจิตสำนึกที่มีทั้งความตระหนัก (awareness) และความรับผิดชอบ (responsibility) โดยที่ความตระหนัก วราพร ชี้ให้เห็นว่าจะอยู่บนพื้นฐานของความรู้เกี่ยวกับความเป็นไปของธรรมชาติและบนพื้นฐานความเชื่อเกี่ยวกับขีดจำกัดในการดำรงอยู่ของมนุษย์ คือ รู้และเข้าใจธรรมชาติตามความเป็นจริง ส่วนความรับผิดชอบจะอยู่บนพื้นฐานที่มนุษย์เห็นความสำคัญของตนเองต่อสังคม มีความเชื่อในอำนาจของตนเองและเห็นความสำคัญของสิทธิส่วนรวม คือ รู้จักตนเองตามความเป็นจริง เข้าใจสังคมและเข้าใจในบทบาทของตัวเองต่อสังคม

ในการอธิบายการเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นจริงของธรรมชาติหรือสังขธรรม วราพร ได้นำหลักธรรมของพระพุทธศาสนาอธิบาย คือ การใช้หลักไตรลักษณ์ มาใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ของธรรมชาติในมิติของนิเวศวิทยา ส่วนเรื่องการทำความเข้าใจเกี่ยวกับตนเองและสังคมได้หยิบยกเอา ข้อเสนองของออสเบล นักจิตวิทยา ที่ได้วิเคราะห์ถึงสถานภาพและบทบาทของบุคคลและได้โยงไปสู่บทบาทในความสัมพันธ์กับผู้อื่น

การสร้างจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมจะต้องสร้างทัศนคติใหม่ที่ว่า มนุษย์ทุกคนเป็นผู้ใช้ทรัพยากรร่วมกันเป็นผู้ดูแลรักษาเวลาแห่งปัจจุบัน ผู้ร่วมยุคสมัย และจะเป็นผู้ร่วมสืบสายสัมพันธ์แห่งอดีตและอนาคต ทัศนคติใหม่ที่จะให้คุณค่ากับการเป็นเจ้าของร่วมกัน มองเห็นสิทธิของผู้อื่นที่ร่วมยุคสมัยที่จะใช้ทรัพยากรร่วมกัน และมองเห็นสิทธิของผู้อื่นที่จะกำเนิดมาในยุคสมัยต่อไปที่จะดำรงชีวิตอยู่โดยพึ่งพาทรัพยากรที่มีในวันนี้

นอกจากนี้จิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อม ยังจะต้องประกอไปด้วยระบบการคิดหรือค่านิยมที่จะสร้างความเป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากร ที่ไม่ใช่เป็นการจัดสรรโดยอำนาจทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่จะต้องเป็นการจัดสรรด้วยระบบคุณค่าทางสังคมและคุณค่าของการดำรงอยู่ของชีวิต ระบบการคิดหรือค่านิยมนี้อาจเรียกว่า “คุณธรรมทางสิ่งแวดล้อม”

2.4 การรับรู้คำว่า “สิ่งแวดล้อม”

ก่อนที่จะได้ไปกล่าวถึงขบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนว่ามีจุดเริ่มต้นอย่างไร เคลื่อนที่อย่างไรรูปแบบใด และกำลังจะหันเหเบนเข็มไปสู่ทิศทางใด การทำความเข้าใจถึงประวัติศาสตร์ของคำว่า “สิ่งแวดล้อม” ที่ได้เคลื่อนเข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่เมื่อใดนั้น ย่อมทำให้เห็นภาพสถานการณ์ทางสังคมและนั่นย่อมนำไปสู่ความเชื่อมโยงกับการอธิบายการมีส่วนร่วมของประชาชนในขบวนการสิ่งแวดล้อมในบริบทของสังคมไทยได้

งานศึกษาเรื่อง “พรมแดนความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม” ของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2541) ได้อธิบายถึงการรับรู้และให้ความหมายของการดำรงอยู่ของสิ่งแวดล้อม หรือที่กล่าวอีกแง่หนึ่งคือ “ธรรมชาติ” รอบตัวมนุษย์ในประเทศไทย อรรถจักร์ ได้แบ่งช่วงเวลาไว้ 3 ระยะ กล่าวคือ

1). ระยะแรก (ก่อนปี พ.ศ.2500)

อรรถจักร์ ได้ยึดจุดเริ่มต้นตั้งแต่รัชสมัยของรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และช่วงปลายคือ ช่วงก่อนเข้าสู่ยุคพัฒนา (พ.ศ.2500) โดยการรับรู้และให้ความหมายในระบายนั้น อรรถจักร์ เห็นว่าจะเน้นไปในเชิงกายภาพ ซึ่งเป็นการรับรู้และให้ความหมายบนพื้นฐานของความคิดแนวประจักษ์นิยม ดังจะเห็นจากหลักฐานทางเอกสารหลายชิ้นที่ยืนยันว่า ในระยะนี้เห็นเป็นยุคของการอธิบายธรรมชาติในกรอบแนวคิดเชิงกายภาพ เช่น มาแปลสลอนล้านสำหรับแบบเรียนเร็ว เล่มที่ 1 ที่อธิบายให้ได้เข้าใจถึงสรรพสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน อาทิ สัตว์ต่างๆ แม่น้ำ ลม นา สวนผลไม้ นอกจากนี้ ยังมีหนังสือภูมิศาสตร์ของประเทศสยาม ที่ได้กล่าวเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ของประเทศ เพื่อให้ได้เข้าใจสภาพแวดล้อมทั้งหลายที่ประกอบกันเข้าเป็นประเทศไทย และ แบบเรียนวิทยาศาสตร์ชั้นประถมศึกษา พ.ศ. 2491 ที่เน้นให้นักเรียนเข้าใจปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฝนแล้ง น้ำหลาก ไฟป่า เป็นต้น

การที่อรรถจักร์ ได้ระบุว่าในระยะนี้สังคมไทยรับรู้และให้ความหมาย “ธรรมชาติ” ในเชิงกายภาพและเป็นพื้นฐานการรับรู้ และให้ความหมายสืบเนื่องต่อไปในระบายนที่สองที่เรียกว่ายุค “กายภาพที่มีค่าในทางเศรษฐกิจในฐานะทรัพยากรธรรมชาติ” และเรื้อยมาจนถึงยุคปัจจุบัน จึงทำให้เข้าใจว่าสังคมในยุคนั้นรับรู้ธรรมชาติในมิติทางกายภาพ

หรือที่เราจัดธรรมชาติประเภทนี้ว่าเป็นสิ่งแวดล้อมทางรูปธรรม (Concrete Environment) กระนั้นก็ตาม การรับรู้และการให้ความหมายของรัฐ (state) จึงถือเป็นเรื่องของบางชนชั้นในสังคมมากกว่าจะเป็นเรื่องของประชาชนทั่วไปทั้งหมดในสังคม ที่มักมีความเข้าใจและให้ความหมายธรรมชาติแวดล้อมในมิติที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางจิตวิญญาณ ที่มักพบเห็นจากประเพณี วัฒนธรรมของคนในชนบท เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ บุญข้าวสาก ข้าวประดับดิน ลอยกระทง เลี้ยงผีปู่ตา รวมไปถึงวรรณกรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องพญาคันคาก ซึ่งเรามักนิยามการให้การรับรู้และความหมายสิ่งแวดล้อมในมิติดังกล่าวจัดอยู่ในสิ่งแวดล้อมเชิงนามธรรม (Abstract Environment)

อรรถจักร์ ได้ยอมรับว่าการที่สังคมไทยรับรู้และให้ความหมาย “ธรรมชาติ” ในระยะนี้ เนื่องจากได้รับอิทธิพลตะวันตกมากกว่าที่จะเกิดขึ้นจากคนในพื้นที่ อันสืบเนื่องมาจากการติดต่อกับประเทศตะวันตกในยุคสมัยนั้นของชนชั้นสูง (กษัตริย์) ก่อนที่วิถีคิดและมุมมองที่มีต่อ “ธรรมชาติ” ในเชิงกายภาพจะขยายออกไปสู่ประชาชนชั้นล่างภายใต้เงื่อนไขของระบบการศึกษา แต่กระนั้นก็ตาม ในระยะนี้มิได้หมายความว่าการศึกษาไทยจะครอบคลุมทั่วไปถึงคนทั่วประเทศ คงจะครอบคลุมเพียงเฉพาะพวกเจ้านาย ข้าราชการ ข้าราชการบำนาญ และพวกนักเรียนที่ไปศึกษาต่างประเทศ บางกลุ่มเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าการรับรู้และให้ความหมาย “ธรรมชาติ” ในเชิงกายภาพจึงเป็นการรับรู้และให้ความหมายของกลุ่มเจ้านายชั้นสูงที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกมาเท่านั้น แต่คนไทยส่วนใหญ่ของประเทศในระยะนี้จึงยังถือว่า “ธรรมชาติ” ยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางจิตวิญญาณ อันสืบทอดมาจากบรรพบุรุษของผู้คนที่อาศัยอยู่ในอุทกเนย์

2). ระยะที่สอง (พ.ศ.2500-2515)

อรรถจักร์ได้อธิบายว่า เป็นยุคของการให้ความหมายที่สืบทอดมาจากระยะแรก กล่าวคือ เป็นการมองธรรมชาติและให้ความหมายในมิติ เชิงกายภาพ และยังได้ขยายเคลื่อนออกไปเพิ่มเติมไปอีกว่า “มีคุณค่าในทางเศรษฐกิจในฐานะที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ” การให้ความหมายลักษณะนี้เด่นชัดตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ที่เน้นเพียงด้านหลักด้านเดียว คือ ด้านที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีไว้ให้มนุษย์ใช้ประโยชน์สูงสุดหรือใช้ไปเพื่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และอรรถจักร์กล่าวว่าการรับรู้ความหมายของสิ่งแวดล้อมในมิติการใช้ประโยชน์เพื่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในฐานะที่เป็นทรัพยากร มีความสัมพันธ์กับการเมืองอย่างลึกซึ้งหรือเคลื่อนไปพร้อมกับการขยายตัวของอำนาจรัฐไปครอบคลุมพื้นที่และยึดเอาทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดมาเป็นของรัฐ

การรับรู้และให้ความหมายของนิเวศและสิ่งแวดล้อมในช่วงนี้จึงเป็นการรับช่วงต่อมาจากระยะสมัยรัชกาลที่ 4 นั่นคือ แนวคิดจากตะวันตกมีอิทธิพลเป็นอย่างสูงต่อราชการไทยรวมไปถึงแนวคิดด้านการพัฒนา (Theory development) ภายใต้การบริหารประเทศใน ระบอบราชการ-อำนาจนิยม ของผู้นำทหารอย่างจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้ผลักดันให้เกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติภายใต้การสนับสนุนจากสำนักคิดอเมริกันและธนาคารโลก ที่มีกรอบของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยไปสอดคล้องกับแนวคิดเดิมที่มองธรรมชาติในมิติทางกายภาพนั้นย่อมหมายความว่ายุคพัฒนาเป็นยุคแห่งการนำธรรมชาติมาใช้เพื่อส่งเสริมการพัฒนา อันถือว่าเป็นแนวคิดกระแส

หลักในช่วงนั้น และในขณะเดียวกันในยุคการปกครองของผู้นำทหาร มักปิดกั้นโอกาสการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนหรือที่เรียกกันว่าเป็นยุคแห่งเส้นทางทหารเมือง ย่อมหมายถึงว่าโอกาสที่ประชาชนระดับล่างผู้ไร้อำนาจที่ถูกผลักออกไปจากกระบวนการมีส่วนร่วมย่อมไม่มีโอกาสที่จะเสนอมิติทางสิ่งแวดล้อมในมิติอื่นๆ รวมไปถึงโอกาสการช่วงชิงพื้นที่ทางสังคมถูกปิดกั้นลง ดังจะได้อธิบายต่อไป

3. ระยะที่สาม (หลังปี พ.ศ.2515)

เป็นระยะของการรับรู้และให้ความหมาย "ธรรมชาติ" ที่มีความหลากหลายและสลับซับซ้อนมากขึ้น ในระยะนี้ อรรถจักร์ ได้หยิบยกเอามูลเหตุการเกิดการรับรู้และให้ความหมายแก่ "ธรรมชาติ" มีความหลากหลายและสลับซับซ้อนว่าเกิดตั้งแต่กระแสทางสังคมที่ไม่พอใจต่อวิกฤติทางด้านสิ่งแวดล้อมที่เป็นผลมาจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติตามความหมายเดิม ดังเช่น กระแสความไม่พอใจของสังคมต่อแม่น้ำแม่กลองเน่า ใน ปี พ.ศ. 2515 หรือ ความไม่พอใจต่อกรณีการนั่งเฮลิคอปเตอร์เข้าไปล่าสัตว์ที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร จ.กาญจนบุรี ใน ปี พ.ศ. 2516 ซึ่งตัวอย่างหลังนั้น นอกเหนือไปจากที่ขบวนการนักศึกษาและประชาชนจะเน้นไปที่ประเด็นสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังเกิดจากความไม่พอใจต่อการใช้อิทธิพลอันเกินขอบเขตของกลุ่มผู้นำทหารในยุคการบริหารประเทศในยุคนี้ อันเป็นยุคที่กล่าวกันว่าเป็นยุคประชาธิปไตยแบบเผด็จการ ที่มักปิดกั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนอีกยุคหนึ่ง

แม้ว่าในระยะหลังตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมาประเทศไทยจะมีการจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ และสถาบันการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม อันเกิดจากกระแสการกระตุ้นของสังคม แต่โดยส่วนใหญ่ยังเป็นการทำงานและศึกษาภายใต้กรอบแนวคิดด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอันเป็นกระแสหลักที่ควบคู่กับแนวคิดการพัฒนาสมัยใหม่ จนกระทั่งเกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่ม องค์กรต่างๆ หลากหลายขึ้นในสังคม โดยเฉพาะขบวนการสิ่งแวดล้อมขององค์กรชาวบ้าน ซึ่งปฏิเสธมิได้ว่ากระบวนการรณรงค์ด้านสิ่งแวดล้อมขององค์กรชาวบ้านดังกล่าวที่ได้รับการประสานงานช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชน จะเป็นการพุ่งแนวคิดทางการเมืองเข้าไปด้วย การชูประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กระทบต่อวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น เพื่อเป็นการหาพื้นที่ทางสังคมโดยการสร้างวาทกรรม (Discourse) สิ่งแวดล้อมแบบใหม่แล้ว ยังมีนัยที่สะท้อนให้เห็นว่าการบริหารประเทศจากกรอบแนวคิดที่ผ่านมา ทั้งผู้นำทหาร - พลเรือน ภายใต้โครงสร้างระบบราชการ ที่รัฐเป็นผู้กระทำมาโดยตลอด โดยปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชนมักสร้างปัญหา เพราะฉะนั้นทิศทางการทางการเมืองจึงควรจะต้องเปลี่ยนแปลงด้วย อันถือว่าเป็นแนวคิดและแนวทางเบื้องต้นของขบวนการมีส่วนร่วมด้านสิ่งแวดล้อมของไทย

2.5 แนวคิดเบื้องต้นของการเมืองไทยกับสิ่งแวดล้อม

ถึงแม้ว่าเวลาเราพูดถึงเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม เรามักจะมองเลยผ่านและไม่ค่อยมองลึกไปถึงเรื่องโครงสร้างอำนาจ หรือเรื่องของระบบการเมือง มักมองไปถึงกิจกรรมการร่วมสร้างสรรค์ ร่วมพัฒนา และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แต่พวกเราหาว่าไม่ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจ ภายใต้แนวคิดทุนนิยมของสังคมไทยที่ผ่านมาที่เป็นกระแสการ พัฒนาหลักสี่บดจนมาถึงทุกวันนี้ตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดังที่งานของ อรรถจักร์ (2541) กล่าวว่า ยุคนั้น มองธรรมชาติในมิติทางกายภาพ ซึ่งการพัฒนาภายใต้แนวคิดและองค์ความรู้ดังกล่าวได้ส่งผลกระทบทำให้เกิดปัญหา ด้านสิ่งแวดล้อม นั่นก็มีเรื่องการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง

ปัญหาการเดินทางเข้ามาชุมนุมประท้วงของราษฎรในนามกลุ่มสมาชิกคนจนที่ทำเนียบรัฐบาลหลายครั้ง และสืบเนื่องกันมายาวนาน หลายกรณีปัญหาในหลายปีที่ผ่านมา เช่น เชื้อนปากมูล ฝายราษีไศล ลำโดมใหญ่ อันเป็น ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างรัฐและประชาชน นั่นก็เป็นปัญหาทางโครงสร้างอำนาจ (structure of power) ดังที่ ประเวศ วะสี (2543) ได้อธิบายถึงมูลเหตุของการประท้วงของกลุ่มคนจนในช่วงเดือนกรกฎาคม ปี พ.ศ. 2543 ที่ผ่าน มาและได้พยายามหาทางออกให้สังคมโดยพยายามเสนอให้สร้างเครือข่ายและสร้างความเข้มแข็งทางสังคมให้กับชุมชน อันสอดคล้องกับกลุ่มประชาธิปไตยเพื่อประชาชนนำโดย เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2543) ที่จำเป็นจะต้องมีการ ปฏิรูปการเมืองอีกครั้ง เพราะที่ผ่านมาแม้ภายหลังการปฏิรูปการเมือง ปี พ.ศ.2540 สำนึกในสิทธิประชาธิปไตยของคน ไทยเพียงอยู่ที่การหย่อนบัตรเลือกตั้งเท่านั้น และ เสกสรรค์ ยังกล่าวอีกว่า เพราะฉะนั้นบ้านเมืองจึงเป็นเรื่องของกลุ่ม นักการเมืองไม่กี่พันคนที่ประจบถนอมอำนาจได้ รวมไปถึงเรื่องโครงสร้างอำนาจรัฐราชการรวมศูนย์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ใช้กันมาถึงทุกวันนี้ก็ไม่สอดคล้องกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งในงานของธีรยุทธ บุญมี (2540) เรื่อง "ปรัชญาแห่งการปฏิรูปการเมือง" ก็ได้กล่าวถึงช่วงหนึ่งว่าการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่งผลให้เกิดการรวมศูนย์ของรัฐไทยอย่างมาก ชาวบ้านถูกตัดขาด ไม่ให้มีอำนาจในการควบคุมดูแลทรัพยากร เช่น แร่ธาตุ ป่าไม้ ในกิจการต่างๆ ที่เคยเป็นบทบาทหน้าที่ของชุมชน เช่น การจัดการเรื่องชลประทาน การสาธารณสุข การ ศึกษา การป้องกันโจรผู้ร้ายได้ถูกแทนที่โดยอำนาจรัฐจากส่วนกลาง เช่นเดียวกับงานของ พุชัย ศุภวงศ์ และบุชาติ ลาด การณ์ไกล (2540) "ประชาสังคม:ทัศนคติในสังคมไทย"

นายแพทย์ประเวศ วะสี และธีรยุทธ บุญมี ได้กล่าวว่าปัญหาของกลุ่มชาวบ้านที่เข้ามา ประท้วงเรียกร้อง ความเป็นธรรมในกรณีปัญหาจาก โครงการของรัฐ น่าจะมาจากโครงสร้างทางอำนาจที่สืบทอดมาตั้งแต่ยุคสร้างชาติ (nation – state) และเข้าใจว่าค่าการมีส่วนร่วมของประชาชนถึงแม้ว่าอาจมีการกล่าวถึงบ้างในบางกิจกรรมเล็กๆ ประจำชุมชน ของคนในชุมชน จะเห็นได้ชัดขบวนการเรียกร้องสิ่งแวดล้อมในมิติทางสังคม – วัฒนธรรมและ ทรัพยากร ของกลุ่มคนจนชั้นล่างผู้เคยเป็นเจ้าของทรัพยากรท้องถิ่น เคยมีมาอย่างยาวนานในอดีตมิได้เพิ่งเกิดขึ้น หาก สังคมไทยยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างอำนาจไม่ได้ การแก้ไขปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรและปัญหาความ ขัดแย้งทางสังคมที่นับวันจะทวีความรุนแรงมากขึ้น นั้นย่อมไม่ได้

ชัยอนันต์ (2538) ยังกล่าวอีกว่า กระบวนการสร้างความทันสมัยของไทยในสมัยนั้น จึงเป็นการสร้างรัฐ (state-building) เนื่องจากในการสร้างรัฐนั้นเป็นการระดมทรัพยากรภายในสังคมเพื่อขยายอำนาจหน้าที่และบทบาท ของรัฐ โดยไม่มีมิติของการเปิดช่องว่างให้มีการมีส่วนร่วมจากพลังส่วนอื่น ๆ นอกวงอำนาจรัฐและการจัดระบบความ

สัมพันธ์ภายในและระหว่างกลไกอำนาจรัฐด้วยกันเอง มากกว่าที่จะจัดความสัมพันธ์ระหว่างกลไกรัฐกับพลังส่วนอื่นๆ ในสังคม

เพราะฉะนั้นการปฏิวัติ ปี พ.ศ.2475 บทบาทของประชาชนในการมีส่วนร่วมในมิติต่าง ๆ จึงยังมีโดยมาก ทั้ง ๆ ที่มีกลุ่มคณะผู้ก่อการบางคน เช่น นายปรีดี พนมยงค์ ที่มีแนวคิดการเมืองแบบมีส่วนร่วมของประชาชน แต่ก็ถูก ผลักไสให้ออกไปจากวงวนอำนาจในการขับเคลื่อนประเทศ ในยุค “เชื้อผู้นำแล้วชาติเจริญ” และแน่นอนว่าในยุคของ จอมพลสฤษดิ์ จึงถือว่าเป็นยุคของการเคลื่อนตัวแห่งการทำลายธรรมชาติ เพื่อตอบสนองการพัฒนาที่ได้รับมาจาก ตะวันตก การพัฒนาในนโยบายและบริบทสมัยนั้นเป็นการพัฒนาเพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยภาค อุตสาหกรรม ซึ่งต้องอาศัยวัตถุดิบจากธรรมชาติ และขณะเดียวกันการรับรู้ของคนในสังคมไทยต่อธรรมชาติในยุคนี้ก็ มองธรรมชาติในมิติเชิงกายภาพ ดังในงานของ อรรถจักร์ (2541) ที่ได้กล่าวมา ธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมในยุคจอม พลสฤษดิ์ จึงกลายเป็นเพียงประโยชน์ในแง่ทรัพยากรเพื่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเท่านั้น

แต่เนื่องจากสิ่งที่ได้กล่าวมาการปกครองของไทยในยุคสมัยของผู้นำทหารมักไม่ได้เปิดโอกาส ให้ประชาชน ระดับล่างเข้ามามีสิทธิในการแสดงความเห็นและสิทธิทางการเมืองหรือมีก็น้อยมาก เพราะแม้แต่ผู้แทนราษฎรและ ระบบพรรคการเมืองในระบบตัวแทนก็ไม่ได้มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจแต่อย่างใด เพราะฉะนั้นแล้ว ประชาชนในยุคสมัยนี้จึงเป็นฝ่ายรับการกระทำจากรัฐเพียงอย่างเดียว พร้อมๆกับการถูกแย่งชิงทรัพยากรท้องถิ่นไป โดยที่ไม่มีโอกาสได้เรียกร้องหรือมีปากมีเสียงภายใต้การปกครองของเผด็จการทหารแต่อย่างใด

การเกิดเหตุการณ์ในปี พ.ศ.2516 ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองไทยครั้งสำคัญครั้งหนึ่ง สำหรับความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมที่โดดเด่นมากที่สุดในยุคนั้น ได้แก่ การประท้วงกลุ่มผู้นำทหารที่ใช้ เฮลิคอปเตอร์ลำตัวที่ป่าทุ่งใหญ่ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.2516 จนกระทั่งเกิดกระแสความเคลื่อนไหวด้านการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติขึ้นมาร่วมกับขบวนการประชาชน 14 ตุลาคม 2516 นับเป็นการเรียกร้องการมีส่วนร่วมของประชาชนครั้งยิ่งใหญ่ครั้งแรก อันมีนัยยะหมายถึง การเรียกร้องทางสิ่งแวดล้อมในวิถีทางประชาธิปไตยร่วมไปด้วย

2.6 กระบวนการมีส่วนร่วม

กระบวนการมีส่วนร่วม หมายถึง ระดับการมีส่วนร่วมของสมาชิกของชุมชนในการแก้ไขปัญหาของชุมชน แต่ส่วนใหญ่สมาชิกของชุมชนนั้นๆ มักจะมีโอกาสน้อยในการเข้าร่วมปฏิบัติการกิจกรรมของชุมชน ในสภาพที่สังคมและ สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป โครงสร้างของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ความขัดแย้งในสังคมมีมากขึ้น บางครั้งนักวิจัยก็ ต้องการคำตอบว่าใครควรจะเป็นผู้มีบทบาทในการทำหน้าที่เป็นองค์กรแก้ไขปัญหาและทำให้สมาชิกของสังคมมีส่วนร่วมมากขึ้นในการรับรู้และการปฏิบัติการนั้น และควรยึดหลักการสำคัญ ดังนี้ (พรทิพย์ รามสูตร, 2535)

- 1) ให้ความเคารพต่อภูมิปัญญาชาวบ้าน
- 2) ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของภูมิปัญญาชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริมให้พวกเขาวิเคราะห์ ปัญหาและแก้ไขปัญหาลองของเขาเอง

3) ให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชาวบ้านและคนยากจน โดยต้องทำให้เขารับรู้ปัญหาของสังคมของเขาเพื่อจะได้เข้าใจและแก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม

4) สนใจในปริทัศน์ของชาวบ้าน จะทำให้ผู้วิจัยได้เข้าใจปัญหาของชาวบ้านได้ตรงประเด็นและสุดท้ายสามารถสร้างความคิดอย่างเสรีให้เกิดขึ้นภายในสังคมและสามารถจะยื่นหยัดต่อต้านพลังอิทธิพลจากภายนอกได้

ในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่จะกำหนดปัญหา และความต้องการด้วยตนเอง โดยเฉพาะในขั้นตอนการวางแผนแก้ปัญหา โดยมีนักพัฒนาหรือนักวิชาการจากภายนอกเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุน ในด้านต่างๆ เช่น ข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี เป็นต้น

โดยส่วนใหญ่กระบวนการมีส่วนร่วมจะเริ่มจากการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวางแผน ดำเนินกิจกรรมแก้ปัญหา การปฏิบัติงาน การร่วมรับผลประโยชน์ และการติดตามประเมินผล ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ประชาชนอาจไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน เพราะมีข้อจำกัดหลายประการ ดังนั้นการตัดสินใจ (Decision making) ประกอบด้วยการวิริริมตัดสินใจดำเนินการตัดสินใจและตัดสินใจปฏิบัติการ จึงเป็นส่วนสำคัญที่จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้กระทำการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมพัฒนา จึงจะถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง เพราะประชาชนเป็นผู้กำหนดความต้องการในการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง ซึ่งจะพบว่าโดยทั่วไปกระบวนการมีส่วนร่วม มีดังต่อไปนี้

1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงานและทรัพยากรที่จะต้องใช้

3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

4) การมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งทางด้านวัตถุ และจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคลและสังคม

5) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้ทันที (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543)

2.7 แนวทางการตัดสินใจแบบมีส่วนร่วม (SHARED DECISION-MAKING)

หลักการตัดสินใจแบบมีส่วนร่วมก็คือ ให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการศึกษา การพิจารณาปัญหาและการตัดสินใจ ผู้มีส่วนร่วมจะต้องหาแนวทางร่วมกัน ในการตัดสินใจโดยใช้หลักการตั้งแต่การ

เจรจาเกี่ยวกับผลประโยชน์ การคำนวณความสะดวก การใกล้ชิด การใช้ข้อมูล EIA เพื่อนำไปสู่การประเมินประนีประนอม ในที่สุด ทั้งเฝ้าติดตามและการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม (PARTICIPATORY MONITORING AND EVALUATION) จะทำให้ประชาชนได้มีโอกาสประสบความสำเร็จและได้มีการเรียนรู้จากความล้มเหลว

การทำงานแบบมีส่วนร่วมต้องอาศัยหลักการทำงานที่ยึดสมาชิกของกลุ่มเป็นศูนย์กลาง (ไม่ใช่ประธานหรือ วิทยากร) โดยสมาชิกเป็นผู้สร้างผลงานจากประสบการณ์เดิม การทำงานแบบมีส่วนร่วมมีหลักสำคัญ 5 ประการ

- 1) เป็นการทำงานที่อาศัยประสบการณ์เดิมของสมาชิก
- 2) ทำให้เกิดประสบการณ์/การเรียนรู้ใหม่ๆ/ความคิดใหม่ที่ท้าทายอย่างต่อเนื่อง เป็นการทำงานที่เรียกว่า Active performance
- 3) มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกด้วยกันเองและระหว่างวิทยากรกับสมาชิกกลุ่ม
- 4) ปฏิสัมพันธ์ที่มีทำให้เกิดการขยายตัวของเครือข่ายความคิดที่ทุกคนมีอยู่ออกไปอย่างกว้างขวาง
- 5) มีการสื่อสารโดยการพูด/การเขียน เป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยนวิเคราะห์และสังเคราะห์ความคิด

โดยที่การมีส่วนร่วมสูงสุดต้องเกิดจากการออกแบบกลุ่มที่เหมาะสมในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการ กลุ่มแต่ละประเภทมีข้อดีและข้อจำกัดแตกต่างกันมาก บางประเภทก็ให้สมาชิกในกลุ่มมีส่วนร่วมและปฏิสัมพันธ์ได้มาก แต่อาจขาดความหลากหลายของแนวคิด จึงเหมาะสำหรับการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นจากประสบการณ์ โดยยังไม่มีข้อสรุปที่สมบูรณ์ การร้อยรัดกระบวนการ กลุ่มที่หลากหลายด้วยกันอย่างเหมาะสมในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการ ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างสูงสุด มีพลวัตหรือการเคลื่อนไหวของการเรียนรู้แลกเปลี่ยนความคิด/ประสบการณ์ทำให้สมาชิกมีความสนใจอย่างต่อเนื่อง

แม้ว่าการออกแบบกลุ่มที่หลากหลายจะช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วมได้มาก แต่ไม่ได้หมายความว่าถ้าการมีส่วนร่วมนั้นได้เกิดผลงานอย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ต้องเสียเวลา หัวใจสำคัญของการบรรลุนานสูงสุดจึงอยู่ที่การกำหนดงานให้กับกลุ่ม

2.8 องค์การชาวบ้านกับการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม

การแสดงบทบาทในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในสังคมไทย ในอดีตระยะแรก ๆ มักมีอาจใช้คำว่า “มีส่วนร่วม” ได้ เพราะในบริบทของสังคมไทยตั้งแต่ปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ.2345 หรือนับเฉพาะปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา การบริหารบ้านเมืองมักเป็นเรื่องของผู้ปกครอง ประชาชนมักถูกกันออกไปจากการทำหน้าที่บริหารบ้านเมือง ดังนั้นการเกิดกระบวนการประชาชนด้านสิ่งแวดล้อมจึงเสมือนเป็นการกบฏต่อระบบวัฒนธรรมการบริหารราชการแผ่นดินของไทย เสียมากกว่าที่จะเกิดจากบทบาทรัฐจะให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม เพราะนัยยะของการมีส่วนร่วม คือ การร่วมคิดร่วมทำ แต่วัฒนธรรมของนักปกครองไทย ภายใต้โครงสร้างระบบเจ้านาย – โพร หรือระบบความสัมพันธ์ในแนวตั้ง (Vertical structure) ดังที่ โสพลส ศิริไสย์ (2542) อธิบายไว้ในงานศึกษาเรื่อง“

บนเส้นทางสู่ความเป็นประชาสังคมของชาวบ้าน:จากสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานสู่สมัชชาคนจน" ว่าเป็นเรื่องยากที่ทั้งสองชนชั้นจะมีสำนักแห่งความเท่าเทียมกัน รัฐมักมีสำนักแห่งผู้ปกครอง เป็นนายเหนือชาวบ้าน

การที่ประชาชนได้ออกมาเรียกร้อง เพื่อที่จะแสดงความคิดเห็นผ่านกระบวนการประท้วงในแต่ละครั้ง จึงเป็นอุปสรรคที่สำคัญอย่างยิ่งของจุดเริ่มต้นในการมีส่วนร่วมในการดูแลสิ่งแวดล้อมของตัวเองในสังคมไทยในระยะต่อมา ซึ่งหลายกรณีมักเป็นสิ่งที่ถูกกดขี่จากรัฐและกลุ่มนายทุนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังจะเห็นจากกรณีตัวอย่างที่ได้เกิดขึ้นในสังคมไทย ดังนี้

(2) การเรียกร้องของประชาชนยุคประชาธิปไตยเต็มใบ

ประเทศไทยเป็นประเทศประชาธิปไตยที่ปลอดอำนาจของกลุ่มผู้นำทหารเป็นครั้งแรก และมีนายกที่มาจากการเลือกตั้งเป็นครั้งแรก ใน ปี พ.ศ.2533 ในสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ การเป็นประชาธิปไตยเต็มใบ ที่มีผู้นำประเทศมาจากการเลือกตั้ง นั้นก็หมายความว่าสิทธิในการเรียกร้อง สิทธิในการมีส่วนร่วมของประชาชน น่าจะมีมากกว่ายุคอื่นใดที่ผ่านมา และในยุครัฐบาลนี้ถือเป็นยุคแห่งการเน้นหนักการพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ที่สืบเนื่องแนวคิดนโยบายจากการพัฒนาในยุคพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ในนโยบาย “อุตสาหกรรมส่งออกนำความเจริญเติบโต” (export - led growth) มีการส่งเสริมให้มีเขตอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เน้นนอนย้อมก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อมีการเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาของรัฐที่หันมาร่วมกับภาคธุรกิจในการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกที่นำมาสู่นโยบายและมาตรการต่าง ๆ ที่สำคัญ เช่น มาตรการลดค่าเงินบาทเพื่อดึงเงินลงทุนจากต่างชาติในช่วงปี พ.ศ. 2527 มาตรการทางด้านภาษีและสิทธิพิเศษต่าง ๆ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบ (ประกาศ ปิ่นตบแต่ง 2541:) ที่สำคัญ คือ

1) มีการขยายตัวของนิคมอุตสาหกรรมและโรงงานอย่างรวดเร็ว และการดำเนินการก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่เพื่อรองรับอุตสาหกรรมอย่างมากมาย เช่น สนามบิน ท่าเรือน้ำลึก โรงกำจัดกากมลพิษอุตสาหกรรม (ดังกรณีเงินโก้ จ.ระยอง) ฯลฯ

2) ด้านอุตสาหกรรมการเกษตร รัฐได้มีการเปลี่ยนแปลงการเกษตรมาสู่เกษตรครบวงจรและมีการส่งเสริมธุรกิจไม้โตเร็ว ที่มุ่งให้บริษัทอุตสาหกรรมการเกษตรเข้ามาเป็นผู้นำในการผลิตเพื่อการส่งออก ซึ่งได้ก่อให้เกิดการเข้ามาใช้ที่ดินในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม ที่มีชาวบ้านและคนพื้นเมือง ระดับล่างอาศัยอยู่เดิม และได้มีการบังคับใช้กฎหมายป่าสงวนแห่งชาติที่ไม่เคยมีการบังคับใช้มาก่อน ทำให้มีการอพยพคนออกจากป่า นอกจากนี้ ยังมีการออกกฎหมายและมาตรการต่าง ๆ เพื่อทำให้ภาคธุรกิจและอุตสาหกรรมเข้าไปใช้และครอบครองที่ดินเหล่านี้ได้ เช่น การแก้ไข พ.ร.บ.ปฏิรูปที่ดิน พ.ศ.2518 การประกาศใช้ พ.ร.บ.สวนป่า พ.ศ.2535 ฯลฯ เป็นต้น

3) นโยบายด้านพลังงานที่รองรับการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม ได้ชี้ให้เห็นการ ขยายตัวของความต้องการพลังงานที่สูงขึ้นเป็นอย่างมาก ซึ่งได้นำมาสู่การดำเนินการก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับพลังงาน เช่น เขื่อน โรงไฟฟ้าพลังขยะ - ลิกไนต์

4) นโยบายด้านการอนุรักษ์ การกำหนดให้มีพื้นที่ป่าร้อยละ 40 ของเนื้อที่ประเทศไทย ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 และการประกาศนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ.2528 ทำให้เกิดการอพยพคนออกจากป่า และห้ามการใช้ประโยชน์พื้นที่ในเขตป่า

5) มีการใช้ต้นทุนทางสังคมและด้านสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ นอกจากทรัพยากรด้าน ดิน น้ำ ป่า จะถูกดึงไปสู่กระบวนการผลิตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมแล้ว โครงการต่าง ๆ เหล่านี้ยังได้นำมาสู่การทำลายสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ เช่น การปล่อยน้ำเสีย มลพิษทางอากาศ และการใช้ต้นทุนมนุษย์ ที่ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพอนามัยแก่คนงาน มีผู้ป่วยจากการทำงานเกิดขึ้นจำนวนมาก เป็นต้น

ผลกระทบจากการเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาของรัฐดังกล่าวนี้ ก่อเกิดผลกระทบ ต่อประชาชนและสร้างความเดือดร้อนให้ผู้คนในระดับล่างอย่างกว้างขวางและยาวนานจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะปัญหา มลพิษและผลกระทบจากการสร้างเขื่อน แต่ในขณะเดียวกันในยุคสมัยหลังนี้ประชาธิปไตยเมืองไทยกลับเป็นประชาธิปไตยเต็มใบ นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้ง มีข้อเสนอตั้งเฝ้าจากนายทหารผู้คุมอำนาจในกองทัพหรือผู้นำการรัฐประหารดังเช่นที่ผ่านมา รวมทั้งผู้นำหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 การเมืองเป็นการเมืองแบบเปิดมากขึ้น เพราะฉะนั้นประชาชนในระดับล่างจึงมีสิทธิในการเรียกร้อง ร้องเรียนเพื่อกความเป็นธรรมมากขึ้น และเนื่องจากปัญหาที่เกิดจากการใช้อำนาจอธิปไตยอย่างเกินขอบเขตของรัฐบาล การที่ไม่ค่อยยอมรับในสิทธิของชุมชนท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน ปัญหาที่เกิดขึ้นต่อคนระดับล่างในสังคมจึงมากมายซับซ้อนทับถมหมักหมมกันเรื่อยมา ทั้งในเรื่องมลพิษ เรื่องปากท้อง หรือปัญหาในเรื่องการแย่งชิงทรัพยากร (บันชร อ่อนคำ, 2536) ซึ่งเป็นปัญหาที่สะท้อนให้เห็นถึงข้อขัดแย้งระหว่างรัฐและประชาชนอย่างชัดเจนและไม่ได้ความสนใจมากนักและโดยมากมักปล่อย ให้อาณาชนเผชิญความลำบากตามยถากรรม ดังนั้นจึงมีการเกิดกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิในปากท้องและสิทธิในการบริหารทรัพยากรธรรมชาติมากมาย ทุกภูมิภาคในสังคมไทย อาทิ เช่น

1) กลุ่มน้ำเสียว : การต่อสู้ของประชาชนและนักศึกษาเพื่อสิทธิแห่งทรัพยากร

การเกิดเหตุการณ์ปิดถนนประท้วงหน่วยงานรัฐและนายทุนของประชาชนและนักศึกษาที่จังหวัดมหาสารคาม ในปี พ.ศ.2533 เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญซึ่งอาจถือได้ว่า เป็นครั้งแรกของการประท้วงที่มุ่งเน้นไปในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติของประชาชนและนักศึกษาในภาคอีสาน จนบานปลายทำให้เกิดการจลาจล และในที่สุดรัฐได้ใช้วิธีการรุนแรงในการปราบปรามกลุ่มผู้ชุมนุม เหตุการณ์ในครั้งนั้น วุฒิพงษ์ สัตยวงศ์พิพ (2542) ในฐานะที่เป็นผู้นำนักศึกษาได้บันทึกในงาน "ทศวรรษสิทธิ" สืบเนื่องมาจากประชาชนในแถบจังหวัดมหาสารคาม ที่อาศัยอยู่ในแถบลุ่มน้ำเสียวและใช้ทรัพยากรน้ำจากลุ่มน้ำเสียว มาใช้ในการอุปโภค บริโภค ใช้ในการเกษตร และเลี้ยงสัตว์ ลุ่มน้ำเสียวเป็นลำน้ำสายหลักของชาวบ้าน แต่ถูกกลุ่มนายทุนผลประโยชน์ที่โยงใยถึงธุรกิจของนักการเมืองระดับชาติ ทำให้ลุ่มน้ำเสียวเสื่อมคุณภาพจากการประกอบอุตสาหกรรมมาเกลือและปล่อยน้ำเค็มลงสู่ลุ่มน้ำเสียวทำให้ประชาชนแถบภาคอีสานตอนกลางต้องได้รับผลกระทบ ซึ่งถึงแม้ว่าทางกลุ่มชาวบ้านจะพยายามเรียกร้องยื่นหนังสือให้หน่วยงานของรัฐ

ลงมาแก้ไข แต่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ ดังนั้นการเดินขบวนออกมาปิดถนนดังกล่าวจึงเป็นความพยายามที่จะสื่อสารให้ประชาชนในสังคมส่วนใหญ่ได้รับรู้ปัญหาที่ชาวบ้านถูกกลุ่มผลประโยชน์ช่วงชิงการใช้ทรัพยากรโดยปราศจากความเป็นธรรมในเรื่องสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร

2) สมัชชาคนจน

ประเด็นเรื่องสมัชชาคนจนเป็นเรื่องใหญ่ เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นผลมาจากนวัตกรรมทางระบบการเมืองที่ไม่เปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับกลุ่มประชาชนระดับล่างที่รัฐมักอ้างเหตุผลเรื่องความมั่นคง และระบอบเศรษฐกิจทุนนิยมสมัยใหม่ แต่คนไทยในปัจจุบันมักไม่เข้าใจโดยคนในกรุงเทพฯ ผู้ซึ่งไม่ได้พบเผชิญกับชะตากรรมเช่นนั้น เพราะที่ผ่านมารัฐพยายามจะรวบอำนาจ ประเคนความสะดวกสบายและเอาใจแต่คนเมืองหลวงเท่านั้น

ประกาศ ปันตบแต่ง (2541) ได้อธิบายถึงการกำเนิดของสมัชชาคนจนในงานของเขา "การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย" ว่าเป็นการรวมตัวกันของเครือข่ายย่อย คือ เครือข่ายปัญหาเขื่อนหรือสมัชชาเขื่อน เครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ (ลคน.) เครือข่ายปัญหาส้วม เครือข่ายผู้ป่วยจากการทำงาน กรณีการคัดค้านโรงไฟฟ้าพลังขยะ ลิกไนต์ อ.หางดง จ.เชียงใหม่ และเครือข่ายอื่นๆ โดยที่ทางสมัชชาคนจนอธิบายถึงภาพของสมัชชาคนจนว่า

" เป็นเครือข่ายของชาวบ้านคนยากจนจากชุมชนท้องถิ่นต่างๆซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐที่เกิดท่ามกลางสงครามการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติดิน น้ำ ป่า ระหว่างรัฐและภาคธุรกิจกับชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่น ทั้งในชนบทและในเมือง นโยบายและ โครงการพัฒนาของรัฐ กฎหมาย ฯลฯ ได้รุกราน วิถีชีวิตปกติละเมิดสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นทำลายวัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลาย..."

การจัดตั้งสมัชชาคนจน เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2538 ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์โดยมีตัวแทนชุมชนท้องถิ่นต่างๆที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาทั้งในประเทศและอีก 10 ประเทศ ในทวีปเอเชีย ได้เข้าร่วม ในการเข้าร่วมในการก่อตั้งครั้งนี้ภายใต้ "คำประกาศลำนํ้ามูล" หรือ "ปณิญาปากมูล" ที่ตัวแทนทั้งหมดได้ร่วมกันร่าง ที่ อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี โดยมีวัตถุประสงค์ในการรวมกันเป็นเครือข่ายสมัชชาคนจน เพื่อเป็นเวทีรวมพลังและความร่วมมือแลกเปลี่ยนประสบการณ์โดยที่แนวคิดขบวนการสมัชชาคนจนสามารถเห็นได้จากคำประกาศลำนํ้ามูล

"เรามีความเห็นร่วมกันว่าแนวความคิดที่สนับสนุนแต่เพียงการเติบโตทางเศรษฐกิจของรัฐและภาคธุรกิจเอกชนเป็นแนวคิดที่เป็นอันตรายต่อประชาชนและต่อการพัฒนาสังคมจึงถือเป็นการจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่จะต้องได้รับการแก้ไขและเปลี่ยนแปลงทัศนะความคิด บุทธศาสตร์ และการปฏิบัติในกระบวนการพัฒนาทั้งของรัฐและ

ทรัพย์สินทางปัญญาใหม่ ตามแนวทางที่จะมุ่งไป ผู้ความก้าวหน้าของมวล
มนุษยชาติที่ไร้พรมแดน "

ปรากฏการณ์ทางสังคม ด้านการเคลื่อนไหวของกลุ่มสมาชิกรวมกันที่เป็นการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง นั้นเป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มสมาชิกรวมกันที่สืบทอดต่อเนื่องกันมาอย่างยาวนาน สืบต่อจากการเกิดกบฏชาวนาในภาคอีสาน ซึ่งได้สะท้อนปัญหาที่เกิดจากการถูกรัฐกระทำ ซึ่งมีได้ห้อยหย่อนไปเลยจากอดีตในยุคสร้างรัฐ (state – building) ภายใต้ระบอบเก่า ที่อำนาจอยู่ที่กรุงเทพฯ แล้วแต่ว่าผู้มีอำนาจจะสั่งการอย่างไรและการปกครองหัวเมืองลักษณะนั้น ก็ไม่ต่างไปการปกครองระบบอาณานิคม ถึงแม้ว่าวิธีการปฏิเสธรัฐจะเปลี่ยนแปลง เมื่อจิตสำนึกของความเป็นไทยมีมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันวิธีการเรียกร้องที่ผ่านมายังสะท้อนให้เห็นถึงจิตสำนึกของความเป็นไพร่ในระบบเก่า เพื่อที่จะให้ชนชั้นผู้ปกครองได้ไปหลิวแลและแก้ไขปัญหายังมีปรากฏให้เห็น อันเกิดจากการปลูกฝังวิธีคิดว่าประชาชนเป็นเพียงผู้ถูกปกครองไม่มีสิทธิหรือมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายใดๆมากนัก

อย่างไรก็ตามขบวนการเรียกร้องของกลุ่มสมาชิกรวมกันที่มีอยู่อย่างยาวนาน ได้สร้างประสบการณ์และองค์ความรู้ใหม่ให้กับกลุ่มชาวบ้านเองว่า รัฐไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหายุติธรรมทุกอย่างให้ชาวบ้านได้ ความเชื่อที่ว่ารัฐหรือเจ้านายเป็นผู้ปกครอง ผู้ครอบครอง ดัดสินใจ ได้ถูกทำลายไป พร้อมกับทำลายความเชื่อมั่นและความศรัทธาต่อระบบรัฐทั้งข้าราชการและนักการเมือง จากบทเรียนที่พวกเขาได้รับจากรัฐ ทำให้ชาวบ้านมีความเข้มแข็งขึ้น การเรียกร้องจึงรุนแรงและเหมือนกร้าวร้าว มิได้มีลักษณะของการเรียกร้องแบบไพร่ที่จะต้องไปอ่อนต่อเจ้านายเหมือนอย่างเดิม บทเรียนและประสบการณ์ของประชาชนดังกล่าวได้พัฒนาเข้ามาสู่จุดที่เรียกว่า การเมืองภาคประชาชน

3) ขบวนการป่าชุมชนภาคเหนือ

ความขัดแย้งในด้านแนวคิดและแนวทางในการจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐซึ่งผูกขาด

อำนาจอย่างเบ็ดเสร็จในการจัดการทรัพยากร กับชุมชนท้องถิ่นด้วยอำนาจและถูกกีดกันมิให้เข้าถึงทรัพยากรอันเป็นสาเหตุประการสำคัญที่ทำให้เกิดการก่อตัวขึ้นของขบวนการป่าชุมชนในภาคเหนือ เป็นเวลาร้อยปีเศษของการก่อตั้งกรมป่าไม้ในประเทศ ที่ทาง อัจฉรา รักยุติธรรม (2542) กล่าวไว้ใน "3 ทศวรรษขบวนการป่าชุมชนภาคเหนือ" ได้ทำให้ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นที่มีมานานกว่า 200 ปี ผ่านกลไกทางวัฒนธรรม ที่เรียกขานในปัจจุบันว่า "ป่าชุมชน" เกิดความระส่ำระสาย การผูกขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากร ภายใต้ทิศทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งไปสู่การสร้างความมั่งคั่งในทางเศรษฐกิจ ได้ทำให้ทรัพยากรในท้องถิ่นถูกขูดรีดและล้างผลาญอย่างหนัก ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ได้นำไปสู่การเกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนท้องถิ่นที่เคยอยู่อย่างสงบ ถูกบุกรุก ดิน น้ำ ป่า ที่หมายถึงปัจจัยแห่งความมั่นคงของชีวิต ได้ถูกแย่งชิงไปเพื่อความสะดวกสบายของนายทุนและคนรัวยายนอก ภายใต้นโยบายรัฐที่ลำเอียง วิฤติของปัญหาที่รุนแรงและรุนแรงยิ่งยวดดังกล่าว อัจฉรา (2542) เห็นว่าได้บีบบังคับให้ชุมชนท้องถิ่นในภาคเหนือต้องดิ้นรนหาทางออกทุกวิถีทาง และเชื่อว่าการถูกขึ้น

ทวงถามสิทธิของตนเอง เรียกร้องให้เกิดความเป็นธรรม และความเท่าเทียมในสังคม เป็นหนทางเดียวที่ทางชุมชนจะรักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้ได้ โดยเฉพาะชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตป่า จะสามารถดำรงชีวิตต่อไปได้ สิ่งเหล่านี้ กัจจณา (2542) กล่าวว่าเป็นที่มาของการก่อตัวของ ขบวนการป่าชุมชนในภาคเหนือ

เมื่อพิจารณาถึงมูลเหตุของการเกิดขึ้นของขบวนการป่าชุมชนในภาคเหนือดังกล่าว เห็นว่า มิได้มีความแตกต่างแต่อย่างใดนัก กับการเกิดขบวนการประชาชนในการเรียกร้องความเป็นธรรมด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยในหลายๆขบวนการ ในหลายๆขบวนการอาจมีเป้าประสงค์ทางทรัพยากรหรือผลประโยชน์รูปธรรมที่ต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ สังคมวัฒนธรรมของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นนั้น ว่าผูกพันกับทรัพยากรใดเป็นส่วนใหญ่ แต่นัยยะแห่งการต่อสู้ และเรียกร้องของขบวนการประชาชนก็คือการต่อสู้ทางอำนาจให้มีความเสมอภาคทางอำนาจในการจัดการทรัพยากร

4) สมาพันธ์ประมงพื้นบ้านปักษ์ใต้

การเกิดขึ้นขององค์ กรชุมชนท้องถิ่นในดินแดนปักษ์ใต้ที่เรียกกันว่า สมาพันธ์ประมงพื้นบ้านภาคใต้ 13 จังหวัด เกิดขึ้นจากการขยายตัวของการทำนากุ้ง การทำประมงขนาดใหญ่ของอวนลาก ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตท้องถิ่นของกลุ่มประมงพื้นบ้านเหล่านี้ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541) ในแง่ของการแย่งชิงทรัพยากรและการทำลายสิ่งแวดล้อมชายฝั่งทะเล

เครือข่ายประมงพื้นบ้านปักษ์ใต้สะท้อนให้เห็นถึง ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรระหว่างกลุ่มนายทุนและราษฎรอย่างหนึ่ง และยังสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติที่กำลังรุนแรงและมีแนวโน้มที่น่าห่วงในอนาคต อันเกิดจากวาทกรรมการพัฒนา ภายใต้กรอบวิธีคิดของ "อุตสาหกรรมนิยม" แต่นั่นเป็นเพียงตัวอย่างเดียวเท่านั้นในดินแดนขบวนการของราชอาณาจักรไทย

เพราะปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติและด้านมลภาวะอันเกิดจากการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม อย่างไม่รอบคอบ ได้เกิดขึ้นอย่างทั่วไปในภูมิภาคแถบนี้ทั้งในเขตอุตสาหกรรมบริเวณทะเลสาบสงขลา และชายฝั่งทะเล หรือตามโรงงานอุตสาหกรรมที่เกี่ยวกับขางพารา โรงงานห้องเย็น เป็นต้น ในจังหวัดสตูล ตรัง นครศรีธรรมราช ผลกระทบจากโรงงานอุตสาหกรรมเหล่านี้ ได้ส่งผลกระทบต่อราษฎรที่อยู่บริเวณใกล้เคียง ได้กดดันให้มีการรวมตัวของประชาชนในเขตภาคใต้หลายกลุ่มในการเคลื่อนไหว เพื่อให้รัฐและกลุ่มนายทุนได้ให้ความสนใจและแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนจากการพัฒนาดังกล่าว รวมทั้งให้ประชาชนในพื้นที่ได้ตระหนักถึงปัญหาและความสำคัญของสิ่งแวดล้อม กลุ่มองค์กรดังกล่าว ได้แก่ "ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม" "ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำปากพนัง" "ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา" เป็นต้น

5) ขบวนการสิ่งแวดล้อมในเขตภาคกลาง

ในเขตภาคกลาง ที่หมายรวมถึง ภาคตะวันออก ตะวันตก และกรุงเทพมหานคร ประกาศ (2541) กล่าวว่า "ไม่มีเครือข่ายด้านทรัพยากรที่กว้างขวาง เช่นเดียวกับในภาคอีสานและในภาคเหนือและไม่มี NGOs ด้านสิ่งแวดล้อมไปทำงานในพื้นที่ร่วมกับเครือข่ายชาวบ้านมากนัก เนื่องจากภูมิภาคในเขตนี้ ในอดีตเป็นเขตของกลุ่มผู้มีอำนาจหรือศูนย์อำนาจและกลุ่มผู้กุมอำนาจทั้งหลาย ซึ่งมักจะสับทรัพยากรจากท้องถิ่นในภูมิภาคอื่นเข้ามาไว้ในเขตของตน ทั้งในรูปแบบของภาษี แรงงาน และทรัพยากรธรรมชาติด้านอื่นภายใต้นโยบายที่ลำเอียง เพราะฉะนั้นคนในเขตนี้จึงค่อนข้างจะถูกกดขี่จากรัฐน้อยกว่าคนในเขตภาคเหนือซึ่งเป็นคนล้านนาเดิม หรือในหัวเมืองอีสานที่มีเชื้อสายล้านช้างแต่กระนั้นก็ตามขบวนการสิ่งแวดล้อมในเขตภาคกลาง มิได้หมายความว่าจะไม่มีความเคลื่อนไหวใดๆ ดังจะเห็นได้จากการเคลื่อนไหวกรณีเขื่อนน้ำโจน ช่วงปี พ.ศ. 2529 – 2530 กรณีสารพิษ จ.กาญจนบุรี กรณีเจเนไก จ.ระยอง ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวเป็นประเด็นๆ กลุ่ม/องค์กรท้องถิ่นเกิดขึ้นและมีบทบาทที่ผ่านมามีได้แก่ ชมรมอนุรักษ์กาญจนบุรี ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจันทบุรี ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จ.ระยอง เป็นต้น ส่วนในกรุงเทพมหานครถึงแม้ว่าจะมีมูลนิธิ/สมาคม / องค์กรด้าน สิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่องค์กรเหล่านี้ไม่ได้ทำงานในการสร้างหรือเสริมเครือข่ายชุมชนประกาศ (2541) เห็นว่าเป็นการดำเนินกิจกรรมที่เน้นการปลูกจิตสำนึกให้คนตระหนักในปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ เน้นการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมบางเรื่อง บางประเด็นที่ไม่มองปัญหาสิ่งแวดล้อมแบบเชื่อมโยง กับวิถีชีวิตหรือปากท้อง อาจกล่าวอีกนัยหนึ่งขบวนการสิ่งแวดล้อมในเขตภาคกลางโดยเฉพาะในเขตกรุงเทพฯมักเป็นขบวนการสิ่งแวดล้อมของพวกกลุ่มคนชั้นกลางหรือผู้ที่มิใช่นักวิชาการเพื่อเรียกร้องความสวยงามทางธรรมชาติและความปลอดภัยจากสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ ซึ่งต่างไปจากขบวนการสิ่งแวดล้อมในภาคเหนือ อีสานและใต้ ที่ขบวนการสิ่งแวดล้อมของชุมชนระดับฐานล่างในพื้นที่นั้นย่อมหมายถึงเรื่องปากท้อง เรื่องความอยู่รอดของพวกเขาไปด้วย เพราะเมื่อใดที่เขาไม่มีป่า เมื่อนั้น เขาย่อมอยู่ไม่ได้ และเมื่อใดที่มีการกักน้ำ สร้างเขื่อนผลิตไฟฟ้า เพื่อคนเมืองหลวง ทำให้น้ำท่วมที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย เมื่อนั้นเขาย่อมทวงสิทธิแห่งความเท่าเทียมกันของพลเมืองไทย เช่น เหตุการณ์ที่เขื่อนปากมูล หรือฝ่ายรามีสกล เป็นต้น และขบวนการสิ่งแวดล้อมในเขตดังกล่าวมักมีลักษณะเช่นเดียวกันกับขบวนการสิ่งแวดล้อมของประเทศอื่น ๆ ในโลกที่ 3

ทั้งหมดที่กล่าวมาของขบวนการมีส่วนร่วมภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่ยุคแรก และเรื่อยมาจนกระทั่งถึง สมัชชาคนจน ขบวนการป่าชุมชน ขบวนการสิ่งแวดล้อมภาคใต้ หรือภาคกลาง จะเห็นได้ว่าการเคลื่อนไหวของประชาชนที่ผ่านมามีทำให้เกิดกระแสการมีส่วนร่วมหรือการปฏิรูปการเมืองโดยการเขียนรัฐธรรมนูญในการคุ้มครองสิทธิชุมชนของประชาชน ซึ่งอาจไม่ใช่การมีส่วนร่วม แต่เป็นการพยายามที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกับรัฐ ที่มีวัฒนธรรมการปกครองแบบเจ้านาย – โปรว์ สืบทอดต่อกันมาจากยุคสมบูรณาญาสิทธิราช เผด็จการทหาร ที่ไม่ชอบเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมตัดสินใจ การเกิดขบวนการดังกล่าวของประชาชนที่ได้ขยายตัวร่วมกับคนหลายๆฝ่าย โดยเฉพาะนักวิชาการ ที่ได้หยิบยกเหตุผลลัพท์จากการกระทำโดยรัฐฝ่ายเดียว ได้ก่อให้เกิดแรงกดดัน

ให้รัฐต้องยอมรับบทบาทของประชาชนมากขึ้น และยังเป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้ประชาชนทั้งประเทศได้รับทราบและเรียนรู้ร่วมกัน

2.9 รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม

พัฒนาการการมีส่วนร่วมของประชาชนของสังคมไทยในภาคการเมืองทำให้เห็นภาพโครงสร้างและลำดับของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งประเทศ เนื่องจากระบบทางการเมืองหรือกลไกของรัฐถือว่าเป็นแกนหลักของการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญที่สุดของประวัติศาสตร์ไทย การเข้าใจพัฒนาการทางการเมืองของไทยก็จะได้เห็นลำดับและลักษณะกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชน

แต่อย่างไรก็ตามในสังคมไทย ถึงแม้ว่าการเมืองภายใต้โครงสร้างรัฐจะเป็นแกนในการเปลี่ยนแปลงวิถีสังคม กล่าวคือ เมื่อการเมืองภายใต้โครงสร้างรัฐเคลื่อนไปในรูปของกฎหมาย กฎระเบียบต่าง ๆ ที่ทางรัฐประกาศออกมาแล้ว ประชาชนจึงค่อยเคลื่อนตาม แต่ในบางครั้งหรือโดยส่วนใหญ่แล้ว ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมิได้เป็นไปตามนั้นเสียทั้งหมด และการเคลื่อนไหวของกลุ่มประชาชนหัวก้าวหน้า ทั้งนิสิตนักศึกษา ปัญญาชน เคลื่อนออกไปก่อนเปลี่ยนแปลงก่อน ขึ้นมาก่อน ทำให้ภาคการเมืองหรือกลุ่มผู้กุมอำนาจเคลื่อนตามโดยการออกกฎหมายเพื่อระงับหรือยับยั้งการเคลื่อนไหวให้ช้าลง จวบจนมาถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญสี่เขียว ฉบับประชาชน ซึ่งได้บัญญัติไว้ในมาตราต่าง ๆ เกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพของประชาชนในหลายกิจกรรมที่สามารถเข้าร่วมกับองค์กรอื่น ๆ ได้

กระบวนการสิ่งแวดล้อมภาคประชาชนก็เฉกเช่นเดียวกัน ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการทำงานและการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชนในหลาย ๆ ครั้ง ซึ่งดำเนินการก่อนที่จะรัฐออกกฎหมายมารองรับ ทั้ง พรบ. ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ปี พ.ศ.2518 หรือ พ.ศ.2535 ที่มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มประชาชน ทั้งองค์กรชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน นักศึกษา นักวิชาการ แล้วผลักดันโดยการสร้างแรงกดดันให้รัฐออกกฎหมายมารองรับ ดังจะเห็นชัดเจน จากรัฐธรรมนูญ ฉบับ 2540 เป็นต้น โดยจะได้กล่าวถึงหัวข้อที่สำคัญของการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม 3 กลุ่ม คือ กลุ่มประชาชนหรือองค์กรชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน และบริษัทห้างร้าน รวมไปถึงขบวนการประชาสังคมอันเป็นจุดหมายร่วมกันของคนในภาคประชาชน

จากการรวบรวมผลงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยนับตั้งแต่ ปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา พบว่ามีรูปแบบการมีส่วนร่วมที่หลากหลายมีหลากหลายพอสมควร ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของบริบททางสังคมซึ่งแตกต่างกันไป กล่าวคือ

ประการที่หนึ่ง การมีส่วนร่วมของประชาชนทั่วประเทศไทยโดยส่วนใหญ่ มีระดับการมีส่วนร่วมไม่เท่ากัน รูปแบบและเงื่อนไขของการเข้าไปมีส่วนร่วมมีลักษณะที่แตกต่างกันไป ถึงแม้บางท้องถิ่นอาจจะมีการมีส่วนร่วมที่ใกล้เคียงกันก็ตาม

ประการที่สอง การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อสิ่งแวดล้อมในด้านใด บ่มขื่นอยู่กันแง่ลบเียงทางภูมิศาสตร์ และวิถีชีวิตของผู้คนในแต่ละชุมชนนั้น รวมไปถึงปัจจัยจากภายนอก ดังนั้นจึงทำให้ลักษณะกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อสิ่งแวดล้อมแต่ละประเภทย่อมแตกต่างกันไป

สำหรับรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้น ได้จัดแบ่งเป็นหมวดหมู่ตามประเภทของทรัพยากรธรรมชาติและมลพิษสิ่งแวดล้อม ซึ่งบางกรณีอาจมีลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ใกล้เคียงหรือแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงกับกิจกรรมที่หนึ่งก็ว่าได้ นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนและภาครัฐที่มีส่วนในการสร้างความเข้มแข็งให้กับบางท้องถิ่น เพื่อทำให้กลุ่มชาวบ้านเหล่านั้นสามารถดำเนินกิจกรรมการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1) การมีส่วนร่วมของประชาชนด้านทรัพยากรธรรมชาติ

1.1) ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า

1.1.1) รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชน

งานที่ได้ทำการศึกษาที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมลักษณะเช่นนี้พบมากในประเทศไทย เป็นแนวคิดที่ออกไปทางสำนักวัฒนธรรมชุมชนที่เน้นความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชน และมักเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่เข้าไปคลุกคลีกับชุมชน เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้านกับการอนุรักษ์ หรืองานวิจัยเชิงลึกเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ของสังคมอย่างชัดเจน เช่น งานของศศิลา พึ่งแสงแก้ว (2537) ที่ได้ทำการศึกษา เรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณี ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่”

กรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วเป็นอีกหนึ่งกรณีที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมของชาวบ้านที่ได้ใช้การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นคือ ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า ได้เป็นอย่างดี

ศศิลาได้อธิบายให้เห็นว่า ชาวบ้านแม่เตาดินและบ้านห้วยแก้ว เป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งชุมชนเมื่อราว 80 ปีที่ผ่านมา (ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2450) ป่าชุมชนของหมู่บ้านที่เรียกกันว่า ป่าชุมชนห้วยแก้ว ชาวบ้านถือว่าเป็นสมบัติของชุมชนได้ถูกอนุรักษ์ขึ้นมาจากวิถีวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชน กระทั่งเมื่อ ปี พ.ศ.2508 ที่รัฐเข้ามาแทรกแซง บุกขามและถล่มถ้างำวในการจัดการผืนป่าห้วยแก้วไปจากชาวบ้านโดยการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ การที่ป่าชุมชนของชาวบ้านซึ่งรักษาไว้ได้ถูกประกาศให้เป็นที่ดินของรัฐหรือถูกรัฐแย่งเอาไปเป็นของตัวเองในรูปแบบป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ชุมชนที่เคยดูแลรักษาป่าได้ รู้สึกว่าตนไร้อำนาจ ไม่มีความรู้สึกรู้ว่าเป็นเจ้าของ ทำให้พลังที่จะรักษาและอนุรักษ์ลดลง ปลดปล่อยให้คนท้องถิ่นอื่นเข้ามาทำลายผืนป่า มีหมาซำซำยังเป็นผู้ร่วมทำลายผืนป่าที่ตนเคยเป็นเจ้าของและเคยร่วมรักษาไว้ด้วย

การที่รัฐประกาศพื้นที่ป่าสงวนนอกจากจะกั้นอำนาจและสิทธิในการบริหารจัดการผืนป่าของชาวบ้านออกไปแล้ว โดยรัฐเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดแล้ว รัฐยังได้นำผืนป่าเหล่านั้นที่เคยเป็นของชาวบ้าน นำไปให้กลุ่มนายทุนใช้ประโยชน์จากผืนป่า แต่ขณะเดียวกันชาวบ้านในพื้นที่กลับไม่ได้ประโยชน์

เพราะโดยแท้จริง ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นอยู่แล้ว คือ ไม่มีคำว่ามีส่วนร่วมหรือไม่ กล่าวคือ ชาวบ้านสามารถจัดการดูแลรักษาและจัดการร่วมกันเองได้ โดยอาศัยภูมิปัญญาของเขาเอง ต่อมาภายหลังที่รัฐเข้าไปดำเนินการควบคุมท้องถิ่นและกันชาวบ้านออกจากขบวนการพัฒนาต่าง ๆ แล้ว ส่วนใหญ่เกิดการล้มเหลว มากกว่าที่จะประสบความสำเร็จ ทำให้เกิดการต่อสู้เพื่อการเข้าไปมีส่วนร่วมหรือการได้มาซึ่งสิทธิในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นกลับคืนมา ทำให้สังคมไทยเกิดแนวความคิดในการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบ่งแยกออกเป็น 2 ขั้วในสังคมไทย ได้แก่ สิทธิที่เน้นไปอยู่ที่รัฐ (state property) และสิทธิที่ชาวบ้านเจ้าของถิ่นฐานดั้งเดิม ควรมีความชอบธรรมในการบริหารจัดการเอง (communities' right) ภายใต้ระบบจารีตประเพณี และวิถีการผลิตทางการเกษตร ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในตลอดระยะเวลาช่วง 30 ปีที่ผ่านมา จนกระทั่งและยังไม่ได้ข้อยุติที่ชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับงานของเอนก นากะบุตร (2536) ซึ่งกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับดิน น้ำ และป่า” ได้สรุปออกมาในรูปแบบนี้เช่นกันสำหรับในพื้นที่ทางภาคเหนือของไทย

นอกจากในกรณีป่าห้วยแก้วแล้ว การที่ชุมชนท้องถิ่นพยายามช่วงชิงอำนาจการจัดการทรัพยากรมาจากรัฐ ยังมีอีกหลายกรณีในพื้นที่หลายแห่งในหลายชุมชนของเขตจังหวัดในภาคเหนือ ที่มีความเห็นถึงความล้มเหลวของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของรัฐ และรวมตัวกันขึ้นมาเป็นองค์กรท้องถิ่นรักษาป่าด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น มีจำนวนครอบครัวกลุ่มถึง 400 ครัวเรือนครอบคลุมพื้นที่ถึง 1,900,000 ไร่ ในปี พ.ศ. 2539 เช่น การศึกษาเรื่อง “บทบาทขององค์กรท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น : กรณีศึกษา การจัดการป่าชุมชนของประชาชน บ้านแม่อมลอง ตำบลบ่อสวก อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่” (สมเกียรติ ประเสริฐ, 2542)

ไพจิตร ไตรวงศ์น้อย (2538) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนศึกษากรณี บ้านป่าล้าน ตำบลปงน้อย อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย” โดยได้กล่าวถึงกระแสแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น ว่ามีสาเหตุสำคัญประการหนึ่งมาจากปัญหาความล้มเหลวในการดำเนินงานพัฒนาในอดีต ที่เน้นการให้ความสำคัญกับบทบาทของชนภายนอกชุมชนแต่ละเลยศักยภาพและความสามารถของคนในชุมชน ดังนั้นจึงได้มีการหันมาทบทวนถึงประสิทธิภาพการพัฒนาดังกล่าว ทำให้ได้ข้อสรุปว่าองค์กรท้องถิ่นน่าจะเป็นผู้กำหนดเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา โดยมีส่วนในการวิเคราะห์ปัญหา ตัดสินใจ และประเมินด้วยตนเอง ซึ่งแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมเป็นภาวะที่มีความหมายต่อความสำเร็จของการพัฒนาทางด้านการเมือง วัฒนธรรม เศรษฐกิจและสังคมหรือคนอื่น ๆ ทุกระดับ (ระดับชาติ-ท้องถิ่น) มิใช่ของใหม่แต่เป็นสิ่งที่ทำกันมาหลายศตวรรษแล้ว ส่วนผลการศึกษาการอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชนในพื้นที่บ้านป่าล้าน พบว่าได้เกิดขึ้นมาก่อน ปี พ.ศ.2516 อันเป็นผลพวงมาจากวัฒนธรรม – ประเพณี ของกลุ่มคนชาวบ้านป่าล้านที่สืบทอดมาจากวัฒนธรรมชาวอีสาน เนื่องจากชาวบ้านป่าล้านเดิมทีเป็นผู้คนที่อพยพมาจากจังหวัดกาฬสินธุ์และมหาสารคาม โดยพื้นที่ป่าชุมชนมีเนื้อที่ประมาณ 2,000 ไร่ โดยบทบาทของชาวบ้านที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ คือ

- 1) การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน ให้ทำหน้าที่ดูแล รักษาป่า บังคับใช้กฎระเบียบ ที่ชาวบ้านร่วมกันกำหนด
- 2) การใช้ประโยชน์ จากพื้นที่ป่า เช่น เก็บเห็ด หน่อไม้ ไม้ไผ่ เป็นต้น
- 3) การ อนุรักษ์ป่าชุมชน เช่น ปกป้องป่า ดับไฟป่า ปิกเขตป่า จัดประชุมสัมมนาเกี่ยวกับป่า เป็นต้น

งานวิจัยของชูพนิจ เกษมณี (2539) เรื่อง “ศึกษาสภาพในการจัดการทรัพยากรดิน – น้ำ – ป่า ของชาวกระเหรี่ยง: บทวิเคราะห์เบื้องต้น” โดยศึกษากระบวนการคิดและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาวกระเหรี่ยง ได้อธิบายให้เห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าได้เช่นกัน ได้ถูกดำรงไว้ภายใต้กฎและระเบียบที่ถูกกำหนดโดยความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความคิดของชาวกระเหรี่ยงนั้น มิใช่เพียงมนุษย์และสัตว์เท่านั้นที่มีขวัญวิญญาณ สรรพสิ่งทั้งปวงในธรรมชาติล้วนมีจิตวิญญาณทั้งสิ้น ทั้งยังเป็นจิตวิญญาณที่พึงได้รับการบำรุงจากมนุษย์ด้วย การล่วงล้ำข่มขืนจิตวิญญาณธรรมชาติ อาจหมายถึง การเจ็บป่วย หรือสูญเสียของผู้คนและทรัพย์สินในครอบครัว

แต่การแทรกตัวเข้ามาของระบบความคิดใหม่จากสังคมที่มีอำนาจมากกว่าทั้งโดยกระบวนการศึกษา การปกครองและการพัฒนาเศรษฐกิจ ได้ขำสอนให้ชาวกระเหรี่ยงไม่แน่ใจในสิ่งที่พวกเขาเคยเชื่อถือและปฏิบัติกันมาเป็นประเพณี ยิ่งไปกว่านั้นยังคอยย้ำให้ชาวกระเหรี่ยงเริ่มตระหนักว่าแท้จริงแล้วอำนาจในการดูแลและจัดการทรัพยากรที่เคยมีอยู่ของตนกำลังสูญเสียไป

ในประเด็นที่เกี่ยวกับกฎหมาย อนวัช ขวัญชัย (2534) ได้ศึกษาเรื่อง “กฎหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาทรัพยากรป่า” แม้จะเป็นงานที่วิพากษ์เรื่องกฎหมายป่าไม้เมืองไทยโดยตรง แต่ได้มุ่งเน้นถึงความสำคัญของวิถีชีวิตและภูมิปัญญาที่เป็นกฎระเบียบของคนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยพยายามชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องของกฎหมายป่าไม้ในประเทศไทย ที่เป็นสาเหตุทำให้ทรัพยากรป่าไม้ของประเทศลดลงอย่างมาก โดยเหลือพื้นที่ไม่ถึงร้อยละ 30 ของพื้นที่ประเทศ ทั้ง ๆ ที่ในอดีต คนในสังคมไทยเคยใช้ชีวิตเกื้อกูลและผูกพันกับป่าภายใต้จารีต-ประเพณี มาอย่างตอกเ็นถึงนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย และสามารถแสวงประโยชน์จากป่าได้อย่างเสรี แต่เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่ได้มีการปฏิรูประบบการเมือง โดยรัฐเข้าไปยึดอำนาจจากหัวเมืองต่าง ๆ พร้อมกับยึดกุมทรัพยากรป่าไม้มารวไว้ที่ส่วนกลาง โดยการออกกฎหมายที่เอื้อเฉพาะรัฐ-ราชการและกลุ่มผลประโยชน์ภายใต้วิธีคิดแบบระบบกษัตริย์ แต่ในขณะที่เดียวกันกลับกีดกันราษฎรที่เคยอาศัยอยู่ร่วมกับป่าออกไป รูปธรรมที่ปรากฏอย่างเด่นชัด คือ กฎหมายด้านป่าไม้ที่ออกมาบังคับใช้นั้นมักมุ่งไปในเรื่องของการทำสัมปทานไม้ มากกว่าเรื่องนิเวศวิทยาหรือการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เนื่องจากไม้เป็นสินค้ามีค่าที่หารายได้กับรัฐ และต่อมาถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศ กฎหมายป่าไม้ที่ออกโดยรัฐในภายหลังก็ยังรวบอำนาจไว้ที่ส่วนกลางอยู่เช่นเดิม และมักจะละเลยมิติทางสังคม-วัฒนธรรมหรือสภาพความเป็นจริงทางสังคม ประกอบกับสภาพการเรียนการสอนด้านนิติศาสตร์ได้

เน้นสอนการตีความตามถ้อยคำแห่งบทบัญญัติกฎหมายลายลักษณ์อักษร เช่น พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 เป็นต้น โดยมีได้วิเคราะห์เชื่อมโยงกับสภาพการณ์ทางสังคม เพราะฉะนั้นบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนจากฐานวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่เคยอาศัยอยู่กับป่าจึงกลายเป็นเรื่องผิดกฎหมายไป แต่ในทางตรงกันข้ามกฎหมายดังกล่าว กลับก่อให้เกิดการทำไม้ ซึ่งเป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้พื้นที่ป่าของประเทศไทยลดลงอย่างมาก ดังนั้นหลักคิดในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยมองว่ารัฐเป็นเจ้าของทรัพยากรเพียงฝ่ายเดียว และไม่เคยเปิดโอกาสให้ประชาชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้จึงเป็นหลักการที่ผิดพลาดและล้มเหลว กณวัช จึงได้เสนอให้รัฐควรกลับมาทบทวนนโยบายด้านป่าไม้ของชาติ โดยเฉพาะการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเชื่อว่าจะเป็นแนวทางที่นำไปสู่การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน

ด้านการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากงานวิจัยของเบญจลักษณ์ ธารพร (2538) เรื่อง “วัฒนธรรมชุมชนกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง” ซึ่งเป็นงานที่ให้ความหมายและความสำคัญของวัฒนธรรมความเชื่อของคนในชุมชนท้องถิ่นกลุ่มน้อยในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เช่นเดียวกับวัฒนธรรมความเชื่อของคนพื้นเมืองอีสานกลุ่มใหญ่ในรูปวัฒนธรรมความเชื่อการเลี้ยงผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ตา ทำให้เกิดป่าชุมชนอีกประเภทหนึ่งในสังคมอีสานที่เรียกกันว่า “ป่าดอนปู่ตา” อันเป็นลักษณะของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ภายใต้ระบบความเชื่อและการให้คุณค่าเช่นเดียวกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทางภาคเหนือแล้ว

งานอีกชิ้นหนึ่งของธันวาท ใจเที่ยง (2542) เรื่อง “การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าของพระสงฆ์สายธรรมยุติกวาสี: กรณีศึกษา วัดประสิทธิ์สามัคคี(วัดป่าบ้านด้าย) อ.สว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร” ได้วิเคราะห์ว่า นอกจากบทบาทของประชาชนที่มีต่อทรัพยากรป่าไม้แล้ว พระสงฆ์โดยเฉพาะพระสายวัดป่าเป็นอีกกลุ่มคณะหนึ่งที่มีบทบาทไม่น้อย โดยได้อธิบายให้เห็นถึงวิถีชีวิตของพระสายวัดป่าและวัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ และได้คลี่คลายข้อสงสัยหลายประการว่า ทำไมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ในเขตวัดป่าของพระอุดมการณ์ฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีจำนวนมาก (มากกว่า 1,000 แห่ง) จึงสามารถอนุรักษ์ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพได้อย่างมีประสิทธิภาพ กลายเป็นพื้นที่ป่าชุมชนผืนใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ข้อสรุปที่สั้นที่สุดจากงานวิจัยชิ้นนี้คือ เงื่อนไขประการสำคัญของการอนุรักษ์ในชุมชนท้องถิ่นที่มีวัดป่าสายพระอาจารย์ดังอยู่ เป็นการบูรณาการทางวิถีชีวิตระหว่างวิถีชีวิตแบบพระธรรมยุติกและวิถีชีวิตของชาวบ้าน “ยึด12 คอง14” เพื่อการศึกษาพัฒนาตน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เพื่อการสร้างสรรค์คุณงามความดีให้เกิดขึ้นทั้งในตัวเองและสังคม เพื่อสันติภาพ โดยมีหลักธรรมของพระพุทธศาสนาเป็นแกน ในวิถีชีวิตเพื่อการศึกษาพัฒนาตน ให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายในวัฏสงสาร

วิถีชีวิตหรือข้อปฏิบัติแบบพระธรรมยุติกนิกายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นอกเหนือไปจากที่จะแพร่กระจายไปทั่วทุกหย่อมหญ้าในภาคอีสานโดยที่มักมีค้อยพบความขัดแย้งกับทางเจ้าหน้าที่ของรัฐแล้ว ยังได้กระจายออกไปยังภูมิภาคอื่นของประเทศอีกด้วย ดังปรากฏในงานของพระมหาเจิม สุวโจ และสุทธิชัย ภูถาวรณ (2541) เรื่อง “พระกับป่า : บทบาทของพระสงฆ์ในการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้” ที่ได้กล่าวถึงบทบาทการอนุรักษ์ของพระสงฆ์ในสำนักสงฆ์เต่าดำ จังหวัดกาญจนบุรี ที่มีพระชาวตะวันตก ผู้ที่ได้รับวัฒนธรรมการดำรงชีวิตแบบพระป่าจากพระอาจารย์ชา สุภัทโร แห่งวัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี ผู้ซึ่งเคยเป็นลูกศิษย์ท่านอาจารย์มั่น บุรพจารย์ของพระครูองค์กรรมฐานสายอีสาน เป็นเจ้าสำนักได้เดินทางมาจากจังหวัดอุบลราชธานี และเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าในพื้นที่นี้ นอกจากนี้งานชิ้นนี้ยังได้รวบรวมเอาผลงานของพระสงฆ์ ที่อยู่ในวัดและสำนักต่างๆ ในประเทศไทย ที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าที่สำคัญมารวบรวมไว้ เช่น วัดสังฆทานของหลวงพ่อดอง กตปุญโญ เป็นต้น

งานที่ทำการศึกษานี้เกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่ายังมีอีก เนื่องจากพระสงฆ์ถือว่าเป็นกลุ่มชนมีบทบาทเป็นอย่างสูงในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในสังคมไทย เนื่องจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเน้นให้พระสงฆ์ดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางป่าไม้ งานชิ้นหนึ่งที่ได้ทำการศึกษายบทบาทของพระสงฆ์ในเขตภาคเหนือ คืองานของ ประสพสุข พันธุ์ประยูร (2525) ได้ชี้ให้เห็นภาพการอนุรักษ์ของพระสงฆ์ในเขตภาคเหนือที่มีบทบาทในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในฐานะพระนักพัฒนาเช่นกัน

นอกจากนี้แล้วในบางองค์กรชุมชนที่ถึงแม้อาจมิได้มุ่งเน้นการรวมกลุ่มกันเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นเบื้องต้น แต่ภายหลังจากที่องค์กรชุมชนรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็งแล้ว ได้ขยายกิจกรรมออกมาสู่การอนุรักษ์ป่าชายเลนด้วย กลุ่มที่ว่ำนั่นคือ เครือข่ายที่จะสะสมทรัพย์ ในจังหวัดตราด ที่อาศัยพลังจากความสามัคคีของคนในกลุ่มออกมาคลี่คลายปัญหาอื่น ๆ ในชุมชน (ธนาคารออมสิน สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2543)

1.1.2) รูปแบบการมีส่วนร่วมที่ถูกสร้างโดยนักวิจัยภายใต้กรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วม

งานศึกษาประเภทนี้ค่อนข้างมีจำนวนมาก มีลักษณะเป็นงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ที่ผู้ศึกษาได้ตั้งกรอบแนวคิดและขอบเขตของการมีส่วนร่วมไว้ก่อนแล้ว จากทฤษฎีการมีส่วนร่วม นั่นคือ การมีส่วนร่วมต้องประกอบไปด้วย ขั้นตอนที่สำคัญดังนี้ คือ การคิดค้นปัญหา การวางแผน การปฏิบัติ การได้รับประโยชน์ การประเมินผล ร่วมบำรุงรักษา เป็นต้น

งานศึกษาลักษณะนี้มุ่งการศึกษาการมีส่วนร่วมระดับกว้างของชุมชน และส่วนใหญ่มุ่งเน้นศึกษาความสัมพันธ์เชิงสถิติระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ที่มีต่อการมีส่วนร่วม เช่น ปัจจัยส่วนบุคคล แต่กระนั้นก็ตามยังได้ทำให้เห็นรูปแบบและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละพื้นที่ของประเทศไทย ดังนี้

งานวิจัยของอิทธิพล อิศรางกูร ณ อยุธยา (2536) เรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาการส่งเสริมความร่วมมือด้านป่าไม้ อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก” ที่ได้กล่าวถึงความจำเป็นที่จะต้องให้ประชาชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมได้มีส่วนร่วมในด้านป่าไม้ ซึ่งกรมป่าไม้ เป็นผู้จัดขึ้นเพื่อต้องการให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับรัฐบาลหลังจากที่กันออกไป ถึงแม้ว่าผลการศึกษายังอยู่ภายใต้กรอบการศึกษาเชิงปริมาณที่มุ่งเน้นการทดสอบสมมติฐานที่สร้างเป็นกรอบในการศึกษาการมีส่วนร่วมอย่างชัดเจน ว่าตัวแปร เช่น จำนวนสมาชิกในวัยแรงงานของครัวเรือน อายุของหัวหน้าครัวเรือน ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน พื้นที่ถือครอง การมีอาชีพเสริม การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคมในชุมชนของครัวเรือน จะมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมโครงการที่รัฐจัดตั้งขึ้นหรือไม่ โดยแบ่งออกเป็น 9 กิจกรรม ได้แก่ การชี้แจงแนะนำโครงการ การแจกเอกสาร โครงการ การเพาะชำกล้าไม้ การรับกล้าไม้ การทำแปลงสาธิต การทัศนศึกษาดูงาน การฝึกอบรมโครงการ การจัดตั้งกลุ่มป่าไม้ การพัฒนาหมู่บ้าน โดยมีรูปแบบของการมีส่วนร่วมหลายลักษณะ คือ การเป็นกรรมการ การร่วมประชุม การศึกษานี้มีข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อโครงการดังกล่าว เช่น การสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับชาวบ้าน การส่งเสริมรายได้และผลิตผลทางการเกษตรให้กับราษฎรเพื่อที่จะได้ลดการบุกรุกและร่วมอนุรักษ์ป่าไม้ รวมไปถึงการส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นปลูกป่าไว้ใช้เอง

สมศักดิ์ สุขบาง (2538) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีนโยบายปลูกป่าชุมชนของกรมป่าไม้” โดยศึกษาเน้นที่โครงการหมู่บ้านป่าไม้ “แควระบบ - สียัด 2” ถึงอำเภอท่าตะเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยอาศัยแบบสอบถามเป็นเครื่องมือ เพื่อศึกษาระดับความรู้และทัศนคติเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการปลูกป่าชุมชนในหมู่บ้าน ผลการศึกษาพบว่าชาวบ้านกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้และทัศนคติที่สูงจะมีการเข้าร่วมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มากกว่า เป็นต้น มีข้อเสนอแนะให้เพิ่มบทบาทของเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น ควรที่จะให้มีการอบรมให้เกิดจิตสำนึกแก่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้ตระหนักถึงคุณค่าและประโยชน์ในการมีส่วนร่วมของประชาชน และส่งเสริมป่าไม้อำเภอให้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการดำเนินงานที่เกี่ยวกับป่าชุมชน นั้นเป็นสื่อที่แสดงว่ากรอบคิดของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ยังมีความเข้าใจอยู่อย่างเดิมว่าป่าไม้เป็นของรัฐ และผู้ที่ทำหน้าที่รักษาป่าเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐเท่านั้น

เช่นเดียวกับงานของไพบุลย์ ชื่นเจริญ (2536) ที่ยังมุ่งเน้นการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าชุมชน ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา งานวิจัยนี้พบว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ศึกษานี้ต่อโครงการป่าชุมชน ที่จัดขึ้นโดยรัฐนั้น ประชาชน ไม่ค่อยได้เข้ามามีส่วนร่วมมากนัก เนื่องจากการขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน และรวมไปถึงความรู้สึกรับรู้ของการเป็นเจ้าของโครงการและเจ้าของผืนป่า เพราะฉะนั้นบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการดังกล่าวจึงถือว่าอยู่ในระดับน้อยในหลายรูปแบบการมีส่วนร่วม เช่น การร่วมวางแผน การร่วมปลูกป่า การร่วมบำรุงรักษา การร่วมรับประโยชน์ การร่วมแสดงความคิดเห็นและเสนอแนะในการปลูกฝังจิตสำนึก เป็นต้น

สมใจ เข้มเจริญ (2531) ได้ศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษากรณี ตำบลสะเอียบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่” เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้พบว่ามีกิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ คือ

- 1). กิจกรรมการปฏิบัติ การปลูกไม้ในวันสำคัญ การอยู่เฝ้ารักษาป่าไม้ การทำป้ายประกาศห้ามตัดต้นไม้ การประกาศข่าวเรื่องการอนุรักษ์การอนุรักษ์ป่าไม้และการประสานงานกับอำเภอและผู้ที่ได้รับสัมปทานทำไม้
- 2). กิจกรรมการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เช่น การเปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการตัดสินใจ นอกจากนี้ ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล เช่น พิจารณาว่าป่าไม้ที่ปลูกไว้ยังมีชีวิตอยู่หรือไม่ และยังรวมไปถึงการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์คือ การใช้ประโยชน์จากป่าที่ปลูก โดยการนำกิ่งแห้งมาเป็นเชื้อเพลิง

ในด้านของปัจจัยที่ถือว่ามีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้มากที่สุด คือ ตัวแปรด้านความรู้ในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นตัวแปรที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ การมีส่วนร่วมในการประเมินผลและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้โดยภาพรวม ตัวแปรที่มีอิทธิพลมากรองลงมา คือ การได้รับข่าวสารในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จำนวนที่ดินที่ใช้ประโยชน์ รวมไปถึงตัวแปรรายได้ของครัวเรือนที่เป็นตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ และตัวแปรความเห็นพ้องต้องกันของเพื่อนบ้านในเรื่องการอนุรักษ์ เป็นตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ และมีส่วนร่วมในการประเมินผล นอกจากนี้ยังมีตัวแปรอื่นๆ เช่น อาชีพ การศึกษา อายุ เป็นต้น

ชูชีพ ใจมั่น (2537) ได้ศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านแพะ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่” งานวิจัยเบื้องต้นในรูปแบบปัญหาพิเศษของชูชีพ ใจมั่น ได้อธิบายถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมของชาวบ้านแพะในกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชน นั้นมีอยู่ 3 แบบ คือ

- 1) การมีส่วนร่วมโดยตนเอง ได้แก่การเข้าร่วมพิจารณาปัญหาอุปสรรคในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เข้าร่วมพิจารณากำหนดกฎระเบียบที่ใช้ในป่าชุมชน ลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโดยตนเอง
- 2) การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน (รอง) โดยการมอบหมายให้สมาชิกในครอบครัวมาร่วมกิจกรรมแทนตน ในยามที่ตนไม่ว่างจากการประกอบอาชีพ เช่นมอบหมายให้ภรรยาหรือบุตรเฝ้าถางวัชพืชบริเวณพื้นที่ป่าชุมชนน้ำทำแนวกันไฟหรือเข้าร่วมพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกในพื้นที่ป่าชุมชน
- 3) การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมที่มากที่สุด โดยผ่านกลุ่มที่เรียกว่าคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้านให้ทำหน้าที่แทนตน ทั้งในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานของรัฐและเอกชนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน ควบคุมดูแลให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ข้อบังคับที่ชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดขึ้น

สำหรับลักษณะกิจกรรมการมีส่วนร่วมแบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม กล่าวคือ

- 1) ขึ้นค้นหาปัญหา

ได้แก่ พิจารณาค้นหาปัญหาด้านป่าไม้ในหมู่บ้าน และความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นที่เกี่ยวข้องกับ
ทรัพยากรป่าไม้

2) ขั้นวางแผนดำเนินงาน

- 2.1) พิจารณากำหนดพื้นที่ป่าชุมชน
- 2.2) พิจารณากำหนดกิจกรรมการรักษาป่า
- 2.3) พิจารณากำหนดมาตรฐานการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- 2.4) พิจารณากำหนดพื้นที่ปลูกป่าในบริเวณพื้นที่ชุมชน
- 2.5) พิจารณาวิธีปลูกป่า
- 2.6) พิจารณาแหล่งเพาะชำกล้าไม้สำหรับหมู่บ้าน

3) ขั้นตอนกิจกรรม

- 3.1) การปลูกป่า
- 3.2) คับไฟป่า
- 3.3) ทำแนวกันไฟรอบพื้นที่ป่าชุมชน
- 3.4) กำจัดวัชพืชหรือตัดแต่งกิ่งไม้รอบพื้นที่ป่าชุมชน
- 3.5) ดูแลรักษาป่าและเครื่องหมายแสดงอาณาเขตป่าชุมชน
- 3.6) ดูแลมิให้เกิดการลักลอบตัดไม้ในพื้นที่
- 3.7) การเพาะชำกล้าไม้

4) ขั้นตอนติดตาม ได้แก่ การติดตามและควบคุมการดำเนินงานขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อทราบความก้าวหน้าของปัญหา
อุปสรรคที่เกิดขึ้น

5) ขั้นตอนประเมินผล ได้แก่ ประเมินผลการดำเนินงานเพื่อทราบถึงผลตอบแทนผลประโยชน์ที่จะได้รับผลดี ผล
เสียและข้อขัดข้อง

ชัยพร พัฒนรักษ์ (2540) ได้ศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน ใน
พื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามและปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนและปัญหาอุปสรรค งานชิ้นนี้ศึกษาปัจจัย
หลายด้าน เช่น ปัจจัยส่วนบุคคล ข่าวสารข้อมูล ว่ามีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมอย่างไร ผลการศึกษาพบว่า
ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนในระดับกลาง เพราะยังไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจและไม่เห็น
ความสำคัญหรือเห็นคุณค่าของป่าชายเลน นอกจากนี้ประชาชนบางส่วนยังเห็นว่าการจัดการป่าชายเลน หรือการปลูก
ป่าชายเลนส่งผลกระทบต่อประกอบอาชีพในแง่ที่ทำให้พื้นที่ทำกินลดลง จึงไม่ค่อยมีส่วนร่วมมากนัก และจากกิจ
กรรมการมีส่วนร่วม พบว่าประชาชนที่ศึกษาส่วนใหญ่เข้าร่วมเป็นบางครั้ง หรือไม่เข้าร่วมเลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ
ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำการประมงและมิอาจได้ค่อนข้างน้อย

ดิษพล รัตนโสภณ (2538) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของผู้ใหญ่บ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดหนองคาย” งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งเน้นที่จะศึกษาบทบาทการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของผู้ใหญ่บ้าน ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของผู้ใหญ่บ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ งานนี้เป็นงานวิจัยศึกษาความสัมพันธ์เชิงปริมาณ โดยได้ข้อสรุปว่า กลุ่มผู้ใหญ่บ้านที่มีความรู้จากการติดตามข่าวสารมากก็จะมีบทบาทในการมีส่วนร่วมมากกว่า ในงานวิจัยชิ้นนี้ยังได้ศึกษารูปแบบกิจกรรมการมีส่วนร่วมของผู้ใหญ่บ้านโดยภาพรวมทั้งหมด ประกอบด้วย

- 1) การรวมป่าปลูกตามโครงการของรัฐหรือเอกชน
- 2) จับกุมผู้กระทำความผิดกฎหมายป่าไม้
- 3) แจ้งเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเมื่อพบเห็นผู้กระทำความผิดกฎหมายป่าไม้
- 4) เรียกประชุมชาวบ้านเพื่อซักชวน หรือเผยแพร่ความรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
- 5) กระตุ้นเตือนชาวบ้านให้ช่วยกันดูแลและรักษาป่าไม้ทางสิ่งต่างๆ เช่น หอกระเจียว
- 6) ซักชวนลูกหลานให้ร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับการบำรุงรักษาป่าไม้ ในวันสำคัญ
- 7) ริเริ่มหรือมีการสนับสนุนให้มีการก่อตั้งชุมชน สมาคม หรือกลุ่มมวลชนในรูปแบบอื่น ๆ เพื่อการอนุรักษ์ในหมู่บ้าน

- 8) ร่วมบริจาคเงินหรือทรัพย์สินอย่างอื่น เพื่อกิจกรรมที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากร
- 9) รับฝากของกลางที่ยึดได้ในระหว่างดำเนินคดี
- 10) ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ในการดูแลรักษาป่า
- 11) แจ้งข่าวสารหรือเบาะแสในการกระทำผิดให้เจ้าหน้าที่ทราบ
- 12) ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ในการจับกุมผู้กระทำความผิด
- 13) สอดส่องดูแลไม่ให้ชาวบ้าน เผาไร่ นา เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดไฟป่า
- 14) ซักชวนชาวบ้านให้ช่วยกันดูแลรักษาป่าไม้ ภายหลังการปลูกป่า
- 15) ซักชวนชาวบ้านให้ร่วมกันเป็นสมาชิกกลุ่มอาสาสมัครป้องกันไฟป่า

ปัญหาอุปสรรคของการดำเนินงาน คือ การขาดการสนับสนุนจากรัฐ และอีกประการคือปัญหาขาดความร่วมมือจากราษฎร เนื่องจากราษฎรมีความยากจน ขาดทุน เพราะฉะนั้นโอกาสที่จะเข้าร่วมกิจกรรมน้อยลง และขณะเดียวกันยังมีการเข้าไปลักลอบ เก็บของป่ามาขายด้วย ปัญหาอุปสรรคที่สำคัญอีกอย่างคือ การที่ผู้ใหญ่บ้านบางคนให้ความร่วมมือกับกลุ่มนายทุนเข้าไปทำลายป่าเสียเอง

สันติ พัฒนาศักดิ์ (2539) “การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็ก ตำบลแม่โจ้ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่” ลักษณะงานวิจัยนี้ เป็นงานวิจัยเชิงปริมาณเช่นเดียวกับศิริวรรณ แต่มีความชัดเจนมากกว่า เนื่องจากบริเวณตลาดขี้เหล็ก มีปรากฏการณ์ที่เรียกว่า ป่าชุมชนบ้านตลาดขี้เหล็กขึ้น ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาว

บ้านที่มีอาชีพเป็นเกษตรกร ร่วมกันอนุรักษ์ไว้ เพื่อเป็นต้นน้ำลำธาร ของหมู่บ้านและได้ใช้ประโยชน์จากป่า เป็นป่าที่ธรรมชาติที่สมบูรณ์ มีพันธุ์ไม้ ที่สำคัญ ได้แก่ ไม้สัก ไม้ประดู่ ตะแบก เต็งรัง เหียง พลวง

เพราะฉะนั้นจึงเป็นความชอบธรรมที่ สันติ จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะส่วนบุคคล เศรษฐกิจ สังคม และจิตวิทยาของเกษตรกร กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

สำหรับงานชิ้นนี้ได้อธิบายลักษณะการมีส่วนร่วมของเกษตรกรไว้หลายลักษณะ ดังนี้

- 1) มีส่วนร่วมในการวางแผนชุมชน เจริญเกิดปัญญา การดูแลสภาพป่าไม้
- 2) มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นถึงปัญหาด้านป่าไม้
- 3) พิจารณากำหนดพื้นที่ป่าชุมชน
- 4) พิจารณากำหนดพื้นที่ปลูกป่า
- 5) การเพาะชำกล้าไม้
- 6) ทำแนวกันไฟรอบพื้นที่ป่าชุมชน
- 7) มีส่วนร่วมในการดูแลป่าและเครื่องหมายแนวเขตป่าชุมชน
- 8) มีส่วนร่วมติดตามและควบคุมการดำเนินกิจกรรมและควบคุมการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- 9) มีส่วนร่วมพิจารณาถึงความสำเร็จ ล้มเหลว ปัญหาอุปสรรคของกิจกรรมการอนุรักษ์ป่า
- 10) มีส่วนร่วมพิจารณาผลดีและผลเสีย ประโยชน์ที่ได้รับและข้อขัดข้องต่างๆ ในกิจกรรมอนุรักษ์ป่า

ปัญหาอุปสรรค คือ ขาดการสนับสนุนเงินทุนจากหน่วยงานของรัฐ ไม่มีเงินทุนของหมู่บ้านเพื่อใช้ในการกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชน

บรรจง กนกาศัย (2540) ได้ทำการศึกษา เรื่อง “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาป่าชายเลน: ศึกษากรณีจังหวัดจันทบุรี” การศึกษาของบรรจง ใช้กรอบการมีส่วนร่วมดังนี้

- 1) ส่วนร่วมด้านความคิดเห็นในการพัฒนาป่าชายเลน
- 2) การวางแผนหรือจัดทำโครงการพัฒนาป่าชายเลน
- 3) ร่วมลงมือปฏิบัติหรือสละทรัพย์และแรงงานพัฒนาป่าชายเลน
- 4) ติดตามและประเมินผลโครงการป่าชายเลน

ผลการศึกษาพบว่าประชาชนมีส่วนร่วมโดยภาพรวมในการพัฒนาป่าชายเลนในระดับต่ำ แต่ยังมีบทบาทในการมีส่วนร่วมสูงในบางกิจกรรมเท่านั้น คือ การร่วมลงมือปฏิบัติหรือสละทรัพย์และแรงงาน โดยการถูกกระตุ้นและการชักชวนจากภาคราชการที่กำหนดขึ้นมา ซึ่งเป็นการเข้าร่วมในลักษณะของการบังคับ มิใช่เป็นการเข้าร่วมเพราะตระหนักถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการพัฒนาป่าชายเลนโดยประชาชนเอง

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่ทำการศึกษาลักษณะเดียวกันอีก เช่น สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2536) ศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชน บ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน” และนครเรศ รังควิตและวิทยา คำรง

เกียรติศักดิ์ (2537) ศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชน: กรณีศึกษาหมู่บ้าน บ้านแพะ อำเภอ สันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่”

ส่วน ดวงจันทร์ สุทธาโรจน์ (2539) “การเปิดรับข่าวสาร ความรู้ ความตระหนัก และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของประชาชน ในเขตห้ามล่าสัตว์ป่าบึงบอระเพ็ด จังหวัดนครสวรรค์”

ถึงแม้งานวิจัยชิ้นนี้จะพยายามเน้นไปที่ความสำคัญของการสื่อสารมวลชนที่มีต่อทัศนคติและจิตสำนึกประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม แต่ได้ทำให้เห็นรูปแบบและลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลอนุรักษ์บึงบอระเพ็ด ซึ่งเป็นการเข้าร่วมชั่วคราวชั่วคราว ดังนี้

- 1) การอนุรักษ์นกน้ำหรือสัตว์น้ำ
- 2) ร่วมปลูกต้นไม้วันสำคัญ
- 3) อนุรักษ์โครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
- 4) ชักชวนกันปรับปรุงความสะอาดและชักชวนเพื่อนบ้านไม่ให้ทำลายป่า
- 5) ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ในการรักษาความสะอาดบริเวณรอบ ๆ บึงบอระเพ็ด
- 6) เข้าอบรมเรื่องการอนุรักษ์ เป็นต้น

1.2) ทฤษฎีการแหล่งน้ำ

1.2.1) รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชน

งานที่ได้ทำการศึกษาที่ค้นพบการมีส่วนร่วมลักษณะเช่นนี้พบมากในประเทศไทย และมักเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่เข้าไปคลุกคลีกับชุมชน เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้านกับการอนุรักษ์ หรืองานวิจัยเชิงลึกเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ของสังคมอย่างชัดเจน เช่นเดียวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนทางทรัพยากรป่าไม้

งานของฐพนิจ เกษมณี (2539) ที่กล่าวถึงระบบความคิดและการจัดการทรัพยากรดิน – น้ำ – ป่า ของชาวกระเหรี่ยง ได้ถูกดำรงไว้ภายใต้กฎและระเบียบที่ถูกกำหนดโดยความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความคิดของชาวกระเหรี่ยงนั้น รวมไปถึงงานของเอนก นาเศบุตร ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ อย่างเชื่อมโยงและบูรณาการร่วมกันกับวิถีชีวิตชุมชน วิธีการผลิตการเกษตร และวิถีจารีตประเพณี ในเขตภาคเหนือยังถูกนำมาจัดอยู่ในลักษณะการจัดการทรัพยากรน้ำในรูปแบบนี้เช่นกัน นอกจากนี้ในบริบทสังคมความขาดแคลนทรัพยากรน้ำในภาคใต้ งานของวิทวัส แก้วทอนง, (2541) “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช” ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงสำรวจเพื่อต้องการทราบถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังใช้การวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยพบว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ทั้งเรื่อง เพศ อายุ รายได้ ระดับการศึกษา ตามกรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วมที่มีผู้

ศึกษามาก่อน มิได้เป็นปัจจัยหลักของการส่งเสริมก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ สิ่งที่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดนั่นคือ สถานภาพทางอาชีพและสภาพการถือครองที่ดิน

การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดจากการที่พวกเขาได้รับผลกระทบต่อการดำรงชีวิต (ประกอบอาชีพ) กล่าวคือ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังส่วนใหญ่ไม่เคยมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำมาก่อน แต่เมื่อเกิดปัญหาจากการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร จึงต้องมีการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อแก้ปัญหาขาดแคลนน้ำ ปัญหาน้ำท่วม และปัญหาน้ำเค็มรุกเข้ามาในพื้นที่น้ำจืด การมีส่วนร่วมจึงเริ่มต้นกันที่ปัญหาการขาดแคลนน้ำในการอุปโภคบริโภค โดยมีภาครัฐเข้ามาให้ความช่วยเหลือส่วนใหญ่ เป็นโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ คือ

1). มีการร่วมประชุมระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบโครงการ

2) การมอบพื้นที่ดินที่ตนเองถือครองอยู่ ให้กับหน่วยงานภาครัฐ เพื่อดำเนินการก่อสร้างสถานที่กักเก็บน้ำ โดยใช้ร่วมกับสมาชิกอื่นๆ ในหมู่บ้าน

แต่ระดับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านนั้นยังมีไม่มาก โดยส่วนใหญ่มีความต้องการที่จะเข้ามีส่วนร่วมกับหน่วยงานราชการ เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำจืดเพื่อการอุปโภคบริโภค แต่การมีส่วนร่วมในเชิงการจัดการ ยังมีน้อยมากซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นในลักษณะการเสนอข้อเรียกร้องในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ดังนั้นปัญหาและความเดือดร้อนที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในการประกอบอาชีพจึงเป็นสิ่งสำคัญที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรของตัวเอง

2) รูปแบบการมีส่วนร่วมที่ถูกสร้างโดยนักวิจัยภายใต้กรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วม

งานของวันเพ็ญ วอกลาง (2534) เรื่อง “การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก” พบว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมพบว่ามีลักษณะดังนี้ การร่วมประชุมกลุ่มผู้ใช้น้ำ การร่วมเสนอปัญหา การร่วมตัดสินใจในการแก้ไขปัญหา การร่วมปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก การร่วมประเมินผล และการร่วมได้รับประโยชน์จากการใช้น้ำ

กรณีศึกษา ประกอบทรัพย์ (2540) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แม่น้ำท่าจีนของสมาชิกสภาตำบลในจังหวัดสุพรรณบุรี” พบว่าประชากรศึกษามีความคิดเห็นในการที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมน้อย ไม่ถึงครึ่ง เพราะฉะนั้นจึงได้ข้อสรุปว่าไม่มีการมีส่วนร่วมและสนใจปัญหาสิ่งแวดล้อมแม่น้ำท่าจีนเท่าที่ควร แต่มีกิจกรรมการมีส่วนร่วมของสมาชิกสภาตำบลในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี หลายกิจกรรม แนะนำชาวบ้านในการจัดการของเสียที่มีพิษ แนะนำชาวบ้านด้านการกำจัดขยะมูลฝอยที่ถูกต้อง แนะนำชาวบ้านเกี่ยวกับอันตรายที่เกิดจากยาฆ่าแมลง เป็นตัวอย่างที่ดีไม่ปล่อยน้ำเสียจากบ้านลงในแม่น้ำ ดักเตือนผู้ทิ้งขยะมูลฝอย เก็บผักตบชวาและขยะในแม่น้ำ แนะนำวิธีการกำจัดซากสัตว์แก่ชาวบ้านโดยฝังกลบในบริเวณใกล้แหล่งน้ำ ประสานงานกับเจ้าหน้าที่รัฐในกรณีที่ต้องการความช่วยเหลือเรื่องข้อมูลคุณภาพน้ำ แนะนำวิธีการกำจัดน้ำเสียที่ถูกต้อง และไม่ระบายน้ำเสีย, ซากสัตว์, ขยะลงแม่น้ำ

สมรักษ์ กิ่งรุ่งเพชร (2541) ศึกษาการมีส่วนร่วมของชาวสมุทรสงครามในการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลองในหลายรูปแบบ ได้แก่ การเข้าร่วมอบรมสัมมนาในโครงการที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลอง การเข้าร่วมประชุมค้นหาและเสนอแนะปัญหาอุปสรรคเกี่ยวกับการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลอง การเข้าร่วมตัดสินใจกำหนดวิธีการอนุรักษ์ การเข้าร่วมบริจาคเงินในกิจกรรมต่าง ๆ การเข้าร่วมปฏิบัติการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลอง เช่น สอดส่อง และบำรุงรักษาน้ำ การเข้าร่วมในการเป็นสมาชิก ผู้นำ และกรรมการในกิจกรรมอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลอง การเข้าร่วมเป็นผู้ชักชวนและการประชาสัมพันธ์ให้ข่าวสารและแนะนำการอนุรักษ์

ส่วนระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนพบว่า มีส่วนร่วมระดับปานกลาง แต่กระนั้นก็มีปัญหาที่สำคัญในการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลองคือ ประชาชนส่วนใหญ่มักง่าย ไม่ให้ความร่วมมือจริงจัง และไม่ตระหนักถึงความสำคัญในการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลอง จะเห็นว่าส่วนราชการทำการประชาสัมพันธ์น้อยไม่ทั่วถึง ทุกหมู่บ้านทุกตำบล ไม่ต่อเนื่องสม่ำเสมอ ขาดการส่งเสริมให้มีการปฏิบัติการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลองอย่างจริงจัง รวมทั้งประชาชนมักไม่มีเวลาเข้าร่วมโครงการเนื่องจากการประกอบอาชีพ

วินัย สามารต (2540) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาความเป็นไปได้ของรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำบาดาลแบบชุมชนมีส่วนร่วมในเขตเทศบาลเชียงใหม่” มีประเด็นที่น่าสนใจที่ได้เสนอไว้ ซึ่งเป็นรูปแบบเพื่อการจัดการทรัพยากรน้ำบาดาล นอกเหนือไปจากการชักนำการมีส่วนร่วมจากหน่วยงานของรัฐ ที่กล่าวว่ามีความเหมาะสมกับประเทศที่กำลังพัฒนา คือ การชักนำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำบาดาลด้วยการไกรรณสิทธิ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าส่งผลให้ประชาชนเกิดความรักและความหวงแหน เกิดการจัดการทรัพยากรน้ำบาดาลได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งที่ผ่านมาประชาชนมักขาดอำนาจ ขาดสิทธิ ส่วนแนวทางชักนำให้ชุมชนมีส่วนร่วมด้วยการปฏิบัติงานร่วมกับภาครัฐในรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ใช้กันทั่วไปคือ การร่วมกันวางแผนดำเนินกิจกรรม การร่วมกันปฏิบัติตามแผน การร่วมกันจัดการผลประโยชน์ และการร่วมกันติดตามและประเมินผล

1.3) ทรัพยากรดิน

งานศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านการจัดการทรัพยากรดินเท่าที่พบยังอยู่ในรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยวิถีชีวิตและภูมิปัญญาดั้งเดิม เช่น งานของเอนก นาคะบุตร ที่ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรดิน ไว้อย่างเชื่อมโยงและบูรณาการร่วมกันกับวิถีชีวิตชุมชน วิธีการผลิตการเกษตร และวิถีจารีตประเพณีในเขตภาคเหนือ

นอกจากนี้แล้วงานของเบญจลักษณ์ ธารพร (2538) “วัฒนธรรมชุมชนกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง ” ในเขตภาคอีสาน แม้จะมุ่งเน้นไปที่ทรัพยากรป่าไม้ แต่นัยยะของวัฒนธรรมชุมชนของ

ชาวกะเลิงนั้น มิได้ให้ความสำคัญและความสำคัญเฉพาะด้านป่าไม้เท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ที่รวมไปถึงทรัพยากรดินและทรัพยากรน้ำด้วย

1.4) ทรัพยากรชายฝั่งทะเล

งานของสุภราภรณ์ ธรรมชาติ (2541) ที่ได้ทำการศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง : กรณีศึกษาอำเภอละงู จังหวัดสตูล” นับเป็นงานชิ้นหนึ่งที่ทำให้เห็นภาพการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งทะเลและสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญขององค์กรชุมชนหรือความเข้มแข็งของท้องถิ่น จากการศึกษาพบว่าระดับการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นไม่คีนึก กล่าวคือ มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อทำบ่อกุ้ง มีการละเมิดกฎหมายการทำประมง เช่นการระเบิดปลา การประมงโดยใช้ฉนวนผิดประเภท รวมทั้งนายทุนที่สัมปทานป่าไม้ไม่ปฏิบัติตามข้อกำหนดของรัฐทำให้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรชายฝั่งและสิ่งแวดล้อมโดยรวม และประชาชนขาดความรู้ ความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง

ในงานชิ้นนี้ผู้วิจัยให้ข้อเสนอแนะว่า ให้มีการรวมกลุ่ม ให้รู้จักการเสียสละ เพราะจะเห็นว่าคนในท้องถิ่นไม่มีตัวแทนประชาชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษา ไม่ให้มีการใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำ เช่น อวนรุน อวนลาก ยาเบื่อปลา และเจ้าหน้าที่ไม่ปฏิบัติตัวให้เป็นตัวอย่าง

1.5) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั่วไป

งานวิจัยที่ไม่ได้แยกประเภทของทรัพยากรธรรมชาติอย่างชัดเจน แต่ศึกษาในภาพรวม มีงานของ ทุมธทรายแก้ว (2536) เรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ:ศึกษากรณีโครงการการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จังหวัดอุดรธานี” เป็นการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 4 ประการ กล่าวคือ ด้านการร่วมตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติการ การร่วมรับผลประโยชน์และการร่วมประเมินผล โดยผลการศึกษาพบว่าประชาชนส่วนใหญ่เข้ามามีส่วนร่วมในระดับที่สูง

งานของ สุวิทย์ เปี่ยม่อง (2541) เรื่อง “บทบาทของประชาชนในการมีส่วนร่วม อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาจังหวัดเพชรบุรี” ผลการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมในกิจกรรมสิ่งแวดล้อมจากมากไปหาน้อยดังนี้ ได้แก่ การดูแลรักษาอนามัย การดูแลพัฒนาแหล่งน้ำ ป่าปลูกป่าและดูแลต้นไม้ ส่วนรูปแบบการอนุรักษ์นั้นกลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมจากมากไปหาน้อย ดังนี้ การร่วมสมทบแรงงาน การร่วมกระทำ การร่วมแสดงความเห็น . การเข้าร่วมประชุม การร่วมบริจาคเงิน การร่วมออกวัสดุ และการร่วมเป็นผู้ริเริ่ม

วิมลรัตน์ ศรีสิงห์(2538) ได้ทำการศึกษา “การมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มสตรีกาญจนบุรี” จากการศึกษาบทบาทของกลุ่มสตรีกาญจนบุรี ในการศึกษาพบว่ามีการมีส่วนร่วมในระดับปานกลาง ใน 5 ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมคือ ขั้นตอนการศึกษาปัญหา ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมติดตาม และร่วมบำรุงรักษา จากทั้งหมด 7 กิจกรรม พบว่ามีการรวมกลุ่มกันมาในระยะเวลามากกว่า 10 ปี ตั้งแต่ช่วงที่มีการต่อต้าน

เขื่อนน้ำโจน ในช่วงปี พ.ศ. 2529 –2530 สำหรับกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมที่สำคัญที่กลุ่มสตรีเมืองกาญจนบุรีเข้าร่วม คือ การดำเนินการต่อต้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน การดำเนินการแก้ไขปัญหามลพิษที่นำมาทิ้งในจังหวัดกาญจนบุรี การจัดสัมมนาเรื่อง “ผลกระทบต่อลุ่มน้ำแม่กลองจากโครงการประปาฝั่งตะวันตก” การจัดนิทรรศการรณรงค์รักษา สภาพแวดล้อมของประชาชน การจัดโครงการรณรงค์ไม่ใช้พวงหรีดที่ทำจากโฟม การจัดโครงการ “สิ่งแวดล้อมเฉลิม พระเกียรติ” และการจัดอบรมผู้ประกอบการริมน้ำในเขตเทศบาลและใกล้เคียง

2) ด้านมลพิษสิ่งแวดล้อม

2.1) ขยะมูลฝอย

2.1.1) รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชน

ถึงแม้ว่าเรื่องขยะจะเป็นเรื่องใหม่ที่วัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมของคนในพื้นที่ย่านอุทยานฯ จะไม่ค่อยได้พูดถึงนัก ถึงขั้นมีระบบความเชื่อในการนำมาบริหารจัดการขยะ เช่นเดียวกับเรื่อง ดิน น้ำ ป่าไม้ ที่เป็นเรื่องของธรรมชาติที่อยู่คู่กันมากับคนพื้นถิ่นอุทยานฯ จนกระทั่งเกิดภูมิปัญญาพื้นบ้านชนิดหนึ่ง ทำให้เกิดการบริหารจัดการเพื่อให้เกิดความสมดุลได้ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

อย่างไรก็ตามสังคมมนุษย์แม้จะเกิดเหตุการณ์ ที่ทำให้ภาวะทางสังคมไม่ปกติมีปัญหา และถ้าสังคมชุมชนนั้น ขอบรับในศักยภาพภูมิปัญญาของตัวเอง มีสิทธิที่จะบริหารจัดการชุมชนท้องถิ่นได้อย่างเสรี รวมไปถึงผู้นำและแกนนำของคนท้องถิ่นมีจิตสำนึกสาธารณะ แน่นนอน พวกเขาย่อมสามารถแสวงหาภูมิปัญญาแบบใหม่ที่น่าสนใจในการแก้ไขปัญหาของสังคมและชุมชนที่เกิดขึ้นมาใหม่ได้เสมอ

งานของ คุณสตัน สุวัตรวรคุณ (2540) เรื่อง “การศึกษาแนวทางความร่วมมือพหุภาคีต่อการจัดการมูลฝอยของชุมชนท้องถิ่น: กรณีศึกษา ชุมชนสาคลี อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เป็นงานที่ได้ศึกษาถึงพัฒนาการของกระบวนการความร่วมมือในเชิงพหุภาคีในการจัดการขยะในระดับชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้าใจและสามารถอธิบายถึงพัฒนาการของชุมชนที่สัมพันธ์กับกระบวนการในการสร้างความร่วมมือเชิงพหุภาคีในชุมชน ผลการศึกษาพบว่ากระบวนการจัดการมูลฝอยของชุมชนสาคลีนั้น หากได้เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ที่เกิดจากการรวมกลุ่มของคนในชุมชน ไม่ แต่เป็นเพียงอีกกิจกรรมหนึ่งที่ขยายเพิ่มขึ้นจากการรวมกลุ่มกันของคนในท้องถิ่น เพื่อทำกิจกรรมอื่นมาก่อน อันเป็นกิจกรรมที่แสวงหาทางเลือกที่ดีและแก้ปัญหาให้คนในชุมชนท้องถิ่น ภายใต้จุดเริ่มต้นของคนในชุมชนที่เป็นผู้ริเริ่มและเป็นผู้นำ เช่น การรวมกลุ่มกันทำไร่สวนผสม กลุ่มออมทรัพย์ เมื่อในระยะหลังปัญหาสิ่งแวดล้อมเริ่มเป็นปัญหาที่กระทบทั้งกับคนในชุมชน กลุ่มชาวสาคลีจึงได้เคลื่อนขยายกิจกรรมออกมาทำด้านสิ่งแวดล้อม การรวมกลุ่มที่แข็งขันของคนในชุมชนนี้จะเป็นเงื่อนไขอันสำคัญและเป็นจุดเริ่มต้นของการร่วมมือในเชิงพหุภาคี ที่ตามมารวมสภามจากคนจากภายนอก ทั้งจากภาครัฐ หรือ ภาคเอกชน โดยความร่วมมือดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการของความร่วมมือภายในชุมชนกันเอง ให้มีความเข้มแข็งในระดับหนึ่งก่อนโดยมีผู้นำที่เข้มแข็ง ซึ่งองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง และกลุ่มครัวในชุมชน ที่มีสำนึกร่วมกัน ประกอบการมีโอกาสสร้างความสัมพันธ์ในสังคมแนวราบ ที่เอื้อให้ผู้

คนมีอำนาจความเป็นพลเมือง อันเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ผลักดันให้ภาคใต้ฯ เข้ามามีความร่วมมือในเชิงพหุภาคี ในการจัดการมูลฝอยหรือปัญหาอื่น ๆ ในสังคม

2.1.2) รูปแบบการมีส่วนร่วมที่ถูกสร้างโดยนักวิจัยภายใต้กรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วม

งานศึกษาประเภทนี้จะมุ่งเน้นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่นักวิจัยสร้างกรอบการมีส่วนร่วมจากทฤษฎีมาก่อน โดยมุ่งการศึกษาวิเคราะห์การมีส่วนร่วมระดับครัวเรือนของชุมชน และเน้นศึกษาความสัมพันธ์เชิงสถิติระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลกับการมีส่วนร่วม

งานของ ระพีพันธุ์ (2541) เรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในมาตรการจัดการขยะมูลฝอยของเทศบาลนครยะลา” กิจกรรม คือ การมีถังขยะประจำบ้าน การทิ้งขยะมูลฝอยลงในภาชนะรองรับมูลฝอย การจ่ายค่าบริการในการจัดเก็บขยะมูลฝอย การลดปริมาณขยะมูลฝอย การร่วมรณรงค์ในกิจกรรมรักษาความสะอาด การนำเสนอปัญหาหรือข้อเสนอแนะในการกำจัดขยะมูลฝอย การนำขยะมูลฝอยที่จัดเก็บรวบรวมส่งมอบพนักงานเทศบาลตามเวลาที่กำหนด จากการศึกษาพบว่าประชาชนมีส่วนร่วมมาก คือ มีการรักษาความสะอาดบริเวณหน้าบ้านหรือสถานประกอบการ รองลงมาคือการจัดหาถังขยะไว้ภายในบ้าน และการแนะนำให้สมาชิกในครอบครัวมีจิตสำนึกรักษาความสะอาด โดยเฉพาะการทิ้งขยะลงในภาชนะรองรับ

อาณัติ นราภร (2541) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชน ในด้านการจัดการขยะมูลฝอยในเขตเทศบาลตำบลท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี” ซึ่งมีคำตอบว่าเป็นไปในทางที่บวกและผลการมีส่วนร่วมของประชาชนในภาคปฏิบัติถือว่าอยู่ในระดับสูง คือ การทิ้งขยะ การแยกขยะ การร่วมรณรงค์ ส่วนปัญหาในการจัดการขยะนั้นยังอยู่ที่ระบบการจัดการมูลฝอยของเทศบาลที่ยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร

ธรรมรัตน์ นาคสุริยะ (2541) “การมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของนักพากษ์ภาพยนตร์ในกรุงเทพมหานคร” ทำให้เห็นภาพการเคลื่อนที่ของขบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือจิตสำนึกของประชาชนต่อสิ่งแวดล้อม ทั้งๆที่มีได้มีบทบาทการเคลื่อนไหวที่อีกทีก็กรีกโครม

วงการนักพากษ์ภาพยนตร์ เป็นกลุ่มคนเล็กๆ ในสังคมที่คนในสังคมไม่ค่อยกล่าวถึงนัก ถึงกระนั้นพวกเขาเหล่านี้ก็ถือว่ามีบทบาทในการมีส่วนร่วมในการดูแลสิ่งแวดล้อม ในฐานะที่เป็นส่วนของสังคม (ในเมือง) นั่นคือ กิจกรรมด้านการพัฒนาความสะอาด การจัดหาไม้ค้ำเสื่อ และปลูกต้นไม้ ซึ่งกลุ่มนักพากษ์ก็มีส่วนร่วมในด้านการบริจาคเงินและแสดงความคิดเห็นเป็นส่วนใหญ่ ส่วนกรณีการมีส่วนร่วมในกิจกรรมรณรงค์การจัดขยะและการป้องกันน้ำท่วมนั้น พบว่ากลุ่มนักพากษ์มีส่วนร่วมในระดับต่ำ เนื่องจากมีเวลาน้อย ไม่เป็นตัวของตัวเอง

นิภาภรณ์ เกียรติสุข (2539) “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ปัญหาขยะมูลฝอยในเขตเทศบาลเมืองชลบุรี” ซึ่งจากงานวิจัยพบว่าในส่วนของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ไขปัญหาขยะมูลฝอยในเขตเทศบาลเมืองชลบุรี พบว่ากิจกรรมที่ประชาชนให้ความสำคัญ และมีส่วนร่วม มากกว่าร้อยละ 80 คือ กิจกรรมการห้าม

ปราชญ์ที่ทิ้งขยะมูลฝอยตามถนนหนทาง กิจกรรมช่วยเหลือรักษาความสะอาดของท้องถิ่น การเข้าร่วมกิจกรรมโครงการถนนปลอดขยะ การเข้าร่วมกิจกรรมโครงการรณรงค์ วันทิ้งสิ่งของรกร้าง การเข้าร่วมกิจกรรมโครงการรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของตลาดเอกชน กิจกรรมการเข้าร่วมประชุมอย่างเป็นทางการ เป็นกรรมการในโครงการรักษาความสะอาดหรือจัดการขยะมูลฝอยและกิจกรรมการร่วมอบรมในการแก้ปัญหาขยะมูลฝอย

ชัยยุทธ โยธามาตย์ (2539) ทำการศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำจัดขยะมูลฝอย ศึกษาเฉพาะกรณี เทศบาลตำบลพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี” ประชาชนในเขตเทศบาลตำบลพิบูลมังสาหารส่วนใหญ่ มีความรู้ความเข้าใจเรื่องขยะมูลฝอยสูง คิดเป็นร้อยละ 55.3 ส่วนกิจกรรมที่มีส่วนร่วมมากที่สุดคือ มีส่วนร่วมในการกำจัดขยะมูลฝอย ซึ่งได้แก่ คือ ทำความสะอาดบริเวณบ้าน ทิ้งขยะลงในภาชนะรองรับ และการจัดหาภาชนะรองรับ

แต่ก็พบปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการกำจัดมูลฝอย ส่วนใหญ่เกิดจากการจัดการของเทศบาลยังไม่ดีพอ ขาดความร่วมมือของนักท่องเที่ยว แนวทางการแก้ไขคือควรมีการปรับปรุงด้านการจัดการขยะมูลฝอยของเทศบาลและขอความร่วมมือจากนักท่องเที่ยวและประชาชนทั่วไปในการทิ้งขยะ รวมทั้งการใช้มาตรการทางกฎหมาย รณรงค์ให้ความรู้แก่ประชาชน

2.2) มลพิษทางน้ำ

2.2.1) รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชน

การศึกษาถึงภาพที่เป็นวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหามลพิษทางน้ำที่รัฐมักเข้าใจว่าควรที่จะเป็นบทบาทของภาครัฐหรือผู้เชี่ยวชาญทางเทคโนโลยีมากกว่าองค์กรชุมชนคงไม่มีบทบาทหรือความสามารถเพียงพอ แต่ชุมชนก้านสัง จังหวัดสงขลา เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่สามารถระดมภูมิปัญญาและความสามัคคีของชุมชนได้ และพัฒนาต่อมาเป็นคณะกรรมการฟื้นฟูคลอง เพื่อแก้ไขปัญหาคลองสำโรง ซึ่งเป็นคลองธรรมชาติที่กำลังมีปัญหาเน่าเสียให้กลับคืนสู่สภาพดั้งเดิมอีกครั้งหนึ่งได้สำเร็จ

2.2.2) รูปแบบการมีส่วนร่วมที่ถูกสร้างโดยนักวิจัยภายใต้กรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วม

พรพรรณ กาญจนาคม (2539) ได้ศึกษาเรื่อง “ประสิทธิผลของโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการรักษาสิ่งแวดล้อมในคลองและลำรางสาธารณะ” ซึ่งในการให้ความหมายการมีส่วนร่วมของงานวิจัยชิ้นนี้หมายถึง การที่ประชาชนมีความยินดี ให้ความร่วมมือที่จะจ่ายค่าบริการในการบำบัดน้ำเสียให้แก่ทางราชการโดยมีความตระหนัก (Awareness) ว่าเป็นวิธีการอย่างหนึ่งว่าเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและส่วนรวม

งานชิ้นนี้มีสาระสำคัญในการมีส่วนร่วม คือ ประชาชนยินยอมเสียเงินค่าบริการบำบัดน้ำเสียให้กับทางราชการ มากกว่าที่จะควบคุมพฤติกรรมไม่ให้ตนเองปล่อยหรือทิ้งของเสียตามใจชอบ และการลงทุนจัดหาเครื่องมือป้องกันโดยตนเอง หมายความว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในกรุงเทพฯ ยินดีจะมีส่วนร่วมในการจ่ายเงินค่าบริการบำบัดน้ำเสียซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาปลายทาง (ปลายท่อ)

ดังนั้นการเสนอแนวทางในการป้องกันแก้ไขแบบมีส่วนร่วม จากแนวคิดเศรษฐกิจสังคม (Socio – Economy) “ผู้ใดเป็นผู้ก่อให้เกิดมลพิษผู้นั้นต้องจ่าย” (Polluter Pays Principle; PPP) โดยให้มีการจ่ายค่าบริการบริการบำบัดน้ำเสีย นั้นเป็นการเสนอทางเลือกให้แก่ประชาชนในการที่จะตัดสินใจมีส่วนร่วมในการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องอุปนิสัยมักง่ายของคนไทย เพราะฉะนั้นการดำเนินงานเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหามลภาวะดังกล่าวจึงยังไม่สามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุด หรือบรรลุถึงปรัชญาการพัฒนาคุณภาพชุมชนอย่างแท้จริง เนื่องจากยังไม่สามารถพัฒนาให้ประชาชนตระหนักและมีจิตสำนึกร่วมต่อปัญหามลภาวะสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ถึงแม้ว่าโครงการจะยังไม่ประสบความสำเร็จ แต่ทำให้เห็นว่าประชาชนเองก็มีจิตสำนึกในการร่วมรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับหนึ่ง ถึงแม้ว่าผลวิจัยจะออกมาว่าชาวบ้านนิยมการจ่ายมากกว่าการเปลี่ยนพฤติกรรมของตน และหาซื้ออุปกรณ์มาช่วย ก็ไม่ได้หมายความว่าชาวบ้านจะยังคงมีกิจกรรมเหมือนเดิมไปในทางทิ้งขว้างลงน้ำไปทั้งหมด หรือมีนิสัยมักง่ายไปทั้งหมด การที่เลือกจ่ายเงินเนื่องจากความไม่มีเวลาของคนในเขตกรุงเทพ และสังคมกรุงเทพเป็นสังคมกว้างขวาง ผู้คนหลากหลาย ไม่ใช่เฉพาะคนที่อยู่ดั้งเดิม จึงไม่สามารถรวมตัวกันและมีความผูกพันเหมือนคนในชนบทต่างคนต่างอยู่ อาศัยกรุงเทพฯ เป็นเพียงถิ่นหาเงินชั่วคราวเท่านั้น แม้แต่คนกรุงเทพเองก็ไม่ได้มีสำนึกของการร่วมรักษาในฐานะของการเป็นเจ้าของแหล่งน้ำ คนกรุงเทพฯ ก็ห่างเหิน สังคมคนกรุงเทพฯ ไม่เข้มแข็งรวมตัวกันไม่ได้ ตัวใครตัวมัน ต่างคนต่างอยู่ กลไกของรัฐจึงเสมือนเป็นตัวกลางที่ดีที่สุดที่จะช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วมได้ดีที่สุด

สัญญา สุดิพันธ์วิหาร (2539) ได้ทำกรณีศึกษา เทศบาลเมืองภูเก็ต เพื่อสอดคล้องกับการที่เมืองภูเก็ตดำเนินการก่อสร้าง “โครงการระบบระบายน้ำและระบบบำบัดน้ำเสีย” ประชาชนส่วนใหญ่มีความเห็นว่า โรงแรม ภัตตาคารและร้านอาหาร เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหามลพิษทางน้ำ กล่าวคือ ทำให้น้ำในแหล่งน้ำเน่าเสีย ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ประชาชนทุกคนควรร่วมมือกันป้องกันแก้ไขปัญหานี้ในบ้านเรือนเป็นลำดับแรก โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวสถานประกอบการจะต้องมีการบำบัดน้ำทิ้งก่อนปล่อยลงสู่ท่อระบายน้ำหรือแหล่งน้ำ และเห็นด้วยกับการที่มีก่อสร้างระบบบำบัดน้ำเสีย ในส่วนของการมีส่วนร่วมของประชาชน พบว่าประชาชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติกิจกรรมในระดับปานกลาง โดยกิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมในระดับมากได้แก่ กิจกรรมการแยกเศษอาหารออกจากภาชนะก่อนนำไปล้าง กิจกรรมการทิ้งเศษขยะมูลฝอยลงในถังขยะหรือภาชนะที่จัดไว้รองรับ และกิจกรรมการประหยัดน้ำ สำหรับกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนตามขั้นตอนทั้ง 6 ขั้นตอน ในโครงการระบบระบายน้ำและระบบบำบัดน้ำเสีย พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่มีความต้องการมีส่วนร่วมระดับปานกลาง เป็นต้น

2.3) อากาศเสีย

2.3.1) รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชน

งานที่ทำการศึกษามีส่วนร่วมของประชาชนที่ศึกษารูปแบบวิถีชีวิตและองค์กรชุมชน ในการมีส่วนร่วม บริหารจัดการมลภาวะ (pollution) รวมไปถึง เรื่องมลภาวะทางอากาศไม่ค่อยพบมากนัก เนื่องจากเป็นเรื่องใหม่ ที่เริ่ม ต่อเคาของปัญหาเพียงไม่กี่ปีที่ผ่านมา

อรนุช ฤทธิจิตเพียร (2540) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการจัดการมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม: กรณี ศึกษา มลพิษจากโรงงานปูนซีเมนต์ อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง” ศึกษาการดำเนินงานของรัฐในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมใน การจัดการมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม พบว่า รัฐได้กำหนดให้การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมลพิษ เป็นสิทธิที่มีการรับรองโดยกฎหมาย ปรากฏอยู่ใน พรบ.สิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535 มีเนื้อหาในการที่ประชาชนจะมีส่ว ร่วมในการกำจัดมลพิษ แต่ไม่ได้ระบุถึงความจำเป็นในการให้ประชาชนมีส่วนร่วม การให้ประชาชนมีส่วนร่วมเป็น เพราะการได้รับอิทธิพลจากแนวคิดการพัฒนาชนบทและกระแสสิ่งแวดล้อม

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมอีกปัจจัยคือ วิธีคิดของเจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่น ซึ่งเป็นแบบใช้เทคโนโลยีเป็น ศูนย์กลาง ในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยผ่านทางผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านก็มีความเชื่อว่า การจัดการปัญหามลพิษเป็น การใช้ความรู้และเทคโนโลยีทางด้านวิทยาศาสตร์ แต่ประชาชนมีความรู้ในเทคโนโลยีสมัยใหม่น้อย และมีพื้นฐาน การศึกษาดำ ทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนภายใต้วิธีคิดของเจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่นไม่มีความจำเป็น

ฉะนั้นรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นเพียงการได้รับข้อมูลข่าวสารของทางราชการ เป็นสิทธิ ของประชาชนที่อยู่ในดุลยพินิจของเจ้าหน้าที่รัฐ และการมีส่วนร่วมในบางขั้นตอนในการประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมของการประกอบกิจการที่กฎหมายกำหนด นอกจากนั้นยังพบว่าประชาชนมีสิทธิในการมีส่วนร่วมในการจัด การมลพิษ ตามสิทธิทางการเมืองและสิทธิของความเป็นพลเมือง กล่าวคือ ประชาชนในชนบทที่เป็นแหล่ง ทรัพยากรธรรมชาติ วัตถุดิบในกระบวนการผลิตของโรงงานมีสิทธิในการจัดการมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม เนื่องจากเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงทั้งคือสุขภาพและสิ่งแวดล้อมที่ตนอาศัยอยู่ ประชาชนในชนบทที่รวมตัว กันเป็นองค์กรระดับรากหญ้ามีความรู้ความเข้าใจในสภาพปัญหา ประชาชนในพื้นที่เห็นแบบอย่างปัญหามลพิษในสิ่งแวดล้อมจากโรงไฟฟ้าแม่เมาะ และแบบแผนการเรียกร้องของประชาชนอำเภอแม่เมาะ ทำให้เกิดความต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการมลพิษในระดับสูง

แต่กระนั้นก็ตามการที่ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องทรัพยากรและการพัฒนาเศรษฐกิจ เทคโนโลยี อุตสาหกรรมสมัยใหม่ เมื่อต้องเผชิญหน้ากับโรงงานที่มีอำนาจเหล่านี้สูงกว่า ทำให้เกิดความด้อยกว่าไม่เท่าเทียมกัน ในการเจรจาต่อรอง และมีความคิดหวังที่จะพึ่งรัฐ ในการจัดการมลพิษ

อีกประการหนึ่งการที่ประชาชนในชนบทได้รับอิทธิพลจากกระแสการพัฒนาประเทศ ด้วยภาคอุตสาหกรรม ให้มีความเจริญก้าวหน้าและทันสมัย จึงมีความต้องการมีงานทำ รายได้เป็นตัวเงินจึงเข้าทำงานกับโรงงาน ทำให้เกิด การประนีประนอมกับ โรงงานเพื่อตนจะได้ทำงาน

ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม พบว่าการมีส่วนร่วมในรูปแบบที่รัฐเป็นผู้กำหนดหรือจากความต้องการของประชาชนไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริงเนื่องจากมีเงื่อนไขบางประการดังนี้

3.1) ไม่มีเจ้าหน้าที่รัฐในระดับท้องถิ่น ที่มีบทบาทและหน้าที่เฉพาะด้านในการจัดการมลพิษที่จะทำให้เกิดการประสานแผน นโยบาย มาสู่วิธีปฏิบัติ ในการให้ประชาชนมีส่วนร่วม

3.2) ประชาชนขาดความรู้ ศักยภาพ และการรวมกลุ่มอย่างเพียงพอที่จะเข้าไปมีส่วนร่วม

3.3) ประชาชนมีความคิดในการหวังพึ่งเจ้าหน้าที่รัฐในการจัดการและควบคุมมลพิษ

3.4) เมื่อมีปัญหาและความรุนแรง ในเรื่องมลพิษชัดเจน ประชาชนจะใช้วิธีการรวมพลังและชุมนุมเพื่อสร้างแรงกดดันให้เกิดการจัดการมลพิษจากโรงงาน

สำหรับข้อค้นพบที่น่านำมาพิจารณาจากงานวิจัยนี้ที่สำคัญคือองค์กรประชาชนรากหญ้ารุ่นเก่าที่มีภูมิปัญญา และสามารถจัดการให้เกิดการรวมกลุ่มได้เป็นอย่างดี เมื่อรวมตัวกับคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้ทางเทคโนโลยีและการพัฒนาสมัยใหม่แล้ว จะทำให้เป็นองค์กรที่มีประสิทธิภาพในการจัดการมลพิษจากโรงงานและปัญหาในรูปแบบต่างๆ ที่เกิดจากการพัฒนา

2.3.2) รูปแบบการมีส่วนร่วมที่ถูกสร้างโดยนักวิจัยภายใต้กรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วม

งานของ เพ็ญรพี ผ่องกลิ่น (2543) “การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อปัญหามลพิษทางอากาศจากโรงไฟฟ้าแม่เมาะ กรณีศึกษา: ตำบลสบป่าด อำเภอมะเมาะ จังหวัดลำปาง” 2) การศึกษาในเชิงสถิติพบว่าประชาชนมีระดับการมีส่วนร่วมในระดับกลาง รวมถึงความต้องการการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วย ประเด็นปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่งที่สำคัญที่ขัดขวางการเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องการแก้ปัญหาและการขาดผู้นำที่เป็นตัวแทนชุมชน นอกจากนี้ประชาชนยังมิอาจทำกิจกรรมใดได้เวลาในการเข้าไปร่วมแก้ปัญหา และยังมีประชาชนส่วนหนึ่งเข้าไปทำงานเป็นลูกจ้างในโรงงานจึงไม่กล้าฟ้องร้องหรือกล่าวโทษ ที่ผ่านมามีการแก้ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมในชุมชนดังกล่าว มักเป็นเรื่องของระหว่างหน่วยงานของภาครัฐไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม เพราะเห็นว่าต้องใช้ความรู้ความสามารถสูง ประชาชนจึงถูกกันออกไป แต่ในระยะหลังจึงได้ให้ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมเพราะเป็นคนในพื้นที่และทราบปัญหาจริง

งานดังกล่าวมีข้อเสนอแนะว่าควรมีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยการให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ของประชาชนในการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม พร้อมเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาดังกล่าว และเปิดโอกาสหรือผลักดันให้มีองค์กรในพื้นที่ได้มีบทบาทมากขึ้น เพื่อเป็นช่องทางที่จะเชื่อมประสานระหว่างชาวบ้าน โรงไฟฟ้า และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2.3) โบราณสถานและศิลปกรรม

งานศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านโบราณสถานและศิลปกรรมมักเป็นการศึกษา ที่ผู้วิจัยได้ตั้งกรอบการมีส่วนร่วมไว้ก่อนหน้าแล้ว ก่อนที่จะทำการศึกษา เนื่องจากมีความต้องการทราบถึงระดับการมีส่วนร่วมในภาพรวม ระดับกว้าง และมักศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคล กับการมีส่วนร่วม ได้แก่ งานของศิริวรรณ ทาปัญญา (2539) “ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถาน : กรณีศึกษา การมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่”

ผลการศึกษาทำให้ทราบว่าในชุมชนเชียงใหม่ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งไม่สูงมากนักจากข้อมูลทางตัวเลข มากที่สุดคือ การมีส่วนร่วมในการบูรณะ การมีส่วนร่วมในการออกเงิน แต่การมีส่วนร่วมในการเป็นผู้นำอยู่ในระดับต่ำ

นฤนาท พุทธิไสย (2541) ศึกษาเรื่อง “ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน: ศึกษากรณี โบราณสถานในบริเวณเกาะเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” จากการศึกษาพบว่าประชาชนส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ในระดับปานกลาง แต่ว่าประชาชนบางส่วนขาดความรู้ความเข้าใจถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงไม่ให้การร่วมมือในการอนุรักษ์เท่าที่ควร ประชาชนบางส่วนร่วมไม่มีความรู้ที่ร่วมในความเป็นเจ้าของ จึงไม่ต้องการมีส่วนร่วมรับผิดชอบ ประชาชนบางส่วนขาดความรู้ความเข้าใจ เรื่องประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ความเป็นมาของท้องถิ่น ประชาชนบางส่วนขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม โบราณสถานและมรดกทางวัฒนธรรมแต่ผลประโยชน์ตนมากเกินไป การไม่ได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับนโยบาย/โครงการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน และไม่มีเวลาเข้าร่วม

ส่วนงานของ พิสันต์ ชนสารสมบุรณ์ (2542) ในเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ศึกษากรณี: เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี” พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนมีระดับต่ำ ในขณะที่ตัวนักพิสันต์ได้ศึกษาในเชิงเจาะลึกพบว่าประชาชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้นเริ่มจากบุคคลที่มีจิตสำนึกร่วมกันและพัฒนาเป็นกลุ่มเพื่อจะทำกิจกรรม โครงการต่างๆในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ปัญหาและอุปสรรคในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม เกาะสีชังคือ นโยบายของรัฐในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์เกาะสีชังให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมยังไม่ชัดเจน การขาดการสนับสนุนส่งเสริมจากภาครัฐให้ประชาชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง

3.4) แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

นาคม ชีรสุวรรณจกร (2541) ศึกษาเรื่อง “ความคิดเห็นของประชาชนท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณี:อำเภอสวนผึ้ง จ.ราชบุรี” พบว่าประชาชนไม่เห็นความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ขาดงบประมาณและบุคลากรในการจัดการดูแล สภาพแวดล้อมบริเวณแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนการให้ความร่วมมือ และประสานงานกันระหว่างประชาชน รวมทั้งเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ นอกจากนี้ประชาชนยังไม่มีโอกาสแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการวางแผน การจัดการดูแลรักษาสถานที่ท่องเที่ยว รวมไปถึงไม่มีหน่วยงานที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง

ข้อเสนอแนะของงานนี้ คือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยใช้สื่อที่เข้าใจและพบเห็นง่าย พัฒนาศักยภาพและความสามารถในการประสานงานกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดูแล และพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยว และการให้ประชาชนมีโอกาสดแสดงความคิดเห็นที่เกี่ยวกับการเข้าไปมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากที่สุด

ทับทิม สุวรรณประภา (2541) ศึกษาเรื่อง “ความคาดหวังและต้องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวถ้ำเชียงดาว” พบว่าประชาชนมีความสนใจในการเข้าร่วมค่อนข้างสูง

นักวิจัยทางสังคมศาสตร์ ของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (2542) ได้ทำการศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวจังหวัดเลย” เป็นงานวิจัยที่มุ่งศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วม นั่นคือ ร่วมสำรวจตรวจตรา ร่วมป้องกัน ร่วมลดอัตราสูญเสีย การใช้สิ่งทดแทนทรัพยากร ร่วมปรับปรุงคุณภาพ นำทรัพยากรกลับมาใช้ใหม่ ส่วนผลพบว่าประชาชนมีส่วนร่วมระดับปานกลาง

2.10 องค์การพัฒนาเอกชนกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

องค์การพัฒนาเอกชน หรือ NGOs (Non - government organization) มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นตัวกลางในการนำเอาประเด็นปัญหาและองค์ความรู้ในระดับฐานล่างของชุมชน ไปถกเถียงเพื่อให้เกิดเข้าใจในวงกว้าง นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนฐานล่าง และเป็นตัวเชื่อมประสานที่สำคัญให้เครือข่ายชาวบ้านเหล่านั้นดำรงอยู่ และยังเข้าไปเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้านในการผลิตองค์ความรู้ให้กับขบวนการชาวบ้าน ที่สำคัญคือองค์ความรู้ที่เกิดจากฐานของชุมชนและประสบการณ์ของชุมชน แล้วนำเอาองค์ความรู้เหล่านั้นมาทำทาบกับความรู้ที่ได้ลงรากปักฐานในสังคม หรือวาทกรรมด้านความรู้ที่สร้างมาจากรัฐ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541)

นอกจากนี้ องค์การพัฒนาเอกชนยังมีบทบาทเกี่ยวกับการปฏิรูปการเมือง ซึ่งเป็นการสร้างประชาธิปไตย และยังเป็นองค์กรที่ถ่มช่องว่างจากข้อจำกัดของรัฐ พรรคการเมือง สภาภาพแรงงาน และองค์กรชาวนาในการที่จะขยายการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน (นฤมล หับจุมล, 1999)

จะเห็นได้ว่าบทบาทต่าง ๆ นั้นเป็นบทบาทในการลดช่องว่างที่เกิดขึ้นระหว่างรัฐกับประชาชน และในขณะเดียวกันได้พยายามหาแนวทางในการช่วยเหลือประชาชน โดยเฉพาะเรื่องการผลักดันให้ประชาชนในระดับฐานล่างเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น นั่นคือ องค์การพัฒนาเอกชนบางองค์กรได้มีแนวคิดที่จะปฏิรูปโครงสร้างอำนาจที่ไม่มีความเป็นธรรมในสังคม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519

การพิจารณาบทบาทขององค์การพัฒนาเอกชนในประเทศไทยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม กล่าวเป็นลำดับได้ดังนี้ องค์การพัฒนาเอกชนที่มุ่งเน้นการทำงานด้านสิ่งแวดล้อม ปรากฏครั้งแรกในประเทศไทยในปี พ.ศ.2490 ในนาม “นิคมไพรสมาคม” โดยมีนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล เป็นเลขาธิการสมาคม ซึ่งต่อมาเป็นกลุ่มที่หลัก

ดันให้รัฐออกพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า ในปี พ.ศ.2503 ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มภาคประชาชนกลุ่มแรกที่มีแนวความคิดต่างไปจากระบบความรู้ของรัฐที่กำลังอยู่ในช่วงกระแสของการพัฒนาหลัก

อย่างไรก็ตาม ระยะต่อมาองค์กรเอกชนด้านการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในลักษณะเช่นนี้ขยายตัวช้ากว่าเมื่อเปรียบเทียบกับองค์กรเอกชนด้านการพัฒนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาชุมชนชนบท ถึงแม้ว่าจะมีพัฒนาการมาในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ศรีสุวรรณ จรรยา (2539) กล่าวว่า เป็นเพราะภูมิหลังของกลุ่มองค์กรลักษณะเช่นนี้ มักถูกก่อตั้งโดยผู้มีฐานะดีและมักเป็นข้าราชการที่มีบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบสูง สนใจเฉพาะการอนุรักษ์ต้นไม้ สัตว์ป่า ทรัพยากรหายาก ตลอดจนสิ่งที่มีคุณค่าในเชิงศิลปวัฒนธรรม ไม่มีแนวความคิดที่วิพากษ์วิจารณ์โครงสร้างสังคมที่ไม่เป็นธรรม และไม่ได้เชื่อมโยงปัญหาการจัดการทรัพยากรกับพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคม การดำเนินงานจึงมุ่งเน้นการอนุรักษ์มากกว่าที่จะท้าทายกระแสการพัฒนาและโครงสร้างอำนาจทางสังคม ในขณะที่เดียวกันองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานพัฒนาในชนบทกลับพยายามดำเนินยุทธศาสตร์ในการแก้ปัญหาให้คนชนบทอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการดำเนินกิจกรรมที่ท้าทายโครงสร้างอำนาจที่พวกเขาเห็นว่าไม่ได้สร้างความเป็นธรรมในสังคม เพราะเป็นโครงสร้างอำนาจแบบรวมศูนย์มิได้เอื้อประโยชน์ในการเข้าถึงทรัพยากรของคนชั้นล่างอย่างเท่าเทียม โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากบ้านเมืองเกิดคลี่คลายทางการเมือง ในช่วง ปี พ.ศ.2522-2525 องค์กรพัฒนาเอกชนประเภทหลังนี้เพิ่มขึ้นมาก เนื่องจากกลุ่มนักศึกษา ปัญญาชนที่ยังมีความมุ่งมั่นที่จะช่วยสร้างสรรค์สังคมที่ยุติธรรม ได้ยึดเอาแนวทางการตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นทางเลือกในการดำรงความเป็นนักอุดมคติของตนเอง

ศรีสุวรรณ (2539) ได้วิเคราะห์ว่า โครงสร้างและแนวนโยบายของรัฐในการพัฒนาเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์ เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ในสังคม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ต่อวิถีชีวิตของชุมชนในชนบท ก่อให้เกิดปัญหานี้ขึ้น สังคมชุมชนแตกสลาย คนต้องสูญเสียที่ทำกินต้องอพยพแรงงานและบุกรุกป่าและก่อให้เกิดปัญหาความยากจนในเมือง ดังนั้นในระยะหลังช่วงการปฏิรูปการเมืองจะเห็นว่ององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับชุมชนระดับล่างมีบทบาทที่สำคัญในการสร้างองค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง และมีส่วนนำไปสู่การปฏิรูปการเมือง รวมไปถึงผลักดันให้เกิดการเขียนรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 ที่ให้สิทธิของประชาชนมากขึ้น

ปัจจุบันองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมได้เกิดขึ้นมากมาย ทั้งที่เป็นองค์กรที่ทำงานเฉพาะสิ่งแวดล้อมอย่างเดียวที่มักเป็นองค์กรของชนชั้นกลาง หรือองค์กรเอกชนด้านพัฒนาที่ทำงานช่วยเหลือผู้ทุกข์ยากในชนบทที่ต้องมาพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม เนื่องจากสิ่งแวดล้อมคือเรื่องของชีวิตทั้งระบบ ความเดือดร้อนของคนในชนบทจึงมักเกี่ยวข้องกับปัญหาสิ่งแวดล้อมเสียส่วนใหญ่ จากการแบ่งกลุ่มองค์กรเอกชนที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมของสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย (2539) แบ่งออกได้เป็น 6 กลุ่มดังนี้

1) องค์กรพัฒนาเอกชนที่มีการดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม (Environmentally-related development NGOs)

เป็นองค์กรพัฒนาที่ได้จับประเด็นเอาเรื่องสิ่งแวดล้อมขึ้นมาเป็นเนื้อหาของงานชุมชน และการเสริมสร้างศักยภาพขององค์กรชาวบ้าน (Grassroots Organizations – GROs) เนื่องจากเห็นว่าประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม

สามารถร้อยปัญหาต่าง ๆ ที่ชุมชนในชนบทเข้าเป็นเรื่องเดียวกัน เช่น สถาบันพัฒนาชนบท สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา และองค์กรอื่น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสมาชิกของคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อการพัฒนาชนบท (กป.อพช.) เป็นต้น

2) องค์กรเอกชนที่เกิดขึ้นโดยตรงจากกระแสความตื่นตัวเรื่องสิ่งแวดล้อม (Environment oriented NGOs)

องค์กรเอกชนประเภทนี้จะเป็นองค์กรที่เกิดขึ้นโดยตรงจากกระแสการตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับประเทศและระดับโลก มักจะประกอบด้วยชนชั้นกลางในเมือง ที่ต้องการมีส่วนร่วมในการป้องกันและแก้ไขปัญหาสังแวดล้อมในระดับต่างๆกันซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นปัญหาที่ตนเองประสบ

3) องค์กรชาวบ้าน (People 's organizations - Grassroots Organizations- GROs)

เป็นองค์กรประชาชนที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาทรัพยากรในท้องถิ่นของตน อาจจะเกิดขึ้นโดยมีแรงผลักดันจากปัญหาความขัดแย้งที่คุกรุ่นขึ้นเป็นประเด็นเร่งด่วนเฉพาะหน้า เช่น คณะกรรมการชาวบ้าน 47 ป่า ที่เกิดขึ้นมาจากกรณีขัดแย้งเรื่องป่าและที่ดินในภาคอีสานจากโครงการ คจก. หรือกลุ่มชักลำนํ้ามูล ซึ่งเป็นการรวมตัวของชาวบ้านในกรณีเขื่อนปากมูล เป็นต้น

4) องค์กรประชาชน (People 's organizations – civic group)

หมายถึง องค์กรสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มที่มีลักษณะการรวมตัวที่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ค่อนข้างใหม่ เมื่อเทียบกับกลุ่มอื่นๆ ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มที่ 3 ตรงที่ประกอบด้วยชนชั้นกลางในเมืองใหญ่นอกเหนือจากกรุงเทพฯ มีผู้เข้าร่วมมาจากหลากหลายอาชีพ ด้วยความสนใจปัญหาสิ่งแวดล้อมในเชิงคุณภาพชีวิต มิใช่ปัญหาปากท้องแต่แตกต่างจากกลุ่มที่ 2 ตรงที่เป็นการรวมตัวของคนที่สนใจปัญหาท้องถิ่นที่กลุ่มตนมีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรง เช่น สมัชชาสิ่งแวดล้อมนครราชสีมา ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จ.กาญจนบุรี ชมรมผู้นำสิ่งแวดล้อม จ.จันทบุรี ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จ.ภูเก็ต เป็นต้น

5) องค์กรเอกชนที่มีกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมที่ริเริ่มโดยกลุ่มธุรกิจเอกชน (Business-initiated environmental NGOs)

เป็นกลุ่มองค์กรที่เกิดจากบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในบริษัทเอกชนใช้ทุนของตนในการดำเนินกิจกรรมสิ่งแวดล้อม ด้วยเหตุผลต่างๆกัน ตั้งแต่เพื่อการประชาสัมพันธ์เพื่อภาพพจน์ขององค์กร และเพื่อการคืนกำไรให้สังคม เช่น สมาคมสร้างสรรค์ไทย (ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน)) มูลนิธิ Think Earth (บริษัท สยามกลการ จำกัด) มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์ (บริษัท บางจากปิโตรเลียม จำกัด (มหาชน)) เป็นต้น

6) องค์กรเอกชนที่ไม่ได้ทำงานพัฒนาชนบท และไม่ได้ดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมเป็นวัตถุประสงค์หลัก แต่มีเนื้อหาในการทำงานที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสิ่งแวดล้อม (Environmentally – related NGOs)

เป็นกลุ่มองค์กรเอกชนที่มีมุ่งประเด็นการทำงานไปในเรื่องสิทธิมนุษยชน ด้านเด็ก ด้านผู้หญิง ด้านชุมชนแออัด ด้านสาธารณสุขและด้านอื่นๆ แต่มีความเชื่อมโยงกับประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมด้วย เช่น สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน มูลนิธิดวงประทีป มูลนิธิโกลบอลทอง มูลนิธิผู้หญิง เป็นต้น

ในช่วงระยะเวลาประมาณเกือบ 30 ปีที่ผ่านมา องค์กรพัฒนาเอกชน นับว่ามีบทบาทในการขับเคลื่อนหรือชี้นำการพัฒนาของประเทศไทยได้เป็นอย่างดีสูง แม้ว่าจะมิใช่เป็นผู้กุมอำนาจรัฐ โดยเฉพาะภายหลังที่บ้านเมืองมีการคลี่คลายทางการเมืองลงหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ที่กลุ่มปัญญาชนจำนวนมากออกมาจากป่า ในช่วงปี พ.ศ.2522-2525 และได้ยึดเอาแนวทางขององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นที่สืบทอดและปลดปล่อยความเป็นนักอุดมการณ์นิยมของตัวเองไปในการมุ่งพัฒนาให้กับสาธารณะ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีความทุรกันดาร ถูกเอาเปรียบจากโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรมในสังคมไทย ซึ่งพวกเขาเชื่อว่าโครงสร้างอำนาจและเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์ และปิดโอกาสการมีส่วนร่วมของประชาชนได้เข้าถึงทรัพยากรของชนชั้นล่างอย่างเท่าเทียม เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาความไม่เป็นธรรมต่างๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ต่อวิถีชีวิตของชุมชนในชนบท ก่อให้เกิดหนี้สิน สังคมชุมชนแตกสลาย คนต้องสูญเสียที่ทำกินต้องอพยพแรงงานและบุกรุกป่า ดังที่ได้กล่าวไว้ในงานของ ศรีสุวรรณ จรรย์ (2539) “องค์กรเอกชนกับการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทย” ฉะนั้นหนทางที่จะแก้ไขปัญหให้กับสังคมชนบทได้จำเป็นจะต้องมีการปฏิรูปโครงสร้างทางสังคมไทย และส่งเสริมให้องค์กรชุมชนเข้มแข็ง รวมตัวกันเป็นเครือข่าย และผลักดันให้มีการปฏิรูปการเมือง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทก่อน

ถึงแม้ว่าองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยจะมีอยู่มากมาย แต่องค์กรพัฒนาเอกชนดังกล่าวที่ทำงานในลักษณะที่เป็นแนวทางเดียวกับเครือข่ายของคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อการพัฒนาชนบท (กป.อพช.) มีบทบาทเป็นอย่างสูงในการส่งเสริมให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็ง เพื่อสามารถพึ่งพาตัวเอง แก้ปัญหาให้กับท้องถิ่นตัวเอง ซึ่งในความหมายที่ท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง มีความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของตัวเองอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีต้องพึ่งพารัฐหรือพึ่งพาน้อย ซึ่งในระยะหลังเจ้าหน้าที่รัฐมิได้รับการยอมรับหรือเชื่อมั่น รูปแบบที่ประชาชนพึ่งตัวเองได้นี้จะเป็นรูปธรรมของความหมายที่แท้จริงของคำว่าความร่วมมือ

มีงานศึกษาหลายชิ้นที่ได้ทำการศึกษาบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่น ที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ แสดงให้เห็นถึงบทบาทความสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชน ที่ได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่ชุมชนต้องออกมาเป็นแกนกลางในการพัฒนาและตั้งศักยภาพของคนในท้องถิ่นที่เคยมีมาก่อนที่รัฐจะเข้าไปทำให้อ่อนแอ ลง เช่นงานของ

เก็ดดา บุญปรากร (2541) ได้ทำการศึกษาบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในเขตภาคใต้ของประเทศไทย นั่นคือบทบาทของสมาคมหยาดฝน ในเรื่อง “การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรพัฒนาเอกชน :กรณีศึกษาสมาคมหยาดฝน จังหวัดสงขลา” ได้พบว่าสมาคมหยาดฝนมุ่งพัฒนาหมู่บ้านชนบทในกลุ่มชุมชนชาวประมงขนาดเล็ก ซึ่งเป็นกลุ่มที่ด้อยโอกาสมากที่สุดในเขตภาคใต้ โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการพัฒนาแบบ

ประชาชนมีส่วนร่วม โดยเน้นกิจกรรมด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจ ซึ่งต่อมาได้ปรับเปลี่ยนและขยายออกมานั้นกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมที่เป็นแกนกลางที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตหรือเรื่องปากท้องของชุมชน ทำให้เกิดการกระบวน การอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง ก่อให้เกิดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ที่สามารถบริหารจัดการกลุ่มและองค์กรได้ด้วย ตนเอง ทำให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติขยายออกไปในลักษณะเครือข่าย เกิดความสามารถในการพึ่งตนเอง ของชุมชนด้านเศรษฐกิจ ด้านอำนาจการตัดสินใจและด้านวิถีทางวัฒนธรรม

งานของศิริศักดิ์ มีมณี (2537) ได้ทำการศึกษาบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนแห่งหนึ่งในภาคเหนือในการ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เรื่อง “บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน ต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษากรณีการดำเนินงานของมูลนิธิธรรม นาด อำเภोजอมทอง จังหวัดเชียงใหม่” พบว่ามูลนิธิธรรมนาดมีบทบาทเป็นอย่างสูงในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กล่าวคือ มีบทบาทในการส่งเสริมการจัดองค์กรและการรวมกลุ่มของประชาชนใน การอนุรักษ์ บทบาทในการริเริ่มผลักดันกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้เป็นไปในทางพึงประสงค์ บทบาทใน การศึกษา การวิจัย การเผยแพร่ ข่าวสาร ข้อมูล และบรรณคดี ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และบทบาทในการ สนับสนุนทุนแก่ประชาชนเพื่อแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้

นอกจากนี้ก็มีงานศึกษาของสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย (2539) ที่ได้ทำการศึกษา “รายงานฉบับสมบูรณ์ : การ ศึกษาองค์กรพัฒนาเอกชนในด้านสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย” ที่ได้ศึกษาพัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชน และได้ ทำให้เห็นภาพและบทบาทขององค์กรพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วประเทศอันมีแนวคิดมุ่งไปที่ชุมชนในการส่งเสริมการพึ่งพาตัวเอง การมีส่วนร่วมของประชาชน วัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาชาวบ้าน สิทธิชุมชน การจัดการแบบองค์รวม และเน้นแนวทางการอนุรักษ์ธรรมชาติ เช่น โครงการป่าชุมชน และโครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูลำน้ำพอง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มฮักเมืองน่าน โครงการพัฒนาองค์กรชุมชน จ.เชียงใหม่ และมูลนิธิ พัฒนาชุมชนในเขตภูเขา ในเขตภาคเหนือ โครงการแลได้เพื่อหารฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา และโครงการอนุรักษ์พื้นที่ลุ่ม น้ำจืดและชายฝั่งทะเล ในภาคใต้ มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม มูลนิธิหมู่บ้าน สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ในเขตภาค กลาง รวมไปถึงคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อการพัฒนา (กป.อพช.) ที่มีที่ตั้งอยู่ในเขตกรุงเทพฯ แต่ได้ประสานงานเครือข่ายที่มีองค์กรสมาชิก 220 องค์กรทั่วประเทศ ที่ทำงานด้านพัฒนาชนบท เป็นต้น

2.1.1 บทบาทของภาครัฐในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

ถึงแม้ว่าภาครัฐจะได้ตระหนักและเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะใน เรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังจะเห็นมีกล่าวไว้ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530-2534) แต่ก็ไม่ได้หมายความว่ารัฐจะมีความจริงใจให้ประชาชนมีส่วนร่วมแต่อย่างใด ซึ่ง

ไม่เป็นไปตามนัยของการมีส่วนร่วมที่ประชาชนเป็นผู้กระทำได้แต่ต้นจนจบกระบวนการ แต่ในความเป็นจริงการทำงานแบบระบอบราชการเน้นเป้าหมายการขยายปริมาณ ขยายจำนวนหมู่บ้านหรือพื้นที่มากกว่าการพัฒนาคุณภาพให้ได้ตรงความหมายของคำว่ามีส่วนร่วมของประชาชน เจ้าหน้าที่รัฐส่วนใหญ่ คิดว่าการมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือหรือเทคนิคใหม่ให้ชาวบ้าน ยอมรับกิจกรรมที่เจ้าหน้าที่กำหนดไว้แล้ว การเข้าร่วมของชาวบ้านจึงเป็นไปในลักษณะให้ความร่วมมือมากกว่าเข้ามาเป็นเจ้าของโครงการอย่างแท้จริง

โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่รองรับการมีส่วนร่วมของประชาชนในแง่ของกฎหมายก็ยังไม่ได้ปรากฏหรือรองรับแผนพัฒนาดังกล่าว เพราะกฎหมายที่ถือว่าเปิดโอกาสให้กับประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ ฉบับแรก นั่นคือ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 (พ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม'35) ดังที่พนัส ทัศนียานนท์ (2541) ได้สรุปไว้

ฉะนั้นบทบาทที่ภาครัฐได้เริ่มส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นรูปธรรมก็หลังจากมีการประกาศพระราชบัญญัติฉบับนี้ ทำให้ประชาชนมีสิทธิรับรู้ข้อมูล และข่าวสารจากราชการ สิทธิได้รับชดเชยค่าเสียหายหรือค่าทดแทนจากรัฐ สิทธิร้องเรียนกล่าวโทษผู้กระทำผิดกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมมลพิษหรือการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังได้มีบทบาทส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน ในรูปเงินงบประมาณ จากกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม สำหรับองค์กรพัฒนาเอกชน ที่มุ่งพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น นั่นก็หมายความว่าบทบาทของภาครัฐได้มีส่วนส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนผ่านองค์กรพัฒนาเอกชน ที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ ในบางองค์กรพัฒนาเอกชนที่จดทะเบียนเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมกับกระทรวงวิทยาศาสตร์ เท่านั้น ภายใต้กฎหมายสิ่งแวดล้อม 2535 จึงเท่ากับว่ายังไม่ครอบคลุม เป็นเพียงองค์กรพัฒนาเอกชนส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้รับการสนับสนุนเพราะมีองค์กรพัฒนา หรือกลุ่มชาวบ้านอีกจำนวนมากที่ไม่ได้จดทะเบียนเป็นนิติบุคคล

อีกหน่วยงานของภาครัฐหน่วยงานหนึ่งที่ได้มีบทบาทในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อม นั่นคือสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ของธนาคารออมสิน ที่ดำเนิน “โครงการลงทุนเพื่อสังคม” (Social investment project) ประกอบไปด้วย 2 แนวทางที่สำคัญ แนวทางที่ธนาคารออมสินเป็นผู้บริหารจัดการกองทุน นั่นคือกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social investment Fund - sif) หรือกองทุนชุมชน ก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่ถูกจัดตั้งขึ้นมาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนทั้งในชนบทและในเมือง เพื่อการฟื้นฟูวิกฤตสังคมและส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่การพึ่งตนเองระยะยาวโดยให้การสนับสนุนงบประมาณแก่กิจกรรมหรือโครงการที่เสนอโดยองค์กรท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ องค์กรชุมชน เครือข่ายองค์กรชุมชน สถาบันในชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน อบต. สุขาภิบาล เทศบาล เป็นต้น โดยมีหลักการที่สำคัญนั่นคือ หลักการแบ่งปันทรัพยากรที่เอื้อเพื่อเกื้อกูลต่อการลงทุน หลักการความเข้มแข็งของชุมชน หลักการองค์กรชุมชน หลักการพึ่งพาตนเองและร่วมมือกัน หลักการความร่วมมือหลายฝ่าย หลักการประชาคมเรียนรู้และพัฒนาต่อเนื่อง และหลักการเครือข่ายประชาสังคม

2.12 การขยายแนวร่วมของประชาชนออกไปสู่รูปแบบเบญจภาคี

จากบทเรียนขององค์กรที่มีบทบาทในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชน ในรูปแบบของการส่งเสริมความเข้มแข็งให้กับองค์กรท้องถิ่น ได้สอนว่าจำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดสื่อสารระหว่างกันให้มากขึ้น โดยเฉพาะองค์กรที่เกี่ยวข้อง เพื่อขยายแนวร่วมและปรับยุทธศาสตร์การทำงาน ประกอบกับแนวความคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ได้แพร่พัคและมีอิทธิพลไปสู่หน่วยงานต่างๆทั้งในภาครัฐและเอกชนในสังคมมากขึ้น

การจัดเวทีสิ่งแวดล้อม 2538 ภายใต้อำนาจคำว่า “ร่วมใจ ทำกัน วันนี้” จากการทำงานและผลักดันร่วมกันของเครือข่ายองค์กรสิ่งแวดล้อม มากกว่า 180 องค์กร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ที่เน้นให้เกิดการร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมทำของฝ่ายต่างๆ ที่เรียกว่า “เบญจภาคี” ที่มีองค์กรร่วมจัดได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน ส่วนราชการ นักวิชาการ และภาคธุรกิจ ผลพวงจากการร่วมแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างเบญจภาคีนี้ ก่อให้เกิด “ข่ายความร่วมมือเพื่อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาไทย(Thailand Environment and Development Network: TEDNET) เพื่อปฏิบัติการที่สำคัญ เช่น เชื่อมโยงและส่งเสริมความเข้มแข็งของเครือข่ายสิ่งแวดล้อมแต่ละท้องถิ่น พัฒนากลไกประสานความร่วมมือในรูปแบบ “เบญจภาคี” หรือ “พหุภาคี” รวมไปถึงจัดกิจกรรมร่วมกับหน่วยงานราชการต่างๆ ในการเสริมสร้างจิตสำนึกและความเข้าใจตลอดจนส่งเสริมความร่วมมือของประชาชนต่อการร่วมจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละท้องถิ่น (สุชินต์ ธรรมพันธ์,2541)

หลังจากเวทีสิ่งแวดล้อม ปี พ.ศ. 2538 ได้เกิดเวทีสิ่งแวดล้อม ปี พ.ศ. 2539 ภายใต้อำนาจงาน “ทำเมืองไทยให้น่าอยู่และยั่งยืน” อันสอดคล้องกับแนวทางของแผน 8 จากเวทีสิ่งแวดล้อม 39 ดังกล่าวได้ผลักดันให้เกิดแนวคิดเรื่องประชาคม เพื่อเป็นกลไกในการระดมความร่วมมือของผู้คนในการดูแลปัญหาในระดับพื้นที่หรือจังหวัดของตนเอง หรือที่เรียกกันว่า “ประชาคมจังหวัด” จะเห็นได้ว่าในระยะช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมาองค์กรภาคประชาชนได้มีการตื่นตัว (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม,2542) ในมิติในเรื่องของการมีส่วนร่วมได้ขยายแนวร่วมไปสู่ส่วนต่างๆของประเทศ แต่ตามว่าสามารถจะนำพลังเหล่านี้ไปแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กำลังมีข้อขัดแย้งกันอยู่นี้จะทำได้หรือไม่

2.13 ปัญหาอุปสรรคที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในขณะที่ถึงแม้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ก่อนข้างจะวางหลักการของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้อย่างกว้างขวาง ครอบคลุม แต่กระนั้นก็ตาม มิได้หมายความว่า ประชาชนจะมีสิทธิและสามารถปฏิบัติได้ภายใต้บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญได้อย่างสะดวก เนื่องจากประสบกับปัญหาเงื่อนไขและข้อจำกัดในหลายด้าน เช่น วัฒนธรรมขององค์กรของระบบราชการ รวมถึงกรอบแนวคิดเก่าของประชาชน และกระบวนการมีส่วนร่วมที่จะเข้าไปร่วมได้นั้นยังไม่มีความพร้อม และที่สำคัญคือ กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายลูกบางฉบับยังดำเนินการร่างไม่แล้วเสร็จ เช่น กฎหมายประชาธิปไตย หรือองค์การอิสระด้านสิ่งแวดล้อม หรือการที่จะปรับปรุงแก้ไขกฎหมายฉบับ

ปัจจุบันให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญ เช่น พ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535 เป็นต้น นับว่ามีปัญหาเป็นอย่างมาก เพราะความเข้าใจที่ไม่ตรงกัน เพราะการไม่เห็นความสำคัญหรือไม่สนใจของผู้รับผิดชอบ หรือแม้แต่ด้วยกระบวนการด้านเทคนิคและระยะเวลาที่ต้องใช้เวลานานก็ตาม สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ปรากฏให้เห็นในสังคม ทำให้ปัญหาสิ่งแวดล้อมยังคงวิกฤตอยู่ยากที่จะแก้ไขได้ หากเราไม่ร่วมมือร่วมใจกันทำให้ถูกล่วงด้วยเวลาอันรวดเร็ว

จากการศึกษาวิจัยหลายงาน พบว่าปัญหาอุปสรรคของประชาชนที่ส่งผลกระทบต่อการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นเนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่

- 1) การขาดความรู้ความเข้าใจถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนั้นจึงเกิดการไม่ให้ความร่วมมือในการจัดการสิ่งแวดล้อมเท่าที่ควร
- 2) ประชาชนบางส่วนไม่มีความรู้สึกร่วมในความเป็นเจ้าของประเทศหรือเจ้าของทรัพยากร จึงทำให้ไม่ต้องการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อสิ่งที่เกิดขึ้นแต่อย่างใด
- 3) ประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีเวลาที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ด้วยความจำเป็นด้านเศรษฐกิจจึงจำเป็นต้องประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงชีพทั้งตนเองและครอบครัว จนยากที่จะเจียดเวลาเข้ามาสนใจและเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการสิ่งแวดล้อมได้

2.14 ความขัดแย้งและอุปสรรคการมีส่วนร่วมของประชาชน

ประชาชนบางคนและองค์กรบางกลุ่มของประเทศได้มีการตื่นตัวกับความสำคัญของการมีส่วนร่วมเพิ่มมากขึ้น โดยอาจเริ่มจากการตระหนักถึงเรื่องสิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากร การมีสิทธิในการรวมกลุ่มกันเพื่อรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม ทั้งมิติมลพิษ ความหลากหลายทางชีวภาพ และ มิติทางวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นของตนเอง ทั้งสืบเนื่องมาจากภูมิปัญญาของตัวเองหรือจากกระแสแห่งการปฏิรูปการเมืองภายหลังการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ปี พ.ศ. 2540 แต่ในขณะเดียวกัน ในบางส่วนกลับเกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นมา ทั้งไม่รุนแรงและรุนแรง ทั้งระหว่างราษฎรด้วยกันเอง แต่ส่วนใหญ่จะเกิดกรณีความขัดแย้งระหว่างรัฐกับราษฎร ทั้งที่เป็นปัญหาดกค้ำมาจากการบริหารประเทศภายใต้โครงสร้างระบบราชการเมื่อใช้รัฐธรรมนูญฉบับเก่า หรือแม้กระทั่งจะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ทั้งๆที่ประชาชนมีสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติแล้วของตนแล้ว แต่ปัญหาเรื่องของความขัดแย้งในสังคมไทยดูจะไม่จบสิ้น และยังไม่เห็นวี่แววแต่อย่างใดที่รัฐธรรมนูญหรือระเบียบข้อบังคับด้านสิ่งแวดล้อมจะยุติปัญหาต่างๆในสังคมลงได้

2.14.1 ความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย

ความขัดแย้งเป็นทั้งอุปสรรคของกระบวนการการมีส่วนร่วมและในขณะเดียวกันกระบวนการการมีส่วนร่วมที่ไม่สมบูรณ์ยังก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นได้ ในหัวข้อที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้จะเป็นการกล่าวถึงประเด็นข้อขัดแย้งที่สำคัญที่เกิดขึ้นในสังคมไทยอันเกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐ ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถหิยขกมานำเสนอได้

ทั้งหมดแต่ก็สามารถจะสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาทางสังคมที่ปรากฏกระจายอยู่ทั่วไป อันเกิดจากมูลเหตุทางโครงสร้างอำนาจและการบริหารที่ไม่เอื้อให้เกิดความสันติ จึงได้แบ่งช่วงข้อขัดแย้งทางสังคมเกี่ยวกับด้านสิ่งแวดล้อมอย่างกว้างๆ โดยยึดเหตุการณ์การปฏิรูปการเมืองในปี พ.ศ.2540 ที่ป็นยุคใหม่ของการบริหารราชการแผ่นดินที่ให้นบทบาทของประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองมากที่สุดและเชื่อว่ารัฐธรรมนูญฉบับใหม่จะทำให้แก้ไขปัญหาคือข้อขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม และทำให้แก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมได้อย่างดีด้วย

1) ความขัดแย้งด้านสิ่งแวดล้อมก่อนการปฏิรูปการเมือง ปี พ.ศ.2540

ถ้าหากเหตุการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยตั้งแต่ช่วงก่อนการปฏิรูปการเมือง นับตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.2500 ที่ประเทศไทยเริ่มหันมาพัฒนาประเทศภายใต้แนวคิดการมุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ อันเป็นลัทธิความเชื่อที่รับมาจากต่างประเทศ โดยมีธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในช่วงที่รัฐได้สร้างให้สังคมไทยได้รับทราบและให้มองธรรมชาติในมิติทางกายภาพ สอดรับกันอย่างดีกับแนวทางการพัฒนาแบบใหม่ในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เรื่องอำนาจ ธรรมชาติจึงกลายเป็นสิ่งที่รองรับและเป็นฐานการพัฒนาอุตสาหกรรม นั้นย่อมหมายความว่าประเทศไทยได้เริ่มเข้ายุคแห่งการฆ่าฟันทำลายธรรมชาติเพื่อมาตอบสนองความต้องการอันไร้ขีดจำกัดของมนุษย์แล้ว อันเป็นแนวคิดกระแสหลักจากตะวันตก ในยุคที่การบริหารบ้านเมืองขึ้นอยู่กับระบอบราชการรวมศูนย์ไปที่กลุ่มผู้กุมอำนาจรัฐ นั่นคือกลุ่มนายทหาร ที่ได้ถือฤกษ์และอุปถัมภ์จากกลุ่มนายทุนนักพัฒนาอุตสาหกรรม เพราะฉะนั้นบริบทของสังคมไทย ที่ไม่มีความเป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร เพราะอำนาจหรือสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรอยู่ที่ราชการหรือผู้กุมอำนาจรัฐจากโครงสร้างการบริหารราชการแบบเก่าและกลุ่มทุนผู้อุปถัมภ์ทางผลประโยชน์ระหว่างกันกับผู้กุมอำนาจรัฐ แน่ละคนผู้คนระดับล่างของประเทศย่อมไม่ได้มีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียมและย่อมถูกผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าแย่งชิงทรัพยากรของตนไป นั่นจึงกลายมาเป็นมูลเหตุสำคัญของความขัดแย้งหรือการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติในสังคมไทยขึ้นที่เริ่มปะทุขึ้นมาครั้งใหญ่ ตั้งแต่เราเริ่มมีแผนพัฒนาประเทศแบบเศรษฐกิจเสรี-ทุนนิยม ภายใต้ระบบเผด็จการรวมศูนย์

ในงานของประภาส ปิ่นตบแต่ง (2540) “การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย” ได้ทำให้เห็นภาพของเหตุการณ์ความขัดแย้งในสังคมไทยได้ในระดับหนึ่งกล่าวคือ ตั้งแต่ในช่วงต้นปี พ.ศ.2500 ในระยะนั้นมักเป็นเรื่องการเคลื่อนไหวกว้างขวางในเมืองเป็นส่วนใหญ่และมักจำกัดอยู่ในแวดวงที่กรุงเทพมหานคร ประเด็นในเรื่องการประท้วงหรือการเดินขบวนด้านสิ่งแวดล้อมมักมีใช้ประเด็นหลักที่ถูกหยิบยกเอามาเป็นประเด็นหลัก โดยเฉพาะหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ที่ขบวนการนักศึกษา - ประชาชนแบ่งบาน มีการจัดตั้งสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทยขึ้น ภายใต้การสนับสนุนของขบวนการนักศึกษา ใน ปี พ.ศ.2517 มีการเคลื่อนไหวกว้างขวางประมาณ 15 ครั้งในช่วงปี พ.ศ.2518 -2519 โดยมีประเด็นหลักเพื่อให้ได้มาซึ่งการกระจายทรัพยากรของสังคม โดยเฉพาะปัจจัยการผลิต ราคาผลผลิต ปัญหานี้สิน เป็นต้น นอกจากนี้ขบวนการแรงงานที่ประสานงานกันอย่างใกล้ชิดกับนักศึกษาหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 มีสภาพแรงงานเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยที่ขบวนการนักศึกษา

พยายามที่จะดึงและรวบรวมกลุ่มนิสิตนักศึกษา ชาวนาชาวไร่ และกรรมกร เป็นพวกเดียวกันเพื่อการเคลื่อนไหวและเรียกร้องทางการเมือง

ถึงแม้เหตุการณ์บ้านเมืองไทยในช่วงนั้นประเด็นความขัดแย้งทางการเมืองจะเป็นเรื่องใหญ่และเป็นเรื่องที่สำคัญ ที่ขบวนการนิสิต-นักศึกษาและประชาชนพุ่งเป้าไปในลักษณะของการ กดดันและต่อรอง จนมองประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องรอง แต่อย่างไรก็ตามในช่วงนั้นปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมก็ได้เริ่มเป็นที่รับรู้และตื่นตัวของคนในสังคมแม้จะไม่มากนักที่ประภาสมิได้หยิบยกเอามากกล่าวถึง นั่นคือเหตุการณ์ความไม่พอใจของสังคมต่อการนำของแม่น้ำกลอง ใน ปี พ.ศ.2515 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประทวงของนิสิตนักศึกษาที่มีต่อกลุ่มนายทหาร ในกรณีที่น่าง เสถียรปุณณเรศดำรงค์ที่ป่าทุ่งใหญ่ในปี พ.ศ.2516 ก็เป็นประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมที่สำคัญในช่วงนั้น

ประภาส กล่าวว่า ถึงแม้ว่าจะมีการเดินขบวนที่เกี่ยวข้องกับปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า เกิดขึ้นในขณะนี้ แต่ก็มีปริมาณและขอบเขตไม่กว้างขวาง กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2518 -2519 มีเพียง 4-5 กรณีเท่านั้น คือ กรณีเหมืองแร่ดีบุกที่ปล่อยน้ำเสียและขยายพื้นที่ทับที่ทำกินชาวบ้าน อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง การปล่อยน้ำแร่ลงนาข้าวและเปลี่ยนทางเดินน้ำของเหมืองแร่แม่เลี้ยง อ.เสริมงาม จ.ลำปาง กรณีความขัดแย้งเรื่องอ่างเก็บน้ำห้วยหลวง อ.หนองบัวบาน จ.อุดรธานี ปัญหาชาวนาเกลือปล่อยน้ำลงนาข้าวเสียหายที่ อ.บ้านแหลม จ.สมุทรสงคราม เป็นต้น

หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 นับเป็นยุคมืดของขบวนการประชาชน เพราะขบวนการนิสิตนักศึกษาและประชาชนถูกปราบปรามจากรัฐและกำจัดสิทธิเสรีภาพในการรวมตัวทางการเมืองของประชาชนผ่านบทบัญญัติรัฐธรรมนูญและกฎหมายของรัฐบาลอำนาจอภิบาล แต่กระนั้นก็ตามยังมีการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในรูปแบบการชุมนุมประท้วงปัญหาความขัดแย้งด้านการใช้ทรัพยากร ใน ปี พ.ศ. 2521 3 ครั้ง คือกรณีชาวบ้าน ต.เกาะแก้ว อ.เมือง จ.ภูเก็ตคัดค้านมติดคณะรัฐมนตรีที่อนุญาตให้บริษัทเศรษฐทรัพย์การแร่ เข้าทำเหมืองแร่บริเวณอ่าวสะป้า เพราะจะทำให้ชาวบ้านที่มีอาชีพประมงเดือดร้อน อีกกรณีหนึ่งคือ การชุมนุมประท้วงของชาวบ้านอำเภอทอง จ.ลำปาง ได้เข้าไปขุดแร่พลูและแร่ทองคำก่อน แต่มีบริษัทเอกชนเหมืองแร่เข้าไปทำแร่แย่งกับชาวบ้าน และกรณีชาวบ้าน ต.ตาพรหม อ.ขลุง จ.จันทบุรี ที่ปะทะกับนักถลุงลอบขุดแร่พลอย จนกระทั่งมีการจับอาวุธต่อสู้

เมื่อหลังเหตุการณ์ ปี พ.ศ.2523 ที่รัฐบาลพลเอกเปรมเป็นช่วงประชาธิปไตยครั้งที่บ้านเมืองคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น รัฐบาลได้ประกาศนโยบาย 66/2523 ยกเลิกกฏอัยการศึก ขบวนการนักศึกษา – ปัญญาชนเดินทางออกมาจากป่าและได้เข้าร่วมการทำงานในรูปแบบขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อดำรงความเป็นนักอุดมการณ์นิยมของตนเอง ในช่วงรัฐบาลพลเอกเปรมนี้ ในช่วงปี พ.ศ.2525 ได้เริ่มมีการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมครั้งสำคัญคือ กรณีการคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน มีการเดินขบวนประท้วงครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2525 ถึง 2 ครั้ง จนกระทั่งรัฐบาลยกเลิกการก่อสร้างเขื่อนน้ำโจนและนับเป็นเหตุการณ์ครั้งสำคัญที่ได้ปลุกกระแสความตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชนอีกครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์การต่อสู้เรียกร้องเพื่อสิ่งแวดล้อมของขบวนการประชาชน อีกกรณีหนึ่งที่สำคัญไม่แพ้กันและได้เกิดในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันคือ กรณีการคัดค้านโรงงานแทนทาลัมที่ จ.ภูเก็ต เป็นต้น

ประกาศเห็นว่า การเคลื่อนไหวและเรียกร้องในประเด็นด้านความขัดแย้งทางสังคมด้านสิ่งแวดล้อม ผุดผ่องขึ้นอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ ตั้งแต่ช่วงรัฐบาลประชาธิปัตย์เดิมใบของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ในช่วงปี พ.ศ.2531 ประกอบกับการที่รัฐบาลในช่วงนั้นได้ดำเนินยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมส่งออกนำความเจริญเติบโต (export-led growth) หรือที่คนไทยเข้าใจและมักเรียกกันว่าเป็นยุคโชติช่วงชัชวาล แต่จะชัชวาลจริงหรือไม่ หรือชัชวาลให้เฉพาะกลุ่มนายทุนแต่เป็นการสร้างความบอบช้ำและล่มสลายของชนบท ปรากฏการณ์ข้อเท็จจริงทางสังคมในระยะต่อมาเป็นคำตอบ เพราะโครงสร้างการพัฒนาของรัฐจำนวนมากได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ จากชนบท หรือไปรุกและแย่งชิงจากชนบท เพราะฉะนั้นตั้งแต่ยุคนี้เป็นต้นมายุคที่ประเทศไทยเป็นประชาธิปัตย์เดิมใบที่ประชาชนมีสิทธิในการเรียกร้องความเป็นธรรม ยุคที่กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีกลุ่มขบวนการนักศึกษายุคเดือนตุลาคม 2516-19 ได้ขยายแนวร่วมไปสู่ชุมชนหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ จึงมีการออกมาเรียกร้องเคลื่อนไหวมากมาย

ในการชุมนุมประท้วงในช่วงรัฐบาลชาติชาย (เฉพาะปี พ.ศ.2533) ประกาศกล่าวว่ามีจำนวนมากกว่าสมัยรัฐบาลพลเอกเปรมหรือยุคประชาธิปัตย์ครั้งใบเป็นอย่างมาก ในเรื่องความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับปัญหาทรัพยากรดิน น้ำ ป่า มลพิษอุตสาหกรรม ที่ทำให้เกิดการชุมนุมประท้วง ถึง 58 ครั้ง ในช่วงรัฐบาลชวน 1 และรัฐบาลบรรหาร ความขัดแย้งดังกล่าวได้เพิ่มปริมาณและขยายขอบเขตที่กว้างขวางมากขึ้นไปอีก ประกาศกล่าวว่า ในช่วง 2 ปี ของรัฐบาลชวน 1 และรัฐบาลบรรหาร (ตุลาคม พ.ศ.2536 – กันยายน พ.ศ.2537) มีการเดินขบวน ชุมนุมประท้วงเกิดขึ้นจำนวนมาก ปี พ.ศ. 2538 จำนวน 745 ครั้ง ส่วนในปี พ.ศ.2537 จำนวน 739 ครั้ง และที่สำคัญเป็นการชุมนุมประท้วงในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เพิ่มขึ้นจาก ปี พ.ศ.2537 ที่มีจำนวน 279 ครั้ง เป็นจำนวน 335 ครั้ง ในปี พ.ศ.2538 ซึ่งเป็นการเพิ่มขึ้นถึง 56 ครั้ง

แน่นอนการเคลื่อนไหวประท้วงรัฐในระยะนี้ย่อมมีประเด็นการประท้วงโครงการขนาดใหญ่ของรัฐที่กระทบต่อวิถีชีวิตและทำให้เกิดความล่มสลายของสังคมชุมชนท้องถิ่น นั่นคือการประท้วง “กรณีเขื่อนปากมูล(มูน)”

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ยึดยืนมาอย่างยาวนานถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2543) จนกระทั่งเกิดปัญหามานพลาและได้สร้างอุปการทางสังคมให้ สังคมได้เรียนรู้ เพื่อผลักดันไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจในสังคมอันเป็นเจตนารมณ์ของการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม ที่ประกาศ (2540) ได้กล่าวสรุปไว้ในงานของเขา นอกจากนี้ยังมีกรณีเขื่อนโปร่งขุนเพชร ฝ่ายรายีโศล เขื่อนจุฬาภรณ์ และกรณีการประท้วงการอพยพคนออกจากป่า เร่งให้รัฐบาลออกพระราชบัญญัติป่าชุมชน เพื่อให้คนอยู่กับป่า (ประกาศ ปิ่นตบแต่ง, 2540 “การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย”) รวมไปถึงการประท้วง เขื่อนแก่งเสือเต้น โครงการท่อส่งแก๊สธรรมชาติจากแหล่งบาดานา สหภาพพม่าของกลุ่มประชาชนในพื้นที่และองค์กรประชาชนอื่นๆ เป็นต้น

2) ความขัดแย้งทางสังคมด้านสิ่งแวดล้อมหลังการปฏิรูปการเมือง ปี พ.ศ.2540

อันที่จริงแล้วกรณีความขัดแย้งทางสังคมด้านสิ่งแวดล้อม ภายหลังจากการปฏิรูปการเมือง ปี พ.ศ. 2540 มิได้หมายความว่า จะเป็นเรื่องใหม่ ที่เมื่อปฏิรูปการเมืองใหม่แล้วปัญหาเก่าๆที่กลุ่มประชาชนเคยเรียกร้องมาก่อนหน้านี้จะได้รับการแก้ไขไปในทันทีทันใด เมื่อรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนได้ประกาศใช้ ในปี พ.ศ. 2540 เพราะแท้จริงแล้วการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ เป็นเพียงการประกาศเจตนารมณ์ร่วมกันของคนในสังคมโดยมีกฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นสิ่งที่นำมารองรับ ว่าต่อไปนี้สังคมไทยจะมีการปฏิรูปแล้ว ไม่ได้หมายความว่าพอประกาศใช้รัฐธรรมนูญบ้านเมืองเราจะโปร่งใส โครงสร้างทางอำนาจจะมีความเป็นธรรมในทันทีทันใด ปัญหาความขัดแย้งด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเนื่องมาเนิ่นนานจะได้รับการแก้ไข รวมไปถึงปัญหาการมีส่วนร่วมของประชาชนจะได้รับการแก้ไขและคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น ดังนั้นเหตุการณ์เรียกร้องที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในช่วงหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญ จึงมักมีปัญหาดังเดิมที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข โดยเฉพาะปัญหาความเดือดร้อนของกลุ่มสมัชชาคนจน ที่เรียกร้องตั้งแต่รัฐธรรมนูญฉบับเก่า จนกระทั่งถึงรัฐบาลชวน 2 ผู้ใช้รัฐธรรมนูญ 2 ฉบับในเวลาเดียวกัน จึงไม่ได้รับการแก้ไข และจำเป็นต้องใช้ระยะเวลาให้สังคมได้ปรับตัวโดยเฉพาะกลุ่มนักการเมืองและกลุ่มราชการผู้กุมอำนาจรัฐจะต้องเปลี่ยนแปลงเจตคติของตนเองเป็นการใหญ่

ปัญหาความขัดแย้งที่สำคัญและเป็นประเด็นที่น่าไปถกเถียงกันในวงกว้าง คือปัญหาความขัดแย้งเรื่องโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหิน ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ 2 แห่ง คือโครงการก่อสร้าง โรงไฟฟ้าหินกรูด และโรงไฟฟ้าบ่อนอก เพื่อสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระบุให้จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเล แต่โครงการที่ดำรงขึ้นมาโดยสภาพนั้น ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมรับรู้ตั้งแต่ต้นจนกระทั่งมีโครงการที่ทางเจ้าหน้าที่รัฐเห็นพ้องต้องกันกับกลุ่มบริษัทเอกชนผู้ที่จะเข้ามาสร้างโรงไฟฟ้า จึงได้มาแจ้งให้ประชาชนในพื้นที่ได้รับทราบ ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นไม่พอใจจนกระทั่งเกิดการประท้วงและชุมนุมถึงขั้นปิดถนนเพชรเกษม เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2541 และบานปลายถึงขั้นเกิดการปะทะกันระหว่างผู้ชุมนุมกับเจ้าหน้าที่ตำรวจ จนกระทั่งคณะรัฐมนตรี มีมติ เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2541 ให้มีการประชาพิจารณ์ในภายหลัง คือ ในวันที่ 10-12 กันยายน 2542 สำหรับโรงไฟฟ้าบ่อนอกและวันที่ 24-25 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2543 (คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์,2543) และนั่นเป็นที่มาของความไม่เชื่อมั่นในระบบหรือนวัตกรรมที่เรียกกันว่าประชาพิจารณ์ และเป็นที่กลางแฉลงใจให้กับประชาชนโดยทั่วไป เพราะขบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นภายหลังจากที่โครงการดังกล่าวได้รับการอนุมัติและอนุญาตจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไปเรียบร้อยแล้ว ดังนั้นกระบวนการประชาพิจารณ์ในประเทศไทย จึงกลายเป็นสิ่งที่กลุ่มชาวบ้านเรียกกันว่า “ปาที่ประชาพิจารณ์”

เห็นได้ชัดเจนในเหตุการณ์การทำประชาพิจารณ์โครงการ โรงแยกก๊าซและท่อก๊าซไทย –มาเลย์ เมื่อ วันที่ 29 กรกฎาคม 2543 ที่ผ่านมา ที่มีกลุ่มนักศึกษาและประชาชนได้พยายามขัดขวางการทำประชาพิจารณ์ดังกล่าว เนื่องจากว่าพวกเขาเห็นว่าการทำประชาพิจารณ์ดังกล่าวขาดความชอบธรรมไม่เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญที่บัญญัติ

ให้รับฟังความคิดเห็นของประชาชนก่อนจะตัดสินใจดำเนินการตามโครงการ แต่ตามข้อเท็จจริงรัฐบาลได้ตัดสินใจและดำเนินโครงการไประยะหนึ่งแล้ว (จรรยา หุทอง, 2543)

นี่เป็นเพียงกรณีปัญหา 2 ตัวอย่างสำคัญที่ได้เกิดขึ้นในสังคมไทยภายใต้กรอบกติการัฐธรรมนูญฉบับใหม่ แต่กระนั้นก็ตามปัญหาความขัดแย้งทางสังคมที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองที่เชื่อกันว่าเกิดจากโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรมและสามารถคลี่คลายและจะแก้ไขกันได้ เมื่อมีการใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ แต่เขาข้างจริงกลับไม่สามารถที่จะลดหรือคลี่คลายลงได้ในพื้นที่ และต้องใช้เวลาและพยายาม และต้องแสวงหาหนทางการสร้างการมีส่วนร่วมแนวใหม่ อาจจะไม่ให้การทำประชาพิจารณ์ หรือปรับเปลี่ยนกระบวนการการทำประชาพิจารณ์ให้สมบูรณ์หรือถูกต้องตามกระบวนการมากยิ่งขึ้น ที่สำคัญต้องมีความจริงจังมากยิ่งขึ้น

2.14.2 ระดับของความขัดแย้ง

ความขัดแย้งมีความหมายอย่างง่าย ๆ ว่าเป็นความแตกต่างเชิงความคิดเห็นและความเชื่อระหว่างบุคคลและกลุ่มสังคม ผู้ที่มีความขัดแย้งมักจะมุ่งกันเพิกให้บรรลุจุดหมายของตน

การมีส่วนร่วมของบุคคลหรือกลุ่มของสังคมในการลดและแก้ไขความขัดแย้งในปัญหาใดๆ นั้น ต้องพิจารณาว่าความขัดแย้งอยู่ในระดับใด เพราะระดับของความขัดแย้งสามารถจำแนกได้เป็น 4 ระดับคือ

1) ความขัดแย้งระดับภายในบุคคล ถือเป็นแง่มุมเชิงจิตวิทยา ไม่มีคู่โต้แย้ง จัดระดับเป็นความสับสนว่าจะไปทางไหนดี

2) ความขัดแย้งระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป แสดงออกในรูปของความก้าวร้าว โกรธเคืองอีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อไม่สามารถจะบรรลุจุดหมายที่ตนเองต้องการ

3) ความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม (Inter Group Conflict) เป็นความขัดแย้งระหว่างคนสองกลุ่ม ซึ่งแตกต่างกันในเชิงสาระรูปที่มีเอกลักษณ์ของตนเอง ความขัดแย้งระดับนี้บางครั้งพัฒนาเป็นเหตุใหญ่โต เช่น สงครามกลางเมือง การปฏิวัติ การเดินขบวนต่อต้าน การประท้วงและเรียกร้องสิทธิ เป็นต้น การชุมนุมของกลุ่มสมาชิกคนจนก็ดี การประท้วงของกลุ่มบรรพบุรุษทุกสิบล้อก็ดี หรือแม้แต่การปิดถนนไม่ให้รถยนต์วิ่งผ่าน กรณีโรงไฟฟ้าประจวบคีรีขันธ์ เหล่านี้พัฒนามาจากการขัดแย้งระหว่างกลุ่มทั้งสิ้น

4) ความขัดแย้งระดับประเทศ เป็นความขัดแย้งระหว่างสองประเทศขึ้นไป ซึ่งอาจจะเป็นความขัดแย้งทางด้านการค้า การเศรษฐกิจ การเมืองหรือวัฒนธรรม จะมีการใช้กำลังหรือไม่ใช้กำลังก็ได้ ความขัดแย้งระดับประเทศนี้เป็นเรื่องใหญ่ บางครั้งต้องได้รับการสนับสนุนจากกระแสนักประชาชนภายในประเทศ เช่น การใช้กำลังในการกำหนดเส้นเขตแดนระหว่างประเทศ เป็นต้น

2.14.3 ประเภทของความขัดแย้ง

ความขัดแย้งมีสาเหตุมาจากเหตุผลมากมายหลายประการ ในขั้นต้นอาจจะแบ่งประเภทของความขัดแย้งได้ดังนี้

1) ประเภทความขัดแย้งโดยคำจำกัดความ

1.1) ความขัดแย้งภายในหรือความขัดแย้งกับตัวเอง เป็นความขัดแย้งระหว่างตัวบุคคลกับค่านิยมของสังคมที่คนนั้นอาศัยอยู่ คนบางคนมักใหญ่ใฝ่สูง ไม่อาจจะกลมกลืนกับสภาพสังคมขณะนั้นได้

1.2) ความขัดแย้งทางสังคม (Social Conflict) เป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับบุคคล ประเทศกับประเทศ หรือกลุ่มประเทศกับกลุ่มประเทศ ความขัดแย้งไม่ใช่เรื่องส่วนตัว แต่เป็นประเด็นเรื่องของอุดมการณ์ ความคิดเห็น และการเมือง ผลประโยชน์ด้านการทหาร เศรษฐกิจ กลุ่มนี้มักจะพัฒนาไปสู่ความขัดแย้งขนาดใหญ่ หากไม่สามารถจะประนีประนอมกันได้

2) ความขัดแย้งโดยแหล่งที่มา สามารถจำแนกรายละเอียดได้อีกหลายประเภทตามแต่ชนิดของแหล่งที่มา ดังนี้

2.1) ความขัดแย้งจากที่มาของข้อมูล (Data Dispute) ส่วนมากเป็นผลมาจากการขาดข้อมูลข่าวสารในประเด็นหลัก คือ ข้อมูลไม่ตรงกัน การสื่อสารบกพร่อง (Miscommunication) ความแตกต่างในการให้คำจำกัดความ หรือแปลความข้อมูล ความแตกต่างกันในการรับรู้เหตุการณ์

2.2) ความขัดแย้งจากผลประโยชน์ (Interest Dispute) การแข่งขันผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด การชิงไหวพริบทางการค้าและการเมืองระหว่างประเทศ

2.3) ความขัดแย้งด้านโครงสร้าง (Structure Dispute) มักจะเกี่ยวข้องกับความไม่เสมอภาคกันระหว่างกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มคนจน กลุ่มชนชั้นกลาง กลุ่มเกษตรกร และนายทุน แต่ละฝ่ายอาจจะมองได้ว่าอีกฝ่ายเอาเปรียบ เช่น คนจนมองว่าคนรวยเอาเปรียบ บางครั้งมองว่าโครงสร้างทางสังคมไม่อำนวยให้แก้ไขปัญหาดังกล่าว ได้โดยง่าย สุดท้ายกลายเป็นความตึงเครียดในสังคม

2.4) ความขัดแย้งทางความสัมพันธ์ (Relationship Dispute) ความขัดแย้งประเภทนี้ส่วนใหญ่เกิดจากบุคคลิกภาพและความคาดหวังที่แตกต่างกัน มีทัศนคติต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่แตกต่างกันไป มีการสื่อสารที่ไม่ชัดเจนทำให้เกิดการเข้าใจผิดและสุดท้ายก็คือมีวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ความขัดแย้งกรณีนี้สามารถขยายผลไปจนถึงระดับประเทศ

2.14.4 ทฤษฎีเกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง

นักทฤษฎีบางท่านอธิบายว่าสาเหตุของความขัดแย้งโดยพิจารณาจากสิ่งที่แฝงอยู่ในจิตใจของมนุษย์หรือบางครั้งก็อธิบายว่าความขัดแย้งเกิดขึ้นได้เสมอในระบอบสังคมของมนุษย์

3.1) ระดับฉุกเฉินมาก เป็นการมองถึงพฤติกรรมของตัวมนุษย์นั่นเอง ความต้องการส่วนบุคคล การมีสุขภาพที่ดี การมีทุกอย่างพร้อมเพรียง ความต้องการให้สังคมยอมรับ ความต้องการชื่อเสียงและความต้องการที่จะพัฒนาตนเองให้ถึงขั้นสูงสุด ล้วนแต่เป็นความปรารถนาของมนุษย์ ถ้าหากไม่ได้รับการตอบสนองตามต้องการก็มักจะนำไปสู่ความก้าวร้าว คับข้องใจและความขัดแย้งในที่สุด

3.2) ระดับมหภาค เป็นการมองถึงความขัดแย้งและการโต้แย้งในระดับกลุ่มหรือระบบของสังคม ซึ่งเกิดจาก ความไม่เท่าเทียมกันของรัฐ ภายในสังคม ความไม่เสมอภาคกันในเรื่อง ผลประโยชน์ ความขัดแย้งทางสังคมนี้แก้ไขได้ยาก และเป็นประเด็นสาธารณะที่ครอบคลุมปัญหาด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ผลประโยชน์ อำนาจ การคิดว่ากลุ่มตนเองเสียผลประโยชน์ ถูกเอารัดเอาเปรียบจากสังคมและสุดท้ายมองว่าผู้มีอำนาจไม่แก้ไข ไม่ช่วยเหลือและไม่จริงใจ การมองของกลุ่มสมาชิกคนจนหรือกลุ่มสิทธิผลประโยชน์จากโครงการสาธารณะเพิ่มเติม เป็นต้น

2.14.5 แนวทางการมีส่วนร่วมที่เหมาะสมในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง

ความขัดแย้งเกิดมาจากหลายสาเหตุด้วยกัน อาจจะเริ่มจากปมขัดแย้งเล็ก ๆ และขยายใหญ่ขึ้น ก่อนที่จะปัญหาจะถูกلامขยายใหญ่ขึ้นจึงควรหาทางระงับเหตุขัดแย้งนั้นก่อน สำหรับแนวทางการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น มีดังนี้

- 1) การเจรจา คือ กระบวนการที่ผู้คนที่ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปพยายามหาข้อตกลงร่วมกันในเหตุการณ์หรือความเห็นที่ไม่สอดคล้องกัน โดยยึดแนวทางที่เป็นประโยชน์กับทุกฝ่ายและใช้หลักเกณฑ์ที่เหมาะสม
- 2) การประนีประนอม มิใช่ความกลัวแต่เป็นหลักการของการถอยทีถอยอาศัยซึ่งกันและกัน หลักการประนีประนอมต่อเนื่องมาจากการเจรจา
- 3) การไกล่เกลี่ย เป็นกระบวนการซึ่งบุคคลที่เป็นกลางมาช่วยให้คู่กรณีได้มาเจรจากับปัญหาซึ่งกันและกันในลักษณะซึ่งอาจจะเป็นการเผชิญหน้าและแยกห้องเจรจาก็ได้
- 4) การตัดสินชี้ขาด ส่วนใหญ่คนกลาง (ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าเป็นผู้ที่ไม่มีผลประโยชน์โดยตรงในเรื่องนั้น) จะเป็นผู้เสนอแนวทางเพื่อการตัดสินชี้ขาด
- 5) การใช้ข้อมูลการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) เป็นการนำผลการศึกษาวิเคราะห์ประเด็นต่อผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่อาจเกิดขึ้นจากการก่อสร้างโครงการพัฒนาใดๆในสิ่งแวดล้อม เช่น การวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากการทำนาเกลือถาวรในพื้นที่ระบบนิเวศน้ำจืด การวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากโครงการสร้างเขื่อน เป็นต้น ข้อมูล EIA จะแสดงผลรายละเอียด 4 ด้าน คือ ทรัพยากรกายภาพ ทรัพยากรชีวภาพ คุณค่าการใช้ประโยชน์ของมนุษย์และคุณภาพชีวิต

ถ้าข้อมูล EIA ไม่ถูกเปิดเผยจากเหตุผลด้านอื่นๆ คู่เจรจาสถาสามารถให้ข้อมูลผลกระทบสิ่งแวดล้อม เพื่อหาข้อยุติว่า จะทำหรือไม่ทำโครงการใดๆ ขึ้นได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับกระบวนการต่างๆ ของสังคมแล้ว ก็จะเริ่มพบว่าประชาชนมีความตระหนักต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไม่เท่ากัน คือ ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมไม่ทุกกิจกรรม

2.14.6 โครงการที่เป็นปัญหาต่อการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม

บทสรุปความยากลำบาก 6 ประการ ของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (ผศ.ดร.ชินรัตน์ สมสืบ, 2539) คือ

- 1) โครงการไม่ตอบสนองความต้องการ และความสามารถของประชาชนที่ยากจน เช่น โครงการที่มีขนาดใหญ่เกินไป หรือเน้นการลงทุนมากๆ คุณภาพก็ด้อยลง เช่น มีงานหนังสือ งานประชุมมากเกินไป
- 2) โครงการที่ประชาชนไม่มีอิสรภาพ การมีส่วนร่วมก็เป็นของปลอมหรือมีเพียงบางส่วนที่ประชาชนผู้ยากจนเสียเปรียบคนที่มั่งคั่งในชุมชน
- 3) โครงการที่วางแผนโดยผู้ปฏิบัติไม่ได้มีส่วนร่วมเกือบทั้งหมดจะไม่ได้ผลตามที่มุ่งหมาย
- 4) โครงการส่วนใหญ่ไม่ค่อยคำนึงถึงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ผู้บริหารโครงการขาดความรู้และทัศนคติในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน
- 5) โครงการมีการดำเนินการจากบนลงล่าง ผู้ปฏิบัติไม่มีโอกาสที่จะริเริ่มสิ่งใหม่ๆ มีการควบคุมจากส่วนกลางมากเกินไป ทำให้การมีส่วนร่วมจากระดับล่างน้อยลง และเป็นการปฏิเสธศักยภาพของประชาชนที่ยากจน
- 6) โครงการที่ใช้เทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสมกับประชาชน มักพึ่งพิงเทคโนโลยีจากต่างประเทศ มีงานเอกสารมากมายเหนือความสามารถของประชาชน ในการทำงานประชาชนต้องทำในลักษณะ small is indeed beautiful

2.14.7 ประชาพิจารณ์: กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนจริงหรือ ?

นวัตกรรมทางสังคมชิ้นใหม่ที่ปรากฏขึ้นในสังคมไทยที่ชื่อ “ประชาพิจารณ์” เมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมา เป็นสิ่งที่สังคมเรียกร้องหา ภายหลังจากที่ทราบว่าจะมีโครงการขนาดใหญ่ของรัฐเกิดขึ้นและส่อไปในทางที่จะสร้างผลกระทบต่อชุมชนที่ไม่พึงประสงค์ทั้งสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เพราะเชื่อกันว่าการทำประชาพิจารณ์ เป็นการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในพื้นที่ และจะสามารถยับยั้งมิให้ดำเนินการโครงการรัฐหรือสามารถดำเนินการได้แล้วแต่ที่ประชุมจะตกลงกัน แต่เหตุการณ์จากบทเรียนทางสังคมที่ผ่านมาทั้งที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์และสงขลาได้ทำให้คำว่าประชาพิจารณ์ คลายมนต์ขลังและความเชื่อมั่นต่อประชาชนลงไป

แต่นั่นมิใช่ความผิดของคำว่า ประชาพิจารณ์ เพราะการทำประชาพิจารณ์ตาม “ระเบียบว่าด้วยการรับฟังความคิดเห็นสาธารณะโดยวิธีประชาพิจารณ์ พ.ศ. 2539 ” เป็นเพียงระเบียบมิใช่กฎหมาย ที่บังคับให้ใช้กับส่วนราชการฝ่ายบริหาร โดยที่ไม่มีผลผูกพันให้ประชาชนทั่วไปต้องปฏิบัติตามโดยตรง และผลการทำประชาพิจารณ์ไม่สามารถที่จะเป็นตัวตัดสินใจให้รัฐกระทำตามข้อสรุปของประชาพิจารณ์ ผลที่ได้จากการทำประชาพิจารณ์เป็นเพียงแนวทางหรือข้อมูลที่มีอำนาจตัดสินใจจะนำไปใช้ประกอบในการตัดสินใจว่าจะอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้โครงการ

รัฐดำเนินการเท่านั้น อำนาจการตัดสินใจเด็ดขาดยังคงเป็นอำนาจของผู้มีอำนาจตัดสินใจของรัฐอยู่ ซึ่งรัฐอาจตัดสินใจไปในทางตรงข้ามกับข้อสรุปที่ได้จากการทำประชาพิจารณ์ก็ได้ และถึงแม้ว่าจะเรียบเรียงการจัดทำประชาพิจารณ์จะกำหนดไว้ว่าต้องจัดทำก่อนที่รัฐจะตัดสินใจใดๆเกี่ยวกับโครงการของรัฐ หรือรัฐจะตัดสินใจใดๆก่อนที่คณะกรรมการประชาพิจารณ์จะรายงานและแจ้งผลให้รัฐมนตรีผู้ว่าราชการจังหวัด หรือผู้ว่าราชการกรุงเทพฯ ไม่ได้ แต่กระนั้นก็ตาม ยังเว้นไว้สำหรับการตัดสินใจ โดยมติคณะรัฐมนตรี หรือเป็นกรณีที่จะต้องดำเนินการให้เป็นไปตามกฎหมายหรือพันธะระหว่างประเทศ หรือหากกล่าวจะเกิดความเสียหายต่อประเทศชาติหรือประชาชน และโครงการรัฐทั้ง 2 โครงการดังกล่าวล้วนเป็นโครงการขนาดใหญ่ ซึ่งรัฐสามารถที่จะอ้างได้ว่าหากกล่าวจะสร้างความเสียหายให้กับประเทศชาติและประชาชน

ฉะนั้นการทำประชาพิจารณ์ที่ผ่านมาทั้งสามครั้งจึงมิได้ผิดระเบียบว่าด้วยการทำประชาพิจารณ์ และการทำประชาพิจารณ์ครั้งที่ผ่านมาก็เป็นเพียงกระบวนการเพื่อลดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นในสังคม และเพื่อนำข้อมูลทั้งข้อสรุปและข้อเสนอแนะที่ได้รับจากการทำประชาพิจารณ์ ไปพิจารณาเท่านั้น แต่นั่นจะเป็นการจะลดความขัดแย้งลงหรือก็ยังคงเป็นการไปสร้างความไม่พอใจให้กับชุมชนมากเข้าไปอีกก็ทราบกันอยู่ เพราะกระบวนการทำประชาพิจารณ์ที่ทำหลังก่อนการอนุมัติโครงการทั้งๆที่โครงการมีการดำเนินมาอย่างยาวนานไม่ใช่โครงการเร่งด่วนที่จะทำปี 2 ปี แต่อย่างใด ทำให้ประชาชนในพื้นที่ไม่เชื่อมั่นต่อรัฐ และเห็นว่ารัฐไม่มีความจริงใจ ทั้งๆที่รัฐอาจอ้างระเบียบว่าด้วยการทำประชาพิจารณ์ ปี พ.ศ. 2539 ที่ริเริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยรัฐบาลบรรหาร อันถือว่าเป็นรัฐบาลแรกที่แสดงเจตนาธรรมย์ และผลักดันให้เกิดการปฏิรูปทางการเมือง

คงไม่ต้องพูดถึงความไม่สมบูรณ์ของการทำประชาพิจารณ์ เนื่องจากว่าเป็นรูปแบบการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดินเป็นรูปธรรมครั้งแรกของประเทศ เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากโครงการของรัฐ โดยเฉพาะในประเด็นสิ่งแวดล้อม ถึงแม้ว่าเราอาจเคยมีพระราชบัญญัติผังเมือง พ.ศ.2518 ที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้ข้อมูลและแสดงความคิดเห็น แต่กระนั้นก็ยังไม่สมบูรณ์ ในแง่กระบวนการมีส่วนร่วมระเบียบว่าด้วยการรับฟังความคิดเห็นสาธารณะด้วยวิธีประชาพิจารณ์ ที่ริเริ่มขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2538 ที่มีการพูดถึงความขัดแย้งทางสังคมระหว่างเรื่องการพัฒนา กับสิ่งแวดล้อม ในขณะที่ประเด็นแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ได้ถูกเรียกร้องให้มาอุดช่องว่างเพื่อลดความขัดแย้งดังกล่าว

แต่กระนั้นก็ตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2542 หรือ ล่าสุดเมื่อ ปี พ.ศ. 2543 นั้นได้สะท้อนและยืนยันว่าประชาชนในประเทศมีความตื่นตัวและตื่นรู้ในประเด็นของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาทุกมิติจากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง ที่มีการขยายเครือข่ายการสร้างคามเข้มแข็งและการพึ่งตนเอง และสามารถต่อสู้และถกเถียงบนเวทีกับเจ้าหน้าที่รัฐ โดยเฉพาะประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนของพวกเขา และอีกประเด็นหนึ่งที่น่าห่วงคือในขณะที่ดูเหมือนว่า หน่วยงานการราชการไม่น่าที่น่าเชื่อถือและเป็นที่น่าไว้วางใจสำหรับประชาชนทั้งถนัดแล้ว เพราะที่ผ่านมาหลายตัวอย่างกรณีปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยแสดงให้เห็นถึงความไม่จริงใจของรัฐ ฉะนั้นหน่วยงานของรัฐจำเ็นจะต้องปรับปรุงอย่างขนานใหญ่

2.14.8 ทางออกของการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งทางสังคม

ขณะนี้สังคมไทยเชื่อว่าแนวคิดแบบประชาธิปไตยมีส่วนร่วมแบบแนวราบ (participatory development) มิใช่ประชาธิปไตยในระบบตัวแทน (representatives democracy) ดังที่ผ่านๆมา จะช่วยให้ลดปัญหาความขัดแย้งอันอาจเกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐได้ เพราะเป็นแนวคิดที่รับฟังความคิดเห็นของคนทุกๆฝ่ายมิใช่เฉพาะฝ่ายรัฐกับภาคเอกชน และเชื่อว่าเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญฉบับ ปี พ.ศ. 25

40 ก็เป็นเช่นนั้น ดังจะเห็นว่าได้มีข้อบัญญัติในรัฐธรรมนูญหลายมาตราที่ให้ประชาชนท้องถิ่นที่มีไว้รัฐ มีสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่นและปกป้องการละเมิดสิทธิชุมชนของคนไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานหรือองค์กรใดๆ เพราะตามหลักการของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ประชาชนเป็นเจ้าของประเทศและเจ้าของอำนาจ ส่วนรัฐหรือเจ้าหน้าที่รัฐเป็นแต่เพียงผู้แทนของประชาชนไปดำเนินการตามหน้าที่ ที่ได้มีการกำหนดไว้ตามแต่ละกระทรวง ทบวง กรม ในเรื่องสิทธิในตัวกรรมสิทธิของทรัพยากรที่เป็นสาธารณะ ต่างๆ เช่น ป่า ดิน น้ำ ก็เช่นกัน มิได้หมายความว่าจะเป็นของรัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่เป็นของประชาชนที่ร่วมกับสละมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดยึดถือเพื่อตนโดยเฉพาะมิได้สงวนไว้เพื่อวัตถุประสงค์ที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ร่วมกัน

ถึงแม้ว่าเราจะกล่าวว่าการมีส่วนร่วมเป็นสิ่งจำเป็น แต่ในความเป็นจริงสังคมไทยไม่ได้มีกฎหมายที่จะมารองรับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในด้านการพิทักษ์หรือป้องกันด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นขั้นเป็นต้น เรามีระเบียบว่าด้วยการประชาสัมพันธ์แต่เน้นก็ยังบกพร่อง เพราะเป็นเพียงกระบวนการสร้างภาพเพื่อสร้างความชอบธรรมในการดำเนินการของรัฐเท่านั้น และเป็นกระบวนการลดความขัดแย้งเบื้องต้นได้ระดับหนึ่ง แต่ก็ถือว่าเป็นนวัตกรรมใหม่ที่ดี ที่รัฐบาลทหารสร้างขึ้น และอาจกล่าวได้ว่าเป็นข้อจำกัดที่เป็นระเบียบรื้อนทุกเวทีช่วงดำเนินการปฏิรูปการเมืองในการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งต่อไปในระยะถัดไปก็จำเป็นต้องเร่งออกกฎหมายมารองรับการมีส่วนร่วมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นโครงการพัฒนาของรัฐที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบสิ่งแวดล้อมทั้งที่เป็นด้านนามธรรม เช่น ศาสนาวัฒนธรรม หรือสิ่งแวดล้อมทางรูปธรรม เช่น ป่าไม้ สัตว์ป่า ดิน น้ำ เป็นต้น ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่และความเป็นจริงของสังคมมนุษย์ ทั้งเพื่อกำหนด พรบ. สิ่งแวดล้อม' 35 ที่มีข้อบกพร่องจำเป็นต้องแก้ไขเนื่องจากออกมาในช่วงที่สังคมไทยยังไม่มียุทธศาสตร์ความรู้ด้านการบริหารราชการแผ่นดินแบบแนวราบที่เพียงพอ หรือจะต้องออกมาใหม่ในรูปพระราชบัญญัติจะเรียกว่าอย่างไรก็แล้วแต่ นอกจากนี้ยังมีพระราชบัญญัติว่าด้วยองค์กรอิสระด้านสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะ ตามรัฐธรรมนูญมาตราที่ 56 วรรค 2 เช่นเดียวกับการมีคณะกรรมการการเลือกตั้ง เพื่อตรวจสอบการดำเนินการของรัฐที่ส่งผลกระทบและสร้างความขัดแย้งต่อสังคม และในการร่างกฎหมายโดยหลักแล้วจำเป็นต้องยึดมั่นว่า ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจ เจ้าของกรรมสิทธิ์ มิใช่รัฐหรือเจ้าหน้าที่รัฐ โครงสร้างและคนเหล่านี้มีได้แต่เพียงสิ่งที่ประชาชนสร้างขึ้นมาและเป็นตัวแทนไปใช้อำนาจหรือบริหารจัดการแทนประชาชน หากประชาชนไม่พอใจจะเรียกมาอบรม ตักเตือน หรือหาคนอื่นมาทำแทนได้ และการออกพระราชบัญญัติแต่ละครั้งต้องมีให้เป็นเรื่องของใคร คณะใดคณะหนึ่ง ประชาชนทั้งประเทศต้องรับทราบและแสดงความคิดเห็นด้วย

แต่อย่างไรก็ตาม แม้มาตรการทางกฎหมายอาจกล่าวได้ว่า เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นในการบังคับให้คนในสังคมดำเนินการไปตามกรอบกติกาอันเป็นข้อตกลงร่วมกันของคนในสังคม เพื่อให้บรรลุผลตามสิ่งที่ประชาชนต้องการและเป็นธรรม แต่สิ่งที่เลอะไปไม่ได้และถือว่าสำคัญอย่างยิ่งคือการสร้างวินัยหรือข้อบังคับภายในจิตใจของคนหรือประชาชนนั่นเอง นั่นก็คือการสร้างจิตสำนึกแห่งความเท่าเทียมแห่งความสมานฉันท์ ความสามัคคี ความร่วมมือ ภายใต้แนวคิดแห่งความเอื้ออาทรระหว่างกัน ความเห็นอกเห็นใจในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญและเป็นแก่นกลางที่สำคัญที่สุด เพราะถึงแม้ว่าเราอาจจะมีกฎหมายมากมายในเชิงปริมาณ แต่หากไม่มีสำนึกแห่งความเป็นเพื่อนมนุษย์ สำนึกแห่งความเอื้ออาทร แล้วกฎหมายก็สามารถถูกทำให้มีช่องว่างและละเมิดได้เช่นเดียวกัน

3. การสนองตอบต่อพลวัตรของการเปลี่ยนแปลง

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมตั้งแต่ในอดีตที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน มีพัฒนาการในทางที่ดีเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ แม้ว่าจะประสบกับปัญหาอุปสรรคอยู่บ้าง แต่ยังหวังในทางที่ดีว่า ทุกปัญหาจะมีทางออกที่ดีและนำไปสู่เป้าหมายที่เราทุกคนหวังเช่นเดียวกัน นั่นคือ คุณภาพชีวิตและคุณภาพสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ในเร็ววัน

ระดับและรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม ได้ส่งผลกระทบจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมในหลาย ๆ ด้าน เช่น กฎหมาย รัฐธรรมนูญ ความรู้ ระดับและรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

เรื่องกฎหมายเป็นสิ่งที่สำคัญมากในการรองรับการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งประเทศ และกฎหมายได้มีส่วนเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับเรื่องทางการเมืองอย่างมีต้องสงสัย ดังนั้นจึงเห็นว่ากฎหมายที่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ในยุคแรก ๆ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ซึ่งอำนาจทางการเมืองมักตกอยู่ภายใต้กลุ่มผู้นำทหาร จึงไม่ปรากฏว่าจะมีกฎหมายฉบับใดที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทั้งสิ้น จนกระทั่งภาวะการณของบ้านเมืองได้คลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้นหลังเหตุการณ์สำคัญ ๆ ทั้ง 14 ตุลาคม 2516 16 ตุลาคม 2519 หรือ พฤษภาทมิฬ ปี 2534 ก็ตาม ที่เป็นกระบวนการเรียกร้องการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงได้เกิดกฎหมายที่เอื้อต่อสิทธิและบทบาทของประชาชน

1) พ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535: กฎหมายฉบับแรกของการให้ประชาชนมีส่วนร่วม

ถึงแม้ว่ากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ.2503 ในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เพื่อส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยการผลักดันของนิคมไพรสมามคม (Association for the Conservation of Wildlife) ให้รัฐบาลออกพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าแห่งชาติในปี พ.ศ. 2503 และมีการออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2518 ภายใต้

หลังที่สังคมไทยตื่นตัวจากวิกฤติทางสิ่งแวดล้อมพร้อมสังคมโลก สังคมไทยมีการเคลื่อนตัวด้านสิ่งแวดล้อมในหลาย ๆ ด้านทั้งด้านการศึกษา มีการก่อตั้งสถาบันการศึกษาและวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมในช่วงนี้ภายใต้ภาวะการกดดันจากสถานการณ์สิ่งแวดล้อม ในช่วงดังกล่าว เช่น การจัดตั้งโครงการศึกษาและวิจัยสิ่งแวดล้อม ในปี พ.ศ.2516 และพัฒนามาเป็น คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ก่อตั้งสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2518 การก่อตั้งสมาคมวิศวกรสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2519 รวมไปถึงการจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ในปี พ.ศ.2518 ด้วย

แต่กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ที่ออกในปี ใน ปี พ.ศ.2503 และ ปี พ.ศ. 2518 ดังกล่าว เป็นเพียงกฎหมายที่ให้อำนาจรัฐ เท่านั้นมีบทบาทในการดูแลและจัดการสิ่งแวดล้อม ไม่มีความชัดเจนในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมด้านสิ่งแวดล้อม และจากข้อสรุปในงานของ พันธ์ ทัศนียานนท์ (2541) "หลักธรรมรัฐกับการจัดการสิ่งแวดล้อม" กล่าวว่าหากสืบค้นกฎหมายไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 ลงไปก็ยังไม่ปรากฏที่จะมีกฎหมายฉบับใด ที่จะมีการรับรองการมีส่วนร่วมของประชาชนในการใช้และตรวจสอบการใช้ถ่านหินแร่แต่ฉบับเดียว ซึ่งสอดคล้องกับบริบททางประวัติศาสตร์ของการเมืองไทยดังที่ได้กล่าวมา แต่กระนั้นก็ตาม พรบ.ผังเมือง พ.ศ. 2518 ก็ถือว่าได้มีการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการเข้าไปรับฟังการชี้แจงและทักท้วงผลกระทบจากกิจการด้านผังเมืองแม้จะไม่ค่อยสมบูรณ์นัก

กฎหมายที่ให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพิ่งได้มีขึ้นเป็นครั้งแรก พบเห็นได้ว่า ในระบบกฎหมายไทยเป็นครั้งแรกเมื่อมีการตราพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535 (พ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม)สมัยรัฐบาล นายอานันท์ ปันยารชุน ที่ออกยกเลิกและใช้บังคับแทน กฎหมายฉบับเดิม ที่ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2518 สำหรับสาระสำคัญของหลักการการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏไว้ในมาตรา 6 -8 ดังที่ พันธ์ (2541) ได้สรุปไว้ดังนี้

(1.1) รับรองสิทธิและหน้าที่บางประการของประชาชน ในการมีส่วนร่วมส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ได้แก่

(1.1.1) สิทธิรับรู้ข้อมูลและข่าวสารของทางราชการ ในเรื่องเกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

(1.1.2) สิทธิได้รับชดเชยค่าเสียหายหรือค่าทดแทนจากรัฐ ในกรณีที่ได้รับความเสียหายจากการดำเนินงานตามโครงการของรัฐซึ่งก่อให้เกิดภาวะมลพิษ

(1.1.3) สิทธิร้องเรียนกล่าวโทษผู้กระทำความผิดกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมมลพิษหรือการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

(1.1.4) หน้าที่ต้องปฏิบัติตาม พระราชบัญญัติสิ่งแวดล้อมและกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยเคร่งครัด

- (1.2) รับรองสถานภาพขององค์กรเอกชน (NGOs) ซึ่งมีวัตถุประสงค์และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นการจูงใจประชาชนให้ใส่ใจสภาพตามรัฐธรรมนูญโดยการรวมตัวเป็นหมู่คณะในการเข้ามีส่วนร่วมกับหน่วยงานของรัฐและชุมชนของตนเองเพื่อทำกิจกรรมด้านการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ โดยให้มีสิทธิที่จะได้รับการสนับสนุนจากราชการตามขอบเขตของกฎหมายและระเบียบปฏิบัติของทางราชการ

แต่กระนั้นก็ตาม พ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม ปี พ.ศ. 2535 ยังมีช่องว่างอยู่หลายประการ ควรที่จะได้รับการแก้ไข เช่น การมีได้รับรองและกำหนดไว้อย่างชัดเจนในสิทธิเผาระวังสอดส่อง และตรวจสอบคุณภาพสิ่งแวดล้อม สิทธิแสดงความคิดเห็นโดยกระบวนการทางศาลและสิทธิที่จะเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนและจัดการสิ่งแวดล้อม

2) รัฐธรรมนูญฉบับใหม่กับการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม

ในบทบัญญัติหลายมาตราของกฎหมายรัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2540 ที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการร่างขึ้นปรากฏว่า ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อมไว้หลายมาตรา อันเป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำไปสู่ปรากฏการณ์ใหม่ทางสังคม และในบางมาตรา เช่น มาตรา 56, 59 และ 60 ก็ได้รับการรับรองสิทธิที่ขาดหายไป ใน พ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม 2535 ซึ่งพรบ.ฉบับนี้จำเป็นต้องแก้ไขใหม่ต่อไป และในกฎหมายรัฐธรรมนูญที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชน มีดังนี้

มาตรา 45 มีหลักการที่ว่าถึงสิทธิเสรีภาพในการรวมกันเป็นสมาคม สหภาพ สหพันธ์ สหกรณ์ กลุ่มเกษตรกร องค์การเอกชน หรือหมู่คณะอื่นของประชาชน

มาตรา 46 สิทธิในการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น

มาตรา 56 สิทธิที่จะมีส่วนร่วมร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครองส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

มาตรา 58 สิทธิในการได้ทราบข้อมูลหรือข่าวสารสาธารณะในครอบครองของหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น

มาตรา 59 สิทธิได้รับข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผล จากหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น ก่อนการอนุญาตหรือการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมใดที่อาจมีผลกระทบต่อนตนเองและชุมชน

มาตรา 60 สิทธิการมีส่วนร่วมในกระบวนการพิจารณาของเจ้าหน้าที่ของรัฐในการปฏิบัติราชการทางปกครองอันมีผลหรืออาจมีผลกระทบต่สิทธิและเสรีภาพของคน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 62 สิทธิที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐ ที่เป็นนิติบุคคล ให้รับผิดชอบเนื่องจากการกระทำหรือการละเว้นการกระทำของข้าราชการ พนักงาน หรือลูกจ้างของหน่วยงาน

มาตรา 76 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบาย การตัดสินใจทางการเมือง การวางแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมทั้งการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับ

มาตรา 77 รัฐต้องกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นพึ่งตนเอง และตัดสินใจในกิจการท้องถิ่นได้เอง พัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นและระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ตลอดจนโครงสร้างพื้นฐานสารสนเทศในท้องถิ่นให้ทั่วถึงและเท่าเทียมกันทั่วประเทศ รวมทั้งพัฒนาจังหวัดที่มีความพร้อมให้เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดใหญ่ โดยคำนึงถึงเจตนารมณ์ของประชาชนในจังหวัดนั้น

มาตรา 79 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล รวมทั้งมีส่วนร่วมในการส่งเสริม บำรุงรักษาและคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อม

มาตรา 283 สิทธิที่จะปกครองตนเองได้ โดยการมีสิทธิจัดตั้งเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

มาตรา 289 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่บำรุงรักษาสีลปะ จาริต ประเพณี ภูมิปัญญา หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและมีส่วนร่วมในการจัดการการศึกษาให้กับคนในท้องถิ่น

มาตรา 290 เพื่อส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีอำนาจหน้าที่ตามที่กฎหมายบัญญัติ

3) องค์กร/สถาบันด้านสิ่งแวดล้อม

สำหรับการเปลี่ยนแปลงในภาครัฐ ธุรกิจเอกชน องค์กรเอกชน สถาบันการศึกษา และภาคประชาชน มีทั้งที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นใหม่และหรือปรับปรุงองค์กรให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับภารกิจใหม่ โดยเฉพาะกับรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 หรือกับปัญหาที่แปรเปลี่ยนไป

ในส่วนของภาครัฐนั้น ในปี พ.ศ.2518 ได้มีการจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ อันเนื่องจากการออก พ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม พ.ศ.2518 โดยทำหน้าที่เป็นหน่วยงานให้คำปรึกษาด้านสิ่งแวดล้อมแก่รัฐบาล ต่อมาได้เพิ่มและขยายงาน ทั้งในส่วนของอัตรากำลังของบุคลากรและงบประมาณที่เพิ่มมากขึ้น จนในปี พ.ศ.2535 มีการแก้ไขกฎหมายฉบับดังกล่าว จนออกเป็น พ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535 ทำให้สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเดิม ต้องเปลี่ยนองค์ประกอบขององค์กรจาก 1 หน่วยงานกลายเป็น 3 หน่วยงาน ได้แก่ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กรมควบคุมมลพิษ และกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม จะเห็นได้ว่าเป็นการทำให้องค์กรทั้งสามหน่วยงานที่ได้รับการจัดตั้งใหม่มีภารกิจที่ชัดเจน ประกอบกับความคล่องตัวในการบริหารงาน และงบประมาณที่เพิ่มมากขึ้นจากกองทุนสิ่งแวดล้อม

ในส่วนขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม หลายองค์กรได้รับการจัดตั้ง เช่น โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ มูลนิธิโลกสีเขียว มูลนิธิสืบนาคะเสถียร เป็นต้น ซึ่งมีความเหมือนและแตกต่าง ในความเหมือนนั้น คือเป็นหน่วยงานที่มีวัตถุประสงค์และกิจกรรมที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เป็นไปในลักษณะของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่ในความแตกต่างคือ แต่ละหน่วยงานมีจุดเน้น ทั้งในเชิงพื้นที่รับผิดชอบ ประเด็นที่สนใจของแต่ละหน่วยงานแตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม หน่วยงานดังกล่าวได้ประสานงานกันเป็นเครือข่ายเพื่อร่วมมือกันทำงานทั้งในระดับพื้นที่ที่มีปัญหา และในระดับประเทศ เช่น การจัดสัมมนาสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่ปี พ.ศ.2533 ติดต่อกันเรื่อยมาประมาณ 6 ปี จนเปลี่ยนมาเป็น “เครือข่ายความร่วมมือด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา” และ “สมาชิขององค์กรเอกชนด้านการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ”

ในส่วนของภาคประชาชนนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการจัดตั้งในลักษณะขององค์กรไม่ถาวร ตามกิจกรรมหรือประเด็นปัญหาที่แต่ละกลุ่มประสบอยู่ เช่น กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากสารพิษ เป็นต้น แต่องค์กรที่มีลักษณะของการจัดการองค์กรที่ใหญ่และเป็นระบบกว่าองค์กรอื่น ได้แก่ สมาชชาชนจน ซึ่งเป็นหน่วยงานกลางในการประสานงานให้เกิดการแก้ไขปัญหาาร่วมกันหลายสิบปัญหา เพื่อเพิ่มศักยภาพและพลังในการต่อรองกับรัฐบาลและคู่กรณี

ในส่วนของสถาบันการศึกษา จะเห็นได้ว่าสถาบันในหลายระดับ ตั้งแต่อุดมศึกษาเรื่อยมาจนถึงประถมศึกษา หรือบางสถาบันอาจถึงอนุบาล ต่างพยายามสอดแทรกหรือเสริมหลักสูตรด้านสิ่งแวดล้อมไปในการเรียนการสอน ทั้งที่เป็นวิชาบังคับ หรือวิชาเลือก หรือแม้แต่ผลักดันให้ไปเป็นเนื้อหาที่อยู่ในส่วนใดส่วนหนึ่งของวิชาใดวิชาหนึ่ง ทำให้ประเทศเรามีสถาบันที่เปิดทำการสอนด้านสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้นกว่าในอดีต ทั้งในระดับปริญญาเอก ปริญญาโท ปริญญาตรี หรือประกาศนียบัตรก็ตาม

สำหรับองค์กรธุรกิจเอกชนนั้น มี 3 ส่วน ส่วนแรก ได้แก่ การพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมให้สอดคล้องกับการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม การสนับสนุนให้มีการวิจัยและพัฒนาเพื่อลดของเสีย การนำของเสียกลับมาใช้ใหม่ หรือการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต จนทำให้ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขึ้นมาใหม่นั้น ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด ส่วนที่สอง ได้แก่ การรับบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมเข้าไปทำงานในองค์กร ไม่ว่าจะเกี่ยวกับระบบบำบัดน้ำเสีย ระบบพลังงาน หรือระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม (ISO14000) ทั้งที่กฎหมายบังคับหรือหน่วยงานรับเพิ่มเองก็ตาม ในส่วนที่สุดท้าย ได้แก่ องค์กรที่จัดตั้งหน่วยงานเพิ่มขึ้นมาเพื่อส่งเสริมและเผยแพร่การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม นับว่ามีอยู่จำนวนมาก ทั้งในรูปนิติบุคคล เช่น สมาคม หรือมูลนิธิต่าง ๆ เป็นต้น หรือในรูปของกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งองค์กรเหล่านั้นจะมีกิจกรรมหรือโครงการที่ดำเนินการ

จะเห็นได้ว่าหน่วยงานทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรธุรกิจเอกชน ต่างเกื้อหนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น นอกจากนั้นยังมีองค์กรอื่น ๆ ที่มีส่วนช่วยในการส่งเสริมและสนับสนุนให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกัน เช่น องค์กรนิสิตนักศึกษา ในนามของคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม 16 สถาบัน (คอทส.) กลุ่มพระสงฆ์ หรือแม้แต่กลุ่มองค์กรภาคประชาชนด้วยกันเอง ก็ล้วนแต่สนับสนุนให้เกิดความร่วมมือกันเพิ่มมากขึ้นด้วย

4) พฤติกรรมของประชาชน

การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากความร่วมมือของประชาชนในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ในเรื่องของการเลือกซื้อ เลือกใช้เครื่องอุปโภคบริโภคที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด เช่น การเลือกซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้าที่มีฉลากเขียว ฉลากเบอร์ 5 หรือได้รับมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม (มอก.) หรือแม้แต่พืชผักหรือผลไม้ที่ไม่ใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชและศัตรูพืชในการผลิต หรือใช้แต่ความคุมให้ถูกต้องตามหลักวิชาการจนมิให้เกิดในปริมาณน้อยที่ไม่มีผลกระทบต่อสุขภาพของผู้บริโภค นอกจากนั้นการปฏิบัติตัวต่อกิจกรรมต่าง ๆ ที่สามารถทำได้ง่าย เช่น การปลูกต้นไม้ การรณรงค์รักษาความสะอาด การแยกขยะก่อนทิ้ง การประหยัดพลังงาน หรือการเป็นสมาชิกกลุ่ม/องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

4. ช่องว่างขององค์ความรู้

ถึงแม้ว่าปัจจุบันเราจะมีกฎหมายรัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทางการเมืองมากขึ้น แต่นั่นก็เป็นเพียงจุดเริ่มต้นและเป็นเจตนารมณ์ร่วมกันของคนในสังคมที่ถูกผลักดันมาจากกลุ่มนักวิชาการและเครือข่ายไม่กี่กลุ่ม แต่คนในสังคมกลับยังไม่ได้เข้าใจและมีสำนึกรู้เท่าที่ควร ยังคงหลับและสับสน ประทศกัณฑ์ที่ยังไม่มีกฎหมายหรือสิ่งที่มีมารองรับกิจกรรมที่เรียกกันว่าการมีส่วนร่วมในการบริหารประเทศหรือบริหารทรัพยากร การปฏิรูปการเมืองจึงเป็นเรื่องครึ่ง ๆ กลาง ๆ อันเกิดจากการบริหารงานของคณะรัฐบาลปัจจุบัน (นายกชวน) ฉะนั้นเราจึงเห็นว่าปัญหาความขัดแย้งทางสังคมในมิติด้านสิ่งแวดล้อมยังคงดำเนินต่อไป ทั้งที่ผ่านมาก็ยังไม่ได้มีการแก้ไข โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลับยิ่งสร้างความขัดแย้งในสังคมมากขึ้นไปอีก เมื่อการปฏิรูปการเมืองหรือปฏิรูปการบริหารประเทศยังครึ่งๆกลางๆ ทำให้เกิดความไม่ไว้วางใจระหว่างรัฐกับประชาชน และไม่เข้าใจกัน ถัดจากความรู้อันการมีส่วนร่วมคนละชุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่รัฐที่อาศัยวัฒนธรรมความเคยชินเก่าเป็นค้ำตั้ง เคยชินกับการเป็นนักอำนาจนิยม

ในบางท้องถิ่นกระบวนการมีส่วนร่วมอาจได้ผลเป็นที่น่าพอใจ จนกระทั่งชุมชนของตัวเองสามารถพึ่งตนเองได้ และกำหนดทิศทางการบริหารบ้านเมืองของตนเองได้ โดยเจ้าหน้าที่รัฐเพียงดูแลอยู่ห่างๆ แต่ในขณะที่บางท้องถิ่นกระบวนการมีส่วนร่วมกลับเป็นสิ่งที่เจ้าหน้าที่รัฐขัดเคืองใจให้มันขัดขวางการเข้าไปแทรกแซงกิจการภายในชุมชน และขัดเคืองคำว่าพัฒนาให้กับชาวบ้านเหมือนครั้งในอดีตที่ผ่านมา และที่ซ้ำร้ายไปกว่านั้นและดูเหมือนว่าจะเป็นปรากฏการณ์ที่กระจายอยู่ในวงกว้างและจะเป็นปัญหาใหญ่ต่อไป ดังที่ได้ปรากฏให้เห็นแล้วในกรณีโรงไฟฟ้า จ. ประจวบคีรีขันธ์ กรณีท่อก๊าซไทย-พม่า จ.กาญจนบุรี หรือไทย-มาเลเซีย จ.สงขลา กรณีเขื่อนปากมูล จ.อุบลราชธานี และเป็นปัญหาที่นำมาซึ่งความรุนแรง การเผชิญหน้า นั่นคือปัญหาความไม่เข้าใจในเรื่องการมีส่วนร่วม ร่วมกันของคนในสังคม ทำให้แสดงบทบาทไม่เหมาะสม กล่าวคือในขณะที่กระแสการปฏิรูปการเมืองก้าวหน้ามากขึ้นถึงขั้นกำหนดว่าประชาชนมีบทบาทมากมาในการมีส่วนร่วม แต่ในขณะเดียวกันกลุ่มคนผู้กุมอำนาจรัฐกลับกลัวการสูญเสียอำนาจ และประชาชนบางกลุ่มกลับเข้าใจว่าการมีสิทธิและบทบาทของตนในการมีส่วนร่วมในการบริหารงานแผ่นดิน

นั่น หมายถึงการได้มาซึ่งอำนาจการตัดสินใจของตนเองในลักษณะที่เป็นพวกมากลากไป จึงมีลักษณะเหมือนการทะเลาะและแย่งชิงอำนาจระหว่างพวกที่เคยมีอำนาจแต่ไม่ยอมทิ้งอำนาจ กับพวกที่มีอำนาจใหม่หรือผู้ที่ไม่เคยมีอำนาจ และโยนหาอำนาจมานาน หากเราไม่แก้ไขและทำความเข้าใจกันแล้ว เป็นเรื่องที่น่าห่วง

ในขณะที่ดูประหนึ่งว่าสังคมไทยจะมีการตื่นตัวเพื่อรับรู้และเข้าใจเรื่องการเมืองมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้น ดังปรากฏเป็นข่าวตามสื่อต่าง ๆ ทั้งหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น ซึ่งนับเป็นกระแสสังคมขนาดใหญ่ที่ถึงโถมสู่สังคมสีเขียวในระยะเวลาเพียงไม่กี่ปี เช่น กรณีระบุว่ามีหลายชุมชนพึ่งตนเองได้ สามารถจัดการทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกับรัฐได้ เป็นเช่นนั้นจริงหรือ และแต่ก็น่าจะเป็นอย่างนั้น เมื่อปัจจุบันกฎหมายรัฐธรรมนูญ ฉบับ ปี พ.ศ. 2540 กล่าวได้ว่าเป็นกฎหมายรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน เปิดช่องให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง รวมไปถึงสิทธิในการเรียกร้องและฟ้องร้อง พร้อมกับการตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล นั่นเป็นเพียงภาพหนึ่งของสังคมไทย

แต่ในความเป็นจริงผู้คนในสังคมไทยอีกมากมายหรือส่วนมากของประเทศยังคงหลับใหลมิได้มีสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง' ถึงแม้ว่าจะรับรู้่ว่าประเทศไทยปกครองในระบอบประชาธิปไตย แต่กระนั้นก็มีสำนึกเพียงแค่ว่าเป็นผู้หย่อนบัตรและขายเสียงเท่านั้น ฉะนั้นกระแสการมีส่วนร่วมหรือการปฏิรูปการเมืองจึงเป็นเรื่องของคนไม่กี่กลุ่มไม่กี่คณะ แต่คนส่วนใหญ่ของประเทศยังมิได้รับรู้ องค์ความรู้และสำนึกแห่งการมีส่วนร่วมยังมิได้เคลื่อนออกไปจากส่วนกลางสู่หัวเมืองและชนบทอันห่างไกลที่เคยถูกปกครอง ฉะนั้นจะบอกว่าคนในสังคมไทยตื่นรู้หรือมีสำนึกของการมีส่วนร่วมทั้งหมดและสมบูรณ์ไม่ได้ แต่ถึงแม้ชุมชนที่จะรับทราบก็เป็นเพียงกลุ่มคนไม่กี่กลุ่มไม่กี่คณะที่มีส่วนในการผลักดันให้เกิดการปฏิรูปการเมือง ประกอบกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจก็เป็นเรื่องที่สำคัญ โดยเฉพาะภาวะไร้เงินทุนเป็นยุคข้าวยากหมากแพงประชาชนมิใช่จะมีกระตือรือร้นที่จะสนใจปัญหาการปฏิรูปการเมืองอย่างที่ชนชั้นกลางในเมืองกรุงผู้ียบพร้อมบางคณะได้เคลื่อนไหว และถึงแม้ว่าเราอาจเห็นบางปรากฏการณ์ที่ประชาชนออกมาเคลื่อนไหวในลักษณะของการประท้วงรัฐเหมือนเป็นการตื่นครั้งใหญ่ แต่นั่นก็เป็นเพียงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องปากท้องท้องถิ่นที่สำคัญ และมีกลุ่มผู้ปรึกษาบางกลุ่มบางคณะเสนอแนะแนวทางการเคลื่อนไหว แต่ถามว่าหากเป็นเฉพาะกลุ่มชาวบ้านเพียงกลุ่มเดียวแล้ว จะทำให้กลุ่มออกมารณรงค์เรียกร้องเพื่อพิทักษ์สิทธิของบุคคลและชุมชนตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญหรือไม่

คำว่าช่องว่างขององค์ความรู้ด้านการมีส่วนร่วม หากมองให้เห็นเป็นรูปธรรมในสังคมในอีกแง่หนึ่ง ก็มีความคล้ายคลึงกันกับช่องว่างในเรื่องรายได้ ที่นับวันจะถูกผลักให้ห่างออกไป ยิ่งเรามีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่เปิดเสรีมันจึงหมายรวมไปถึงการเปิดเสรีเต็มที่ในทางการค้า แน่นอนอำนาจทุนขนาดใหญ่ที่เป็นทุนข้ามชาติภายใต้การบริหารประเทศที่เปิดโอกาสให้นักลงทุนต่างชาติผู้มีอำนาจทุนมีสิทธิเสรีอย่างเต็มที่ และนั่นหมายความว่า เป็นการเปิดโอกาสให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการปล่อยมลพิษสิ่งแวดล้อมต่อสิ่งแวดล้อมอย่างปราศจากการเหลียวแล เราอาจถูกเขาน้ำมารุกรานต่อธุรกิจขนาดเล็กของเรา ที่กำลังก่อร่างสร้างตัวกันขึ้นในสังคมให้ล้มหายตายจากไป ภาพที่ห่างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ผุดขึ้นกระจายไปทั่วประเทศ ทำให้เกิดการไร้มาตรการใช้พลังงานที่มีขีดจำกัดเพิ่มเป็นทวีคูณ

แต่ขณะที่ธุรกิจขนาดเล็ก ขนาดพอเพียงกลับถูกทำลายลง เมื่อเป็นเช่นนั้นชุมชนท้องถิ่นจะมีความเข้มแข็งและพึ่งพาตัวเองได้อย่างไร ความหมายของการมีส่วนร่วมแท้จริง มิได้หมายความว่าเพียงมีส่วนร่วมหนึ่งของกิจกรรมที่เขาหรือคนอื่นกำหนดให้ ซึ่งรัฐมักเข้าใจกันเช่นนี้ แต่ความจริงแล้วจะต้องหมายถึง สิทธิและความสามารถในการที่จะกำหนดทิศทางบ้านเมืองของตัวเองได้ เมื่ออำนาจทุนข้ามชาติเข้ามารุกรานแทรกแซง ชุมชนท้องถิ่นย่อมได้รับผลกระทบไม่ทางตรงก็ทางอ้อมแล้วจะมีความเข้มแข็ง พึ่งพาตัวเองได้ขึ้นการบริหารบ้านเมืองทั้งระดับท้องถิ่นหรือระดับชาติได้หรือไม่

ปัญหาและข้อสังเกตดังกล่าว ล้วนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องช่วยกันขบคิด ว่า แล้วเราจะนำองค์ความรู้ที่มีอยู่เพียงใดมานี้ไปใช้กับใคร เมื่อใดและอย่างไร ในขณะที่องค์ความรู้ที่มากมายที่มีอยู่หลายสิบเท่านั้น ก็จำเป็นที่จะต้องให้ความสำคัญและสนใจที่จะต้องแสวงหาความรู้เพิ่มเติม ทั้งนี้เพื่อให้ภาพของตัวต่อสามารถต่อกันให้เป็นภาพใหญ่ที่สื่อความหมายต่อเราได้ และนั่นจะเป็นเครื่องแสดงว่า หากเรามีองค์ความรู้จำนวนมากในเชิงปริมาณแล้ว เราจะใช้องค์ความรู้ดังกล่าวเป็นหรือไม่

เงื่อนไขทางการเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม เช่น การกระจายอำนาจทางการเมืองออกไปในทุกระดับและกระจายอำนาจในการตัดสินใจให้ประชาชน

เงื่อนไขของโครงการพัฒนา เช่น โครงการพัฒนามีความสะดวกกับประชาชนที่จะมาเข้าร่วม มีการกระจายความรับผิดชอบ ชาวบ้านร่วมกันเป็นเจ้าของ มีการพัฒนาทักษะการเป็นผู้นำ และมีการเสริมด้านวิชาการแก่สมาชิกกลุ่ม

ปัจจัยที่มีผลต่อการไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนของประชาชนยากจน ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะที่ประชาชนยากจนเข้าร่วมในงานพัฒนาชุมชน อยู่ในลักษณะการเข้าไปเกี่ยวข้องมิใช่การมีส่วนร่วม เพราะประชาชนส่วนใหญ่มิได้เข้าไปมีส่วนร่วมริเริ่ม ค้นหาปัญหา และหาหนทางแก้ไขปัญหา แต่ได้ให้แรงงานเป็นส่วนใหญ่ ในส่วนของประชาชนกลุ่มที่มีฐานะยากจนจะต้องให้ความสำคัญ และให้ความสนใจมากกว่ากลุ่มอื่นในชุมชน ด้วยการทำความรู้จักสอบถามทุกข์สุขในด้านการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ นอกจากนี้จะต้องกระตุ้นและให้การศึกษา โดยเฉพาะการให้การศึกษาแบบไม่เป็นทางการ เช่น การรวมกลุ่มพูดคุย การถกเถียงปัญหา การเรียนรู้วิธีการทำงานจากกลุ่มอื่นที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และวิถีการดำรงชีวิตที่คล้ายคลึงกัน

ในกระบวนการวิจัยที่เราคุ้นเคยไม่ว่าจะเป็นการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ หรือทางสังคมศาสตร์ก็ตาม นักวิจัยจะเป็นผู้แสดงบทบาทในการริเริ่มทำการวิจัย และเป็นผู้มีอำนาจรับผิดชอบในกระบวนการวิจัยทั้งหมด ตั้งแต่การตัดสินใจเลือก และการกำหนดปัญหาที่จะวิจัย วางแผนการวิจัย ดำเนินการวิจัย จนกระทั่งนำผลการวิจัยที่ได้ไปใช้ตามที่ผู้วิจัยเห็นสมควร ตลอดกระบวนการดังกล่าว ประชาชนหรือชุมชนที่เป็นประชากรหรือตัวอย่างของการวิจัยนั้นๆ ไม่เคยมีโอกาสหรือมีส่วนร่วมในการออกความคิดเห็น หรือร่วมรับรู้ในการวิจัยนั้นๆ เลย (นอกจากเป็นผู้ให้ข้อมูลหรือเป็นแหล่งทดลองของการวิจัย) หากแต่เป็นการสนองความอยากรู้ของผู้วิจัยเพียงฝ่ายเดียว ดังนั้นจึงพบอยู่เสมอว่าผลการวิจัยมักไม่ค่อยได้นำไปใช้ หรือหากจะถูกนำไปใช้ในการกำหนดนโยบาย วางแผนเพื่อแก้ปัญหาบ้างก็จะเินไปตาม

ความคิดและวินัยของผู้วิจัย หรือผู้ใช้ผลการวิจัย ที่ไม่เคยได้นำเอาความคิด ความต้องการ และความสนใจของประชาชนผู้ถูกวิจัยไปร่วมพิจารณาเลย ดังนั้น วิธีการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมจึงเกิดขึ้นจากแนวความคิดที่ว่า การวิจัยเป็นกิจกรรมทางสังคมที่ใช้ทรัพยากรของสังคมในศึกษา ดังนั้นจึงต้องคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดที่สังคมจะได้รับ ดังนั้นทุกคนในสังคมจึงต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการนั้นๆ อย่างมีเสรีและเป็นประชาธิปไตย (สมาคมนักวิจัยทางสังคมศาสตร์ ในความอุปถัมภ์ของสภาวิจัยแห่งชาติ น. 1-2)

แต่อย่างไรก็ตามปัญหาทางประการก็ไม่สามารถทำการศึกษาได้ภายในเวลาที่เร่งด่วน เช่น กรณีของไข้หวัดปากมดลูก คงไม่สามารถจะทำการศึกษาความตระหนักของประชาชนในการใช้ประโยชน์ล้าน้ำมดลูกในกรณีเร่งด่วนได้ ดังนั้น การใช้ประสบการณ์ในการเข้าสู่ปัญหาจึงเป็นความจำเป็นอย่างมาก

5. การวิเคราะห์ทิศทางและประเด็นการวิจัยในอนาคต

จากเนื้อหาของบททบทวนวรรณกรรมในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม จะเห็นได้ว่ามีประเด็นที่ควรมีการศึกษาวิจัยต่อไปในอนาคตอีกหลายประเด็น เพื่อนำมาตอบคำถามในสิ่งที่ยังสงสัยและเป็นแนวทางเลือกที่ดีและเหมาะสมต่อการนำไปเป็นข้อเสนอแนะต่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ให้เบาบางหรือหมดไปได้ สำหรับประเด็นที่ควรมีการศึกษาวิจัยต่อมีดังนี้

1) ควรศึกษาวิจัยถึงกระบวนการและเทคนิคที่มีประสิทธิภาพของการส่งเสริมให้มีการนำเอาแนวความคิดของการมีส่วนร่วมไปใช้ในกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม เช่น การวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) การวางแผนสิ่งแวดล้อมทั้งระดับประเทศและระดับชุมชน เป็นต้น

2) ควรศึกษาวิจัย เพื่อกำหนดชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้ โดยเฉพาะการพึ่งตนเองทางทรัพยากร เพื่อกำหนดเป้าหมายและเพื่อติดตามประเมินผลแผนการดำเนินงานว่ามีปัญหาหรือข้อบกพร่องประการใด อันจะนำมาสู่การปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นต่อไป นอกจากนั้นควรศึกษาวิจัย กรณีศึกษาตัวอย่างที่เป็นชุมชนที่กล่าวว่าสามารถพึ่งตนเองได้หรือมีความเข้มแข็ง ซึ่งสามารถกำหนดทิศทางการบริหารท้องถิ่นในเรื่องสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีส่วนร่วมเป็นอย่างดีและสมบูรณ์ พร้อมทั้งศึกษาองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาของท้องถิ่นดังกล่าวเกี่ยวกับการบริหารจัดการท้องถิ่นของตนเอง รวมถึงศึกษาเงื่อนไขปัจจัยภายนอกที่ทำให้ชุมชนนั้น สามารถเรียกว่าเกิดความเข้มแข็งมีความยั่งยืน และศึกษาแนวโน้มต่อไปในอนาคตอีกว่า เมื่อชุมชนเหล่านั้นประสบกับผลกระทบจากปัจจัยภายนอก โดยเฉพาะทุนข้ามชาติ กระแสบริโภคนิยม จะปรับตัวกันอย่างไร

3). ควรศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนที่แตกสลายหรือล่มสลาย ว่าเกิดจากปัญหาหรือความขัดแย้ง อันเกิดจากผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐหรือเอกชน และวิเคราะห์ว่าแต่ละแห่งเกิดจากสาเหตุอะไร เพื่อที่จะนำไปเป็นข้อมูลชี้แจงจริงมาตีแผ่ให้สาธารณชนได้รับทราบ เพื่อจะได้นำไปวางแผนในระยะยาวและปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ

4) ควรศึกษาวิจัยในประเด็นของกฎหมายแบบใดที่ใช้คำว่า “การมีส่วนร่วมในการบริหารประเทศ” ในระดับไหนที่มีความเหมาะสมในบริบทของสังคมไทย โดยศึกษาในหลายพื้นที่ ทั้งส่วนกลางและภูมิภาค ทุกกลุ่มชน ทุกชนชั้นและทุกวัฒนธรรมแบบเจาะลึก เพื่อจะได้กลับมาหา ทวนแนวทางการกำหนดทิศทางการบริหารประเทศในมิติต่าง ๆ โดยเฉพาะมิติทางสิ่งแวดล้อมใหม่

5) ควรศึกษาวิจัยในประเด็นของกฎหมายที่มีการบังคับใช้อยู่ในปัจจุบันว่ามีความเหมาะสมหรือสอดคล้องกับสภาพปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารประเทศในมิติของสิ่งแวดล้อมให้ชัดเจนได้อย่างไร

6) ควรศึกษาวิจัยกระบวนการ ขั้นตอนและปัญหาในการทำประชาพิจารณ์ หรือการรับฟังความคิดเห็นจากสาธารณะ ว่ามีปัญหาดูสรวลใครบ้าง รวมทั้งข้อเสนอแนะแนวทางร่างกฎหมายประชาพิจารณ์ไว้ให้เก็บไปตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540

7) ควรศึกษากฎหมายที่เกี่ยวกับรูปแบบที่เหมาะสมของการจัดตั้งองค์การอิสระด้านสิ่งแวดล้อม ตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 มาตรา 56 วรรค 2 ที่กำหนดให้มีองค์การอิสระ ซึ่งประกอบด้วยสถาบันการศึกษา และองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม ทำหน้าที่เสนอแนะต่อรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ก่อนจะมีการอนุมัติโครงการ

8) ควรศึกษารูปแบบขององค์กรที่เหมาะสม เพื่อแก้ปัญหาการมีส่วนร่วมและความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากร เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาความขัดแย้งอย่างเป็นระบบและได้ผลอย่างเป็นรูปธรรม

9) ควรศึกษาวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการบริหารและการปกครองท้องถิ่น” เนื่องจากนโยบายของรัฐในปัจจุบันจะเป็นการกระจายอำนาจลงสู่ส่วนกลางให้ส่วนกลางทำหน้าที่บริหารจัดการในทุกเรื่อง เช่น การจัดระบบการศึกษาโดยให้ท้องถิ่นหรือ อบต. เป็นผู้ดูแล ควรเน้นให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน เพราะถ้าประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการมากเท่าไร ความเข้มแข็งของชุมชนก็จะเกิดขึ้นตามมา อย่างแรกที่เราควรจะกระทำคือการให้ความรู้และแนะนำเพื่อให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญในเรื่องนั้นๆ โดยกระตุ้นให้ชุมชนเล็งเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วม

10) ควรศึกษาวิจัยเพื่อประเมินผลแบบมีส่วนร่วมเพื่อหาประสิทธิภาพของโครงการหรือกิจกรรมที่อาจส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ทั้งที่ดำเนินการไปแล้วและยังไม่ได้ดำเนินการ รวมทั้งเผยแพร่ผลการศึกษาดังกล่าวต่อสาธารณชน

แนะนำหนังสือ

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. (2542). การส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย. กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม. (พิมพ์ครั้งที่ 1). บริษัท แปลน พรินติ้ง จำกัด. กรุงเทพฯ.

แก้วสรร อติโพธิ. (2543). ประชากริการณ์: มาตรการยุดิข้อขัดแย้งในงานคุณภาพสิ่งแวดล้อม. พิมพ์ครั้งที่ 1. วิทยุชน. กรุงเทพฯ.

ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์. (2527) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. มหาวิทยาลัยมหิดล. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2540). การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ผศ.ดร.ชินรัตน์ สมสืบ. (2539) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ 1. นนทบุรี.

สถาบันนโยบายสังคมและเศรษฐกิจ. (2543). ขรรมาภิบาล การมีส่วนร่วมของประชาชนและกระบวนการทางด้านสิ่งแวดล้อม. เอกสารประกอบการสัมมนา วันที่ 18 –19 มีนาคม พ.ศ. 2543 ณ ศูนย์การประชุมแห่งชาติสิริกิติ์.

สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย. (2539). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาพัฒนาการองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย. สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย. กรุงเทพฯ.

อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล ,บรรณาธิการ. (2542). ขบวนการประชาคมไทย:ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 1. 1ริฟท์ อัมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด. กรุงเทพฯ.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2541). การศึกษาพรมแดนความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (โครงการประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย)

อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ. (2543). พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ.

เอกสารอ้างอิง

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2538). 100 ปีแห่งการปฏิรูประบบราชการ วัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 2. บริษัท สุขุมและบุตร จำกัด. กรุงเทพฯ.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2538). ปฏิรูปเพื่อกระจายความเจริญ : การปฏิรูปการเมืองการปกครองของประชาชนเพื่อการพัฒนาภูมิภาคและท้องถิ่น. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการประจำปี 2538 ครั้งที่ 18 เรื่อง "การกระจายความเจริญในประเทศไทย" ระหว่างวันที่ 30 - 31 มีนาคม 2538. จัดโดยคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ลัจิต ชังวณัน. (2541). การเมืองการปกครองของไทย. พิมพ์ครั้งที่ 4. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2540). ประชาสังคมและสิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน. ใน "จุดจบรัฐชาติผู้ชุมนุมชนาธิปไตย" (พิทยา ว่องกุล, บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่ 1. บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด. กรุงเทพฯ.

บัญญัติ แก้วส่อง. (2531). รูปแบบทางสังคม - จิตวิทยาสำหรับการอธิบายการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนา. วิทยานิพนธ์ ปริญญาการศึกษาศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.

ประเวศ วะสี. (2537). ความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาสังแวดล้อมปัจจัยสำคัญอยู่ที่องค์กรชาวบ้าน. ใน "สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย 2537". (พิทยา ว่องกุล, บรรณาธิการ). บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด. กรุงเทพฯ.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2532). การบริหารรัฐกิจเปรียบเทียบ: บทสำรวจพรมแดนความรู้แนววิพากษ์. พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ.

อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา ถาวรานิจกุล, บรรณาธิการ. (2542). ขบวนการประชาคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 1. บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด. กรุงเทพฯ.

ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. (2540). การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ ภาควิชาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธีรยุทธ บุญมี. (2540). ปรัชญาแห่งการปฏิรูปการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 1. โรงพิมพ์เดือนตุลา. กรุงเทพฯ.

กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2530). บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย : เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยชาวนายุคใหม่. โครงการหนังสือเล่ม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2542). วาทกรรมการพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์วิภาษา. กรุงเทพฯ.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2541). การศึกษาพรมแดนความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (โครงการประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย)

สุจิต บุญบงการ. (2542). การพัฒนาการเมืองไทย : ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทหารสถาบันทางการเมืองและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ 4. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.

แก้วสรร อติโพธิ. (2543). ประชาพิจารณ์: มาตรการบัญญัติข้อขัดแย้งในงานคุณภาพสิ่งแวดล้อม. พิมพ์ครั้งที่ 1. วิญญูชน. กรุงเทพฯ.

พรเพ็ญ อันตระกูล และกัจฉราพร กมฺหพิสมัย, (บรรณาธิการ). (2527). ความเชื่อพระศรี อารีโยและกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์. กรุงเทพฯ.

ธรรมนิติ วราภรณ์.(บรรณาธิการ). (2525). กบฏชาวนา. โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์. กรุงเทพฯ.

นาท ตันหาวิรุฬ และพลทรัพย์ สมุทรสาคร. (2528). วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมและการบริหารทรัพยากร. พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช. กรุงเทพฯ.

สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (2540). องค์กรชุมชน:กลไกเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 1. บริษัท แปลนพรีนตติ้ง จำกัด. กรุงเทพฯ.

คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทภาคอีสาน (กป.อพช.).(ม.ป.ป.). NGOsอีสาน:ทางเลือกแห่งการพัฒนา. บริษัท พิมพ์ดี จำกัด.

ศรีสุวรรณ กวราชกร. (2539). องค์กรเอกชนกับการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทย. ใน "จิตสำนึกและอุดมการณ์ของขบวนการประชาธิปไตยร่วมสมัย". (สังคีต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่ 1. 179 การพิมพ์. กรุงเทพฯ.

บั้นชร อ่อนคำ. (2536). องค์กรพัฒนาเอกชนกับประชาธิปไตยไทย. ใน "ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตย". (สังคีต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร,บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่1. เซนเตอร์คอมพิวเตอร์. กรุงเทพฯ.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ,ผู้แต่ง (พรรณี ฉัตรพลรัตน์และม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข,ผู้แปล) (2526). การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ. พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ.

ประเวศ วะสี. (2540). การเดินทางแห่งความคิด : การปฏิรูปการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 1.สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน. กรุงเทพฯ.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ. (2541). ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา. พิมพ์ครั้งที่ 1. อัมรินทร์ปริ้นตติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง. กรุงเทพฯ.

ชูชัย ศุภวงศ์ และ ชวดี ลาตการณ์ไกล, บรรณาธิการ. (2540). ประชาสังคม: ทัศนนักคิดในสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์มติชน. กรุงเทพฯ.

สถาพร อิทธิพงศ์. (2536). การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสภาตำบลในการอนุรักษ์ป่าชายเลน : ศึกษากรณี อำเภอบางใหม่และกิ่งอำเภอนาขายอาม จังหวัดจันทบุรี. วิทยานิพนธ์หลักสูตรสังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

เสน่ห์ จามริก. (2541). การเมืองไทยกับการปฏิวัติตุลาคม. ใน "จาก14 ถึง 6 ตุลา" (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ ชำรงค์ศักดิ์ เพชรเสนอนันต์,บรรณาธิการ).พิมพ์ครั้งที่ 1.โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ.

ประชาชน คงฤทธิศึกษากร. (2526). การปกครองท้องถิ่น. พิมพ์ครั้งที่ 1 สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. กรุงเทพฯ.

ชูศักดิ์ เทียงตรง. (2520). การบริหารการปกครองท้องถิ่นเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ 1.โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ.

เพลงพิน มั่นอยู่. (2540). ความรู้และการปฏิบัติเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมของคณะกรรมการบริหาร องค์การบริหารส่วนตำบลจังหวัดพะเยา. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

พัชรทิพย์ นามสุภา. (2537). วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 2. สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2538). สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.

สุจิต บุญบงการ. (2531). การพัฒนาการเมืองไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.

หนังสือที่ระลึกงานฉาปนกิจศพ คุณแม่ชุศรี บุญปาน วันเสาร์ที่ 11 มีนาคม 2526. ณ เมรุวัดโอรสาราม (วัดจอมทอง) ธนบุรี.

วิกิตียมและคณะผู้แต่ง. (เอกสาร รัชดาประชาไท. (ผู้แปล). (2522). เมษายน 6 ตุลาคมในทัศนะนักวิชาการ อมรินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 1. โรงพิมพ์แสงรุ่ง. กรุงเทพฯ.

ป๊วย อึ้งภากรณ์. (2541). ความรุนแรงและรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519. (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ ชำรงค์ สักดิ์เพชรเลิศอนันต์,บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่ 1. โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ.

วิทยากร เขียงกุล. (2541). สังคมได้อะไรจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516. ใน "ประชาธิปไตย : บทเรียน 25 ปี 14 ตุลาคม" (พิทยา ว่องกุล,บรรณาธิการ). บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด. กรุงเทพฯ.

เขาวนระ ไตรมาส. (2541). ข้อมูลพื้นฐาน 66 ปี ประชาธิปไตย. พิมพ์ครั้งที่ 4. บริษัทสุขุมและบุตรการพิมพ์. กรุงเทพฯ.

พิทยา ว่องกุล. (2541). ทิศทางขบวนการประชาชนมิติใหม่ : แนวสันติธรรมและสร้างเชื่อมั่นแห่งชีวิต. ใน "ประชาธิปไตย : บทเรียน 25 ปี 14 ตุลาคม" (พิทยา ว่องกุล,บรรณาธิการ). บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด. กรุงเทพฯ.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2538). อนาคตการเมืองไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1. บริษัทเคสิดไทยจำกัด. กรุงเทพฯ.

อุษณีย์ ศิริสุนทรใหญ่. (2538). แนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนามหาวิทยาลัยของรัฐ ศึกษาเฉพาะโครงการเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำ. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาการประชาสัมพันธ์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิทยา ว่องกุล,บรรณาธิการ. (2540). จุดจบรัฐชาติสู่ชุมชนไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1. บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด. กรุงเทพฯ.

โสพล ศิริไธย์. (2542). บนเส้นทางสู่ความเป็นประชาสังคมของชาวบ้าน : จากสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานสู่สมาชิกคนจน. ใน "ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง" (อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล,บรรณาธิการ). บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ.

สัญญา สุติพันธ์วิหาร. (2539). การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อปัญหามลพิษทางน้ำจากชุมชน : กรณีศึกษาเทศบาลเมืองภูเก็ต. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

ระคม ลิ้มแสง. (2541). บทบาทขององค์กรบริหารส่วนตำบลในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นจังหวัดบ้าน. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สมเกียรติ บุติธรรม. (2541). ความพร้อมของคณะกรรมการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลต่อการแก้ปัญหาหมอกพิษทางน้ำ : กรณีจังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

สุเมธ แก้วมณี. (2541). บทบาทของสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศึกษา กรณี อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง. วิทยานิพนธ์หลักสูตรพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ไชยโรจน์ ธนสันติ. (2535). การมีส่วนร่วมของกรรมการสภาตำบลในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ : จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์หลักสูตรสังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

วุฒิพงศ์ สัตยวงศ์ทิพย์. (2542). ผู้ทศวรรษสถิต. เอกสารอัดสำเนา.

ฟ้ารุ่ง มีอุดร. (2539). บทบาทของประชาชนในท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : กรณีศึกษาประชาชนในองค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนากาดะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์หลักสูตรสังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

กาญจนา ตั้งชลทิพย์. (2542). กลุ่มและองค์กรสาธารณประโยชน์ในสังคมไทย. ใน "ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง" (อนุชาติ พวงสำลี และกฤตยา อาชวนิจกุล, บรรณาธิการ). บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ.

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2543). การเมืองภาคพลเมืองกับการปรับปรุงระบอบการปกครองของไทย. วารสารสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. ปีที่ 46 ฉบับที่ 93 วันที่ 27 กุมภาพันธ์ - 4 มีนาคม 2543. 60. สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย. (2539). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาพัฒนาการองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย. สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย. กรุงเทพฯ.

พระมหาเจิม สุวโจและสุทธิชัย ภูลวรรณ, บรรณาธิการ. (2541). พระกับป่า : บทบาทของพระสงฆ์ในการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้. รายงานการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ 22 -29 มิถุนายน 2541 . ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งเอเชียแปซิฟิก. กรุงเทพฯ.

อิทธิพล อิศรางกูร ณ อยุธยา. (2536). การมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาการส่งเสริมความร่วมมือด้านป่าไม้ อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการป่าไม้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สมใจ เข้มเจริญ. (2531). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษากรณี ตำบลสะเตียน อำเภอสอง จังหวัดแพร่. วิทยานิพนธ์หลักสูตรสังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล .

ปัญญา ธนะสัมบุญ. (2535). ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาชุมชนและชุมชนตามข้อเสนอของสมาชิกผู้แทนราษฎร: ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดปทุมธานี. วิทยานิพนธ์ หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

นพพร นิลณรงค์. (2535). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน : ศึกษากรณีบ้านไม้ตะเคียน ตำบลตะเคียนปม ถึงอำเภอยางชุมน้อย จังหวัดสุรินทร์. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุรินทร์ สุริยวงศ์. (2536). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน. วิทยุหาพิเศษหลักสูตรเทคโนโลยีการเกษตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร สถาบันเทคโนโลยีการเกษตร.

ไพลิน ศุภนาถแก้ว. (2537). กรณีศึกษาการส่งเสริมสิ่งแวดล้อมทางโทรศัพท์: ความรู้ ความสามารถและการมีส่วนร่วมรักษาสิ่งแวดล้อมของประชาชนในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์หลักสูตรนิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการประชาสัมพันธ์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุเมธ ทรายแก้ว. (2536).
ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ: ศึกษากรณีโครงการการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จังหวัดอุดรธานี. วิทยานิพนธ์หลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

จุฑิพ ใจมั่น. (2537). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านแพะ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยุหาพิเศษหลักสูตรเทคโนโลยีการเกษตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร สถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้.

สมศักดิ์ สุขบาง. (2538). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีนโยบายปลูกป่าชุมชนของกรมป่าไม้. ภาคนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกริก.

กนกแก้ว สุขุมลวรธรรม. (2538). การมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการสุขาภิบาลอาหารในชนบท หมู่บ้านหนึ่งของจังหวัดลำปาง. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ไพบุลย์ ชื่นเจริญ. (2536). การมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงใหม่. ภาคนิพนธ์หลักสูตรพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิเคราะห์และวางแผนทางสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

วิมลรัตน์ ศรีสิงห์. (2538). การมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มสตรีกาญจนาบุรี. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

วันเพ็ญ วอกลาง. (2534). การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก. วิทยานิพนธ์หลักสูตรพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิเคราะห์ทางสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ศลิษา พึ่งแสงแก้ว. (2537). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์หลักสูตรพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิเคราะห์และวางแผนทางสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ไพจิตร ไตรวงศ์น้อย. (2538). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน: ศึกษากรณีบ้านป่าตัน ตำบลปงน้อย อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย. วิทยานิพนธ์หลักสูตรสังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

ธรรมรัตน์ นาคสุริยะ. (2541). การมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของนักพหุวิทยาพนธ์ในกรุงเทพมหานคร. ภาคนิพนธ์หลักสูตรพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ปริญญา สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

นิภาภรณ์ เกียรติสุข. (2539). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ปัญหาปัญหาขยะมูลฝอยในเขตเทศบาลเมืองชลบุรี. ภาคนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานโยบายและการจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกริก.

พรพรรณ กาญจนาคม. (2539). ประสิทธิผลของโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการรักษาสีเขียวในคลองและลำรางสาธารณะ. ภาคนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานโยบายและการวางแผนสังคม, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกริก.

ชั้นยพร พงษ์โสภณ. (2539). บทบาทของพระสงฆ์ผู้นับถือในการจูงใจและปลูกจิตสำนึกประชาชนชนบทเพื่อมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น ศึกษากรณี: พระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวารสารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสื่อสารมวลชน คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ดวงจันทร์ สุทธาโรจน์. (2539). การเปิดรับข่าวสาร ความรู้ ความตระหนัก และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของประชาชน ในเขตห้ามล่าสัตว์ ป่าบึงบอระเพ็ด จังหวัดนครสวรรค์. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวารสารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสื่อสารมวลชน คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ดิษพล รัตนโสภณ. (2538). การมีส่วนร่วมของผู้ใหญ่บ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดหนองคาย. ภาคนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานโยบายและการวางแผนสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ศิริวรรณ ทาปัญญา. (2539). ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถาน:กรณีศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีส่วนได้เสียในแหล่งโบราณ กำแพงเมือง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

สันติ พัฒนาศักดิ์. (2539). การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ป่าชุมชน บ้านตลาดขี้เหล็ก ตำบลแม่โจ้ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ชูพินิจ เกษมณี. (2539). ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรดิน - น้ำ - ป่า ของชาว กระเหรี่ยง: บทวิเคราะห์เบื้องต้น. สถาบันวิจัยชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์. เอกสารจัดสำเนา.

กรรณิกา ประกอบทรัพย์. (2540). การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แม่น้ำท่าจีนของสมาชิกสภาตำบลในจังหวัดสุพรรณบุรี. วิทยานิพนธ์หลักสูตร ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

ชัยยุทธ โยธามาตย์. (2539). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำจัดขยะมูลฝอย ศึกษาเฉพาะกรณีเทศบาลตำบลห้วยผึ้ง อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม. ภาคนิพนธ์หลักสูตรพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิเคราะห์และวางแผนทางสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

บรรจง กณะกาศย์. (2540). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาป่าชุมชน ศึกษากรณีจังหวัดจันทบุรี. วิทยานิพนธ์หลักสูตร ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

วิวัฒน์ แก้วทอง. (2541). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปาก พัง จังหวัดนครศรีธรรมราช. สารนิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม สำนักพัฒนบัณฑิตศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

บุญประเสริฐ แสงเดช. (2540). ความสัมพันธ์ระหว่างความต้องการได้รับการยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านบางแหวน ต.ปากคลอง อ.ปะทิว จ.ชุมพร. วิทยานิพนธ์หลักสูตร ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

กนกวรรณ มณชิราษ. (2539). พฤติกรรมการเปิดรับข่าวสารข่าวสารสิ่งแวดล้อมด้านป่าไม้กับความรู้ ความตระหนักของกรมมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ของเยาวชน. ในจังหวัดกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์หลักสูตร นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการประชาสัมพันธ์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวิทย์ เปียผ่อง. (2540). บทบาทของประชาชนในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม:กรณีศึกษาจังหวัดเพชรบุรี. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

คนุตสัน สุวัตถวรรคุณ. (2540). การศึกษาแนวทางความร่วมมือพหุภาคีต่อการจัดการมูลฝอยของชุมชน ท้องถิ่น :กรณีศึกษา ชุมชนสาคลี อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

สุภราภรณ์ ธรรมชาติ. (2541). การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง : กรณีศึกษาอ่าวถลอง. จังหวัดสตูล. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

เพ็ญทิพย์ ฝูงกลิ่น. (2543). การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อปัญหามลพิษทางอากาศจากโรงไฟฟ้าแม่เมาะ กรณีศึกษา: ตำบลสบป้าด อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

อรนุช ฤทธิจิตเพียร. (2540). การมีส่วนร่วมในการจัดการมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม:กรณีศึกษา มลพิษจากโรงงานปูนซีเมนต์ อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลป ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สมรภัท กิ่งรุ่งเพชร. (2541). การมีส่วนร่วมของชาวสมุทรสงครามในการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลอง. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

วินัย สามารถ. (2540). การศึกษาความเป็นไปได้ของรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำบาดาลแบบชุมชนมีส่วนร่วมในเขตเทศบาลเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วินัย สามารถ. (2540). การมีส่วนร่วมของประชาชนในมาตรการจัดการขยะมูลฝอยของเทศบาลนคร ยะลา. ภาคนิพนธ์หลักสูตรพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิเคราะห์และวางแผนสังคม สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์.

อาณัติ นรากร. (2541). การมีส่วนร่วมของประชาชนในด้านการจัดการขยะมูลฝอยในเขตเทศบาล ตำบลท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี. ภาคนิพนธ์หลักสูตรพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

พิสนต์ ธนสารสมบุญ. (2542). การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมศึกษากรณี :เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

นฤนาท พุทธิสง. (2541). ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน:ศึกษากรณี โบราณสถานในบริเวณเกาะเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์หลักสูตร สังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

นาคม ชีรสวรรณจักร. (2541). ความคิดเห็นของประชาชนท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณี:อำเภอสวนผึ้ง จ.ราชบุรี. วิทยานิพนธ์หลักสูตรสังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

ทับทิม สุวรรณประภา. (2541). ความคาดหวังและต้องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวถ้ำเชียงดาว. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. นักวิจัยทางสังคมศาสตร์ รุ่นที่ 54/ กลุ่มงานฝึกอบรมการวิจัย. (2542). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวจังหวัดเลย. กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม.

ชัยพร พัฒนรักษ์. (2540). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่า ชายเลนในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม. ภาคนิพนธ์หลักสูตรพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิเคราะห์และการวางแผนทางสังคม สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์.

นเกรศ รังควิตและวิทยา ดำรงเกียรติศักดิ์. (2537). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชน:กรณีศึกษาหมู่บ้าน บ้านแพะ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่. สถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้ เชียงใหม่.

เอนก นาคะบุตร. (2536). คนกับดินน้ำป่า:จุดเปลี่ยนแห่งความคิด. (พิมพ์ครั้งที่ 1).สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

เบญจลักษณ์ ธารพร. (2538). วัฒนธรรมกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัยมหาบัณฑิต.

พลเดช ปิ่นประทีป,บรรณาธิการ. (ม.ป.ป.). พิษณุโลก:วิสัยทัศน์และยุทธศาสตร์การพัฒนาสีเขากินได้อิน. พิมพ์ครั้งที่ 1. สุรสีห์กราฟฟิค. กรุงเทพฯ.

ธนาคารออมสิน,สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม. (2543).ชุมชนเข้มแข็งคือพลังกอบกู้สังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1. สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม. กรุงเทพฯ.

วราพร ศรีสุพรรณ. (2539). การจัดการสอนสิ่งแวดล้อม. ใน "สิ่งแวดล้อมศึกษา" (วราพร ศรี สุพรรณ, บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ.

อัจฉรา รักยุติธรรม. (2542). 3 ทศวรรษขบวนการป่าชุมชนภาคเหนือ. ใน " 3 ทศวรรษป่าชุมชนท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย" (บุญตา สืบประเสริฐ,บรรณาธิการ). เอกสารประกอบงานสมัชชาป่าชุมชน.

หนังสือพิมพ์สยามรัฐ. ฉบับวันที่ 12 มิถุนายน 2543.

พัทธวีมล เพียรล้ำเลิศ และ กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2535). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ความร่วมมือในการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในชนบท ระหว่างวันที่ 26 – 27 มีนาคม 2539. สำนักบัณฑิตอาสา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. (2542). การส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 1). แปลน พรินต์. กรุงเทพฯ.

สุจินต์ ดรณพันธ์. (2541). การพัฒนากฎหมายในส่วนของการมีส่วนร่วมขององค์กรพัฒนาเอกชนในการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม. วิทยานิพนธ์หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธนวิษ ขาวชัย. (2534). กฎหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาทรัพยากรป่า. วิทยานิพนธ์หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิริศักดิ์ มีเมธ. (2537). บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้. ศึกษากรณีการดำเนินงานของมูลนิธิธรรมนาด อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองและการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เก็ดฉวา ปุญพาการ. (2541). การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรพัฒนาเอกชน : กรณีศึกษา สมาคมหอยดู่ จังหวัดตรัง. วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขล.

โกดิน พลกุล. (2540). การรับฟังความคิดเห็นสาธารณะโดยวิธีประชานิยาม : การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารราชการแผ่นดิน. (พิมพ์ครั้งที่ 1). บริษัท กราฟิเคฟอ์เมท (ไทยแลนด์) จำกัด.

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. (2543). รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2542. คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. บริษัท พี พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด ปทุมธานี.

จรรย หุยทอง. (2543). มีนักศึกษาแบบใหม่มหาวิทยาลัยจึงไม่อาจ. ในหนังสือพิมพ์มติชนรายวัน ฉบับวันที่ 3 สิงหาคม 2543.

เดชรัด สุขกำเนิด. (2543). กรณีศึกษา ความขัดแย้งและการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการทางด้านพลังงานของประเทศไทย. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ธรรมชาติของการมีส่วนร่วมของประชาชนและกระบวนการทางด้านสิ่งแวดล้อม. ระหว่างวันที่ 18 – 19 มีนาคม พ.ศ. 2543. สถาบันนโยบายสังคมและเศรษฐกิจ.

พนัส ทัศนียานนท์. (2543). มุมมองกฎหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการด้านสิ่งแวดล้อม. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ธรรมชาติของการมีส่วนร่วมของประชาชนและกระบวนการทางด้านสิ่งแวดล้อม. ระหว่างวันที่ 18 – 19 มีนาคม พ.ศ. 2543. สถาบันนโยบายสังคมและเศรษฐกิจ.

คณินิจ ศรีบัวเอี่ยม. (2543). กฎหมายและนโยบายในเรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการมีส่วนร่วมของประชาชน ต่อกระบวนการด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย: ช่วงเปลี่ยนผ่านที่วาทะสัมพันธ์และคลุมเครือ. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ธรรมชาติของการมีส่วนร่วมของประชาชนและกระบวนการทางด้านสิ่งแวดล้อม. ระหว่างวันที่ 18 – 19 มีนาคม พ.ศ. 2543. สถาบันนโยบายสังคมและเศรษฐกิจ.

ชัยอนันต์ สมุทวณิชและกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. (2535). สิ่งแวดล้อมกับความมั่นคง : ความมั่นคงของรัฐกับความไม่มั่นคงของราษฎร. (พิมพ์ครั้งที่ 1). สถาบันศึกษาความมั่นคงและนานาชาติ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.

อานันท์ กาญจนพันธุ์,บรรณาธิการ. (2543). พลังของชุมชนในการจัดการทรัพยากร:สถานการณ์ในประเทศไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ.

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. (2541). ร่างรายงานขั้นสุดท้าย:โครงการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องการจัดการแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย. กรุงเทพฯ.

สันติ จิยะพันธ์. (2539). ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับสังคมในเรื่องสิทธิของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. วิทยานิพนธ์หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภูมิรินทร์ ศรีสันทร. (2539). ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนในการใช้ทรัพยากรป่า. วิทยานิพนธ์หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Naruemon Thabchumpon. (1999). NGOs and Political Reform in Thailand : Adding Grassroots Democracy in Thai Civil Society. A paper prepared for the 7th International Conference on Thai studies 4-8 July 1999, Amsterdam , Netherland.

Lipset , M.(1963). Political Man: The social base of politics, New York: Doubleday & Co.inc.

Eston, D. (1971). The Political System: An Inquiry in to the State of Political Science. Indian edition. Calcutta: Scientific Book Agency.

สิ่งแวดล้อมศึกษา

สารบัญ

บทนำ	3
ความหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา	3
ความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศึกษาระดับนานาชาติและประเทศ	4
ผลกระทบต่อการศึกษาของสังคมไทย	6
นโยบายด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา	9
องค์กรที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศึกษา	11
สิ่งแวดล้อมศึกษาในปัจจุบัน	13
สิ่งแวดล้อมศึกษาในระบบการศึกษา	13
สิ่งแวดล้อมศึกษานอกระบบการศึกษา	20
การศึกษาวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา	22
บทบาทของการศึกษาวิจัยต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม	22
งานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา	23
สถานภาพในการตอบสนองต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของประเทศ	29
แนวทางการพัฒนา	31
บทสรุป	33
บรรณานุกรม	34

การจัดการสิ่งแวดล้อมศึกษา (Environmental Education)

ดร.อรพินท์ เอี่ยมศิริ

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

บทนำ

การศึกษาในเรื่องพรมแดนความรู้ด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมโดยใช้กระบวนการทางการศึกษาหรือใช้สิ่งแวดล้อมศึกษาในครั้งนี้ ผู้ศึกษามุ่งที่จะมองภาพรวมของการใช้มาตรการทางการศึกษาเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย โดยพยายามวิเคราะห์กระบวนการทางการศึกษาทุกระดับตั้งแต่ระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา วิชาชีพต่างๆ ตลอดจนระดับอุดมศึกษา ทั้งในและนอกระบบการศึกษา รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้วยว่าเอื้ออำนวยต่อความสำเร็จของการแก้ปัญหาหรือไม่ และเราควรจะดำเนินการต่อไปอย่างไร

การศึกษานับเป็นมาตรการที่สำคัญอันหนึ่งของการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม นอกเหนือไปจากมาตรการทางด้านเทคโนโลยี กฎหมาย การบริหาร ฯลฯ ซึ่งจะมีผลอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชนและสังคมโดยรวม ให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีคุณภาพและยั่งยืนท่ามกลางสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติที่มีอยู่ การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมจะไม่สามารถประสบความสำเร็จได้เลย หากเราไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลรวมทั้งลดจำนวนคนในสังคมนี้ลงไปได้ ด้วยเหตุที่ว่าคุณภาพของสิ่งแวดล้อมและปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมใดๆ นั้น จะมีบุคคลในสังคมนั้นๆ เป็นผู้กำหนด ดังนั้น การพัฒนากระบวนการทางการศึกษาเพื่อปรับปรุงและแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมของสังคม จึงเป็นเรื่องจำเป็นและถือเป็นนโยบายสำคัญที่ภาครัฐจะละเลยไม่ได้ จำเป็นต้องให้ความสำคัญอย่างมากพอๆ กับการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม จากอดีตถึงปัจจุบันกระบวนการศึกษาเพื่อวัตถุประสงค์ดังได้กล่าวแล้วหรือที่เราเรียกว่าสิ่งแวดล้อมศึกษา (Environmental Education) ได้มีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง แต่ก็คงจะมีคำถามเกิดขึ้นหลายประการถึงความจำเป็นของการดำเนินการในการใช้มาตรการดังกล่าวเพื่อช่วยในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม เรามีความล้าหลังในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศของเราหรือไม่

ความหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา

จากการประชุมของ IUCN (International Union for the Conservation of Natural Resources) ในปี ค.ศ. 1970 ที่เนวาดา สหรัฐอเมริกา ได้ให้ความหมายไว้ว่า “สิ่งแวดล้อมศึกษานี้เป็นกระบวนการสร้างค่านิยมและมโนคติ เพื่อการพัฒนาทักษะและความตระหนักที่จำเป็นต่อการสร้างความเข้าใจ ความซาบซึ้งในความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมทั้งกายภาพและชีวภาพที่อยู่โดยรอบ นอกจากนั้นสิ่งแวดล้อมศึกษายังรวมถึงการฝึกการตัดสินใจและการสร้างพฤติกรรมในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง” ในการประชุมเกี่ยวกับการศึกษาและสิ่งแวดล้อมของอเมริกาในปี ค.ศ. 1971 ได้กล่าวไว้ว่า “สิ่งแวดล้อมศึกษานี้เกี่ยวข้องกับการสอนในเรื่องของการเลือกสรรค่านิยมและความสามารถในการคิดเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สลับซับซ้อนซึ่งเป็นทั้งปรัชญา เศรษฐศาสตร์ การเมือง และเรื่องเทคนิค” ในส่วนของกฎหมายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศึกษาของ

สหรัฐอเมริกาได้กล่าวไว้ว่า “สิ่งแวดล้อมศึกษานั้นเป็นกระบวนการทางการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งนี้โดยรวมถึงความสัมพันธ์ของประชากร มลภาวะ การจัดสรรและการลดน้อยถอยลงของทรัพยากร เรื่องของเทคโนโลยีและการวางแผนเมืองและชนบทที่มีต่อสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ทั้งหมด” (อรพินท์, 2537) จะเห็นได้ว่าสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นเป็นกระบวนการซึ่งจะต้องสัมพันธ์กับงานในเกือบทุกวิชา ด้วยเหตุที่ว่าสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งไม่เคยหยุดนิ่ง (dynamic relationships) ทั้งนี้โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อปรับปรุงคุณภาพของสิ่งแวดล้อมนั่นเอง

ความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศึกษาระดับนานาชาติและประเทศ

หากจะมีคำถามว่าการพัฒนาในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศึกษาของไทยนั้นได้มาถึงหรือไม่ ก็คงจะมีหลักฐานที่จะแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า สิ่งแวดล้อมศึกษาของไทยนั้นมิได้มาถึงประเทศใดๆ กล่าวคือ นับแต่ได้มีการประชุมซึ่งได้มีการพูดกันเรื่องของปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นครั้งแรกในการประชุมเรื่อง การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ “Human Settlement” ณ กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดน เมื่อ 5 - 16 มิถุนายน 2515 ซึ่งผลจากการประชุมนี้ได้ก่อให้เกิดข้อเสนอแนะอันเป็นแนวทางที่สำคัญในเรื่องสิ่งแวดล้อมหลายประการด้วยกัน และเป็นจุดที่ก่อให้เกิดองค์การระหว่างประเทศซึ่งรับผิดชอบงานด้านสิ่งแวดล้อม คือ UNEP (United Nations Environment Programme) ขึ้นในปี พ.ศ. 2516 และโครงการสิ่งแวดล้อมศึกษาระหว่างประเทศ คือ IEEP (International Environmental Education Programme) ในปี พ.ศ. 2518 ด้วยความร่วมมือระหว่าง UNEP/UNESCO ทั้งนี้เพื่อตอบสนองต่อข้อเสนอแนะที่ 96 ของการประชุมที่กรุงสต็อกโฮล์ม ซึ่งได้กล่าวว่า “องค์การสหประชาชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งยูเนสโกและหน่วยงานระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้อง ควรจะถือเป็นความจำเป็นที่จะต้องจัดโครงการสิ่งแวดล้อมศึกษาระหว่างประเทศขึ้น โดยใช้วิธีการผสมผสานความรู้ประเภทต่างๆ เข้าด้วยกัน โครงการนี้ควรจัดทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียนในทุกระดับการศึกษา รวมทั้งกับประชาชนทั่วไปที่อยู่ในชนบทและในเมือง ทั้งเยาวชนและผู้ใหญ่ ด้วยการให้การศึกษาเกี่ยวกับการจัดการและการควบคุมสิ่งแวดล้อมโดยวิธีง่ายๆ ซึ่งทุกคนสามารถรับได้” (UNESCO, 1975a) โดยมีจุดมุ่งหมายในอันที่จะสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ประสิทธิภาพ งานวิจัย รวมทั้งจัดให้มีการฝึกอบรมบุคลากร และพัฒนาวัสดุอุปกรณ์ตลอดจนหลักสูตรด้วย

สำหรับการประชุมครั้งสำคัญที่ถือเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาในระดับโลก ก็คือ การประชุม ณ กรุงเบลเกรด โดย UNEP/UNESCO เมื่อเดือนตุลาคม 2518 เพื่อหาแนวทางการพัฒนามาตรฐานทางการศึกษาในอันที่จะช่วยแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของโลกขึ้น เรียกว่า The Belgrade Charter ผลจากการประชุมนี้ได้ให้หลักการอันเป็นแนวทางในการจัดโปรแกรมด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้มากมาย แต่จุดสำคัญนั้นได้เน้นให้เห็นว่า สิ่งแวดล้อมศึกษานั้นควรเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีพ มีลักษณะเป็นสหวิทยาการ โดยมีการพิจารณาภาพรวมของสิ่งแวดล้อม เน้นการมีส่วนร่วมในการป้องกันและแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม และให้มีการศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อมในทุกระดับตั้งแต่ระดับชุมชนจนถึงระดับโลก โดยให้ความสำคัญในเรื่องความแตกต่างของระดับภูมิภาคด้วย รวมทั้งให้มีการส่งเสริมร่วมมือกันทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระหว่างประเทศในการหาทางออกของปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วย (อรพินท์, 2537)

แนวทางดังกล่าวได้ถูกนำไปพิจารณาอีกครั้งในการประชุมสิ่งแวดล้อมศึกษาในระดับภูมิภาค เพื่อให้หลักการดังกล่าวมีความเหมาะสมกับสภาพสิ่งแวดล้อมของแต่ละภูมิภาคและสามารถจะนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง ซึ่งการประชุมดังกล่าวสำหรับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกนี้ (Regional Meeting on Environmental Education in Asia and Pacific) ประเทศไทยได้เป็นแกนนำในการจัดให้มีการประชุมดังกล่าวขึ้นโดยมหาวิทยาลัยมหิดล หลังจากนั้นข้อเสนอแนะจากภูมิภาคต่างๆ ของโลกที่มีต่อ Belgrade Charter ก็ได้ถูกนำมาพิจารณาปรับปรุงอีกครั้งในการประชุมระดับรัฐบาลของประเทศต่างๆทั่วโลก (The Governmental Conference on Environmental Education) ที่เมือง Tbilisi ประเทศรัสเซีย เมื่อ 14-26 ตุลาคม 2520 โดย UNEP - UNESCO การประชุมนี้เป็นการประชุมระดับสูงสุดด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา ทั้งนี้เพื่อที่จะประกาศหลักการการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาของโลก ซึ่งทุกประเทศจะใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาของแต่ละประเทศได้ สำหรับประเทศไทยก็ได้มีบทบาทอย่างสำคัญในการประชุมนี้ ซึ่งผู้แทนของประเทศไทยในขณะนั้นมาจากทบวงมหาวิทยาลัย คือ มหาวิทยาลัยมหิดล และกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งทั้งสองหน่วยงานมีหน้าที่รับผิดชอบต่อการศึกษาระดับต่างๆ ของประเทศ จากการประชุมในครั้งนี้ได้มีการกำหนดแนวทางและวางหลักการของสิ่งแวดล้อมศึกษาที่ทุกประเทศยอมรับและยึดถือเป็นหลักปฏิบัติไว้หลายประการ กล่าวคือ มีการกำหนดเป้าหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้ว่า “สิ่งแวดล้อมศึกษาจะต้องเป็นกระบวนการที่ส่งเสริมบุคคลให้มีความตระหนักในเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและระบบนิเวศทั้งในเมืองและชนบท โดยให้ทุกคนได้มีโอกาสที่จะได้รับความรู้ ค่านิยม เจตคติ และทักษะที่จำเป็นในการป้องกันและปรับปรุงสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสร้างแบบแผนพฤติกรรมทั้งของบุคคล กลุ่มบุคคลและสังคมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมด้วย” นอกจากนั้นในการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาไปสู่เป้าหมายดังกล่าวนั้น กระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายในอันที่จะให้บุคคลในสังคมได้เกิดมีทั้งความตระหนัก ความรู้ เจตคติ ทักษะและการเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ผลจากการประชุมนี้ได้ก่อให้เกิดการพัฒนากระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาอย่างมากตามมาในทุกประเทศทั่วโลก ซึ่งจากวันนั้นการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาทั้งในระดับโลกและระดับประเทศก็ได้พัฒนามาโดยลำดับ

นับเป็นเวลา 20 ปี จากการประชุมด้านสิ่งแวดล้อมครั้งแรกที่สต็อกโฮล์มได้มีการประชุมครั้งสำคัญขึ้นเป็นครั้งที่สอง ณ ประเทศบราซิล ในปี 2535 การประชุมนี้ถือเป็นการประชุมสุดยอดระดับโลกหรือที่เรียกว่า เอิร์ธ ซัมมิต (Earth Summit) ซึ่งเรื่องสำคัญที่ทุกคนเห็นพ้องกันว่ามีความสำคัญก็คือเรื่องของการพัฒนาที่ยั่งยืน กล่าวคือ ทุกคนมีความรู้สึกร่วมกันว่า เราไม่สามารถใช้แบบแผนการพัฒนาแบบที่เป็นอยู่โดยไม่ก่อให้เกิดความหายนะต่อสิ่งแวดล้อมได้ การพัฒนาที่จะไม่ก่อให้เกิดความหายนะต่อสังคมมนุษย์ได้นั้นต้องคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของธรรมชาติ ด้วยสิ่งแวดล้อมมีขีดความสามารถในการสนองความต้องการของมนุษย์อยู่จำกัด และมีขีดจำกัดของการเจริญเติบโตด้วย ดังนั้น เราจำเป็นต้องคิดค้นหาเทคโนโลยีที่เหมาะสมไม่ทำลายสภาพแวดล้อม ต้องมีการจัดระเบียบภายในสังคมใหม่ โดยมนุษย์ต้องสร้างความสัมพันธ์กับธรรมชาติให้มากขึ้น ต้องเปลี่ยนเจตคติเกี่ยวกับการมีคุณภาพชีวิตที่ดีเสียใหม่ว่าไม่ใช่อยู่ที่การได้บริโภคอย่างไม่มีที่สิ้นสุด สำหรับแง่มุมด้านการศึกษานั้นก็ได้มีการกล่าวถึงอีกเช่นกัน ในอันที่จะใช้เป็นมาตรการสำคัญในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา โดยใน Agenda 21 ก็ได้ให้ความสำคัญของการศึกษาไว้ด้วยเหมือนกัน ด้วยเห็นว่า การศึกษามีส่วนอย่างสำคัญในการที่จะช่วยสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืนและช่วยพัฒนาขีดความสามารถของประชา

ชนที่จะมีต่อการพัฒนาดังกล่าวด้วย การศึกษาจะช่วยเปลี่ยนแปลงเจตคติของคน ซึ่งจะช่วยให้ทั้งพฤติกรรม ทักษะ เจตคติ ค่านิยม รวมทั้งความตระหนักในจรรยาบรรณและเรื่องของสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืนบรรลุเป้าหมาย ทำให้การตัดสินใจและการเข้ามามีส่วนร่วมของสาธารณชนมีประสิทธิภาพ ซึ่งการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพนั้นควรจะเน้นเกี่ยวกับความเป็นพลวัตของสิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม และการพัฒนามนุษยชาติ ซึ่งควรจะได้โดยการผสมผสานเข้าไปในทุกสาขาวิชาและวิธีการทั้งในระบบและนอกระบบ ตลอดจนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ

ถ้าหากการศึกษาเพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อมของไทยก็ได้กำเนิดขึ้นในปี 2516 โดยมหาวิทยาลัยมหิดล พร้อมๆ กับการจัดตั้งองค์กรสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ คือ UNEP (United Nation Environment Programme) ตลอดจนได้มีการผลักดันให้มี พรบ.สิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2518 ขึ้น และมีการประกาศใช้เมื่อวันที่ 2 มกราคม 2518 พร้อมๆ กับได้มีการตั้งหน่วยงานซึ่งทำหน้าที่ดูแลด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศโดยตรงขึ้นเมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2518 ในนามของ “สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ” สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี ซึ่งในเวลาต่อมาได้แยกออกเป็น 3 กรม ในสังกัดกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม คือ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และกรมควบคุมมลพิษ

นับจากวันนั้นจนถึงวันนี้เป็นเวลาได้ถึง 24 ปี ในขณะที่สิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศได้เริ่มดำเนินการมาก่อนหน้านี้ถึงนับเวลาถึงปัจจุบันได้ 27 ปี และเป็นระยะเวลาถึง 26 ปี ที่เราได้มีหน่วยงานทางด้านนโยบายสิ่งแวดล้อมของประเทศ ในระยะเวลาดังกล่าวเราได้ดำเนินการอะไรไปบ้าง ?

ผลกระทบต่อการศึกษาระดับมัธยมศึกษา

เมื่อใดก็ตามที่สังคมเกิดปัญหา การศึกษามักจะถูกหยิบยกขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาต่างๆ ของสังคมอยู่เสมอ ดังนั้น เมื่อสังคมถูกมองว่ากำลังมีปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมนั้น การศึกษาก็ดูเหมือนจะหลีกเลี่ยงอีกไม่ได้เช่นเดียวกันที่จะต้องถูกหยิบยกขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาดังกล่าว ดังนั้นการศึกษาจึงเป็นที่จะต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น การศึกษาของประเทศไทยเองได้มีการเปลี่ยนแปลงมาหลายครั้ง พร้อมๆ กับสภาพปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป สิ่งแวดล้อมศึกษาก็เช่นเดียวกันที่ได้เริ่มขึ้นและได้รับการพัฒนาตามไปด้วย อย่างไรก็ตาม ในการพิจารณาผลกระทบของสิ่งแวดล้อมศึกษาที่มีต่อสังคมไทยโดยให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของประเทศ ผู้วิจัยจึงได้พิจารณาทางการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาของสังคมไทยตามระยะเวลาของการปฏิรูปการศึกษา (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2543) ทั้งนี้เพื่อจะได้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งแวดล้อมศึกษาว่าสอดคล้องกับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไร

การศึกษายุคแสวงหาแนวทางใหม่ในการพัฒนาการศึกษา (พ.ศ. 2503 - 2519)

จากที่ได้กล่าวแล้วว่า การศึกษามักจะถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาของสังคม แม้แต่ในจุดที่ประเทศเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ (พ.ศ. 2504 - 2509) การศึกษาก็ถูกมองว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการพัฒนาจึงก่อให้เกิดการปฏิรูปการศึกษา เพื่อแสวงหาแนวทางใหม่ในการพัฒนาการศึกษา (พ.ศ. 2503 -

2520) ซึ่งเป็นจุดที่ได้มีการขยายการศึกษาทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ โดยได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรระหว่างประเทศ จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการศึกษามาก ทั้งนี้เพื่อให้เพียงพอต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจ (สำนักคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2543) โดยในระยะเวลาดังกล่าวได้มีแผนการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งจัดทำโดยสำนักงานการศึกษาแห่งชาติ สำหรับเป็นแนวทางการพัฒนาการศึกษาของประเทศและเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจ 3 ฉบับ (วิไล ตั้งจิตสมคิด, 2539) อย่างไรก็ตาม ผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงแผนที่ 1 และ 2 ได้ก่อให้เกิดการขยายตัวทางอุตสาหกรรมมีการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองมากขึ้น ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและขยายตัวมากขึ้นทุกที่ตามการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ซึ่งปัญหาเหล่านี้สามารถมองเห็นได้ทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการทำลายแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ที่ดิน แร่ธาตุ ป่าไม้ ประมง ส่วนปัญหาด้านมลพิษก็เริ่มก่อให้เกิดปัญหา แหล่งน้ำธรรมชาติหลายแห่งเน่าเสีย ปัญหาคราบน้ำมันจากการขนส่งที่ทำลายทรัพยากรชายฝั่งทะเล เป็นต้น ดังนั้น ในช่วงระยะเวลาปลายแผนที่ 3 จึงได้มีการกลุ่มบุคคลผู้ให้ความสนใจกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น ได้พยายามทำให้ทุกคนได้หันกลับมามองปัญหาที่กำลังคุกคามความอยู่รอดของทุกคนในสังคมนี้ พร้อมกับผลักดันให้มีหน่วยงานทางด้านการศึกษาวิจัยรวมถึงการบริหารงานด้านสิ่งแวดล้อมด้วย กล่าวคือ ในด้านการจัดการศึกษานั้นได้มีการจัดตั้ง “โครงการการศึกษาและวิจัยสิ่งแวดล้อม” ขึ้นที่มหาวิทยาลัยมหิดล ในปี พ.ศ. 2516 โดยทำหน้าที่ผลิตบุคลากรที่มีความสามารถในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ และสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม ซึ่งทำหน้าที่ในด้านการวิจัยขึ้นที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จะเห็นได้ว่ากระบวนการของสิ่งแวดล้อมศึกษาสำหรับประเทศไทยนั้นได้เริ่มพัฒนาเป็นครั้งแรกในระดับอุดมศึกษา โดยมีความมุ่งหวังที่จะผลิตนักสิ่งแวดล้อมที่มีความสามารถทั้งในด้านกว้างและด้านลึก ให้มีความสามารถในการประเมินผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาใดๆ สามารถหามาตรการและวางแผนในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นได้ โดยมุ่งเน้นว่าบุคคลเหล่านี้จะสามารถจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมซึ่งต้องอาศัยทั้งความรู้ในหลายๆ สาขาวิชามาช่วยในการแก้ปัญหาดังกล่าว หลักสูตรการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมจึงมีลักษณะเป็น interdisciplinary course ที่มีหลายสาขาวิชาเข้ามาเรียนร่วมกัน การจัดการศึกษาในด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมจึงมีการจัดการเรียนการสอนในระดับปริญญาโทเท่านั้น หลังจากที่ได้เริ่มมีการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาแล้ว จึงได้มีการพัฒนาหลักสูตรสิ่งแวดล้อมในระดับประถมและมัธยมศึกษาขึ้นและประกาศใช้ในปี พ.ศ.2521 เป็นต้นมา

การศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม (พ.ศ. 2520 – 2541)

จากสภาพปัญหาอันเนื่องมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจที่ทำให้เกิดช่องว่างของรายได้ในระหว่างคนรวยและคนจน การอพยพของชนบทเข้าสู่เมือง การทำลายทรัพยากรธรรมชาติทำให้ช่วงกลางแผนพัฒนาฉบับที่ 3 ได้เริ่มมีแนวคิดในการปฏิรูปการศึกษาให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งจากแนวคิดของการปฏิรูปการศึกษาได้มีผลทำให้กระทรวงศึกษาธิการวางกรอบแนวนโยบายเพื่อพัฒนาการศึกษาของชาติโดยกำหนดแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 4-6 โดยเริ่มในปี พ.ศ. 2520 ซึ่งในแผนนี้ได้มีการกำหนดให้มีการปรับปรุงหลักสูตร เนื้อหาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับแผนฯจึงได้มีการพัฒนาแบบเรียน คู่มือครู วัสดุอุปกรณ์ และบุคลากรทางการศึกษา ด้วยเหตุนี้การศึกษาทางด้านสิ่งแวดล้อมจึงได้ถูกบรรจุเข้าไปในหลักสูตร

ประถมศึกษา โดยประกาศใช้ในปี พ.ศ.2521 การพัฒนาหลังจกนั้นเมื่อมีการจัดทำแผนพัฒนา การพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคม ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529) ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ถูกนำไปพิจารณาอย่างจริงจัง ซึ่งเป็นผลให้แผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 5 และ 6 ได้ระบุไว้ชัดเจนในเรื่องการส่งเสริมขนานธรรมเนียม ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชาติ รวมทั้งมีการพัฒนาการเรียนการสอนให้สอดคล้องด้วย ดังนั้น เมื่อกระทรวงศึกษาธิการได้รับกวมช่วยเหลือจกกระทรวงมหาดไทยในการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ศึกษา นโยบายแผนและหลักสูตรที่ชัดเจนจึงได้ถูกพัฒนาขึ้นอีกชั้นตอนหนึ่งและประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2534

เมื่อแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 6 สิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2534 พร้อมๆ กับปัญหาสิ่งแวดล้อมอันเนื่อง มาจากการพัฒนา เศรษฐกิจดูเหมือนจะเพิ่มมากขึ้นและรุนแรงขึ้นทั้งจากปัญหาอุทกภัยหลายครั้งติดต่อกัน ปัญหา การระเบิดของรถบรรทุกก๊าซ ปัญหาสารเคมีที่คลองเตยทำให้มีการเรียกร้องให้ภาครัฐดูแลในเรื่องเหล่านี้ให้ใกล้ชิด มากขึ้น ซึ่งเป็นผลให้ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 – 2539) ได้มีการเน้นในเรื่องการ พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อมมากขึ้น แต่แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 7 นี้มิได้กำหนดบทบาทของการศึกษาชัดเจนนักในอันที่จะช่วยแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ร่วมมือกับองค์การยู เนสโคประเทศไทย จัดทำแผนแม่บทโครงการสิ่งแวดล้อมศึกษา 5 ปี (พ.ศ. 2534 – 2539) ขึ้น เพื่อช่วยในการจัดการ เรียนการสอน กิจกรรมและการรณรงค์ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ในขณะที่เดียวกันความช่วยเหลือของยูเนสโกภายใต้โครงการ MANRES ยังมีส่วนช่วยพัฒนาบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับ ด้านสิ่งแวดล้อมให้กับภาครัฐอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก รวมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและมหาวิทยาลัยของรัฐด้วย (กรมวิชาการ, 2534)

โดยสรุปจะเห็นได้ว่าในจุดที่มีการจัดการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมนี้ได้มีการกำหนดนโยบายที่จะ พัฒนาการศึกษาศึกษาของประเทศให้กว้างขวางไปยังคนไทยทุกคนทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ โดยมีการประกาศ ใช้แผนการศึกษาชาติและหลักสูตรหลายฉบับเพื่อจัดการศึกษาของชาติให้บรรลุนโยบายการศึกษาที่กำหนดไว้ก็ ตาม แต่ปัญหาของการศึกษาก็ยังไม่สิ้นสุด เช่นเดียวกับการจัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมที่ยัง ไม่สามารถช่วยแก้ ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้อย่างตรงจุด

การปฏิรูปการศึกษาไทยยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2542 - ปัจจุบัน)

ในปี พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นปีเริ่มต้นของแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 8 ได้มีการจุดประกายความคิดเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษาจากโครงการ “การศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์” ซึ่งได้ชี้จุดบกพร่องของกระบวนการจัดการ ศึกษาของประเทศ จึงได้เกิดการผลักดันให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาขึ้นใน 4 ด้าน ได้แก่ การปฏิรูปโรงเรียน และสถานศึกษา ระบบการบริหารการศึกษา หลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอน และการปฏิรูปครูและ บุคลากรทางการศึกษา การปฏิรูปการศึกษาในยุคนี้เน้นเป็นการปฏิรูปการศึกษาที่มีการเปลี่ยนแปลงมากที่สุดใน รอบร้อยปี (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2543) ทั้งนี้เพื่อตอบสนองกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมโลก อันเนื่องมาจากความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีการสื่อสารที่ส่งผลกระทบ มาสู่สังคมไทย ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องเร่งพัฒนาการศึกษาของประเทศ เพื่อให้คนไทยสามารถดำรงชีวิตอยู่ ได้อย่างมีคุณภาพในสังคม กล่าวคือผู้เรียนต้องมีความรู้เป็นสากลมากขึ้น ได้รับความรู้อันเกิดจากท้องถิ่น ผู้เรียน

สามารถแสวงหาการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง ผู้สอนก็ต้องเป็นผู้สร้างหลักสูตรเอง โดยสาระในการเรียนรู้ที่จะให้เด็กนั้นต้องให้มีการปฏิรูปจริงทั้งในห้องและนอกห้องเรียนสอดคล้องกับฐานความจริงของธรรมชาติ

จากแนวโน้มของการศึกษาไทยในยุคใหม่ซึ่งมีความหวังนี้จะทำให้กระบวนการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษา มีการเปลี่ยนแปลงและจะทำให้ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ด้วยโครงสร้างทางการศึกษามีการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ จุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิรูปครูซึ่งจะนำไปสู่การปฏิรูปกระบวนการเรียนการสอน ซึ่งเป็นอุปสรรคใหญ่ของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาจะได้รับการเปลี่ยนแปลง

นโยบายด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา

ถึงแม้จะได้มีการจัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 แต่ก็มิได้มีการกำหนดนโยบายทางด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศอย่างชัดเจนไว้ การกำหนดนโยบายดังกล่าวได้เริ่มมีปรากฏเป็นครั้งแรกในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ทั้งนี้ด้วยแรงผลักดันของสภาพปัญหาและกลุ่มบุคคลที่สนใจต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏชัดเจนมากขึ้น ซึ่งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 ได้ระบุว่า การขยายตัวทางเศรษฐกิจทั้งในสาขาเกษตร อุตสาหกรรมและบริการได้สร้างความเสื่อมโทรมให้กับฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ หลายๆ ด้าน ทำให้สภาวะแวดล้อมของสังคมทรุดโทรมลงไปมาก จึงได้กำหนดนโยบายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมไว้อย่างชัดเจน กล่าวคือ ให้มีการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาสิ่งแวดล้อมในทุกระดับและผลิตบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมในระดับอุดมศึกษา โดยให้มีการปรับปรุงหลักสูตรและวิธีการสอนในลักษณะผสมผสานในหลายๆ สาขาวิชา (interdisciplinary course) รวมทั้งให้มีการจัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชนทั่วไปและหลักสูตรฝึกอบรมระยะสั้นแก่ผู้ปฏิบัติงานพัฒนาสิ่งแวดล้อมทั้งในภาครัฐและเอกชนด้วย ซึ่งจากนโยบายดังกล่าวได้ทำให้มีการพัฒนาหลักสูตรด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นทั้งในระดับปริญญาตรีและปริญญาโทของมหาวิทยาลัยต่างๆ รวมทั้งก็ได้มีการจัดการศึกษาด้านนี้เผยแพร่ต่อประชาชนโดยทั่วไปด้วย อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่าการให้การศึกษาดังกล่าวจะไม่ค่อยทันต่อการพัฒนาประเทศที่ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว รวมทั้งปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น และจากการดำเนินงานการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาทั้งของภาครัฐและเอกชนที่ผ่านมาในช่วงระยะ 10 ปี (แผนฯ 5 – 6) ทำให้ทุกคนได้ตระหนักว่าการให้การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นมาตรการที่สำคัญที่จะก่อให้เกิดการแก้ปัญหาที่ยั่งยืนในระยะยาว และการให้การศึกษาก่อนวัยเรียนนั้นเป็นจุดสำคัญที่จะช่วยแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของประเทศในระยะยาวได้ ดังนั้นเมื่อได้มีการปรับปรุง พ.ร.บ. สิ่งแวดล้อมฉบับปี 2518 ใหม่ และประกาศออกใช้ในปี 2535 ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 – 2539) จึงได้มีการกำหนดนโยบายการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยมุ่งที่เยาวชน กล่าวคือ ให้จัดการศึกษาแก่เยาวชนเพื่อให้มีจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในหลักสูตรการศึกษา โดยกำหนดแนวทางไว้ให้มีการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เข้ากับวิทยาการสมัยใหม่ และมุ่งการพัฒนาบุคคลให้เป็นผู้สร้างและใช้ทรัพยากรอย่างฉลาดและเพื่อรักษาสมดุลของธรรมชาติ โดยสร้างจิตสำนึกของบุคคลให้เห็นคุณค่าและตระหนักในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ให้มีการพัฒนาจิตใจและพฤติกรรมให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม และตระหนักในคุณค่าของความรู้และมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนและชาติ

ในขณะเดียวกันนี้ นโยบาย แผน และหลักสูตรสิ่งแวดล้อมศึกษา (Environmental Education) ปี 2534 ได้เริ่มขึ้นจากความช่วยเหลือของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้โครงการ MANRES (Management of Natural Resources and Environmental for Sustainable Development) ซึ่งมีโครงการย่อยคือ EAE (Environmental Awareness and Education) ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการได้รับเงินช่วยเหลือเพื่อดำเนินการพัฒนาหลักสูตร สื่อการเรียนการสอนด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นจำนวนเงิน 45 ล้านบาท โดยมีกรมวิชาการเป็นเลขานุการโครงการ ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างและพัฒนการจัดตั้งสิ่งแวดล้อมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ โดยการช่วยเหลือทางวิชาการและการสนับสนุนการพัฒนาโครงการ การพัฒนาหลักสูตร สื่อสิ่งแวดล้อมศึกษาและบุคลากร ตลอดจนส่งเสริมให้มีการประชุมเพื่อรวมพลังระดับชาติทั้งหน่วยงานรัฐและเอกชนในอันที่จะกำหนดทิศทางในการดำเนินงานเพื่อสร้างความตระหนักในด้านสิ่งแวดล้อมและการจัดตั้งสิ่งแวดล้อมศึกษา รวมทั้งพัฒนาความสามารถของเอกชนโดยการร่วมมือกับชุมชนในการจัดตั้งสิ่งแวดล้อมศึกษาให้แก่สาธารณะ เพื่อให้มีการเสริมสร้างฟื้นฟูทรัพยากร รวมทั้งมีการจัดการเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนด้วย

จากโครงการนี้ทำให้กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศทิศทางและนโยบายสิ่งแวดล้อมศึกษา (กรมวิชาการ 2534) ซึ่งเน้นให้มีการจัดการศึกษาสำหรับเยาวชนและประชาชนได้เรียนรู้ในสภาพสิ่งแวดล้อมพื้นฐานที่สำคัญ โดยให้มีการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมในทุกระดับและทุกประเภทการศึกษาทั้งในและนอกระบบโรงเรียน ด้วยการพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนการสอนและการจัดกิจกรรมในเรื่องสิ่งแวดล้อมที่เน้นประสบการณ์ตรงและการแก้ปัญหา โดยให้ผู้เรียนได้รู้จักคิด วิเคราะห์ สังเคราะห์ กำหนดทางเลือก และตัดสินใจในการแก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม ส่งเสริมให้มีการพัฒนาสื่อการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพ ตลอดจนให้มีการพัฒนาบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา มีการกำหนดให้มีการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการวิจัยศึกษา ค้นคว้าการจัดระบบข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เพื่อมาใช้ในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษา ส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมในการฟื้นฟูทรัพยากรโดยร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชนและประชาชนทั่วไป รวมทั้งให้มีการจัดทำแผนปฏิบัติงานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการที่มีความชัดเจนและต่อเนื่องอย่างถาวร นอกจากนี้กระทรวงศึกษาธิการได้มีการจัดอบรมสัมมนาผู้ที่เกี่ยวข้องให้มีความตระหนักในด้านสิ่งแวดล้อมพร้อมกับรับนโยบายไปปฏิบัติด้วย

จากทิศทางและนโยบายดังกล่าวได้ก่อให้เกิดแผนแม่บทโครงการสิ่งแวดล้อมศึกษาระยะ 5 ปี (2534 – 2539) ที่มีหลักการและเหตุผล กลยุทธ์ ตลอดจนแผนงานที่จะดำเนินการ ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายสิ่งแวดล้อมของรัฐบาลได้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 ขึ้น โดยมีเป้าหมายเมื่อสิ้นแผน 5 ปีนี้ที่จะให้นักเรียนและประชาชนทั่วไป ร้อยละ 60 ได้เกิดความตระหนักในการที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและร่วมมือกันแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม สำหรับกลยุทธ์เพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้ถูกวางไว้ 4 ประการ กล่าวคือ (1) ให้เลือกปัญหาที่วิกฤตที่สุดด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศมาเป็นเนื้อหาในการสอนและณรงค์ นอกจากนั้น (2) ให้บูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาเข้าไปในหลักสูตรที่มีอยู่ในทุกระดับชั้นทั้งในและนอกระบบ (3) โดยเน้นกระบวนการแก้ปัญหาและ (4) มุ่งแก้พฤติกรรมของนักเรียน นักศึกษาและประชาชนทั่วไปที่มีต่อสิ่งแวดล้อม

อย่างไรก็ตาม จากผลกระทบของผลการประชุมสิ่งแวดล้อมโลก หรือ Earth Summit ในปี 2535 ที่ได้นั้นในเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นปรากฏว่า ได้มีนโยบายที่จะให้ประเทศต่างๆ จัดการศึกษาในเรื่องสิ่งแวดล้อม

และการพัฒนาให้กับประชาชนทุกๆ วัย โดยนำเอาเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนารวมทั้งเรื่องประชากรไปรวมไว้ในโครงการทางด้านการศึกษาศึกษาทุกระดับ และให้มีการวิเคราะห์ถึงสาเหตุในประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สำคัญๆ ศึกษาสถานะสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นและภูมิภาค ตลอดจนผลกระทบทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมจากการใช้ทรัพยากร และสนับสนุนให้ภาคต่างๆ ให้ความรู้แก่ประชาชนในเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อม (กระทรวงการต่างประเทศ, 2537) ซึ่งมีผลให้ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2544) ได้เน้นการผสมผสานการพัฒนาหลายๆ ด้านเข้าด้วยกันในการแก้ปัญหาของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาสังคมและทรัพยากรมนุษย์ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการแก้ปัญหาต่างๆ นั้น ได้กำหนดให้มีการพัฒนาในเรื่องของความตระหนัก การมีส่วนร่วมในการป้องกัน แก้ไข และพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ ในขณะที่นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (2540 - 2559) หรือแผนสิ่งแวดล้อมฯ 20 ปี ได้เสนอกลยุทธ์เกี่ยวกับการเสริมสร้างจิตสำนึกของประชาชนด้านสถานะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และวัฒนธรรม การส่งเสริมการศึกษา และการฝึกอบรมชนและประชาชนทั่วไป ให้มีความตระหนักและจิตใจที่เตรียมพร้อมจะเข้าร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม 2544) นำมาซึ่งการกำหนดนโยบาย มาตรการ และโครงการเพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่มีการกำหนดเป้าหมายของแผนค่อนข้างกว้าง ยังไม่ชัดเจนพอที่จะนำไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมได้

องค์กรที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศึกษา

ประเทศไทยมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านสิ่งแวดล้อมหลายหน่วยงาน แต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นประกอบด้วย

1. **กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม** ภายในกระทรวงนี้ มีหน่วยงานที่รับผิดชอบในเรื่องสิ่งแวดล้อมโดยตรงอยู่ 3 หน่วยงาน คือ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และกรมควบคุมมลพิษ แต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นประกอบด้วย

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ควบคุมนโยบายสิ่งแวดล้อมของประเทศในอันที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของประเทศให้บรรลุผล อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาจากหน่วยงานที่รับผิดชอบของสำนักงานฯ จะเห็นได้ว่ายังไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการใช้นโยบายทางด้านการศึกษาในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมเท่าที่ควร กล่าวคือยังไม่ชัดเจนและครอบคลุม ทั้งๆ ที่มาตรการทางการศึกษาเป็นมาตรการที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในระยะสั้นและเพื่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระยะยาว งานนโยบายส่วนใหญ่มุ่งที่การนำเอาเทคโนโลยีมาใช้เพื่อแก้ปัญหา

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ถึงแม้ว่าหน่วยงานนี้จะมียุทธศาสตร์ที่รับผิดชอบในการส่งเสริมให้ความรู้ข้อมูลและการประชาสัมพันธ์ในเรื่องสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชนโดยทั่วไป และมีฝ่ายซึ่งดำเนินงานทางด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยตรง รวมทั้งได้มีการจัดทำนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมศึกษาขึ้นในปี 2540 ก็ตาม แต่ก็ยังมิได้มีการนำแผนดังกล่าวมาใช้ในเชิงปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม

2. **กระทรวงศึกษาธิการ** เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบการศึกษาของประเทศทั้งในระดับประถมศึกษาและอาชีวศึกษารวมถึงการฝึกหัดครู ซึ่งปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบในการดำเนินการไปบ้างก็ตาม ดังนั้นกระทรวงศึกษาธิการจึงมีหน่วยงานหลายแห่งที่ทำหน้าที่สนับสนุนกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา กล่าวคือ

สำนักงานปลัดกระทรวงฯ เนื่องจากแผนแม่บทของโครงการสิ่งแวดล้อมศึกษาที่ได้ประกาศใช้ในปี 2534 มีจุดมุ่งหมายให้มีการตั้งศูนย์เครือข่ายสิ่งแวดล้อมศึกษาระดับท้องถิ่นขึ้น จึงมีหน้าที่ในการส่งเสริมให้มีการจัดตั้งศูนย์ดังกล่าวให้ดำเนินการไปอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังมีสถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งอยู่ภายใต้สำนักงานฯ นี้ที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการพัฒนาหลักสูตรวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมรวมทั้งอบรมครูประจำการในเรื่องดังกล่าวด้วย

กรมวิชาการ ซึ่งรับผิดชอบงานวิชาการทั้งปวงของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งด้วยวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลของผู้บริหารทำให้กรมวิชาการได้มีการพัฒนาทั้งหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนในเรื่องสิ่งแวดล้อมมาตั้งแต่ต้น มิได้ล้าหลังหน่วยงานอื่นๆ แต่อย่างใด นอกจากนั้นกรมฯ ยังมีหน้าที่ดูแลบริหารงานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาของกระทรวงฯ กับองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งในและต่างประเทศด้วย

กรมการฝึกหัดครู ซึ่งแต่เดิมมีหน้าที่ในการฝึกหัดครูให้แก่โรงเรียนและสถานศึกษาทั่วราชอาณาจักร จึงได้รับมอบหมายให้มีการพัฒนาบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาด้วย ถึงแม้ในปัจจุบันบทบาทของสถาบันการศึกษาภายใต้กรมฯ นี้จะได้เปลี่ยนบทบาทไปบ้าง แต่ก็ยังมีส่วนในการให้การศึกษาทางด้านสิ่งแวดล้อมอยู่ด้วยเหมือนกัน

กรมการศึกษานอกโรงเรียน มีบทบาทอย่างสำคัญต่อการปลูกจิตสำนึกและสร้างความตระหนักในเรื่องสิ่งแวดล้อมให้แก่ประชาชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียนโดยร่วมกับภาครัฐและเอกชนอื่นๆ

กรมการศาสนา ก็ได้ถูกกำหนดบทบาทโดยกระทรวงฯ ในอันที่จะร่วมมือกับกรมวิชาการ ในฐานะเป็นแกนนำของชุมชนให้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วย

กรมศิลปากร ได้มีบทบาทในส่วนของการสร้างความตระหนักในด้านการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุแก่ประชาชนทั่วไป

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ มีบทบาทอย่างสำคัญต่อการรักษาวัฒนธรรมของคนไทยที่มีการดำรงชีวิตอยู่อย่างพอดี ประหยัด อาศัยธรรมชาติ และใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของประเทศให้คงอยู่ได้อย่างยั่งยืน

นอกจากหน่วยงานดังกล่าวแล้วยังมีหน่วยงานอื่นๆ ที่มีส่วนอย่างสำคัญต่อกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาอีกด้วย เช่น กรมสามัญศึกษา กรมอาชีวศึกษา กรมพลศึกษา กรมการศึกษาเอกชน ฯลฯ จะเห็นได้ว่าหน่วยงานต่างๆ ของกระทรวงศึกษาธิการจะมีบทบาทอย่างสำคัญต่อการสร้างเยาวชนของประเทศให้มีพฤติกรรมในทางที่เหมาะสม รู้จักตัดสินใจและเลือกสรรสิ่งที่มีคุณค่าให้กับชีวิตและสังคมที่เขาอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นอนาคตสิ่งแวดล้อมของประเทศจะมีคุณภาพอย่างไรนั้นส่วนหนึ่งจึงเป็นผลมาจากการดำเนินงานที่เสียสละและทุ่มเทของบุคลากรขององค์กรนี้โดยแท้

3. **ทบวงมหาวิทยาลัย** ในฐานะที่ทบวงมหาวิทยาลัยฯ เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบการศึกษาระดับอุดมศึกษาของประเทศ ซึ่งเท่าที่ผ่านมามหาวิทยาลัยต่างๆ ก็ได้มีผลอย่างสำคัญต่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษา ด้วย

บทบาทของสถาบันอุดมศึกษาจะมีส่วนอย่างสำคัญต่อการผลิตบุคลากรที่มีความสามารถในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในสาขาวิชาชีพต่างๆ โดยทบวงฯเองก็ได้มีการจัดประชุมเพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิ่งแวดล้อมได้แสดงความคิดเห็นถึงแนวโน้มของการผลิตบุคลากรรวมทั้งการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและวิจัยในสถาบันอุดมศึกษา

4. **องค์กรเอกชน** นอกจากองค์กรภาครัฐคงได้กล่าวมาแล้ว ยังมีองค์กรเอกชนจำนวนมากที่ได้มีส่วนอย่างสำคัญต่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษา เพราะส่วนใหญ่กิจกรรมพื้นฐานขององค์กรเหล่านั้นเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมด้วยการรณรงค์ เพื่อให้ทั้งเยาวชนและประชาชนโดยทั่วไปรู้จักรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งนำไปสู่การร่วมมือปฏิบัติเพื่อส่งเสริมและรักษาระบบทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้มีคุณภาพสามารถเอื้ออำนวยต่อความอยู่รอดของชีวิตในสังคมนี้ได้

สิ่งแวดล้อมศึกษาในปัจจุบัน

1. สิ่งแวดล้อมศึกษาในระบบการศึกษา

เนื่องจากสิ่งแวดล้อมมีลักษณะเป็นพลวัต (dynamic) กระบวนการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นจึงต้องเปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลาและลักษณะสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในวันนี้กับใน 20 ปีข้างหน้าจะมีความแตกต่างกัน ความสลับซับซ้อนของปัญหาจะมีมากขึ้น ดังนั้น กระบวนการในการตัดสินใจต่อปัญหาหนึ่งปัญหาใดจำเป็นต้องเป็นกระบวนการที่สามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามสถานการณ์ ซึ่งในการที่บุคคลจะมีความสามารถในการตัดสินใจปัญหาหนึ่งปัญหาใดได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น จำเป็นต้องได้รับการฝึกฝนและพัฒนาในกระบวนการดังกล่าว ซึ่งกระบวนการทางการศึกษาในทุกระดับจะมีส่วนอย่างสำคัญต่อการส่งเสริมประสบการณ์ดังกล่าวให้เกิดขึ้นในตัวบุคคลในอันที่จะรู้จักตัดสินใจและเลือกสรรทางเลือกที่ถูกต้องและส่งผลต่อการปกป้องและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

1.1 สิ่งแวดล้อมศึกษาในระดับประถมและมัธยมศึกษา

ด้วยเหตุที่การศึกษาในระดับนี้เราได้มีการทบทวนศึกษาการรับผิดชอบอยู่โดยตรง ซึ่งเท่าที่ผ่านมากระทรวงฯก็ได้มีการพัฒนาหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษามาโดยตลอดเป็นระยะเวลาเกือบ 30 ปี ดังจะเห็นได้จากการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาของไทยที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่สามารถเห็นได้มี 2 ระยะ คือ การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรในปี พ.ศ. 2521 และการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรในปี พ.ศ. 2534 ถึงแม้การดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษานี้กระทรวงศึกษาธิการโดยกรมวิชาการจะได้เริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2513 ด้วยความช่วยเหลือของมูลนิธิฟอร์ดที่ได้ให้มีการบูรณาการเรื่องสิ่งแวดล้อมเข้าไปในหลักสูตรทั้งประถมและมัธยม แต่เนื่องจากปัญหาเร่งด่วนในเรื่องประชากรของประเทศซึ่งจำเป็นต้องผลักดันให้มีการลดอัตราการเกิดของประชากรในขณะนั้น จึงทำให้บทบาทของประชากรศึกษามีบทบาทที่เห็นได้ชัดเจนกว่าสิ่งแวดล้อมศึกษา ทั้งๆ ที่จริงแล้วปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากรก็เป็นส่วนหนึ่งของปัญหาสิ่งแวดล้อม ทุกหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนจึงได้ระดมสรรพกำลังในการรณรงค์เพื่อให้นโยบายประชากรของประเทศบรรลุเป้าหมาย ซึ่งจากความมุ่งมั่นดังกล่าวก็ได้ทำให้ให้นโยบายประชากรประสบความสำเร็จดังเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม งานทางด้านสิ่งแวดล้อมก็มีได้ถูกละเลย หลังจากได้มีการประกาศใช้นโยบายและหลักการสิ่งแวดล้อมศึกษา

ของโลก กรมวิชาการก็ได้จัดให้มีการประชุมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับหลักสูตรสิ่งแวดล้อมขึ้น ในปีพ.ศ. 2520 นำมาซึ่งการพัฒนาหลักสูตรสิ่งแวดล้อมในการศึกษาระดับนี้เป็นครั้งแรกในปีพ.ศ. 2521

การพัฒนาหลักสูตรสิ่งแวดล้อมปี พ.ศ. 2521

จากการประชุมปฏิบัติการการพิจารณาเรื่องสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาหลักสูตรเมื่อเดือนกันยายน 2520 นั้นได้ทำให้เนื้อหาวิชาสิ่งแวดล้อมได้ถูกบูรณาการเข้าไปในหลักสูตรทั้งในระดับประถมและมัธยมศึกษาตอนต้น ส่วนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายนั้นได้ถูกกำหนดให้เป็นวิชาเลือก

การพัฒนาหลักสูตรสิ่งแวดล้อมปี พ.ศ. 2534

จากความช่วยเหลือของรัฐบาลสหราชอาณาจักรได้โครงการ MANRES (Management of Natural Resources and Environmental for Sustainable Development) ซึ่งทำให้มีการกำหนดนโยบาย แผนและกลยุทธ์ในการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาที่ชัดเจนเป็นครั้งแรก สำหรับกระทรวงศึกษาธิการได้รับเงินช่วยเหลือเพื่อดำเนินการพัฒนาหลักสูตร ซึ่งในการดำเนินงานตามกลยุทธ์ที่ได้กำหนดไว้ กระทรวงศึกษาธิการได้จัดให้มีการจัดทำหลักสูตรสิ่งแวดล้อมศึกษาฉบับปรับปรุงในปี 2533 โดยมีกรมวิชาการเป็นผู้รับผิดชอบสำหรับหลักสูตรในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา โดยมีการนำเอาเรื่องสิ่งแวดล้อมเข้าไปสอดแทรกอยู่ตามกลุ่มวิชาต่างๆ รวมทั้งจัดเป็นวิชาเลือกเฉพาะอีกด้วย สำหรับในหลักสูตรอาชีวศึกษาและการฝึกหัดครูนั้น กรมอาชีวศึกษาและกรมการฝึกหัดครูซึ่งรับผิดชอบในเวลานั้นก็ได้ปรับปรุงโดยให้มีวิชาสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นวิชาบังคับที่นักเรียนทุกคนจะต้องเรียน สำหรับในด้านการเรียนการสอนก็ได้มีการพัฒนาสื่อเพื่อช่วยในการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ปัจจุบันการดำเนินการทางด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาได้สิ้นสุดลงในปี 2539 ซึ่งผู้วิจัยยังมิได้พบผลการประเมินโครงการว่าได้ผลบรรลุตามเป้าหมายหรือไม่ อย่างไรก็ตาม จากการสังเกตจากความตื่นตัวในเรื่องสิ่งแวดล้อมของโรงเรียนต่างๆ ตลอดจนกิจกรรมซึ่งเยาวชนได้แสดงออกมา แสดงให้เห็นว่าทุกคนได้มีความตระหนักในปัญหาสิ่งแวดล้อม และพร้อมที่จะร่วมมือกันแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น เรื่องราวของสิ่งแวดล้อมได้ถูกสอดแทรกเข้าไปในหลักสูตรในหลายวิชาจริง ด้วยการแสดงออกของเยาวชนทั้งในวิชาภาษาไทย ศิลปศึกษาที่ได้มีการจัดให้มีการประกวดเรียงความ วาดภาพในเรื่องสิ่งแวดล้อม รวมทั้งนำเอาวัสดุเหลือใช้มาประดิษฐ์เป็นงานศิลปะ รวมทั้งการประกวดโครงงานวิทยาศาสตร์ที่เน้นไปในเรื่องของการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนเป็นส่วนใหญ่ กิจกรรมดังกล่าวน่าจะเป็นสิ่งซึ่งแสดงออกถึงผลของการดำเนินงานอย่างจริงจังของกระทรวงศึกษาธิการในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศึกษา

สำหรับหลักสูตรสิ่งแวดล้อมศึกษาระดับประถมและมัธยมศึกษา ด้วยหลักสูตรด้านสิ่งแวดล้อมของระดับประถมและมัธยมศึกษาได้มีการพัฒนากันหลายครั้ง และได้มีการพัฒนาไปทั้งในลักษณะของการบูรณาการเข้าไปในหลักสูตร และในส่วนที่แยกเป็นวิชาเดี่ยว ซึ่งในส่วนของวิชาเดี่ยวที่แยก เช่น ท้องถิ่นของเรา

1.2 สิ่งแวดล้อมศึกษาในระดับอุดมศึกษา

ปัจจุบันสถาบันการศึกษาหลายแห่งได้ผลิตบัณฑิตด้านสิ่งแวดล้อมตั้งแต่ระดับประกาศนียบัตร ปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก โดยจะเน้นเนื้อหาวิชาแตกต่างกันไปตามปรัชญาและวัตถุประสงค์ของแต่ละหลักสูตร ซึ่งอาจกล่าวได้โดยสรุป ดังนี้

หลักสูตรด้านสิ่งแวดล้อมในระดับปริญญาตรี

ในระดับปริญญาตรีเป็นการผลิตบัณฑิตที่มีความรู้ความสามารถในระดับปฏิบัติการ สามารถปฏิบัติงานเป็นวิชาชีพนักวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความเข้าใจในหลักการและมีประสิทธิภาพ นั่นคือมีทักษะในการเก็บตัวอย่างข้อมูล การค้นคว้าวิจัย และมีความชำนาญในการตรวจวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อการวางแผนพัฒนาโครงการต่อไป ซึ่งในระดับปริญญาตรีสามารถแบ่งหลักสูตรสิ่งแวดล้อมออกได้เป็นกลุ่มสาขาวิชาหลักๆ ได้แก่

วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม ในส่วนของวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมประกอบด้วยหลายสาขาวิชาที่มีโครงสร้างหลักสูตรและจุดมุ่งหมายในการผลิตบุคลากรคล้ายๆ กัน นั่นคือมุ่งผลิตนักวิชาชีพสิ่งแวดล้อมที่สามารถนำความรู้ความเข้าใจในข้อมูลพื้นฐานด้านสิ่งแวดล้อมและหลักการของวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ด้านต่างๆ ไปประยุกต์ใช้ในการศึกษา วิเคราะห์ ทำรายงานวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม และควบคุมปัญหามลพิษในสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพในระดับปฏิบัติการ แต่ทั้งนี้ชื่อของแต่ละสาขาอาจจะแตกต่างกันไปตามรายละเอียดของโครงสร้างหลักสูตรและจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันเล็กน้อย คือ ในส่วนของ**เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม** เนื้อหาที่มีการเรียนการสอนของภาควิชาสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 สาขาวิชา ได้แก่ ภาควิชาเทคโนโลยี และภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อเตรียมผู้ศึกษาให้มีพื้นฐานทางวิชาการและทักษะในเชิงปฏิบัติการวิจัยด้วยการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพปัญหาและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ส่วน**วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม** เป็นหลักสูตรที่ผู้เรียนจะมีพื้นฐานทางด้านวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม โดยสามารถประมวล ประยุกต์และผสมผสานองค์ความรู้ในสาขาวิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยีที่ใช้ในการบำบัดและกำจัดของเสียเข้าไว้ด้วยกันทั้งหมด ผู้ศึกษาจะต้องผ่านการฝึกงานด้านสิ่งแวดล้อมในหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน ทำรายงานทัศนศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม สัมมนา และทำโครงการทางวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม เพื่อให้ผู้เรียนเป็นนักวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมที่มีความรู้ทางด้านเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม สามารถควบคุมการตรวจวิเคราะห์คุณภาพสิ่งแวดล้อม ควบคุมการทำงานของระบบบำบัดและกำจัดมลพิษ ทำการตรวจวิเคราะห์ตัวแปรต่างๆ ทางสิ่งแวดล้อม เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

หลักสูตรอื่นที่มีการเรียนการสอนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิ่งแวดล้อม ได้แก่ **วิศวกรรมสิ่งแวดล้อม** เป็นวิชาชีพผู้เชี่ยวชาญด้านเทคนิควิชาชีพด้านวิศวกรรมสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะที่ทำหน้าที่ออกแบบ วางแผนและควบคุมการดำเนินการในการป้องกันและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ทั้งทางน้ำ อากาศ เสียง และขยะมูลฝอย รวมทั้งกากของเสียที่มีพิษต่างๆ จากอุตสาหกรรม เพื่อสุขอนามัยที่ดีของประชาชน เนื้อหาการเรียนการสอนจึงเป็นการออกแบบควบคุมระบบป้องกันทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทั่วไป **อนามัยสิ่งแวดล้อม** อาจกล่าวได้ว่าสาขาวิชาดังกล่าวมุ่งเน้นที่สาธารณสุขและวิทยาศาสตร์สุขภาพโดยใช้สิ่งแวดล้อมประกอบการตัดสินใจ เพื่อให้ผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์ รักษา ปรับปรุงสิ่งแวดล้อมให้มีมาตรฐานเหมาะสมกับสุขภาพอนามัยของมนุษย์ โดยมุ่งเน้นที่สภาพแวดล้อมในวงการอุตสาหกรรม สำหรับสาขาวิชา**เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม** มีวัตถุประสงค์ที่จะผลิตบัณฑิตที่สามารถประยุกต์ความรู้ทางด้านทฤษฎีเศรษฐศาสตร์มาใช้ในการวิเคราะห์และประกอบการวางแผนการใช้ทรัพยากรได้อย่างเหมาะสม ดังนั้นเนื้อหาหลักสูตรจะเกี่ยวเนื่องกับหมวดวิชาทางคณิตศาสตร์และเศรษฐศาสตร์เป็นวิชาหลัก โดยใช้วิชาพื้นฐานด้านสิ่งแวดล้อมในการประเมินมูลค่าผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากโครงการต่างๆ อันจะทำให้สามารถวิเคราะห์สรุปข้อมูลเพื่อเสนอหัวหน้าหน่วยงานหรือผู้บริหารเพื่อประกอบการตัดสินใจการดำเนินโครงการ

หลักสูตรสิ่งแวดล้อมในระดับปริญญาโท

ในระดับปริญญาโทเป็นการผลิตนักวิชาการและผู้บริหาร โครงการที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อม สามารถใช้ทักษะในการวิเคราะห์วิจัยเชิงปฏิบัติการและวางแผนบริหารจัดการโครงการ เพื่อควบคุม ป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งยังสามารถที่จะบริหาร กำหนดนโยบาย วางแผนวิเคราะห์ ตรวจสอบและประเมินผลโครงการ ซึ่งเท่ากับว่านักวิชาการชั้นสูงเหล่านี้จะต้องสามารถประมวลความรู้ความเข้าใจทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและวิทยาการการจัดการในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยมองการแก้ปัญหาที่ภาพรวมของระบบมากกว่ามุ่งที่ศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่ง ซึ่งแบ่งออกได้เป็นกลุ่มสาขาวิชาหลักๆ ได้ดังนี้

การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม ถือว่าเป็นวิชาชีพด้านสิ่งแวดล้อมที่สำคัญวิชาชีพหนึ่ง และมีความแตกต่างจากวิชาการบริหารจัดการโดยทั่วไปด้วยต้องใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างมากทั้งนี้เพื่อให้ผู้เรียนได้มีความเข้าใจและสามารถแก้ปัญหาที่สลับซับซ้อนได้มากขึ้น ในสาขาวิชานี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นหัวใจหลักที่มีความสำคัญของการแก้ปัญหาด้วยการใช้สิ่งแวดล้อมศึกษา นั่นคือการมองการแก้ปัญหาที่การบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ เป็นนักจัดการที่สามารถประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมอันเกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาต่างๆ เพื่อการวางแผนจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างเหมาะสมและส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด อันเป็นปรัชญาหลักของวิชาชีพของนักบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งหลักสูตรที่มีลักษณะดังกล่าว มี **เทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม** ซึ่งจะมีการศึกษาแบบผสมผสานองค์ความรู้ทั้งทางด้านวิทยาศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ และสังคมศาสตร์ ในลักษณะของสหวิทยาการ (Interdisciplinary Training) เน้นการแก้ปัญหาด้วยวิธีระบบ (System Approach) เพื่อให้ได้แนวความคิดรวบยอดของระบบงานด้านสิ่งแวดล้อมในการวางแผนและบริหารงานด้านสิ่งแวดล้อม ด้วยเหตุนี้หลักสูตรดังกล่าวจึงรับผู้สำเร็จการศึกษาจากทุกสาขาวิชา ทั้งนี้เพราะเนื้อหาสาขาวิชาจะผสมผสานศาสตร์ทุกสาขาเพื่อการเรียนการสอนการบริหารจัดการทรัพยากรในระดับมหภาค ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาที่ถูกต้องและเหมาะสมที่สุด การบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจึงไม่ใช่ศาสตร์ของสาขาวิชาใดวิชาหนึ่งโดยเฉพาะเจาะจง สาขาวิชาที่มีลักษณะเหมือนกันแต่ต่างกันที่ชื่อ คือ **การจัดการสิ่งแวดล้อม** ซึ่งผลิตนักวิชาการในการจัดการสิ่งแวดล้อม และนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ นโยบายและมาตรการด้านต่างๆ มาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานด้านการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของประเทศร่วมกับภาคอุตสาหกรรม ส่วนหลักสูตรอื่นที่มีชื่อเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม แต่การผลิตบุคลากรไม่สามารถตอบสนองต่อปรัชญาของการจัดการสิ่งแวดล้อมได้ เช่น หลักสูตร **ทรัพยากรการเกษตรและสิ่งแวดล้อม** ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อแก้ปัญหาบริหารจัดการและพัฒนาทรัพยากรการเกษตรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะ คือ ทรัพยากรดิน นิเวศเกษตร ป่าไม้ การจัดการลุ่มน้ำ อุทกวิทยา ทำให้โครงสร้างหลักสูตรค่อนข้างจำกัด ด้าน **นโยบายและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม** เป็นหลักสูตรเกี่ยวกับทรัพยากรต่างๆ ในหัวข้อที่ว่า ไป ซึ่งเป็นเพียงความรู้ในเชิงหลักการและความรู้พื้นฐานเบื้องต้น ส่วนการเรียนนโยบายและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมก็เป็นเพียงการศึกษาเปรียบเทียบนโยบายและเทคนิคการทำโครงการของแต่ละประเทศ โดยมุ่งเน้นที่การวิเคราะห์ วิจัยประสิทธิภาพและประสิทธิผล ต้นทุนกำไรของการทำโครงการ มิใช่การบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มุ่งเน้นสหวิทยาการเพื่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่จำเป็นต้องมีความรู้และเข้าใจในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการการประเมินผลกระทบและการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ การประเมินความเสี่ยงทางด้านสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศธร้อน แขนงวิชาพืชวิทยาในระบบนิเวศ ก็มีวัตถุประสงค์ของหลักสูตรที่มุ่งเน้นการศึกษาระบบนิเวศ

ร้อนในภูมิภาคแถบเอเชีย โดยเฉพาะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้น ดังนั้นเนื้อหาวิชาต่างๆ ตลอดจนเทคนิคการติดตามตรวจสอบและดัชนีตัวชี้วัดการประเมินความเสี่ยงในการวิเคราะห์ประเมินระดับของปัญหาสิ่งแวดล้อม จึงเป็นวิชาเฉพาะของระบบนิเวศในเขตร้อน อันเป็นการสังเคราะห์ปัญหาต่างๆ ในระดับภูมิภาค ซึ่งการประเมินความเสี่ยงถือเป็นเพียงเครื่องมือหนึ่งของการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ส่วนการวางแผนชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อม ก็เป็นสาขาวิชาทั่วไปในเรื่องสถาปัตยกรรมศาสตร์ สังคมศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ ที่มีเนื้อหาทางด้านสิ่งแวดล้อม(สิ่งแวดล้อมเพื่อการวางแผน และ นิเวศวิทยา)เพื่อประกอบความรู้ความเข้าใจในการวางแผนชุมชนทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังมี การจัดการสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรม ที่มีวัตถุประสงค์ในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมของโรงงานอุตสาหกรรม ประเมินอันตราย และควบคุมเพื่อลดหรือป้องกันผลกระทบจากภาวะ มลพิษ และอันตรายที่เกิดจากสภาพการทำงานและอุตสาหกรรม ทั้งภายในโรงงานและสภาพสิ่งแวดล้อมภายนอกโรงงานอุตสาหกรรมได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ อันเป็นเพียงเครื่องมือส่วนหนึ่งของการบริหารจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ในขณะที่ การจัดการทรัพยากรมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มีเป้าหมายในการวางแผนบริหารโครงการและจัดการทรัพยากรมนุษย์และสิ่งแวดล้อมโดยใช้กระบวนการต่างๆ โดยยึดหลักการใช้นโยบายและมาตรการด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ซึ่งทรัพยากรมนุษย์ก็เป็นเพียงทรัพยากรส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ในขณะเดียวกัน การจัดการสารอันตราย ก็เป็นเพียงการบริหารจัดการสารอันตราย ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของภาพรวมของการบริหารสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ในขณะที่ การจัดการสารสนเทศสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร จะเป็นหลักสูตรที่มีการใช้ระบบสารสนเทศและเทคโนโลยีสมัยใหม่มาจัดการระบบฐานข้อมูลเพื่อสนับสนุนการตัดสินใจเพื่อแก้ปัญหาด้วยวิธีระบบ(System Approach) เพื่อให้การตัดสินใจเป็นไปได้อย่างถูกต้อง ดังนั้นผู้ที่เข้าศึกษาในหลักสูตรดังกล่าวจึงต้องมีพื้นฐานที่ศึกษาด้านคอมพิวเตอร์

วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม ในระดับปริญญาโท รับผิดชอบที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีสาขาวิทยาศาสตร์เท่านั้น เนื่องจากมีวัตถุประสงค์ในการผลิตบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถทางการวิเคราะห์และวิจัยเกี่ยวกับผลกระทบใดๆ ที่มีต่อระบบนิเวศ รวมถึงเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหา อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ควบคุมตรวจสอบ วิเคราะห์การดำเนินการซึ่งจะทำให้สามารถประเมินสภาพสิ่งแวดล้อมและวางแผน จัดการแก้ไขและควบคุมสภาพปัญหาในลักษณะผู้ชำนาญการเฉพาะทาง อย่างไรก็ตาม สาขาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม ของมหาวิทยาลัยบูรพาแม้จะมีเนื้อหาหลักสูตรคล้ายคลึงกัน แต่มุ่งเน้นที่สิ่งแวดล้อมทางน้ำและทางทะเล ในขณะที่เดียวกันสาขาวิชา เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม ก็มีวัตถุประสงค์ผลิตบุคลากรระดับสูงที่สามารถใช้เทคโนโลยีในการแก้ปัญหาและปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อม ในขณะที่วิทยาศาสตร์สภาวะแวดล้อมจะมีเนื้อหาหลักสูตรเกี่ยวกับทรัพยากรแต่ละด้าน

หลักสูตรอื่นที่มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ วิศวกรรมสิ่งแวดล้อม วิศวกรรมสิ่งแวดล้อม และ เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม (ในส่วนของวิชาเอกวิศวกรรมสิ่งแวดล้อม) ซึ่งรับผิดชอบที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิตเท่านั้น เป็นการศึกษาเพื่อเพิ่มความรู้ความสามารถและความเข้าใจในเรื่องการออกแบบระบบบำบัดและวิศวกรรมสิ่งแวดล้อมขั้นสูง โดยจะเน้นการศึกษาในเรื่องของการบำบัดน้ำเสีย การแก้ไขปัญหามลภาวะด้านต่างๆ สำหรับเทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อการพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เป็นหลักสูตรมุ่งหวังที่จะเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าและเหมาะสมกับศักยภาพของสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น อันจะทำให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมหรือด้านอื่นๆ น้อยที่สุด เนื้อหาวิชา

ส่วนใหญ่จะเป็นเทคโนโลยีที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรด้านต่างๆ ประกอบหลักการทางสังคมวิทยาและเศรษฐศาสตร์เพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อม ส่วน การวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชุมชนและชนบท เน้นการวิเคราะห์โครงสร้างของปัญหาต่างๆ ของชุมชนและชนบท โดยเฉพาะด้านเศรษฐศาสตร์ สังคมและสิ่งแวดล้อม เพื่อหาแนวทางการพัฒนาและแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างเหมาะสม ซึ่งทั้งสองหลักสูตรเป็นการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมระดับจุลภาค เนื้อหาวิชาส่วนใหญ่จึงเป็นการศึกษาในสาขาวิชาที่เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทและโครงสร้างพื้นฐาน โดยมีการศึกษาทั้งภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติและการฝึกงานภาคสนาม สังคมศาสตร์สิ่งแวดล้อม ที่เน้นการนำความรู้ทางด้านสังคมศาสตร์สาขาต่างๆ มาประยุกต์ผสมผสานวิชาการร่วมกัน เพื่อแก้ไขปัญหาบริหารจัดการจัดระเบียบสภาพแวดล้อมเชิงสังคมศาสตร์ซึ่งเกี่ยวข้องกับปัจจัยทางด้านเศรษฐศาสตร์ สังคม พฤติกรรมของบุคคล และการจัดระเบียบทางสังคม ทำให้การคัดเลือกผู้เข้าศึกษาเป็นเพียงผู้สำเร็จการศึกษาด้านสังคมศาสตร์และจิตวิทยาเท่านั้น ส่วน สิ่งแวดล้อมศึกษา มีวิชาการเรียนการสอนด้านสิ่งแวดล้อมเฉพาะด้าน โดยมีได้ให้ความรู้ในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม มุ่งเน้นการผสมผสานความรู้ความสามารถในการสอนและเผยแพร่สิ่งแวดล้อมศึกษาโดยใช้กระบวนการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เหมาะสม ในขณะที่สาขาวิชาสังคมศาสตร์สิ่งแวดล้อม (ศษ.ม.) มุ่งเน้นการศึกษาปรัชญาการศึกษา วิชาการด้านประชากรศาสตร์และสถาบันสังคมเป็นหลัก ทั้งนี้เพราะหลักสูตรดังกล่าวมุ่งเน้นที่การพัฒนาหารูปแบบวิธีการทางการศึกษาแบบใหม่ๆ ที่จะใช้เป็นสื่อการสอนสิ่งแวดล้อมเบื้องต้น สำหรับ เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม/เศรษฐศาสตร์สภาวะแวดล้อม ได้เน้นการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์มีวัตถุประสงค์ที่จะผลิตนักเศรษฐศาสตร์ชั้นสูงที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม สามารถประยุกต์ความรู้ทางด้านทฤษฎีเศรษฐศาสตร์มาใช้ในการวิเคราะห์และประกอบการวางแผนการใช้ทรัพยากรได้อย่างเหมาะสม ทางด้านสุขภาพสิ่งแวดล้อม และอนามัยสิ่งแวดล้อม ซึ่งรับผู้สำเร็จการศึกษาจากสาขาสาธารณสุขและสุขภาพเป็นหลัก เนื่องจากหลักสูตรมุ่งที่จะผลิตบุคลากรทางวิชาชีพด้านสุขภาพสิ่งแวดล้อมและสาธารณสุข เพราะเนื้อหาวิชาส่วนใหญ่เป็นอนามัยสิ่งแวดล้อมและการบริหารงานสาธารณสุขสิ่งแวดล้อม ชีววิทยาสถิติ โดยจะเน้นที่สิ่งแวดล้อมในเขตตัวเมืองและมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม สาขาชีววิทยาสภาวะแวดล้อม เนื้อหาวิชาในหลักสูตรจะเกี่ยวกับชีววิทยาทั้งต้น มีเพียงส่วนน้อยมากที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมแต่ก็ล้วนแล้วแต่เป็นวิชาในหมวดวิชาเลือกทั้งสิ้น แม้แต่วิชาที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การจัดการชีววิทยาสภาวะแวดล้อม ซึ่งเป็นศาสตร์เฉพาะสาขา

หลักสูตรสิ่งแวดล้อมในระดับปริญญาเอก

หลักสูตรสิ่งแวดล้อมในระดับปริญญาเอกสามารถแบ่งออกได้เป็นกลุ่มสาขาวิชาหลักๆ ดังนี้

สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ เป็นหลักสูตรที่มีการศึกษาแบบผสมผสานสหวิทยาการ (Interdisciplinary Training) เน้นการแก้ปัญหาด้วยวิธีระบบ(System Approach) เพื่อให้ได้แนวความคิดรวบยอดอย่างกว้างๆของระบบงานด้านสิ่งแวดล้อมในการแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร โดยเนื้อหาสาขาวิชาจะผสมผสานศาสตร์ทุกสาขาเพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรและทรัพยากร เพื่อให้ผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากหลักสูตรดังกล่าวเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรและโครงการต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพและส่งผลกระทบท่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม เป็นการศึกษา ค้นคว้า วิจัยด้านวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม โดยเน้นสิ่งแวดล้อมทางทะเล เพื่อผลิตบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมทางทะเลทั้งระดับปฏิบัติการและนโยบาย ในทางตรงกันข้าม **สาขาวิชาชีววิทยาสิ่งแวดล้อม** เป็นการศึกษาแบบบูรณาการร่วมระหว่างกลุ่มวิชาสาขาแบบเดิมของชีววิทยา เช่น นิเวศวิทยา จุลชีววิทยา สัตววิทยา เป็นต้น กลุ่มวิชาสมัยใหม่ของชีววิทยา เช่น เซลล์ชีววิทยา อนุชีววิทยา เทคโนโลยีชีวภาพ เป็นต้น และกลุ่มสาขาวิชาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น เคมีสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมทางการแพทย์ Remote Sensing เป็นต้น ด้วยเหตุนี้การวิจัยการบริหารจัดการจึงเป็นเพียงการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมเชิงชีววิทยาเท่านั้นมิใช่การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมโดยภาพรวม

วิศวกรรมสิ่งแวดล้อม เป็นการเพิ่มความรู้ความสามารถและความเข้าใจในการออกแบบ วางแผนและควบคุมการดำเนินการออกแบบ วิจัย พัฒนาด้านระบบเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อมเพื่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมศึกษา เน้นการเรียนการสอนเกี่ยวกับการจัดการการศึกษา โดยมีการสอนทักษะในการค้นคว้าวิจัยและนิเทศการศึกษา ซึ่งวิชาด้านสิ่งแวดล้อมจะเป็นสิ่งแวดล้อมในมุมมองของสังคมศาสตร์เป็นหลัก มีเพียงวิชาปัญหาและการควบคุมมลภาวะกับวิชาการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมเท่านั้นที่มีเนื้อหาผสมผสานวิชาการทางวิทยาศาสตร์

โดยภาพรวมของการจัดหลักสูตรในระดับอุดมศึกษาจะเห็นได้ว่า หลักสูตรด้านสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันมีความหลากหลายมาก ซึ่งทั้งนี้ในการออกแบบหลักสูตรจะมีลักษณะอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับพื้นฐานและภูมิหลังของผู้ที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตรนั้น ซึ่งทำให้หลักสูตรบางหลักสูตรมีความจำเพาะเจาะจงมาก สามารถนำไปใช้ในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้เพียงบางส่วนเท่านั้น ปัญหาที่เกิดขึ้นเกิดจากข้อจำกัดที่ว่าเรื่องของสิ่งแวดล้อมนั้นเกี่ยวข้องกับทุกสาขาวิชา และหลักสูตรสิ่งแวดล้อมนั้นมีทั้งความลึกและความกว้าง ดังนั้น ในการจัดหลักสูตรนี้จำเป็นต้องมีความเข้าใจในปรัชญาของการจัดการศึกษาเพื่อมุ่งการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างจริงๆ ซึ่งพบว่าสำหรับวิชาพื้นฐานด้านสิ่งแวดล้อมสำหรับวิชาชีพต่างๆ ที่ควรมีความรู้ในเรื่องของสิ่งแวดล้อมนั้น พบว่า จะมีชื่อเรียกแตกต่างกัน ทั้งๆ ที่มีเนื้อหาไม่แตกต่างกันมากนัก จึงจำเป็นที่จะต้องมีการประชุมร่วมกันในการกำหนดเนื้อหาและขอบเขตที่จำเป็นร่วมกันและใช้ชื่อให้เหมือนกัน ทั้งนี้เพื่อการโอนย้ายหน่วยกิตวิชาสามารถทำได้ง่าย

ในการจัดการหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับด้านสิ่งแวดล้อมนั้น ถึงแม้จะได้มีการถกเถียงกันมากกว่าการจัดการศึกษาในระดับนี้ควรจะให้ผู้เรียนมีความรู้ทางกว้างหรือทางลึกดี ซึ่งที่จริงผู้เรียนมีความรู้ทั้งลึกและกว้างย่อมเป็นผลดีมากว่าการได้รับแต่เพียงอย่างหนึ่งอย่างใด และลักษณะของการให้การศึกษาแบบนี้จึงยากต่อการออกแบบหลักสูตรให้มีประสิทธิภาพได้ ด้านเนื้อหาสาระมักจะเกินกว่าที่ทางทบวงฯกำหนดหน่วยกิตให้เรียน จึงต้องมีการพิจารณาเนื้อหาสาระที่ผู้เรียนจะต้องเรียนหรือจำเป็นต้องรู้ให้ชัดเจนเพราะเรื่องสิ่งแวดล้อมมีความกว้างมาก แต่ทั้งนี้การมองเป้าหมายที่ผู้เรียนว่าสังคมต้องการให้เขาทำอะไร และเขาจะต้องตอบสนองต่อความต้องการของสังคมอย่างไรนั้นจะช่วยให้การออกแบบหลักสูตรนั้นทำได้ง่ายขึ้น อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังคงมีความเห็นว่าการจัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมในระดับอุดมศึกษายังคงจำเป็นต้องให้ผู้เรียนรู้ทั้งลึกและกว้าง จึงจะทำให้เราได้บุคลากรที่สามารถบริหารจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นได้ การเรียนการสอนเพื่อผลิตบุคลากรให้มีความสามารถในการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น จึงต้องมีลักษณะเป็นการเรียนรู้จากปัญหา (Problem based

Approach) สำหรับในการจัดการศึกษาสาขาอื่นซึ่งมีลักษณะเป็นทางลึกในแต่ละสาขาวิชา (Discipline oriented) นั้นก็จำเป็นต้องมี แต่ต้องมีการบูรณาการความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมเข้าไปด้วย ทั้งนี้เพื่อให้แต่ละสาขาเกิดความรู้พื้นฐานที่จะเข้าใจเรื่องของผลกระทบสิ่งแวดล้อม รวมทั้งองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาและวิจัยในแนวลึกมีเป้าหมายชัดเจนในเรื่องของสิ่งแวดล้อมและสามารถช่วยแก้ปัญหาได้ จากที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า การจัดการศึกษาเพื่อผลิตนักบริหารจัดการ สิ่งแวดล้อมจึงเป็นประเด็นสำคัญของการผลิตบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมในระดับอุดมศึกษา นอกจากสาขาดังกล่าว สาขาที่จะมีส่วนสำคัญต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมก็คือ วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม ซึ่งมีจุดมุ่งหมายของการผลิตนักวิทยาศาสตร์โดยตรง ที่จะทำหน้าที่เป็นนักเทคนิคทางด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อนำไปสู่การประเมินผลกระทบ และการตัดสินใจในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ และวิศวกรรมสิ่งแวดล้อม ที่มุ่งเน้นการผลิตวิศวกรด้านสิ่งแวดล้อมโดยตรง เพื่อทำหน้าที่ในการพัฒนา วิจัย และออกแบบระบบเทคโนโลยี เพื่อการป้องกันและแก้ไขสิ่งแวดล้อม ส่วนสาขาสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นก็มีจุดมุ่งหมายเพื่อการปรับพฤติกรรมของบุคคลและกลุ่มบุคคลให้เอื้ออำนวยต่อความสำเร็จของการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งจากการรวบรวมข้อมูลจนถึง ณ เดือนสิงหาคม 2543 จากสถาบันการศึกษาต่างๆ พบว่าในระดับต่างๆ มีหลักสูตรที่สำคัญ (ตารางที่ 1) คือ การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม และวิศวกรรมสิ่งแวดล้อม ทั้งหมดรวม 28 12 และ 3 หลักสูตร หรือประมาณ 700 180 และ 10 คน ในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก ตามลำดับ

ตารางที่ 1 จำนวนหลักสูตรสิ่งแวดล้อมในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก

หลักสูตร	ปริญญาตรี	ปริญญาโท	ปริญญาเอก
การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม	-	5	1
วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม	18	3	1
วิศวกรรมสิ่งแวดล้อม	10	4	1
รวม	28	12	3

หมายเหตุ: การเก็บรวบรวมข้อมูลจากสถาบันการศึกษาจนถึง ณ เดือนสิงหาคม 2543

2. สิ่งแวดล้อมศึกษานอกระบบการศึกษา

ในการดำเนินการให้การศึกษานอกระบบการศึกษาเท่าที่ผ่านมา นั้น นอกจากกรมการศึกษานอกโรงเรียนซึ่งได้นำเอาเรื่องของสิ่งแวดล้อมเข้าไปสู่ในหลักสูตรการศึกษานอกระบบแล้ว หน่วยงานอื่นๆ ที่แม้จะไม่ได้เกี่ยวข้องกับการให้การศึกษาก็ได้มีส่วนร่วมอย่างสำคัญต่อการเสริมสร้างความรู้และความตระหนักในเรื่องสิ่งแวดล้อมให้กับบุคคลในกลุ่มต่างๆ ทั้งเยาวชนและประชาชนโดยทั่วไป ด้วยการให้สื่อผสมแบบต่างๆ ทั้งโดยผ่านโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ วิทยุทัศน์ วิทยุกระจายเสียงและอื่นๆ การเผยแพร่ดังกล่าวกล่าวได้ว่าแทบทุกหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนได้มีส่วนสนับสนุนอย่างสำคัญ ข้อเท็จจริงประการหนึ่งที่ทำให้เรื่องราวสิ่งแวดล้อมเป็นที่สนใจของทุกหน่วยงานนั้น เป็นเพราะเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นเรื่องที่กว้าง เกี่ยวข้องกับทุกสาขาวิชา ตลอดจนมีผลกระทบต่อทุกคนและในทุกสถานที่ สิ่งแวดล้อมจึงมีความสำคัญสำหรับทุกคน หน่วยงานที่มีบทบาทอย่างสำคัญในภาคนี้คือ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องในด้านการส่งเสริมความรู้และ

ประชาสัมพันธด้านสิ่งแวดล้อมให้กับประชาชนโดยทั่วไป ได้มีโครงการต่างๆ ออกมามากมายในระยะสิบกว่าปีที่ผ่านมาโดยใช้งบประมาณปีละมากกว่า 50 ล้านบาท เพื่อสร้างความเข้าใจและให้ความรู้ในแง่มุมต่างๆ นอกจากนั้นหน่วยงานราชการอื่นๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องทรัพยากรต่างๆ นั้นก็ได้มีบทบาทอยู่ไม่น้อย เช่น สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กรมควบคุมมลพิษ กรมป่าไม้ กรมประมง สถาบันการศึกษาต่างๆ ฯลฯ นอกจากการเผยแพร่ความรู้โดยผ่านสื่อต่างๆ แล้ว ยังพบว่าได้มีโครงการฝึกอบรมด้านสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นมากมาย ทั้งโดยภาครัฐและเอกชน อย่างไรก็ตาม การให้การศึกษาในลักษณะนี้เป็นการให้การศึกษาระยะสั้นๆ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าส่วนใหญ่เป็นการส่งเสริมความรู้และความตระหนักในเรื่องของสิ่งแวดล้อมในด้านต่างๆ ให้กับกลุ่มเป้าหมายที่เข้ารับการอบรม ซึ่งจะเห็นได้ว่าไม่มีโครงการอบรมต่อเนื่องที่จะทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติแต่อย่างใด การฝึกอบรมควรจะกำหนดกลุ่มเป้าหมายให้ชัดเจนและควรมุ่งผลในทางทักษะสิ่งแวดล้อมที่ควรจะให้เกิดขึ้น โดยใช้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะ

การดำเนินงานในส่วนนี้ในระยะเวลาที่ผ่านมาได้ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างมาก ในอันที่จะทำให้ประชาชนกลุ่มต่างๆ ได้มีความตระหนักในปัญหาสิ่งแวดล้อมของประเทศ และพร้อมที่จะเข้ามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาดังกล่าว ดังจะเห็นได้จากกิจกรรมต่างๆ ทางด้านสิ่งแวดล้อมที่มีปรากฏให้เห็นแทบทุกวัน ความสำเร็จดังกล่าวเห็นได้ด้วยความร่วมมือของทุกฝ่ายทั้งภาครัฐและเอกชน อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาโครงการอบรมฯ ส่วนใหญ่ซึ่งจัดโดยหน่วยงานของรัฐและเอกชนบางส่วนจะพบว่า มีจุดมุ่งหมายที่มุ่งเน้นการสร้างความรู้และความตระหนักในเรื่องของปัญหาสิ่งแวดล้อม ส่วนในด้านการปฏิบัติและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเป็นเป้าหมายสำคัญของสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นมีน้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของปัญหามลพิษ สำหรับในด้านทรัพยากรนั้น การลงสู่การปฏิบัติยังพบว่ามีมากกว่า เช่น ในเรื่องของทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งนอกจากมีแรงกระตุ้นจากสังคมแล้ว ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากปัญหาป่าไม้ก็ได้ปรากฏให้เห็นชัดเจนกว่าเรื่องใดๆ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ดูเหมือนว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมยังไม่ได้รับการแก้ปัญหาเท่าที่ควร

โดยสรุปจะเห็นได้ว่า ประเทศไทยได้มีการใช้มาตรการทางด้านการศึกษาเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมมาเป็นเวลานาน โดยการจัดทั้งในระบบและนอกระบบการศึกษา และทั้งในส่วนของการใช้เพื่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลในสังคม และการผลิตบุคลากรในวิชาชีพด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อสนองต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของประเทศซึ่งนับว่าครอบคลุม แต่การที่เราเห็นว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมดูเหมือนยังไม่ได้รับการแก้ปัญหาเท่าที่ควรนั้น เนื่องด้วยปัญหาด้านบุคลากรที่ไม่เพียงมาโดยตลอดแต่ปัญหาที่ถูกดูดซับด้วยบุคลากรในสาขาอื่น รวมถึงปัญหาในด้านองค์กรที่กระจัดกระจายทำให้การประสานงานเพื่อแก้ปัญหาดำเนินไปได้ช้าและไม่ตรงจุด และบทบาทหน้าที่ของสถาบันการศึกษาในส่วนต่างๆ ที่ยังไม่สามารถตอบสนองต่อการบริหารจัดการกับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมได้อย่างทันต่อการเปลี่ยนแปลงของปัญหาที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและตลอดเวลา

หลักสูตร	ไทย	นานาชาติ
ปริญญาตรี		
1. วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม	13	2
เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม	2	-
วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม	1	-
2. วิศวกรรมสิ่งแวดล้อม/เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม (วศ.ม.)	10	-
3. เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม	1	-
เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม	1	-
ปริญญาโท		
1. เทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม	1	-
การจัดการสิ่งแวดล้อม	4	-
2. วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม	1	-
วิทยาศาสตร์สภาวะแวดล้อม	1	-
เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม(วท.ม.)	1	-
1. วิศวกรรมสิ่งแวดล้อม	3	-
เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม (วศ.ม.)	1	-
2. สิ่งแวดล้อมศึกษา	2	-
สังคมศาสตร์สิ่งแวดล้อม	1	-
เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากร	1	-
เศรษฐศาสตร์การเกษตรและทรัพยากร	1	-
การจัดการสารสนเทศสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร	1	-
นโยบายและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม	1	-
การวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาชนบท	1	-
การจัดการสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรม	1	-
การจัดการสารอันตราย	-	1
การจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (ศษ.ม.)	1	-
ทรัพยากรการเกษตรและสิ่งแวดล้อม	1	-
การประเมินความเสี่ยงทางด้านสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศเขตร้อน	1	-
สุขภาพสิ่งแวดล้อม	4	-
อนามัยสิ่งแวดล้อม	1	-
ชีววิทยาสิ่งแวดล้อม	4	-
ปริญญาเอก		
1. วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม	1	1
2. วิศวกรรมสิ่งแวดล้อม	1	-
3. เทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม	-	1
4. สิ่งแวดล้อมศึกษา	1	-
ชีววิทยาสิ่งแวดล้อม	1	-
ชีววิทยาสภาวะแวดล้อม	1	-

การศึกษาวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา

1. บทบาทของการศึกษาวิจัยต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม

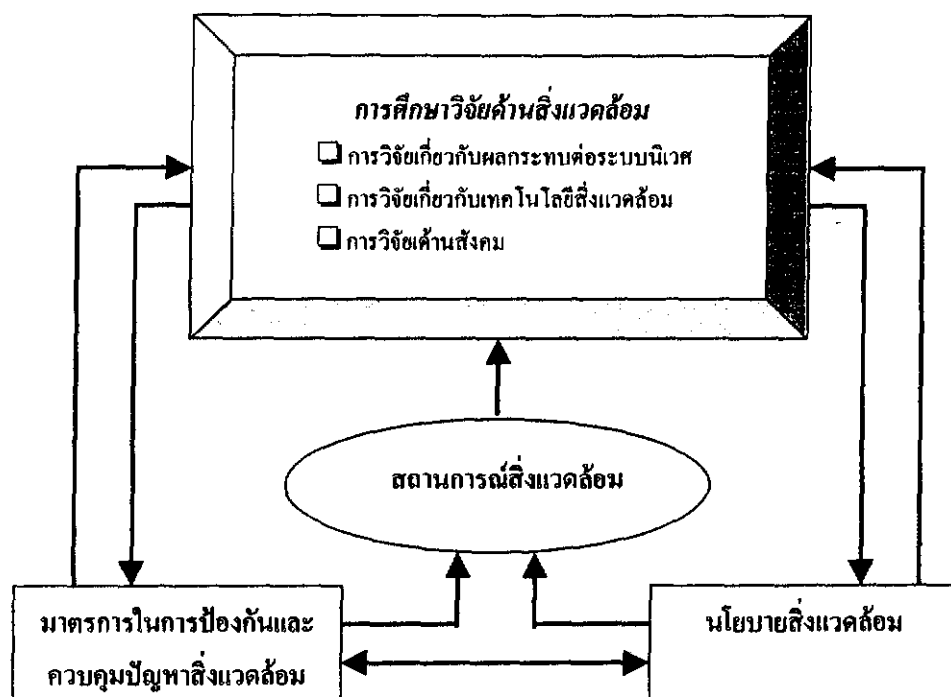
จากสภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันทำให้ทุกคนในสังคมนี้ได้ตระหนักดีว่า ความอยู่รอดของมนุษย์นั้นเกี่ยวข้องกับและสัมพันธ์กันกับเรื่องของสิ่งแวดล้อมอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ทางห่วงโซ่อาหาร วัฏจักรของพลังงานและสารต่างๆ ในโลกนี้ ฉะนั้นเราจึงมีความจำเป็นที่จะต้องปกป้องคุ้มครองชีวิตและสุขภาพของเราให้พ้นจากอันตรายต่างๆ ให้ได้ ระบบนิเวศซึ่งมีทั้งพืชและสัตว์จำเป็นที่จะต้องได้รับการรักษาไว้ ดิน น้ำและอากาศก็จำเป็นต้องได้รับการปกป้องให้เกิดความปลอดภัยในฐานะที่เป็นระบบธรรมชาติซึ่งจำเป็นต่อชีวิต ดังนั้นการปกป้องคุ้มครองและการสงวนรักษาระบบธรรมชาติที่คำจวนชีวิตเรานั้นจึงเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานสำหรับอนาคต ทั้งนี้ด้วยการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาที่จะก่อให้เกิดอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งส่งเสริมจรรยาบรรณและพฤติกรรมพื้นฐาน ในการอนุรักษ์ไว้ซึ่งสิ่งแวดล้อมอันจำเป็นต่อทั้งระบบเศรษฐกิจและระบบนิเวศแก่มนุษย์

จากที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าเป้าหมายของนโยบายสิ่งแวดล้อมนั้นจะอยู่ที่คุณภาพชีวิต (Quality of life) ของบุคคลในสังคมเป็นสำคัญ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะก่อให้เกิด

- การป้องกันและรักษาไว้ซึ่งชีวิตและสุขภาพของทุกบุคคลในสังคม
- การป้องกันและรักษาไว้ซึ่งสัตว์ พืช และระบบนิเวศอันเป็นฐานของธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับความ เป็นอยู่ของมนุษย์
- การป้องกันและรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำและอากาศ จากการใช้ประโยชน์อย่างไม่ถูกต้อง
- การป้องกันและรักษาไว้ซึ่งทรัพยากรที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของทั้งส่วนบุคคลและสังคม

จะเห็นได้ว่า การปกป้องคุ้มครองสิ่งแวดล้อมโดยยึดหลักการป้องกันและการจัดการกับความเป็นพิษ และอันตรายที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุดนั้นเป็นสิ่งจำเป็น ด้วยเหตุนี้ ความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีต่างๆ สาขาจึงต้องถูกนำมาใช้ นั่นหมายถึงว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมนั้น จะได้มาจากการศึกษาวิจัยทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อมโดยตรงประการหนึ่ง กับงานวิจัยซึ่งเกี่ยวข้องกับผลกระทบของกิจกรรมใดๆ ต่อระบบนิเวศอีกประการหนึ่ง ซึ่งผลจากการศึกษาวิจัยดังกล่าวจะก่อให้เกิดมาตรการในการป้องกันสิ่งแวดล้อม รวมทั้งนโยบายสิ่งแวดล้อมที่จะส่งผลโดยตรงต่อสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่จะปรับตัวให้สามารถเอื้ออำนวยประโยชน์ให้กับบุคคลในสังคมได้มีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ อย่างไรก็ตาม แม้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะก่อให้เกิดการแก้ปัญหาทางสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพเพียงใดก็ตาม การบริหารจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมก็ไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้ หากเราไม่เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบุคคลในสังคมให้สามารถอยู่ได้กับทุกชีวิตบนโลกภายใต้ขีดจำกัด และดำเนินชีวิตไปได้โดยไม่ปฏิเสธประโยชน์อันพึงได้รับจากเทคโนโลยี หากเทคโนโลยีนั้นสามารถอยู่ได้ภายใต้ขีดจำกัดของธรรมชาติ และด้วยเหตุผลดังกล่าวการศึกษาวิจัยในกระบวนการศึกษาและกระบวนการทางสังคมอื่นๆ เพื่อให้มนุษย์ได้มีการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรม

ดังกล่าวเกิดขึ้นนั้นเป็นเรื่องจำเป็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ด้วยเหตุนี้การศึกษาวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาจึงเป็นส่วนหนึ่งของความสำเร็จในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมด้วย (รูปที่ 1)

รูปที่ 1 บทบาทของการศึกษาวิจัยต่อสิ่งแวดล้อม

2. งานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศ

นับแต่อดีตที่ประเทศไทยเริ่มมีการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษา ได้มีงานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาเกิดขึ้นมากมาย ตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2516 – สิงหาคม 2543) ปรากฏว่ามีผลงานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศไทยจำนวนประมาณ 450 งานวิจัย ซึ่งผู้วิจัยได้จัดรวบรวมและวิเคราะห์ทั้งหมดโดยส่วนหนึ่งเป็นงานการศึกษาเกี่ยวกับงานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาซึ่งได้จัดรวบรวมและวิเคราะห์ไว้ตั้งแต่ปี 2516 – 2539 โดย สุวิมล ว่องวานิช และคณะ (2539) และผู้วิจัยได้นำมาศึกษาต่อเพิ่มเติมเพื่อให้สามารถมองเห็นภาพงานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาที่ผ่านมาทั้งหมด จนถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2543 ทั้งนี้เพื่อศึกษาผลตอบแทนของสิ่งแวดล้อมศึกษาที่มีต่อการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมของประเทศ ซึ่งทำให้พบข้อเท็จจริงที่น่าสนใจหลายประการ ดังนี้

งานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศไทยที่ผ่านมา จากสภาพโดยทั่วไปของงานวิจัยพบว่า ส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 95.0 เป็นงานวิจัยซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในสถาบันการศึกษาต่างๆ ในระดับปริญญาโท ส่วนงานวิจัยในระดับปริญญาเอก งานวิจัยส่วนบุคคลและงานวิจัยของสถาบันนั้นมีน้อยมาก (รูปที่ 2) ผู้วิจัยส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 96.0 จึงเป็นนักศึกษา ในส่วนของอาจารย์ในสถาบันอุดมศึกษาปรากฏเพียงร้อยละ 2 นอกนั้นเป็นงานวิจัยที่เกิดจากหน่วยงานและคณะผู้วิจัย (รูปที่ 3) และด้วยเหตุที่ผู้ทำวิจัยส่วนใหญ่เป็นนักศึกษาที่

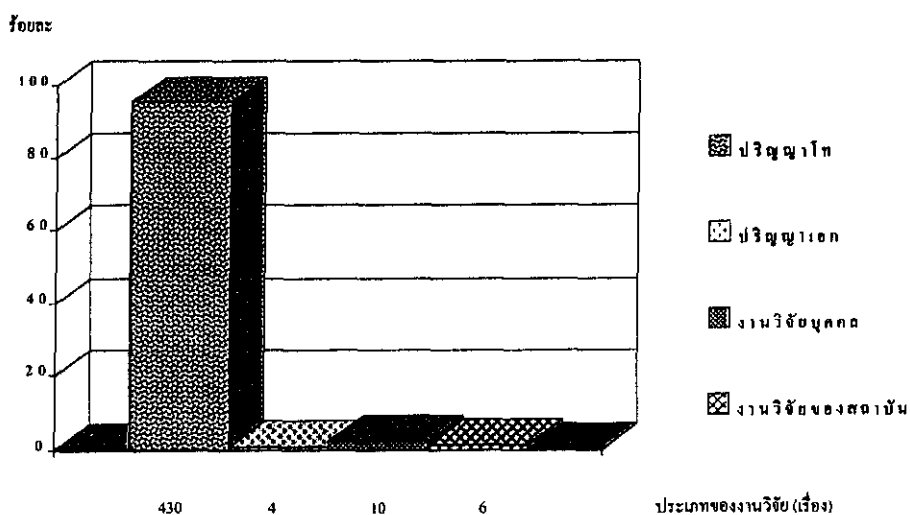
มีความต้องการจบการศึกษาในสาขาสิ่งแวดล้อมศึกษาและสาขาอื่นที่เกี่ยวข้องในบางสาขา งานวิจัยในด้านนี้ส่วนใหญ่จึงใช้ทุนส่วนตัวถึงร้อยละประมาณ 93.0 (รูปที่ 4) และสถาบันที่ทำการผลิตงานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา โดยเรียงลำดับตามปริมาณงานวิจัยที่ผลิตออกมา ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหิดล จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ส่วนมหาวิทยาลัยอื่นๆ มีการผลิตงานวิจัยในด้านนี้ไม่มากนัก ทั้งนี้งานวิจัยที่ผลิตออกมามีทั้งมาจากสาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยตรง จากคณะศึกษาศาสตร์ คุรุศาสตร์ที่เปิดหลักสูตรในด้านการสอนและการประเมินการสอน รวมทั้งสาขาการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีผู้เรียนมาจากหลายสาขาวิชารวมทั้งด้านการศึกษาคด้วย (รูปที่ 5)

สำหรับประเด็นปัญหาในการวิจัยนั้นพบว่า ร้อยละ 20.4 เป็นงานวิจัยด้านสร้างสื่อการเรียนและนวัตกรรมทางการศึกษาให้แก่กลุ่มประชากรที่ทำการวิจัย ซึ่งในระยะหลังๆ มีการศึกษาวิจัยในประเด็นนี้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยมักจะเป็นการศึกษาวิจัยในประเด็นสภาพความรู้ เจตคติ และพฤติกรรมที่มีต่อสิ่งแวดล้อมซึ่งมีถึงร้อยละ 47.8 ส่วนประเด็นการวิจัยในด้านหลักสูตร วิธีการสอน การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม การจัดการกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา มีเพียงร้อยละ 12.0 8.2 5.3 และ 2.7 ตามลำดับ (รูปที่ 6) และเมื่อพิจารณาลักษณะของงานวิจัยที่ผลิตออกมาจะพบว่า ส่วนใหญ่ร้อยละ 55.3 เป็นงานวิจัยเชิงสำรวจ ส่วนงานวิจัยเชิงทดลองและการวิจัยเชิงประจักษ์และพัฒนานั้น ปรากฏเพียงร้อยละ 18.9 และ 13.8 เท่านั้น (รูปที่ 7) สำหรับกลุ่มประชากรที่ใช้ในการวิจัยนั้นพบว่า ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่อยู่ในสถานศึกษา สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ อันได้แก่ นักเรียน อาจารย์ และผู้บริหาร ถึงร้อยละ 62.5 รองลงมาร้อยละ 29.6 คือ กลุ่มประชาชนทั่วไป ได้แก่ เกษตรกร ผู้ปกครองนักเรียนและอาสาสมัครชุมชน ฯลฯ ส่วนกลุ่มที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐนั้นปรากฏเพียงร้อยละ 3.1 เท่านั้น (รูปที่ 8)

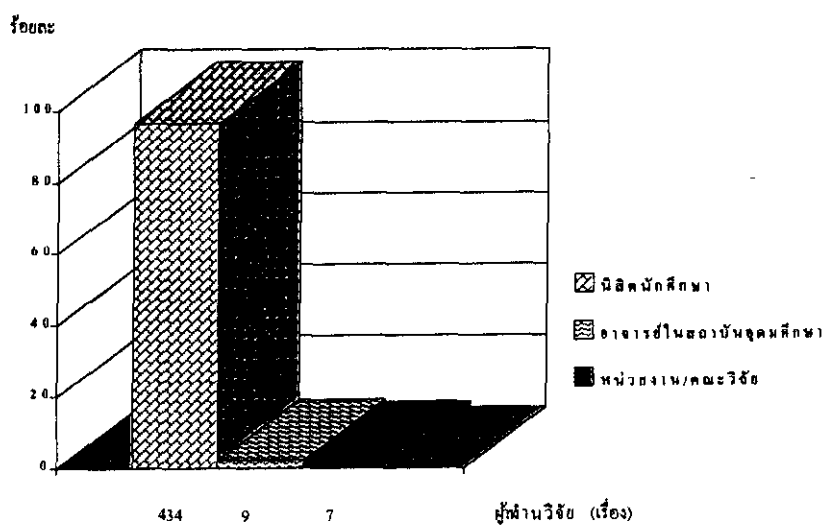
ผลสรุปของงานวิจัยเหล่านี้ หากแยกตามประเด็นปัญหาการวิจัยแล้วจะพบว่า แนวโน้มการศึกษาในระยะหลังระหว่างปี 2540 – 2543 นั้นมิได้แตกต่างไปจากที่ได้สรุปไว้ก่อนหน้านี้ กล่าวคือ

◆ **หลักสูตรสิ่งแวดล้อมศึกษา** ได้มีงานวิจัยที่เกี่ยวกับหลักสูตรสิ่งแวดล้อมในหลายประเด็น สำหรับในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างหลักสูตรและแนวทางการนำหลักสูตรไปใช้นั้น พบว่าหลักสูตรที่สร้างขึ้นส่วนใหญ่เป็นหลักสูตรที่ใช้ในการฝึกอบรมด้านสิ่งแวดล้อมให้กับบุคลากรในหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กลุ่มครู สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล เจ้าหน้าที่พิทักษ์ป่า พยาบาล กรรมการชุมชน หรือกลุ่มประชาชนทั่วไป สำหรับการนำหลักสูตรไปใช้นั้น พบว่า ส่วนใหญ่ประสบกับปัญหาการขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความเข้าใจในการวางแผนการใช้หลักสูตรจึงทำให้ไม่สามารถประเมินผลการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของหลักสูตรได้ นอกจากนี้ยังขาดตำราและเอกสารวิชาการที่จำเป็น รวมทั้งขาดแคลนงบประมาณในการจัดทำสื่อการเรียนการสอนด้วย

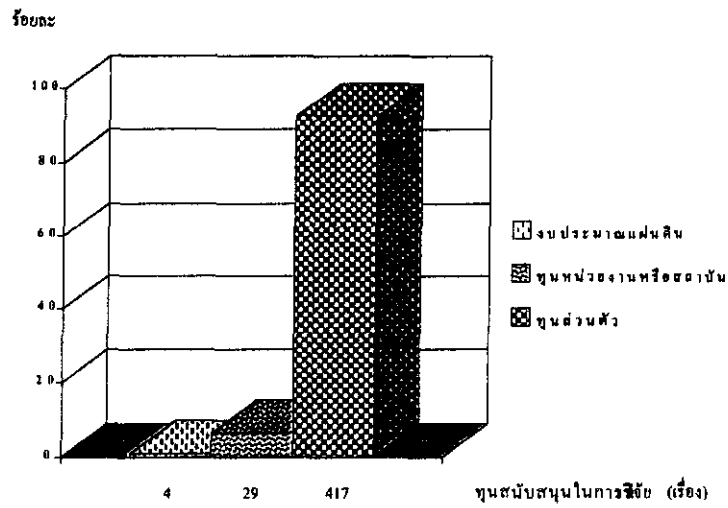
ในประเด็นของการวิเคราะห์หลักสูตรการเรียนในสถาบันการศึกษาต่างๆ นั้นพบว่า ได้มีการนำเอาเรื่องของสิ่งแวดล้อมไปสอดแทรกในรายวิชาต่างๆ และในหนังสือเรียน โดยวัตถุประสงค์ของหลักสูตรนั้นจะเป็นการให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องสิ่งแวดล้อมมากที่สุด นอกจากนั้นยังพบว่าในหลักสูตรยังขาดการบูรณาการสาขาวิชาต่างๆ เข้าด้วยกัน รวมทั้งขาดความต่อเนื่องของเนื้อหา สำหรับเนื้อหาทางด้านการตัดสินใจด้านสิ่งแวดล้อมและจรรยาบรรณสิ่งแวดล้อมนั้นยังมีอยู่น้อยมาก

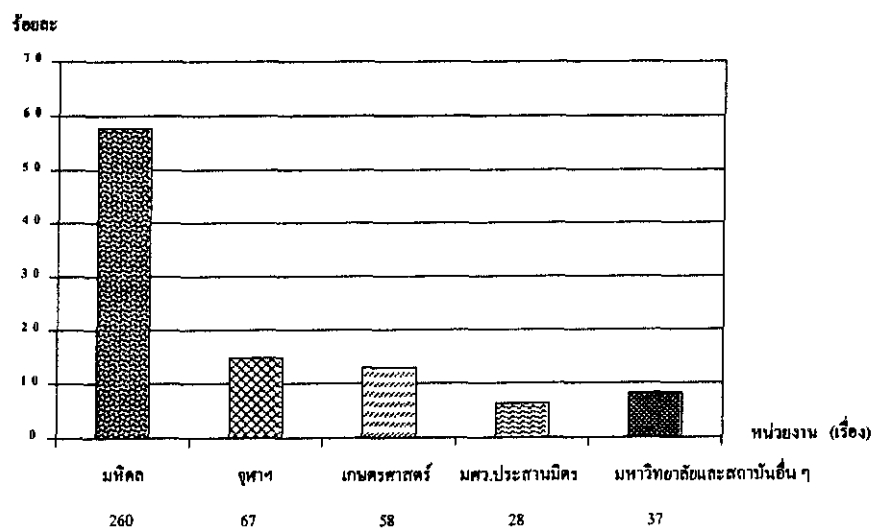
รูปที่ 2 ประเภทของงานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาในระหว่างปี พ.ศ. 2516-2543

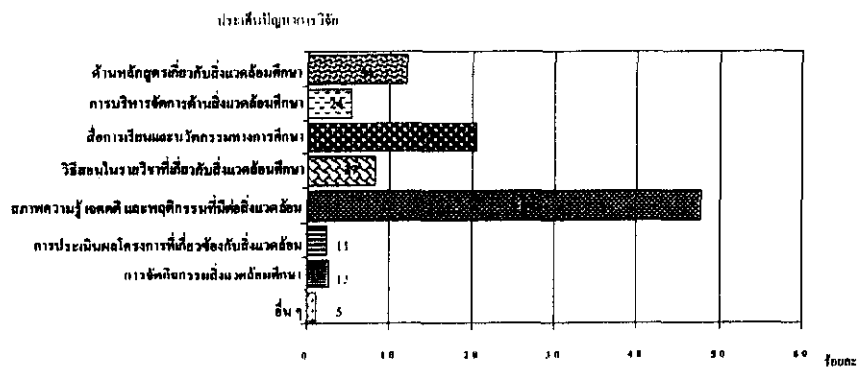
รูปที่ 3 ผู้ทำการวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาในระหว่างปี พ.ศ. 2516-2543

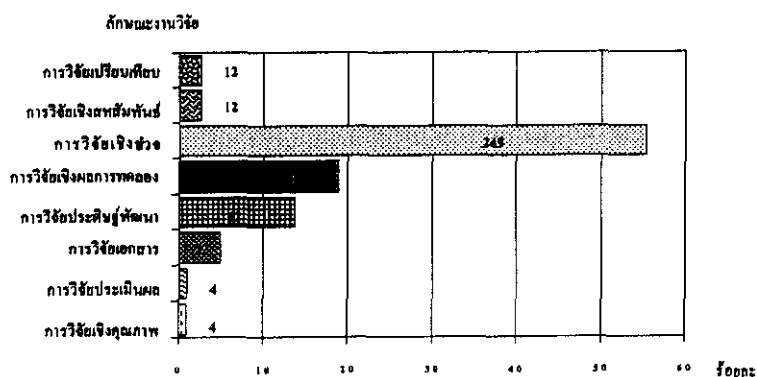
รูปที่ 4 ทุนที่ใช้สนับสนุนงานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาในระหว่างปี พ.ศ. 2516-2543

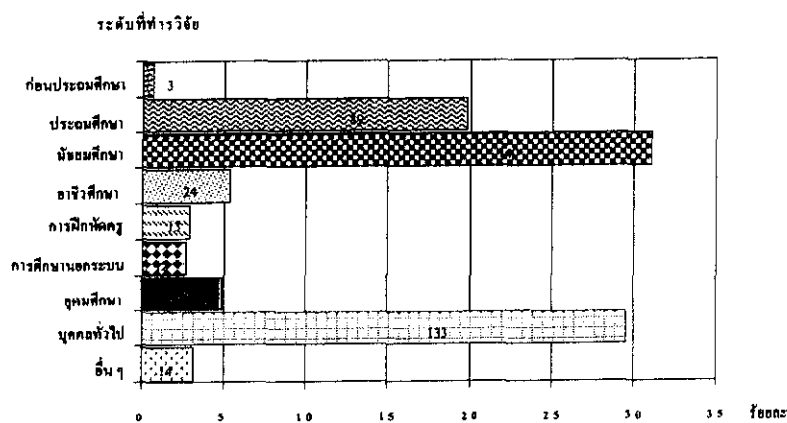
รูปที่ 5 งานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาที่ผลิตในระหว่างปี พ.ศ. 2516-2543 จำแนกตามสถาบันการศึกษา

รูปที่ 6 งานวิจัยที่ผลิตจําแนกตามประเด็นปัญหาการวิจัยในระหว่างปี พ.ศ. 2516-2543

รูปที่ 7 ลักษณะงานวิจัยที่ผลิตในระหว่างปี พ.ศ. 2516-2543

รูปที่ 8 งานวิจัยที่ผลิตจําแนกตามระดับที่ทำการวิจัยในระหว่างปี พ.ศ. 2516-2543

สถานการณ์ในการตอบสนองต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของประเทศ

จากสภาพของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศไทยในระยะเวลาที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าความสามารถในการสนองตอบของสิ่งแวดล้อมศึกษาต่อความต้องการของสังคมไทยในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น อาจพิจารณาได้ใน 3 ลักษณะใหญ่ๆ คือ ความสามารถในการตอบสนองต่อการผลิตบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมโดยตรง ความสามารถในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลในสังคมให้ไปสู่ทิศทางที่พึงปรารถนาสามารถเอื้ออำนวยต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพได้ และในด้านการศึกษาวิจัย ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาทางด้านนโยบายและมาตรการทางด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา

1. การตอบสนองด้านบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อม

สำหรับการตอบสนองในด้านบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมนั้น พบว่า โดยภาพรวมแล้วสาขาวิชาชีพด้านสิ่งแวดล้อมที่มีความจำเป็นและสนองตอบต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นคือ วิชาชีพการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะเป็นผู้ที่มีความสามารถในการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยภาพรวม สามารถประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมและใช้เครื่องมือต่างๆ ช่วยในการตัดสินใจ และวางแผนเพื่อการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ นอกจากนั้น นักวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม ซึ่งจะเป็นผู้มีความสามารถในการใช้ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่างๆ ในการตรวจวัด วิเคราะห์และวิจัยตัวแปรและผลกระทบต่างๆ ในสิ่งแวดล้อมเพื่อนำไปสู่การวางมาตรการและนโยบายในการปกป้องและรักษาสิ่งแวดล้อม และวิศวกรสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นผู้ที่มีความสามารถในการพัฒนาระบบเทคโนโลยีเพื่อนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมได้นั้นก็มีส่วนอย่างสำคัญ สิ่งแวดล้อมศึกษาซึ่งจะเป็นผู้ที่มิบทบาทอย่างสำคัญต่อการใช้มาตรการทางการศึกษาในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคล กลุ่มบุคคลและสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ จะเห็นได้ว่า แต่ละสาขาวิชานั้นต่างก็มีหน้าที่และขอบเขตความรับผิดชอบที่แตกต่างกันในการจัดการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม

นับแต่ปี 2518 ที่ประเทศไทยได้มีหน่วยงานทางด้านสิ่งแวดล้อมและมีความต้องการทางด้านบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมอย่างมาคนั้นการผลิตบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมมีน้อยมาก แต่ความขาดแคลนในด้านบุคลากรดังกล่าวดูเหมือนว่าจะไม่ได้รับการกล่าวถึง และดูเหมือนว่าเราไม่เคยมีปัญหาทางด้านปริมาณของบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมเลย ด้วยการแก้ปัญหาทางด้านบุคลากรของประเทศตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาสามารถดำเนินไปได้ด้วยการรับผู้ที่ได้รับปริญญาในสาขาที่ใกล้เคียงกัน ทั้งนี้ด้วยเหตุที่ว่าเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้นเกี่ยวข้องกับทุกสาขาวิชา จึงทำให้การตอบสนองทางด้านบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมมีความยืดหยุ่นได้มากกว่าสาขาวิชาอื่นๆ แต่นำมาซึ่งคุณภาพของการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม จากสภาพในปัจจุบันการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐนั้นดำเนินการได้กว้างขวางสนองความต้องการด้านบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศให้สามารถประกอบอาชีพในหน่วยงานทั้งของทางราชการและเอกชน เช่น บริษัทที่ปรึกษาต่างๆ ได้อย่างครอบคลุม กล่าวคือ ในแต่ละปีจะมีผู้สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาโทและปริญญาเอกทางด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมประมาณ 100 คน ส่วนปริญญาตรีและปริญญาโททางด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สิ่งแวดล้อมและวิศวกรรมสิ่งแวดล้อมอีกประมาณ 800 คน ส่วนบุคลากรทางด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาซึ่งจะมีบทบาทอย่างสำคัญต่อการศึกษาในระดับต่ำกว่าอุดมศึกษาและการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นถือว่าขาดแคลนมาโดย

ตลอด ด้วยการผลิตบุคลากรในระดับนี้คงมีเพียงแต่ในระดับปริญญาโทเพียงปีละประมาณ 40 คน ในขณะที่ ขอบข่ายงานในระดับนี้กว้างขวางมาก ซึ่งที่ผ่านมานี้จึงเป็นเพียงการเสริมความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมให้กับบุคลากร ทางด้านการศึกษา ก็ทำให้แก้ปัญหาไปได้ส่วนหนึ่ง

จะเห็นได้ว่า โดยภาพรวมแล้วการจัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งตอบสนองต่อการผลิตบุคลากรด้าน สิ่งแวดล้อมนั้นนับว่าครอบคลุม แต่ในด้านความเพียงพอนั้นควรต้องมีการวิจัยให้ชัดเจนต่อไป เพราะจากที่ได้ กล่าวแล้วว่าปัญหาความเพียงพอของบุคลากรทางด้านสิ่งแวดล้อมนั้นถูกดูดซับด้วยสาขาวิชาอื่น ในด้านคุณภาพ ของบุคลากรนั้น จากการพิจารณาเอกสารหลักสูตรยังไม่สามารถระบุได้ด้วยยังไม่มีการประเมินผลหลักสูตรที่ใช้ ในการผลิตบุคลากรและการตอบสนองของสังคมต่อบัณฑิตที่จบออกไป แต่จากการพิจารณาเอกสารหลักสูตร พบว่ายังมีความไม่เข้าใจในเรื่องของวิชาชีพทางด้านสิ่งแวดล้อมอยู่บ้าง จึงทำให้จุดประสงค์ของการผลิตบัณฑิต บางส่วนไม่ค่อยสอดคล้องกับความต้องการของสังคมและหลักการของสิ่งแวดล้อมศึกษา

2. การตอบสนองต่อเป้าหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา

ด้วยเหตุที่ว่าการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมจะไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้หากเราไม่สามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลในสังคมให้ไปสู่ทิศทางที่พึงประสงค์ และมีทักษะในการตัดสินใจเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและเอื้ออำนวยต่อการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพได้ แต่จากสภาพการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ศึกษาในปัจจุบันยังไม่ส่งผลให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้ ด้วยในกระบวนการเรียนการสอนส่วนใหญ่ยังเป็น ปัญหาที่มุ่งเน้นเนื้อหาสาระเพื่อให้ผู้เรียนได้รับเพียงความรู้และเกิดความตระหนักในเรื่องของสิ่งแวดล้อมว่าเป็น เรื่องสำคัญ ปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นมีอยู่จริงและกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของเราเอง แต่กระบวนการพัฒนาเพื่อ ให้ผู้เรียนเกิดแนวคิดในเรื่องของสิ่งแวดล้อมและเกิดทักษะในการแก้ปัญหานั้นยังน้อยมาก ทั้งนี้ด้วยปัญหาที่เกิด จากทั้งตัวผู้สอนและกระบวนการบริหารที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาให้กระบวนการของสิ่งแวดล้อมศึกษา บรรลุเป้าหมายได้ ดังจะเห็นได้จากโครงการฝึกอบรมและการให้ความรู้โดยทั่วไปส่วนใหญ่จะกำหนดจุด ประสงค์เพียงเพื่อให้เกิดความรู้และความตระหนักในเรื่องของสิ่งแวดล้อม และแม้แต่ในหลักสูตร โดยทั่วไปถึงแม้ จะมีจุดประสงค์ที่จะมุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมของผู้เรียน ซึ่งจะเห็นความสำเร็จนี้ได้จากกิจกรรม ต่างๆ ที่ผู้เรียนได้ตอบสนองต่อสังคม แต่ก็ปรากฏว่ายังไม่บรรลุจุดมุ่งหมายเท่าที่ควร ด้วยพฤติกรรมในการ บริโภคอันเป็นสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมของประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการเปลี่ยนแปลง ในแง่มุมของ การให้ผู้เรียนมีทักษะในการแก้ปัญหาที่มีประสิทธิภาพนั้นก็เป็นเรื่องที่ยาก ด้วยการศึกษาจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ กล่าวคือ ต้องมีการปฏิรูปทั้งในระบบการบริหารจัดการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคลากรผู้สอนและ กระบวนการเรียนการสอนซึ่งจะต้องเน้นการเรียนรู้จากปัญหา เพื่อให้เอื้ออำนวยต่อการเปลี่ยนแปลง

โดยภาพรวมจะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาทั้งในและนอกระบบโรงเรียนยังไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา สิ่งแวดล้อมศึกษาให้บรรลุเป้าหมาย ด้วยคุณภาพของบุคคลในสังคมที่จำเป็นจะต้องเปลี่ยนพฤติกรรมและมีทักษะ ในการตัดสินใจเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพตามสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นยังไม่ สัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร เป้าหมายนี้เป็นจุดสำคัญเพราะสิ่งแวดล้อมมีลักษณะเป็นพลวัต บุคคลในสังคมจำเป็นต้อง ได้รับการฝึกฝนให้มีความสามารถในการตัดสินใจและแก้ไขปัญหาที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาได้ ไมว่าบุคคล จะอยู่ในสิ่งแวดล้อมอะไรก็ตาม หรือสิ่งแวดล้อมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม

3. การตอบสนองต่อด้านด้านการศึกษาวิจัย

การศึกษาวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาทางด้านนโยบายและมาตรการทางด้านสิ่งแวดล้อมศึกษานั้น พบว่าก็ยังไม่มีเอื้ออำนวยต่อกระบวนการพัฒนาเพื่อจุดประสงค์ดังกล่าว เพราะส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในระดับปริญญาโท ซึ่งจะมีข้อจำกัดทั้งระยะเวลาและเงินทุนสนับสนุน จึงทำให้ผลการวิจัยยังไม่สามารถตอบสนองต่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาเท่าที่ควร ส่วนใหญ่เป็นการวิจัยขั้นพื้นฐานที่ยังไม่สามารถตอบสนองต่อเป้าหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษาได้ การวิจัยมักจะมุ่งด้านการสำรวจความรู้ เจตคติและความตระหนักของนักเรียน นักศึกษา ครูอาจารย์ ผู้บริหารต่อการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อม แต่การวิจัยเชิงทดลองที่จะนำไปสู่การตัดสินใจเพื่อการจัดการให้เป็นไปตามกระบวนการของสิ่งแวดล้อมศึกษา เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจึงมีน้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีการสอนซึ่งจำเป็นต้องการเปลี่ยนแปลงอย่างมากนั้น กลับได้รับความสนใจที่จะให้มีการวิจัยเพื่อพัฒนาน้อยมาก นอกจากนั้น การวิจัยที่เกี่ยวกับผลกระทบของการใช้เทคโนโลยีใดๆ ด้านสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อค่านิยมและพฤติกรรมของบุคคลในสังคมก็เป็นสิ่งที่ควรได้รับการสนับสนุนเพื่อการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ

จากการศึกษาที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่า การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศึกษาที่มีประสิทธิภาพในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานนั้นพบว่า ส่วนใหญ่ผู้บริหารมีเจตคติที่ดีต่อการให้การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม แต่ในการดำเนินการจริงๆ ก็ยังพบว่า ผู้ปฏิบัติยังมีปัญหาอยู่บ้างทั้งในเรื่องงบประมาณ ความร่วมมือจากผู้ร่วมงาน ปัญหาเหล่านี้จะมีน้อยหรือแทบไม่มีหากผู้บริหารได้ให้ความช่วยเหลืออย่างจริงจัง ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้บริหารในทุกระดับที่จะต้องประสานความร่วมมือในอันที่จะช่วยให้ทุกสถาบันการศึกษาสามารถพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาได้ด้วยตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎเกณฑ์สำคัญต่อความสำเร็จคือครูผู้สอนที่จะต้องได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจัง ในอันที่จะช่วยแก้ปัญหาอุปสรรคที่มีต่อการเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพได้

แนวทางการพัฒนา

1. บุคลากรด้านสิ่งแวดล้อม

ในด้านการผลิตบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งเกี่ยวข้องกันกับการให้การศึกษาในระดับอุดมศึกษาของสถาบันต่างๆ นั้น ถึงแม้ว่าจะได้มีการกำหนดวัตถุประสงค์และจุดมุ่งหมายของหลักสูตรไว้แล้วก็ตาม แต่ยังคงขาดซึ่งการประสานให้หน่วยงานเหล่านี้ได้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน เพื่อให้หลักสูตรที่กำหนดไว้ได้มาตรฐานเป็นไปในทิศทางเดียวกัน และตอบสนองต่อความต้องการของสังคมและการบริหารจัดการด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงสมควรที่หน่วยงานที่รับผิดชอบจะได้จัดให้มี

2. ด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษา

2.1 หลักสูตรสิ่งแวดล้อมศึกษา จำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาหลักสูตรที่ให้ความสอดคล้องกับกระบวนการและจุดหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา จึงจะทำให้หลักสูตรสนองตอบต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในระยะยาวได้ กล่าวคือ ในส่วนวิชาชีพหลักด้านสิ่งแวดล้อมที่สนองตอบต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยตรงนั้น

จำเป็นต้องมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ให้ชัดเจน จะทำให้กรอบในการวางแผนเนื้อหาสามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เพราะเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องกว้าง ไม่ว่าวิชาอะไรก็เกี่ยวข้องกันสิ่งแวดล้อม สำหรับในสาขาวิชาชีพอื่นนั้นควรจะได้มีการให้การศึกษาวิชาพื้นฐานเพื่อสร้างความเข้าใจในเรื่องสิ่งแวดล้อมโดยภาพรวม แล้วขยายการเรียนการสอนมากขึ้น ในกรณีที่ได้มีการนำเอาความรู้ในสาขาวิชานั้นมาใช้ในการศึกษาในด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม

สำหรับในด้านการศึกษาระดับพื้นฐานนั้นควรจะได้จัดให้มีหลักสูตรในลักษณะของการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของเรื่องสิ่งแวดล้อมกับสาขาวิชาต่างๆ โดยการสอดแทรกเข้าไปในวิชาต่างๆ รวมทั้งควรจะได้มีวิชาหลักที่มีลักษณะเป็น Problem based approach ซึ่งหลักสูตรในลักษณะนี้จะยึดหยุ่นในเรื่องเนื้อหาของสิ่งแวดล้อมซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละท้องที่ นอกจากนั้นกระบวนการฝึกทักษะในการแก้ปัญหาซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญของสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นสามารถจะกระทำได้โดยไม่ยาก

2.2 กระบวนการเรียนการสอน การเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพนั้นจะต้องเรียนจากสิ่งแวดล้อมและสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริงๆ ซึ่งการสอนโดยวิธีนี้สามารถกระทำได้ในทุกระดับเพราะสิ่งแวดล้อมนั้นมีหลายมิติ การขยายขอบเขตของปัญหาจะทำให้ปัญหามีความซับซ้อนมากขึ้น เพราะมีปัจจัยที่มากเกี่ยวข้องมากขึ้น การวิเคราะห์เพื่อหาทางออกนั้นก็จะซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งสามารถจะปรับได้ตามระดับอายุของนักเรียนที่เพิ่มขึ้น ดังนั้นการเรียนการสอนควรจะได้มีการพัฒนาที่เน้นในสิ่งเหล่านี้มากขึ้น จะทำให้การศึกษาระดับพื้นฐานสามารถตอบสนองในด้านการเตรียมบุคลากรที่มีประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในระยะยาวให้กับประเทศได้ และเขาจะเป็นบุคคลที่สามารถเลือกสรรสิ่งแวดล้อมที่ดีให้กับสังคมที่อยู่ได้

2.3 ครูผู้สอน สำหรับการให้การศึกษาในระดับพื้นฐานนั้นจำเป็นที่ครูจะต้องได้รับการอบรมอย่างจริงจังเพื่อให้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการสอนโดยเน้นการสร้างมโนคติ (concept) ที่สำคัญและจำเป็นในเรื่องของสิ่งแวดล้อมมากกว่าการเน้นเพียงเนื้อหา การสอนในลักษณะเหล่านี้ หน่วยงานที่รับผิดชอบคือกระทรวงศึกษาธิการจำเป็นต้องให้การอบรมแก่ครูอย่างจริงจังให้สามารถปฏิบัติได้จริง แทนการอบรมเฉพาะให้รู้ในด้านเนื้อหาสิ่งแวดล้อม

2.4 การศึกษานอกระบบ สำหรับการศึกษานอกระบบเนื่องจากในระบบโรงเรียน เช่น โครงการอบรมต่างๆ นั้นควรจะได้พิจารณาให้มีการมีอบรมใดๆ ในเรื่องสิ่งแวดล้อม ควรจะได้เน้นการนำไปปฏิบัติได้จริงแทนการมุ่งแต่เพียงการให้เกิดความรู้และความตระหนัก เพราะปัจจุบันเป็นที่เชื่อได้ว่าประชาชนทุกคนรู้จักกับเรื่องสิ่งแวดล้อมดีว่าปัญหาได้เกิดขึ้นจริง และมีความตระหนักว่าจำเป็นที่ทุกคนต้องร่วมมือกัน แต่สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นคือประชาชนส่วนใหญ่ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร

3. ด้านนโยบายและองค์กร

ด้วยองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นมีอยู่มาก มีผู้ปฏิบัติงานที่ต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศึกษาจำนวนมาก ทั้งกระทรวงศึกษาธิการ ทบวงมหาวิทยาลัย และองค์กรเอกชนจำนวนมาก แต่องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมคือ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการใช้มาตรการทางด้านการศึกษาในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำหรับการบริหารจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมของประเทศอย่างจริงจัง ด้วยยังขาดนโยบายสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศที่ชัดเจนและครอบคลุมในทุก

ระดับการศึกษา และทุกกลุ่มบุคคลในสังคม ซึ่งหน่วยงานสามารถจะนำไปใช้ในการกำหนดแผนงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม โดยกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้มีการจัดทำแผนสิ่งแวดล้อมศึกษา 3 ปี ของประเทศขึ้นในปี 2540-2542 ก็ปรากฏว่า ยังไม่สามารถจะผลักดันให้แผนนี้ไปสู่การปฏิบัติได้ ด้วยเหตุนี้ หน่วยงานด้านนโยบายสิ่งแวดล้อมของประเทศควรจะได้ให้ความสำคัญต่อนโยบายการศึกษา โดยการสนับสนุนให้มีการกำหนดนโยบายสิ่งแวดล้อมศึกษาที่ชัดเจนขึ้นเป็นกรอบในการดำเนินงานเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของประเทศ

3. บทบาทของการศึกษาวิจัยต่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษา

เพื่อให้การศึกษาวิจัยทางด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาสามารถตอบสนองต่อการแก้ปัญหาของประเทศให้ได้ นั้น ควรที่หน่วยงานภาครัฐซึ่งรับผิดชอบต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องเห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อมศึกษาในฐานะที่เป็นมาตรการสำคัญอันหนึ่งของการบริหารจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยต้องกำหนดนโยบายสิ่งแวดล้อมศึกษาที่มุ่งเป้าหมายเพื่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของประเทศที่ชัดเจน กำหนดทิศทางและสนับสนุนงานวิจัยเพื่อกำหนดนโยบายการพัฒนากระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาดังกล่าวให้ไปสู่การบรรลุเป้าหมาย รวมทั้งต้องประสานงานกับหน่วยงานปฏิบัติ เพื่อให้งานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ได้วางไว้

บทสรุป

การศึกษาวิจัยในเรื่องการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของไทยโดยใช้มาตรการทางการศึกษาหรือสิ่งแวดล้อมศึกษา ซึ่งเป็นกระบวนการในการช่วยเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคล กลุ่มบุคคลและสังคมให้ไปสู่พฤติกรรมที่พึงประสงค์ ที่เอื้ออำนวยต่อการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมของประเทศ เพราะถึงแม้ประเทศเราจะทุ่มเงินหลายหมื่นแสนล้านบาทในการนำเอาเทคโนโลยีใดๆ มาใช้ในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นก็ตาม การแก้ปัญหาเหล่านั้นจะไม่สามารถสำเร็จลงได้เลย หากจำนวนประชากรไม่ลดลงและบุคคลในสังคมไม่ได้รับการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ค่านิยม และเจตคติ ตลอดจนได้รับการพัฒนาทักษะในการตัดสินใจเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพและเข้ามามีส่วนร่วมต่อการแก้ปัญหานั้น เพราะกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นจะทำให้บุคคลในสังคมนี้รู้จักเลือกสรรสิ่งแวดล้อมที่มีคุณภาพ ความจำเป็นของกระบวนการนี้จึงเป็นสิ่งที่ผู้บริหารประเทศจะละเลยไม่ได้หากต้องการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และด้วยเหตุนี้ กระบวนการให้ความรู้ การสร้างค่านิยมที่ถูกต้อง และการรู้จักตัดสินใจในการหาทางออกได้อย่างมีประสิทธิภาพจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

แต่จากที่ผ่านมาประมาณ 27 ปีที่เราได้เริ่มใช้มาตรการนี้ จากประสบการณ์และข้อมูลที่ได้จากการวิจัยในบางส่วน พบว่า เราได้ประสบผลสำเร็จในส่วนหนึ่งในการที่ทำให้คนในสังคมนี้ได้มีความรู้ในเรื่องของสิ่งแวดล้อมขึ้นในระดับหนึ่ง มีความตระหนักในเรื่องสิ่งแวดล้อมว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องสำคัญและส่งผลกระทบต่อตัวเรา ทุกคนในสังคมนี้มีความรู้ในเรื่องของสิ่งแวดล้อมมากขึ้น บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น แต่โดยกระบวนการของการเข้ามามีส่วนร่วมและทักษะในการแก้ปัญหานั้นยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่

ควร จึงทำให้ดูเหมือนว่าการเข้ามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดี

ในภาพรวมของหลักสูตรที่มีผู้ครอบคลุมในสาขาวิชาชีพด้านสิ่งแวดล้อม แต่ยังคงขาดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อให้การผลิตบุคลากรด้านสิ่งแวดล้อมเป็นไปในทิศทางเดียวกันสนองต่อการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมได้ตรงจุด ส่วนหลักสูตรสำหรับการศึกษาขั้นพื้นฐานนั้นยังมีข้อจำกัดอยู่ในด้านครูผู้สอนที่จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาและช่วยเหลือให้ได้รับการพัฒนาการสอนที่เน้นการสอนจากปัญหาจริง และพัฒนาทักษะในการตัดสินใจเพื่อแก้ปัญหา

สำหรับในด้านการเรียนการสอนในเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้นจำเป็นต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงโดยเน้นทักษะในการตัดสินใจเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะทำให้กระบวนการเรียนการสอน ครูผู้สอน ฯลฯ เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้บริหารต้องสนับสนุนให้ครูผู้สอนได้รับการฝึกอบรมอย่างจริงจังจึงให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับนโยบายและองค์กรที่รับผิดชอบนั้น จำเป็นที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องวางกรอบนโยบายเพื่อพัฒนาค่านิยมที่จำเป็นให้ชัดเจนเพื่อการสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมที่มีคุณภาพ ครอบคลุมในทุกกลุ่มบุคคล และสนับสนุนให้มีการดำเนินการที่เป็นรูปธรรม รวมทั้งสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยด้านการพัฒนากระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา โดยมุ่งเน้นการวิจัยเชิงทดลองที่จะนำไปสู่การพัฒนากระบวนการตัดสินใจเพื่อการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม การวิจัยที่มุ่งพัฒนาการเลือกสรรค่านิยมที่จำเป็นต่อการสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมที่มีคุณภาพ หรือผลกระทบของเทคโนโลยีด้านสิ่งแวดล้อมที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและพฤติกรรมของบุคคลและสังคม ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิจัยที่ก่อให้เกิดการพัฒนาทั้งในเนื้อหาและกระบวนการเรียนการสอนที่มีลักษณะเป็นพลวัตรเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งมีลักษณะที่เป็นพลวัตรด้วย

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ และองค์การยูเนสโก. (2534). ปัญหาสิ่งแวดล้อมกับนโยบายทางการศึกษาของไทย. กรุงเทพฯ.
- กลิ่นประทุม ปัญญาปิง. (2538). สิ่งแวดล้อมศึกษาและการพัฒนาที่ยั่งยืนในการศึกษาสาขอาชีพ. จุลสารสภาวะแวดล้อม ; 14(2): 22-32.
- กระทรวงการต่างประเทศ (2537). แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน กรุงเทพฯ
- ไพจิตร ศายทอง. (2540). การวิเคราะห์รายวิชาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรครุศึกษาของสถาบันราชภัฏ. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสุขศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2541). เอกสารประกอบการสัมมนา ยุทธศาสตร์การนำสิ่งแวดล้อมศึกษาเป็น
ภูมิคุ้มกันความเสื่อมโทรมสิ่งแวดล้อมไทยในยุคโลกาภิวัตน์. โครงการสหวิทยาการบัณฑิตศึกษา
สาขาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ.
- ถาวรชัย ตุ๊กกริ และเทพวณิ หอมสนิท. (2541). ครุศึกษาเพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อม. คณะครุศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ.
- วินัย วีระพัฒนานนท์ และคณะ. (2540). รายงานวิจัยเรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษาของกลุ่มประเทศอาเซียน - อินโดจีน.
กรุงเทพฯ.
- วรรณภา ศุภกิจพงษ์. (2527). การสำรวจหลักสูตรฝึกอบรมสิ่งแวดล้อมศึกษาสำหรับครูระดับมัธยมศึกษา.
วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วิไล ตั้งจิตสมคิด. การศึกษาไทย. โอเคียนสโตร์. 2539.
- สถาบันอุดมศึกษาเอกชนแห่งประเทศไทยและมหาวิทยาลัยสยาม. (2536). การประชุมวิชาการประจำปี ครั้งที่ 5
สมาคมสถาบันศึกษาเอกชนแห่งประเทศไทย. สิ่งแวดล้อมศึกษา:บทบาทของสถาบันอุดมศึกษาเอกชน. กรุงเทพฯ.
- สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. (2543). ปฏิรูปการศึกษาไทย สู่รุ่งเรืองอย่างมีหวัง. กรุงเทพฯ.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (2544). การศึกษาเรื่องดีเกี่ยวกับแผนปฏิบัติการ 21 ของประเทศไทย
กรุงเทพฯ
- สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัยและมูลนิธิส่งเสริมทบวงมหาวิทยาลัย. (2535). รายงานการสัมมนาทางวิชาการ
เนื่องในวันสถาปนาทบวงมหาวิทยาลัย ครบรอบ 20 ปี เรื่องสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา :บทบาทของ
สถาบันอุดมศึกษา. กรุงเทพฯ.
- สุวิมล ว่องวานิช และคณะ. (2539). รายงานวิจัยเรื่อง การสังเคราะห์งานวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศ
ไทย. คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ.
- อรพินท์ เอี่ยมศิริ (2537) "สิ่งแวดล้อมกับการประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนสังคมศึกษา" สารคดีและวิทยวิธี
ทางวิชาสังคมศึกษา หน่วยที่ 4-8 บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กรุงเทพฯ

การวางประเมินมูลค่าสิ่งแวดลอมและ
ทรัพยากรธรรมชาติ

เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม (Environmental Economics)

การประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

ปฐมพงศ์ สงวนวงศ์

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

บทสรุป

ปัญหาสิ่งแวดล้อมและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยเป็นผลโดยตรงมาจากการที่สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรเป็นสินค้าที่ไม่มีราคา การใช้ประโยชน์จึงเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพเป็นผลทำให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมและในกรณีทรัพยากรนอกจากคุณภาพแล้วปริมาณก็ลดลงด้วย การประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรซึ่งนับเป็นหัวข้อหลักหัวข้อหนึ่งของเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม จึงเป็นสิ่งจำเป็นแม้จะเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายและมักมีคำถามข้อข้องใจเกี่ยวกับมูลค่าที่ประเมิน การประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของประเทศไทยมีผู้เริ่มทำการศึกษาอย่างจริงจังที่สุดในปี พ.ศ. 2524 (เท่าที่สืบค้นพบ) แต่มีงานตามออกมาอีกเพียง 38 ชิ้น จนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามมากกว่าร้อยละ 50 ของงานศึกษาทั้งหมดเป็นผลงานในระยะ 5 ปีที่ผ่านมา สะท้อนให้เห็นถึงการตื่นตัวของผู้มีส่วนได้เสียจากปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทย

งานศึกษาในด้านนี้ควรเพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการประเมินโดยวิธีหลักที่ใช้กันอยู่ วิธีใหม่ ๆ บทความที่ลงรายละเอียดการปฏิบัติในแต่ละวิธี หรือแม้แต่บทความที่วิเคราะห์วิธีการประเมินซึ่งจะนำไปสู่การยอมรับมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่ประเมินเพิ่มขึ้น การใช้มากกว่าหนึ่งวิธีอย่างมีหลักการจะให้ฐานและเพดานของมูลค่านอกจากนี้การมีระบบฐานข้อมูลของสิ่งแวดล้อมและ ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยจะเป็นก้าวสำคัญในการประเมินมูลค่าที่น่าเชื่อถือ

การศึกษานี้มีจุดมุ่งหมายที่จะรวบรวมและทบทวนงานการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรในประเทศไทย วิเคราะห์การตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลง ช่างว่างตลอดจนเสนอแนะแนวทางการศึกษาด้านนี้ในอนาคต

การทบทวนวรรณกรรม

การประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในประเทศไทยมีค่อนข้างน้อย ตั้งแต่ปี 2524 จนถึงปัจจุบันคิดเฉลี่ยประมาณ 2 ชิ้นต่อปี งานศึกษาที่ผ่านมาอาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ งานศึกษา

ที่ประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร และงานที่อธิบายการปฏิบัติสำหรับวิธีการประเมินแบบต่าง ๆ ตลอดจนวิเคราะห์ข้อดีและข้อด้อย งานในลักษณะหลังมีทั้งสิ้น 9 ชิ้นและแทบทั้งหมดเป็นผลงานในระยะ 5 ปีที่ผ่านมา งาน 4 ชิ้นคือ ศุภจิต (บรรณาธิการ) (2542) สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมและศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์ (2540) สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2543) และ อติศรี (2541) ให้ภาพรวมของการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างดี อธิบายเหตุผลความจำเป็น รายละเอียดของวิธีต่าง ๆ ในการประเมินตลอดจนทฤษฎีเบื้องหลัง จุดเด่นจุดด้อย ตลอดจนตัวอย่าง อีกห้าชิ้นที่เหลืศึกษาในหัวข้อย่อย เช่น มูลค่าจากการเก็บไว้เพื่อใช้ วิธีการสมมติเหตุการณ์ให้ประเมินค่าสินค้าที่ไม่ผ่านตลาด ความต้องการท่องเที่ยวชมวน อุทยานและการจัดเก็บค่าธรรมเนียมเป็นต้น ดิเรก (2538) นำเสนอผลการวิเคราะห์ความต้องการท่องเที่ยวอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่โดยใช้แบบจำลองเศรษฐกิจ และเปรียบเทียบผลประโยชน์ด้วยเทคนิคที่แตกต่างกัน ซึ่งนับเป็นแนวทางที่น่าสนใจแสดงให้เห็นว่านอกจากวิธีการที่จะใช้ประเมินมูลค่าแล้ว เทคนิคด้านเศรษฐกิจก็มีผลต่อมูลค่าที่จะประเมิน

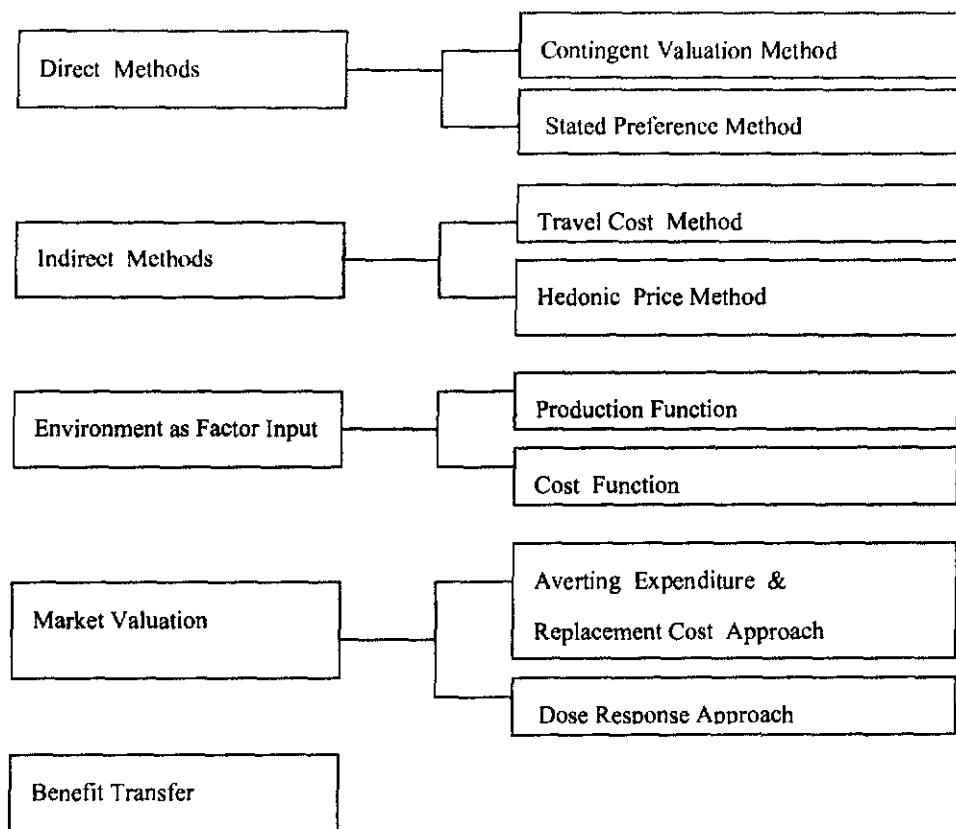
ส่วนงานประเมินมูลค่ามีทั้งสิ้น 30 ชิ้น งานแรกเป็นวิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิตในปี 2524 นับเป็นงานบุกเบิกสำหรับการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ งานประเมินมูลค่า 30 ชิ้น นี้อาจแบ่งได้เป็นงานวิทยานิพนธ์ 20 ชิ้น และงานวิจัยอีก 10 ชิ้น

ตารางที่ 1 : สรุปลักษณะงานการศึกษาและปีที่ผลงานออกมา

ช่วงปี	งานประเมิน		ภูมิเื่อ	บทความ	รวม
	วิทยานิพนธ์	วิจัย			
2520 - 24	1	-	-	-	1
2525 - 29	1	-	-	-	1
2530 - 34	4	-	-	-	4
2535 - 39	7	2	-	3	12
2540 - 44	7	8	4	2	21
รวม	20	10	4	5	39

อติศรี (2541) แบ่งวิธีการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติไว้ ดังรูปที่ 1

รูปที่ 1 วิธีการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

วิธีทางตรง (Direct Methods) เป็นวิธีประเมินโดยสัมภาษณ์จากกลุ่มเป้าหมาย ซึ่ง Freeman (1993) เรียกวิธีการสมมติ (Hypothetical Methods) วิธีทางตรงนี้แยกเป็น 2 วิธี คือ Contingent Valuation Method ซึ่งเป็นการถามมูลค่าโดยตรงจากกลุ่มเป้าหมาย รวมถึงการใช้ Bidding Game ด้วย วิธีนี้ตรงกับ Hypothetical Question แบบแรกของ Freeman และ Stated Preference Method ซึ่งตรงกับ Hypothetical Question แบบที่สองถึงสี่ของ Freeman

วิธีทางอ้อม (Indirect Methods) เป็นการศึกษามูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยอาศัยมูลค่าสินค้าอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง วิธีนี้บางครั้งเรียก Surrogate Price Method

ในหลายแห่ง Environment as Factor Input และ Market Valuation ถูกจัดรวมเป็นวิธีการประเมินโดยวิธีตลาด (Market Valuation Methods) ซึ่งการจัดแบ่งในงานนี้จะรวมเป็นวิธีตลาดเนื่องจากมีความคล้ายกัน โดยวิธี Environment as Factor Input พิจารณาการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้ปัจจัยการผลิตหรือพฤติกรรมการบริโภคสินค้าเพื่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปมีพื้นฐานรองรับหนักแน่นกว่า

จากวิธีในการประเมินที่ใช้กันอยู่ ปรากฏว่าวิธี Hedonic Price ไม่เคยถูกนำมาประยุกต์ใช้ใน ประเทศไทย วิธีการประเมินโดยตรงนับเป็นวิธีที่ถูกนำมาประยุกต์มากที่สุด ถัดมาคือวิธีต้นทุนการเดินทาง การประเมินมูลค่าด้วยวิธีการมากกว่าหนึ่งเพื่อเปรียบเทียบมูลค่า และเป็นการสร้างความยอมรับ มีอยู่เพียง 3 ชิ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ เป็นผลจากข้อจำกัดในด้านเวลาและงบประมาณ นันทนา (2537) และ สมบัติ (2541) ใช้วิธีต้นทุนการเดินทางและวิธีทางตรงประเมินมูลค่าด้านนันทนาการของอุทยานแห่งชาติ เกาะเสม็ดและอุทยานแห่งชาติคอกยอนทนนท์ตามลำดับ ได้มูลค่าจาก 2 วิธี ใกล้เคียงกันทั้ง 2 การศึกษา แต่สรุปไม่ได้ว่ามูลค่าจากวิธีใดมักจะมากกว่า

มูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรจำแนกได้เป็น มูลค่าใช้ประโยชน์ (Use Value) มูลค่าไม่ได้ใช้ ประโยชน์ (Non-use Value) และมูลค่าเพื่อใช้ (Option Value) โดยมูลค่าใช้ประโยชน์ประกอบด้วยมูลค่า ใช้ประโยชน์ทางตรงและทางอ้อม ส่วนมูลค่าไม่ได้ใช้ประโยชน์ประกอบด้วยมูลค่าการคงอยู่ (Existence Value) และมูลค่าการคงอยู่ไปถึงรุ่นต่อไป (Bequest Value) (ศุภจิต, ประชาและประกิจ (บรรณาธิการ), 2542) และ (อดิสร, 2542)

กรมป่าไม้และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2541) Sathirathai (1997) และ TDRI (1995) เป็นตัวอย่างงานศึกษาที่พยายามประเมินมูลค่าทุกประเภทเพื่อให้ได้มูลค่ารวมของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่กำลังศึกษา

การประเมินมูลค่าโดยวิธีต้นทุนการเดินทาง (Travel Cost Method)

วิธีการนี้ถือเป็นทางอ้อม (Indirect Method) ในการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและ ทรัพยากรธรรมชาติ (อดิสร, 2541) ทางอ้อมในที่นี้หมายถึง ใช้พฤติกรรมผู้บริโภคในส่วนต้นทุนค่าใช้จ่าย ในการเดินทางมาเชื่อมโยงไปสู่มูลค่าในเชิงนันทนาการของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ การ ประเมินแบบนี้จึงถูกจัดเป็นการประเมินทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยวิธีมูลค่าตัวแทน (Surrogate Value Approach) มักใช้กับแหล่งทรัพยากรที่ให้ประโยชน์ด้านการท่องเที่ยว มูลค่าที่ได้ จัดเป็นมูลค่าจากการใช้ประโยชน์ (Use Value) ในเชิงนันทนาการ

มีการนำการประเมินมูลค่าโดยวิธีนี้มาประยุกต์ใช้กับแหล่งท่องเที่ยวและพักผ่อนหย่อนใจใน ประเทศไทยแล้วอย่างน้อย 10 การศึกษา จากปี พ.ศ. 2524 จนถึงปัจจุบัน สถานที่ศึกษามากกว่าครึ่งมี ลักษณะเป็นอุทยานแห่งชาติ เขตห้ามล่าสัตว์หรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าที่เหลือประกอบด้วย สวนสาธารณะ อุทยานประวัติศาสตร์ และชายทะเล ในเชิงปริมาณพบว่า สัดส่วนระหว่างงานของทีมวิจัยและวิทยานิพนธ์ คิดเป็น 3 ต่อ 10 โดยงานวิจัยเป็นผลงานในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา

แนวคิดเบื้องหลังวิธีต้นทุนการเดินทางคือ การบริโภคหรือใช้ประโยชน์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในเชิงนันทนาการกับต้นทุนในการเดินทางมีลักษณะเกื้อกูลกัน (Weak Complementary) ซึ่งหมายถึงความพึงพอใจจากการท่องเที่ยวสถานที่หนึ่งๆ จะมีขึ้นได้จำเป็นต้องเดินทางไปยังที่นั้น ต้นทุนในการเดินทางไปท่องเที่ยวจึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ต้นทุนในการเดินทางไปท่องเที่ยวประกอบด้วย ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ค่าเช่าแหล่งท่องเที่ยว ค่าใช้จ่ายระหว่างการเดินทาง ค่าใช้จ่ายเรื่องที่พัก อาหาร อุปกรณ์ ค่าเสียเวลา และค่าของที่ระลึก เป็นต้น นอกจากนี้วิธียังมีข้อสมมุติฐานว่านักท่องเที่ยวที่มีต้นทุนในการเดินทางต่ำหรือมีภูมิลำเนาใกล้กับแหล่งท่องเที่ยวแห่งใดแห่งหนึ่งจะมีความต้องการใช้บริการจากแหล่งท่องเที่ยวที่นั้นมากกว่านักท่องเที่ยวที่มีต้นทุนในการเดินทางสูงหรือมีภูมิลำเนาห่างไกลจากแหล่งท่องเที่ยวที่นั้น ซึ่งจะนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่คุ้นเคยของอุปสงค์สินค้าและบริการต่างๆ ไปด้วยราคา ในกรณีนี้ต้นทุนในการเดินทางก็คือตัวแทนของราคาการท่องเที่ยวแหล่งทรัพยากรการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในเชิงนันทนาการ จึงมีความเป็นไปได้ หากรู้อุปสงค์ของแหล่งท่องเที่ยวที่นั้น

สิ่งที่ขาดไม่ได้ในการสร้างเส้นอุปสงค์ข้างต้น ได้แก่ แบบสอบถาม ซึ่งต้องออกแบบเพื่อให้ทราบถึงจำนวนการมาท่องเที่ยวหรือใช้บริการจากแหล่งนันทนาการที่ศึกษา ต้นทุนการเดินทาง ภูมิลำเนา ข้อมูลทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น รายได้ เพศ อายุ การศึกษา เป็นต้น รวมทั้งข้อมูลอื่นๆ ที่ผู้ศึกษาพิจารณาแล้วเห็นว่าจำเป็นในการสร้างเส้นอุปสงค์การท่องเที่ยว (ศุภจิต, ประชา และประภิต (บรรณาธิการ), 2542) นักท่องเที่ยวหรือผู้มาใช้บริการแหล่งทรัพยากรที่ศึกษาจะถูกสุ่มเลือกมาในจำนวนที่เหมาะสมตามหลักเกณฑ์การสุ่มตัวอย่างทางสถิติเพื่อเป็นตัวแทนของประชากรทั้งหมดในการตอบแบบสอบถาม

การสร้างเส้นอุปสงค์ทำได้ 2 แบบคือ แบบแบ่งเขต (Zonal Travel Cost Method) และแบบระดับบุคคล (Individual Travel Cost Method) ในการแบ่งเขตจะจำแนกข้อมูลออกเป็นเขตแล้วหาค่าเฉลี่ย จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์ถดถอยแบบหลายตัวแปร (Multiple Regression Analysis) เพื่อหาค่าสัมประสิทธิ์ (Coefficient) ค่าสัมประสิทธิ์ของต้นทุนการเดินทางจะถูกนำไปใช้คำนวณจำนวนนักท่องเที่ยวจากทุกเขต ณ ระดับค่าใช้จ่ายในการเดินทางต่างๆ กัน การรวมจำนวนนักท่องเที่ยวจากทุกเขตที่ระดับค่าใช้จ่ายในการเดินทางเดียวกันทุกๆ ระดับ (Horizontal Sum) จะได้เส้นอุปสงค์แสดงความสัมพันธ์ของราคา (ต้นทุนการเดินทาง) กับจำนวนนักท่องเที่ยว พื้นที่ใต้เส้นอุปสงค์นี้ก็คือมูลค่าในเชิงนันทนาการของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่ศึกษา สำหรับค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรอื่น ๆ จะช่วยบอกว่าตัวแปรใดมีอิทธิพลต่อความต้องการใช้พื้นที่ในเชิงนันทนาการ พิจารณาจากค่าสถิติต่างๆ จากการวิเคราะห์ถดถอย

สำหรับแบบบุคคล ข้อมูลจะถูกนำไปวิเคราะห์ถดถอยแบบหลายตัวแปรเลย สัมประสิทธิ์ของต้นทุนการเดินทางสามารถนำมาคำนวณพื้นที่ใต้เส้นอุปสงค์การท่องเที่ยวหรือมูลค่าเฉลี่ยในเชิงนันทนาการของแหล่งทรัพยากรของนักท่องเที่ยวหนึ่งคน มูลค่ารวมหาได้โดยนำมูลค่าเฉลี่ยคูณกับผู้ไปใช้บริการแหล่ง

ท่องเที่ยววนั้นในแต่ละปี และเช่นกันค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรอื่นๆ จะบอกว่าตัวแปรใดมีอิทธิพลต่อความต้องการใช้พื้นที่ในเชิงนันทนาการ โดยพิจารณาจากค่าสถิติต่างๆ

จากงานศึกษาประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยวิธีต้นทุนการเดินทาง 9 ชั้นที่ทบทวน มีเพียง TDRI (1995) ที่สร้างเส้นอุปสงค์ด้วยข้อมูลระดับบุคคล ที่เหลือเป็นแบบแบ่งเขต สำหรับรูปแบบของสมการในการวิเคราะห์ถดถอยนั้น ก่อนข้างหลากหลาย ผู้ศึกษามักเลือกรูปแบบสมการที่ดีที่สุดพิจารณาจากค่าสถิติต่างๆ สำหรับข้อมูลที่มี งานศึกษาที่ทบทวนมีเพียง TRDI (1995) ที่ใช้ Poisson Regression ในขณะที่เหลือใช้ Ordinary Least Square

ค่าสัมประสิทธิ์ของต้นทุนการเดินทางในทุกชั้น มีนัยสำคัญและเป็นลบ ดังที่ควรจะเป็นในขณะที่ค่าสัมประสิทธิ์จากตัวแปรอื่นๆ ซึ่งอาจใช้เป็นปัจจัยอธิบายความต้องการใช้พื้นที่ของงานละชั้นจะแตกต่างกันไป หมายถึงค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรตัวเดียวกัน อาจมีนัยสำคัญกับงานศึกษาหนึ่ง แต่กลับไม่มีนัยสำคัญกับงานศึกษาอื่นๆ ซึ่งสำหรับค่าสัมประสิทธิ์เครื่องหมายมีความสำคัญ เช่น รายได้ ควรมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความต้องการใช้บริการนันทนาการ ฉะนั้น ค่าสัมประสิทธิ์ตัวใดที่แม้จะมีนัยสำคัญหากเครื่องหมายผิดก็ไม่สามารถถือเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความต้องการท่องเที่ยว (รายละเอียดการประเมินโดยวิธีนี้โปรดดูตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 : การประเมินมูลค่าโดยวิธีต้นทุนการเดินทาง

ผู้ศึกษาและปี	วิธีการศึกษา	สถานที่	มูลค่าประโยชน์ด้าน นันทนาการ
ศิริวิทย์ (2524)	แบ่งเขต	สวนลุมพินี	11.93 ล้านบาทต่อปี
สุวดี (2529)	แบ่งเขต	สวนสัตว์ดุสิต	27.96 ล้านบาทต่อปี
สุชาติ (2531)	แบ่งเขต	หัวหิน-ชะอำ	185.5 ล้านบาทต่อปี
กมลลา (2532)	แบ่งเขต	สวนจตุจักร	52.6 ล้านบาทต่อปี
ศรีสุดา (2532)	แบ่งเขต	เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย	11.07 ล้านบาทต่อปี
นันทนา (2537)	แบ่งเขต	อุทยานแห่งชาติเกาะเสม็ด	27.15 ล้านบาทต่อปี
TDRI (1995)	ระดับบุคคล	อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่	1,420 ล้านบาทต่อปี
สมบัติ และคณะ (2541)	แบ่งเขต	อุทยานแห่งชาติคอกยอินทนนท์	14.8 ล้านบาทต่อปี
ผกาวรัตน์ (2542)	แบ่งเขต	อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา	390.66 ล้านบาทต่อปี
ฤทธิชัย, สุทธิญา, สมบูรณ์ และศักดิ์ชัย (2543)	แบ่งเขต	เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าไผ่ทองคำ	35.5 ล้านบาทต่อปี

การประเมินมูลค่าโดยตรง แบบ Contingent Valuation Method

การประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรวิธีนี้ ทำโดยสัมภาษณ์ประชาชนโดยตรงถึงจำนวนที่เต็มใจจะจ่ายแบ่งออกเป็น 2 แนวทางคือ Contingent Valuation Method และ Stated Preference Method แนวทางแรกอาจแบ่งเป็นแบบเปิด กล่าวคือให้ระบุจำนวนที่เต็มใจจะจ่ายและ Bidding Game ซึ่งมีราคาเริ่มแรกให้ หากผู้ถูกสัมภาษณ์เห็นว่าสูงไปไม่ยินยอมจ่ายผู้สัมภาษณ์จะลดตัวเงินลงมาเรื่อย ๆ จนผู้ถูกสัมภาษณ์ยอมจ่าย ในทางกลับกันหากผู้ถูกสัมภาษณ์ยอมจ่ายราคาเริ่มแรก ผู้สัมภาษณ์จะขึ้นจำนวนเงินไปจนผู้ถูกสัมภาษณ์ไม่ยินยอมจ่าย แนวทางที่สองผู้ถูกสัมภาษณ์เพียงตอบว่าจะจ่ายหรือไม่จากราคาที่เสนอ แต่การคำนวณมูลค่ายุ่งยากเพราะผู้ศึกษาไม่สามารถคำนวณจำนวนที่เต็มใจจะจ่ายเฉลี่ยได้ทันทีเหมือนวิธี Contingent Valuation (อดิศร์, 2542)

งานศึกษาในประเทศไทยเท่าที่พบทวนมี 15 ชิ้น ที่ประยุกต์ใช้วิธี Contingent Valuation Method ขึ้นแรกทำในปี 2524 เป็นวิทยานิพนธ์เสีย 10 ชิ้น ส่วนใหญ่ศึกษาใน 5 ปีที่ผ่านมา

ถ้าในสิบห้าของงานที่พบทวนสอบถามทั้งแบบเปิดและ Bidding Game แล้วทดสอบว่าค่าความเต็มใจที่จะจ่ายเฉลี่ยจาก 2 แบบมีความแตกต่างกันหรือไม่ ที่เหลือสอบถามแบบเดียว กรมป่าไม้และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2541) เป็นเพียงงานศึกษาเดียวที่สอบถามแบบเปิดทางไปรษณีย์ งานศึกษาที่นำวิธี Contingent Valuation มาประยุกต์ใช้เพื่อประเมินจำนวนที่เต็มใจจะจ่ายมีความหลากหลายครอบคลุมมูลค่าการท่องเที่ยว มูลค่าการสงวนไว้ใช้ในอนาคต มูลค่าการคงอยู่ ค่าน้ำชลประทาน ค่าน้ำบาดน้ำเสียและค่าฟื้นฟูคลอง ที่น่าสนใจคือ สมบัติ (2541) และ Israngkura (1998) ใช้คำถามแบบเปิดสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวที่คอยอินทนนท์ ปรากฏว่าได้ค่าเข้าไปคอยอินทนนท์ที่นักท่องเที่ยวยินยอมจ่ายเฉลี่ยเท่ากันที่ 27 บาทต่อคน (รายละเอียดงานศึกษาที่ใช้วิธีนี้โปรดดูตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 : การประเมินมูลค่าโดยตรง

ผู้ศึกษาและปี	วิธีการศึกษา	สถานที่	มูลค่า
ศิริวุฒิ (2524)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายทั้งแบบเปิดและ Bidding Game (CVM)	สวนลุมพินี	ในด้านนันทนาการ 11.47 ล้านบาทต่อปี (แบบเปิด) และการคงอยู่เท่ากับ 88.02 ล้านบาทต่อปี (Bidding Game)
ศรีสุดา (2532)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายแบบเปิด (CVM)	เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย	เต็มใจที่จะจ่ายเพื่อปรับปรุงให้เหมาะสมกับเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติเฉลี่ยคนละ 34 บาทต่อปี คิดเป็นมูลค่า 3.3 ล้านบาท

ตารางที่ 3 : การประเมินมูลค่าโดยตรง (ต่อ)

ผู้ศึกษาและปี	วิธีการศึกษา	สถานที่	มูลค่า
บุวดี (2532)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายแบบเปิด (CVM)	เมืองพัทยา	ครัวเรือนเต็มใจที่จะจ่ายค่าบริการบำบัดน้ำเสียเฉลี่ย 435 บาทต่อปี ในขณะที่สถานประกอบการโรงแรมและบังกาโลเต็มใจที่จะจ่ายค่าบริการบำบัดน้ำเสียเฉลี่ย 4,140 บาทต่อปี
ปาริชาติ (2533)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายแบบเปิด (CVM)	ชุมชนหาดจอมเทียน	เต็มใจที่จะจ่ายค่าบริการบำบัดน้ำเสียเฉลี่ย 107 บาทต่อเดือน
เทมกวรณ (2534)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายแบบเปิด (CVM)	กรุงเทพมหานคร	เต็มใจที่จะจ่ายค่าบริการบำบัดน้ำเสียเฉลี่ยครัวเรือนละ 54.67 บาทต่อเดือน
จงรักษ์ (2536)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายแบบเปิด (CVM)	เทศบาล เมืองอุดรธานี	เต็มใจที่จะจ่ายค่าบริการกำจัดขยะมูลฝอยเฉลี่ยครัวเรือนละ 22 บาทต่อเดือน
นันทนา (2537)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายทั้งแบบเปิดและ Bidding Game (CVM)	อุทยานแห่งชาติเกาะเสม็ด	มูลค่าการท่องเที่ยว 23.06 ล้านบาทต่อปี มูลค่าการคงอยู่ 3,640.86 ล้านบาทต่อปี
TDRI (1995)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายทั้งแบบเปิดและ Bidding Game (CVM)	อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่	นักท่องเที่ยวเต็มใจที่จะจ่ายเฉลี่ยคนละ 730 บาทต่อปีเพื่อรักษาอุทยานแห่งชาตินี้ไว้ สำหรับผู้ที่ไม่เคยไปเต็มใจที่จะจ่ายเฉลี่ยคนละ 183 บาทต่อปี เพื่อให้อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่คงอยู่
Supphatchai (1996)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายทั้งแบบเปิดและ Bidding Game (CVM)	คลองมหานาคและคลองแสนแสบ	เต็มใจที่จะจ่ายเพื่อทำความสะอาดฟื้นฟูคลองทั้งสอง เฉลี่ยคนละ 868.59 บาทต่อปี

ตารางที่ 3 : การประเมินมูลค่าโดยตรง (ต่อ)

ผู้ศึกษาและปี	วิธีการศึกษา	สถานที่	มูลค่า
วรภรณ์, Wytinck, Veeman และสมคิด (2541)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายแบบ Bidding Game (CVM)	เขตโครงการชลประทานแม่แตง	เต็มใจที่จะจ่ายค่าน้ำชลประทานเฉลี่ย 61.11 บาทต่อไร่ต่อปี
กรมป่าไม้และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2541)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายแบบเปิด (ไปรษณีย์) (CVM)	เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง	มูลค่าที่ใช้และไม่ได้ใช้ของกลุ่มประชาชนที่เคยใช้พื้นที่ 38.25 ล้านบาทต่อปี สำหรับมูลค่าที่ไม่ได้ใช้หรือคงอยู่ของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้งของกลุ่มประชาชนทั่วไปที่ไม่เคยใช้พื้นที่เท่ากับ 28,383 ล้านบาทต่อปี
สมบัติ (2541)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายแบบเปิด (CVM)	คอยอินทนนท์	เต็มใจที่จะจ่ายเพื่อเข้าใช้คอยอินทนนท์เฉลี่ยคนละ 27 บาทต่อครั้ง หรือ 19 ล้านบาทต่อปี
อภิรดี (2541)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายแบบ Bidding Game (CVM)	โครงการบึงพระราม 9	เต็มใจที่จะจ่ายค่าบริการบำบัดน้ำเสียเฉลี่ยครัวเรือนละ 45.21 บาทต่อเดือน
Israngkura (1998)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายแบบเปิด (CVM)	คอยอินทนนท์, น้ำตกแม่สาและคอยสุเทพ	ยอมจ่ายค่าเข้าท่องเที่ยวคอยอินทนนท์, น้ำตกแม่สา และคอยสุเทพ ในอัตรา 27.46, 18.38 และ 21.29 บาทต่อคน ตามลำดับ
ผการัตน์ (2542)	สอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายแบบเปิด (CVM)	อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา	เต็มใจที่จะจ่ายโดยรวม (ในด้านนันทนาการและการคงอยู่) 7,591.36 ล้านบาทต่อปี

เพื่อตรวจสอบว่าจำนวนเต็มใจที่จะจ่ายของผู้ถูกสัมภาษณ์เชื่อถือได้ สมควรนำจำนวนที่ได้และตัวแปรอื่น ๆ มาวิเคราะห์หาค่าตัวแปรใดมีอิทธิพลต่อจำนวนที่เต็มใจจะจ่าย ค่าสัมประสิทธิ์มีเครื่องหมายที่สมเหตุสมผลหรือไม่

การประเมินโดยวิธีตลาด

วิธีนี้เป็นการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร โดยศึกษาค่าใช้จ่ายที่เปลี่ยนแปลงไปของผู้บริโภคเมื่อสภาพสิ่งแวดล้อมและปริมาณหรือคุณภาพของทรัพยากรเปลี่ยนแปลงไป สามารถแยกได้เป็น 5 แนวทางหลัก ๆ คือ ค่าใช้จ่ายในการป้องกัน (Averting Expenditure Approach) ค่าใช้จ่ายในการทดแทน (Cost Replacement Approach) ประโยชน์ที่สูญเสีย (Revenue Loss Approach) Environment as Factor Input และ Dose Response Approach

งานศึกษาที่ทบทวนใช้วิธีตลาดในการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรมี 11 ชิ้น โดย 6 ชิ้น เป็นวิทยานิพนธ์ครอบคลุมต้นทุนของมลพิษทางอากาศ ต้นทุนความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมต่อการท่องเที่ยว ต้นทุนของประชาชนรอบอุทยาน ต้นทุนจากภัยแล้ง มูลค่าของป่าชายเลนและต้นทุนต่อสังคมเนื่องจากการทำนากุ้ง (รายละเอียดงานที่ศึกษาโปรดดูตารางที่ 4) Sathirathai (1997) ประเมินผลประโยชน์ทางอ้อมของป่าชายเลนต่อการประมงโดยอาศัยฟังก์ชันการผลิตของการประมง ซึ่งเป็นวิธี Environment and Resource as Factor Input วิธีหลังนี้อิงบนหลักสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรเป็นปัจจัยการผลิตชนิดหนึ่ง

ตารางที่ 4 : การประเมินมูลค่าโดยวิธีตลาด

ผู้ศึกษาและปี	วิธีการศึกษา	สถานที่	มูลค่า
Manopimoke (1992)	ต้นทุนในการป้องกันสิ่งแวดล้อมและรายได้จากการท่องเที่ยวที่สูญเสียไป	พัทยา	ต้นทุนในการบำบัดน้ำเสียและการขยะที่ทำให้สภาพแวดล้อมเมืองพัทยามีระดับที่น่าพอใจเท่ากับ 66.7 ล้านบาทในปี 2533 ส่วนต้นทุนจากความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมวัดมูลค่าจากรายได้จากการท่องเที่ยวที่สูญเสียไปซึ่งเท่ากับ 455.7 ล้านบาทต่อปี
TDRI (1995)	รายได้ที่สูญเสีย	อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่	การคงอยู่ของอุทยานมีผลให้ประชาชนรอบๆ สูญเสียรายได้จากของป่าอย่างค่าประมาณ 165 ล้านบาทต่อปี

ตารางที่ 4 : การประเมินมูลค่าโดยวิธีตลาด (ต่อ)

ผู้ศึกษาและปี	วิธีการศึกษา	สถานที่	มูลค่า
ชนินทร์ (2538)	ค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลและรายได้ที่สูญเสียเนื่องจากโรคที่มีสาเหตุจากน้ำเสีย, ค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างบ่อเกรอะซึม, ค่าใช้จ่ายความเสียหายจากน้ำท่วมและค่าใช้จ่ายในการป้องกันน้ำท่วม	เทศบาลตำบลแหลมฉาง	ผลประโยชน์จากโครงการระบบระบายน้ำระบบรวบรวมและบำบัดน้ำเสียเพื่อการศึกษาความคุ้มค่าทางเศรษฐศาสตร์ของโครงการ
Trakannuwatkul (1996)	ค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลและรายได้ที่สูญเสีย	กรุงเทพฯ	ต้นทุนของมลพิษทางอากาศในปี 2534 มีมูลค่าประมาณ 2,102 ล้านบาท
มนยศ (2539)	ค่าเสียโอกาสและผลผลิตที่สูญเสีย	ลุ่มน้ำเจ้าพระยา	ต้นทุนจากภัยแล้งบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาในปี 2537 มีมูลค่า 2,882 ล้านบาท ประกอบด้วยความสูญเสียด้านการเกษตร 1,961 ล้านบาท ความสูญเสียด้านการผลิตไฟฟ้าพลังน้ำ 563 ล้านบาท ความสูญเสียด้านการคมนาคมทางน้ำ 42 ล้านบาท ความสูญเสียด้านน้ำสำหรับอุปโภคบริโภค 27 ล้านบาท และความสูญเสียด้านการป้องกันการรุกรานของน้ำทะเล 10 ล้านบาท
สิทธิพันธุ์ (2539)	ค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลและรายได้ที่สูญเสียเนื่องจากโรคที่มีสาเหตุจากน้ำเสีย ค่าใช้จ่ายในการหาพื้นที่มีคุณภาพ, ความเสียหายของผลผลิตสัตว์น้ำ และมูลค่าที่ดินที่เพิ่มขึ้นเนื่องจากโครงการ	เทศบาล เมืองชัยนาท	ผลประโยชน์จากโครงการแก้ไขปัญหาน้ำเสียเพื่อประกอบการศึกษาความคุ้มค่าทางเศรษฐศาสตร์ของโครงการระบบระบายน้ำระบบรวบรวมและระบบบำบัดน้ำเสีย

ตารางที่ 4 : การประเมินมูลค่าโดยวิธีตลาด (ต่อ)

ผู้ศึกษาและปี	วิธีการศึกษา	สถานที่	มูลค่า
Sathirathai (1997)	มูลค่าผลผลิต, ฟังก์ชันการผลิตของการประมงและต้นทุนในการป้องกันพื้นที่ชายทะเล	บ้านท่าโพธิ์ สุราษฎร์ธานี	มูลค่าของป่าชายเลนบ้านท่าโพธิ์อยู่ในระหว่าง 13,140-13,447 บาทต่อไร่ ประกอบด้วยผลผลิตจากป่าชายเลน 526.6 บาทต่อไร่ ผลประโยชน์ทางอ้อมต่อการประมงระหว่าง 133-440 บาทต่อไร่ ขึ้นอยู่กับความยืดหยุ่นของอุปสงค์สัตว์น้ำต่อราคา และผลประโยชน์ในการป้องกันพื้นที่ชายทะเล 12,444 บาทต่อไร่
จารุวรรณ (2540)	ค่าใช้จ่ายในการป้องกัน	คลองผดุงกรุงเกษม	ผลกระทบด้านเสียงและควั่นจากโครงการประกอบกรขนส่ง โดยเรือหางยาวเครื่องยนต์ดีเซล เพื่อให้สะท้อนถึงต้นทุนที่แท้จริงทั้งหมดก่อนเปรียบเทียบกับเศรษฐศาสตร์กับเรือไฟฟ้าชนิดผสม ค่าใช้จ่ายในการลดผลกระทบประกอบด้วยอุปกรณ์ เชื้อเพลิงที่เพิ่มขึ้นและค่าบำรุงรักษา
กรมป่าไม้และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2541)	มูลค่าผลผลิต	เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง	มูลค่าผลผลิตจากผลิตภัณฑ์จากป่าเท่ากับ 9 ล้านบาทต่อปี

ตารางที่ 4 : การประเมินมูลค่าโดยวิธีตลาด (ต่อ)

ผู้ศึกษาและปี	วิธีการศึกษา	สถานที่	มูลค่า
ชุติมา (2541)	ค่าใช้จ่ายในการรักษาและรายได้ที่สูญเสีย	เกาะรัตนโกสินทร์ ชั้นใน กรุงเทพมหานคร	ต้นทุนด้านสุขภาพที่เกิดจากการประกอบอาชีพขับรถสามล้อเครื่องก๊าซ LPG และสามล้อไฟฟ้าเท่ากับ 3,218 และ 2,347 บาทตามลำดับ เพื่อประกอบการเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนระหว่างสามล้อ LPG และสามล้อไฟฟ้า
พรชัย (2541)	ค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลเนื่องจากโรคที่มีสาเหตุจากน้ำเสีย,ค่าใช้จ่ายในการหาน้ำที่มีคุณภาพและมูลค่าที่ดินที่เพิ่มขึ้นเนื่องจากโครงการ	เทศบาล เมือง ระยอง	ผลประโยชน์จากโครงการแก้ไขปัญหาน้ำเสียเพื่อประกอบการวิเคราะห์โครงการ

การประเมินมูลค่าโดยตรงแบบ Stated Preference Method (Contingent Ranking Method)

วิธีนี้แทนที่จะสอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายโดยตรงกลับให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ ลำดับความสำคัญก่อนหลังระหว่างข้อเสนอต่างๆ ซึ่งในแต่ละข้อเสนอจะมีค่าใช้จ่ายที่แตกต่างกันประกอบ มูลค่าของแต่ละข้อเสนอซึ่งต่างเป็นสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากร เพียงแต่เป็นคนละแห่งกัน จะถูกประเมินได้โดยใช้ Ordered Logit Statistical Estimation เพื่อคำนวณค่าสัมประสิทธิ์ของ Indirect Utility Function มูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรจะคำนวณโดยหาค่าอัตราสุดท้ายของการทดแทน (Marginal Rate of Substitution) ระหว่างสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรและตัวแปรที่วัดเป็นเงิน จะเห็นว่าการให้ผู้ถูกสัมภาษณ์จัดลำดับข้อเสนอจะง่ายกว่าให้ระบุจำนวนที่เต็มใจที่จะจ่าย อย่างไรก็ตามค่าใช้จ่ายของแต่ละข้อเสนอต้องกำหนดอย่างเหมาะสม (อดิสร, 2542)

Israngkura (1998) ประยุกต์ใช้วิธี Contingent Ranking ประเมินค่าเข้าท่องเที่ยวคอยอินทนนท์ น้ำตก แม่สาและคอยสุเทพ และเป็นงานศึกษาเพียงชิ้นเดียวที่ใช้วิธีนี้ ผู้ถูกสัมภาษณ์นอกจากถูกขอให้จัดลำดับข้อเสนอแล้วยังถูกถามจำนวนที่เต็มใจที่จะจ่ายเป็นค่าเข้าท่องเที่ยวด้วย ผู้ศึกษาให้เหตุผลไว้ว่า วิธี Contingent Ranking ให้มูลค่าสูงสุดที่จะจ่ายเป็นค่าเข้าท่องเที่ยว ค่าเข้าที่เหมาะสมเป็นที่ยอมรับควรพิจารณาพร้อมกับความเต็มใจที่จะจ่ายค่าเข้า (รายละเอียดงานศึกษาที่ใช้วิธีนี้ โปรดดูตารางที่ 5) ในขณะนี้ มีงานวิทยานิพนธ์อยู่ในระหว่างการศึกษาอย่างน้อย 1 ชิ้น ประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยวิธีทางตรงแบบ Stated Preference Method ในแนว Dichotomous Referendum Format

การประเมินมูลค่าโดยวิธี Benefit Transfer

Benefit Transfer เป็นการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร โดยนำมูลค่าที่มีผู้ประเมินไว้แล้วสำหรับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่มีลักษณะใกล้เคียงที่สุดกับที่กำลังศึกษา มาปรับค่าตามความแตกต่างของสภาพแวดล้อม สังคมและเศรษฐกิจ ฉะนั้นประเด็นแรกที่ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบก่อนใช้วิธีนี้คือ มูลค่าที่มีการประเมินไว้แล้วเป็นมูลค่าประเภทที่ต้องการสำหรับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่กำลังศึกษา ประเด็นต่อมาได้แก่ มูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่จะนำมาเป็นฐาน ไม่ว่าจะประเมินโดยวิธีใด การประเมินนั้นๆ ควรได้รับการทบทวนอย่างถี่ถ้วนจนพอให้เกิดความมั่นใจในการที่จะนำมูลค่านั้นมาใช้เป็นฐาน ประเด็นสุดท้ายจะต้องปรับมูลค่าฐานในลักษณะใดบ้างเพื่อให้เหมาะสมแล้วใช้เป็นมูลค่าสำหรับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่กำลังศึกษา เช่น นอกจากต้องปรับมูลค่าขึ้นเนื่องจากขนาดของป่าต่างกันแล้วยังอาจต้องปรับค่าของเงินด้วย หากมูลค่าที่จะใช้เป็นฐานประเมินมาแล้ว 10 ปี สำหรับป่าที่มีขนาดเล็กกว่า เป็นต้น

วิธี Benefit Transfer ควรนำมาใช้ในกรณีฉุกเฉินต้องการมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรอย่างรวดเร็ว ไม่มีเวลามากพอที่จะประเมินด้วยวิธีที่เหมาะสมตามปกติ เนื่องจากต้องมีการตัดสินใจดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งในทันทีเท่านั้น (อดิศร์, 2542) อดิศร์ และมิ่งสรรพ (2540) ใช้วิธี Benefit Transfer ประเมินความสูญเสียเชิงเศรษฐกิจของการสูญเสียสภาพป่าไม้และระบบนิเวศ ซึ่งจะเกิดขึ้นเนื่องมาจากโครงการแก่งเสือเต้น โดยพิจารณาเห็นว่า TDRI (1995) ได้ประเมินมูลค่าอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่สำหรับประชาชนทั่วไปในเมือง ซึ่งมูลค่าที่ได้ประกอบด้วยประโยชน์ในรูปของมูลค่าการคงอยู่ มูลค่าเพื่อใช้และมูลค่าสำหรับคนรุ่นต่อ ๆ ไปได้ใช้ประโยชน์อย่างมีหลักการ สมควรใช้เป็นมูลค่าฐานได้ การปรับมูลค่าฐานทำ 3 ลักษณะคือ ปรับมูลค่าลงตามขนาดโครงการแก่งเสือเต้นที่เล็กกว่า ปรับมูลค่าขึ้นตามอัตราเงินเฟ้อ และปรับเป็นมูลค่าสำหรับจำนวนประชาชนในเมืองในปีที่ศึกษา การศึกษานี้เป็นงานเพียงชิ้นเดียวในประเทศไทยที่นำวิธีนี้มาใช้ ในช่วงที่ผลงานออกมาโครงการแก่งเสือเต้นนับเป็นโครงการมีการถกเถียงกันอย่างมาก จึงถือเป็นการเร่งด่วนที่จะมีมูลค่าหรือต้นทุนของโครงการที่ไม่สามารถวัดเป็นตัวเงินได้เช่น สิ้นค้าทั่ว ๆ ไป มาประกอบการตัดสินใจ (รายละเอียดงานศึกษาที่ใช้วิธีนี้โปรดดูตารางที่ 5)

ตารางที่ 5 : การประเมินมูลค่าโดยวิธีอื่น ๆ

ผู้ศึกษาและปี	วิธีการศึกษา	สถานที่	มูลค่า
อดิสรและมิ่งสรรพ (2540)	Benefit Transfer	โครงการแก่งเสือ เต้น	ความสูญเสียเชิงเศรษฐกิจของการ สูญเสียสภาพป่าไม้และระบบนิเวศ ตลอดอายุโครงการ (50 ปี) มีค่า ปัจจุบัน 1,064 ล้านบาท ใช้อัตราลด 12%
Israngkura (1998)	Contingent Ranking Method (State Preference Method)	คอยอินทนนท์, น้ำ ตกแม่สา และคอย สุเทพ	ควรเก็บค่าเข้าท่องเที่ยวคอย อินทนนท์, น้ำตกแม่สา และคอยสุ เทพในอัตรา 40, 20 และ 0 บาทต่อ คนตามลำดับ

วิธีการประเมินกับความเหมาะสมของมูลค่าที่ต้องการประเมิน

ตารางที่ 6 แสดงให้เห็นว่าวิธีการประเมินโดยตรง (Direct methods) สามารถใช้ประเมินมูลค่าได้
ทุกประเภทในหลักการ สำหรับ Benefit transfer นั้น อาจดูเหมือนเหมาะสมกับมูลค่าทุกประเภทเช่นกัน
แต่ที่จริงแล้วไม่ใช่ เหตุผลเนื่องจาก Benefit transfer นำมูลค่าที่ประเมินไว้แล้วจากที่อื่นมาปรับ ซึ่งกรณี
มูลค่าไม่ได้ใช้ประโยชน์ (Non-use value) ที่นำมาปรับจะได้มาจากวิธีการประเมินโดยตรงเท่านั้น วิธีการ
ประเมินโดยอ้อม (Indirect methods) และวิธีตลาดใช้ในการประเมินมูลค่าใช้ประโยชน์ (Use value) ไม่
สามารถใช้ประเมินมูลค่าไม่ใช้ประโยชน์

ในการ ประเมินมูลค่ารวมของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรอาจทำได้โดยแยกมูลค่าออกเป็นประเภท
ต่าง ๆ แล้วใช้วิธีการประเมินที่เหมาะสมประเมินมูลค่าแต่ละประเภท จะพบว่ามูลค่าไม่ใช้ประโยชน์ไม่มี
ทางเลือกวิธีการประเมินนอกจากจะใช้วิธีการประเมินทางตรง ในขณะที่มูลค่าใช้ประโยชน์อาจเลือกวิธี
การประเมินได้หลายวิธี

ตารางที่ 6 : วิธีการประเมินกับความเหมาะสมของมูลค่าที่ต้องการประเมิน

วิธีการประเมิน	Total economic value				
	Use value		Non-use value		Option value
	Direct	Indirect	Enistence	Bequest	
Direct methods	✓	✓	✓	✓	✓
Indirect methods	✓	✓			
วิธีตลาด (Market valuation และ Environment as factor input)	✓	✓			
Benefit transfer	✓	✓	✓	✓	✓

ที่มา : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2543)

การตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงและช่องว่าง

งานศึกษาที่ประยุกต์วิธีการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรตลอดจนบทความและเอกสารที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับวิธีการประเมินมีออกมาในช่วง 5 ปีหลังในอดีตที่มากกว่าช่วงก่อนๆ นับได้ว่าสามารถตอบสนองต่อการตื่นตัวของประชาชนต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร และรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันที่ให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร

การตัดสินใจดำเนินโครงการใด ๆ สมควรนำต้นทุนและผลประโยชน์ทั้งหมดเข้ามาพิจารณา การประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการให้กรอบต้นทุนและผลประโยชน์สำหรับสินค้าที่ไม่มีราคา ดังนั้นหากใช้เงื่อนไขทางเศรษฐศาสตร์อย่างเดียวการตัดสินใจก็จะทำได้ง่ายมั่นใจเพราะคำนึงถึงต้นทุนและผลประโยชน์ทั้งหมดแล้ว นอกจากนี้ การพัฒนาการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร จะเป็นก้าวสำคัญสำหรับการนำเครื่องมือราคา (Economic Incentive) มาใช้ควบคุมและป้องกันสิ่งแวดล้อม จัดการการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขหรือปรับระบบบัญชีประชาชาติให้เหมาะสมสะท้อนสภาพที่แท้จริงของความสามารถในการผลิตและผลิตภัณฑ์รวมของประเทศ

การประเมินมูลค่าสิ่งแวดลอมและทรัพยากรเป็นเรื่องใหม่สำหรับคนส่วนใหญ่ มูลค่าที่ได้จึงมักเป็นที่ยังขาดกระบวนการประเมินที่มีหลักการน่าเชื่อถือจะนำมาซึ่งความยอมรับ การประเมินมูลค่าด้วยวิธีมากกว่าหนึ่งวิธีก็จะเป็นอีกแนวทางที่จะสร้างความยอมรับเนื่องจากบอกราคาของมูลค่า

วิธีประเมินมูลค่าบางวิธีอาศัยข้อมูลสิ่งแวดลอมและทรัพยากรของประเทศในลักษณะที่ต้องเนื่องและอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน ทำให้เป็นข้อจำกัดในการประยุกต์วิธีการประเมินมูลค่าวิธีนั้น ๆ นอกจากนี้ การประเมินมูลค่าสิ่งแวดลอมและทรัพยากรมักจำเป็นต้องใช้ความรู้และเข้าใจเศรษฐมิติ (Econometric) ความเชี่ยวชาญในเศรษฐมิติประกอบกับทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์จะนำไปสู่การปรับปรุงวิธีการประเมินให้เหมาะสมตรงกับสภาพสิ่งแวดลอมและทรัพยากรธรรมชาติของประเทศมากขึ้น

ทิศทางการศึกษาในอนาคต

1. การประเมินมูลค่าสิ่งแวดลอมและทรัพยากรสมควรใช้มากกว่าหนึ่งวิธีหากเวลาและทุนเอื้ออำนวย
2. ระบบฐานข้อมูลสิ่งแวดลอมและทรัพยากรธรรมชาติของประเทศจะเป็นประโยชน์ไม่เฉพาะกับงานด้านประเมิน แต่เป็นประโยชน์ต่อการบริหารและจัดการสิ่งแวดลอมและทรัพยากรของประเทศโดยรวมด้วย
3. บทความและเอกสารเกี่ยวข้องกับหลักการทางเศรษฐศาสตร์เพื่อสร้างแบบจำลองและเศรษฐกิจมิติเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลจะผลักดันการประเมินมูลค่าสิ่งแวดลอมและทรัพยากรในประเทศจากการประยุกต์ใช้ไปสู่วิธีการประเมินที่เหมาะสมกับสภาพสิ่งแวดลอมและทรัพยากร นอกจากจะได้มูลค่าที่น่าเชื่อถือขึ้นแล้วยังอาจนำไปสู่วิธีการประเมินมูลค่าสำหรับสิ่งแวดลอมหรือทรัพยากรที่ประเมินมูลค่าได้ยาก

ผลงานด้านการประเมินมูลค่าสิ่งแวดลอมและทรัพยากรธรรมชาติที่ควรอ่าน

1. อติศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา (2541)
2. Thailand Development Research Institution and Harvard Institute for International Development (1995)
3. ศุภจิต มโนภิโมกษ์, ประชา คุณธรรมดี และประกิต ดันโสภณ (บรรณาธิการ) (2542)
4. สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดลอมและศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2540)
5. ศิริวุฒิ อยู่ตรีรักษ์ (2524)

เอกสารอ้างอิง

- กนกวรรณ ภิบาลสุข. (2534). “ปัจจัยที่มีผลต่อความเต็มใจที่จะจ่ายค่าบริการน้ำเสียของประชาชนในกรุงเทพมหานคร” วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กมลลา จินพวงศ์. (2532). “การประเมินมูลค่าทางนันทนาการ : กรณีศึกษาสวนจตุจักร” วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กรมป่าไม้และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2541). โครงการประเมินคุณค่าทรัพยากรในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ กรณีศึกษาในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง.
- จรงค์ นิมพงษ์ศักดิ์. (2536). “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเต็มใจที่จะจ่ายค่าบริการกำจัดขยะมูลฝอย : ศึกษาเฉพาะกรณีเทศบาลเมืองอุดรธานี” วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- จารุวรรณ โพธิ์แจ้ง. (2540). “การเปรียบเทียบในเชิงเศรษฐศาสตร์ระหว่างเรือไฟฟ้าชนิดผสมกับเรือหางยาวเครื่องยนต์ดีเซลเพื่อประกอบการขนส่ง กรณีศึกษาคลองผดุงกรุงเกษม” วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ชนินทร เทพนภา. (2538). “การวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ของโครงการระบบระบายน้ำ ระบบรวบรวมและบำบัดน้ำเสียกรณีศึกษาพื้นที่เทศบาลตำบลแหลมฉบัง” วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ชุติมา สีนธนาวิวงศ์. (2541). “การศึกษาเปรียบเทียบและประเมินความเหมาะสมเชิงเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมระหว่างรถตามล้อไฟฟ้ากับรถตามล้อเครื่อง LPG กรณีศึกษาเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นในกรุงเทพมหานคร” วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ดิเรก ปัทมศิริวัฒน์. (2538). “ความต้องการท่องเที่ยวชมวนอุทยานและการจัดเก็บค่าธรรมเนียม” วารสารเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน หน้า 25 – 38.

- ดิเรก ปัทมศิริวัฒน์. (2540). “การประเมินค่าทรัพย์สินทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : Nonuse Value และแบบจำลอง Contingent Valuation” เอกสารประกอบการบรรยายในการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การประเมินค่าทรัพย์สินทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 7-16 พฤษภาคม 2540 จัดโดยความร่วมมือระหว่างสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม และศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หน้า 122 – 135.
- ดิเรก ปัทมศิริวัฒน์ และ พรเพ็ญ วิจัยนัประเสริฐ. (2538). “วิธีการประมาณคุณค่าสิ่งแวดล้อม : กรณีศึกษาอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่” วารสารความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ไทย สมาคมเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย หน้า 136 – 149.
- ธันวา จิตต์สงวน. (2540). “วิธีประเมินค่าทรัพย์สินทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยวิธีใช้ราคาตัวแทน” เอกสารประกอบการบรรยายในการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง การประเมินค่าทรัพย์สินทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 7-16 พฤษภาคม 2540 จัดโดยความร่วมมือระหว่างสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม และศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หน้า 111 – 121.
- นันทนา ลิ้มประยูร. (2537). “มูลค่าของอุทยานแห่งชาติ : เกาะเสม็ด” วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ปาริชาติ สอนใจ. (2533). “ความเต็มใจที่จะจ่ายค่าบริการบำบัดน้ำเสีย” : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนหาดจอมเทียน” วิทยานิพนธ์สังคมศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พรชัย อิงโชติศักดิ์. (2541). “การวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนของโครงการแก้ไขปัญหาน้ำเสียในเขตเทศบาลเมืองระยอง” วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ผการัตน์ เฟื่องสวัสดิ์. (2542). “การประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” วิทยานิพนธ์สังคมศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2542). การประเมินต้นทุนด้านสิ่งแวดล้อมจากการทำนา รายงานหลักเสนอต่อสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม.

- มนยศ วรธนะภูติ. (2539). “การประเมินความสูญเสียทางเศรษฐศาสตร์เนื่องจากภาวะภัยแล้งบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา” วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เขาวเรศ หับพันธุ์. (2541) การประเมินโครงการตามแนวเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เรณู สุขารมณ. (2541). “วิธีการสมมติเหตุการณ์ให้ประเมินค่าสินค้าที่ไม่ผ่านตลาด” วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์ ปีที่ 16 ฉบับที่ 4 ธันวาคม หน้า 89 – 117.
- เรืองโร ไตรฤกษ์. (2540). “การประยุกต์วิธีประเมินค่าทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม”. เอกสารประกอบการบรรยายในการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่องการประเมินค่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 7-16 พฤษภาคม 2540 จัดโดยความร่วมมือระหว่างสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมและศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หน้า 164-179.
- ฤทธิชัย รุ่งศิริ, สุทธิญา ทองรักษ์, สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล และศักดิ์ชัย ศิริพัฒน์. (2543). “การประเมินมูลค่าผลประโยชน์ทางด้านนันทนาการ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าโดนงาช้าง จังหวัดสงขลาและสตูลโดยวิธีต้นทุนการเดินทาง” วารสารเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน หน้า 1-16.
- วราภรณ์ ปัญญาวิดี, สมคิด แก้วทิพย์, Sonya Wytinek และ Terrence Verman. (2541). “การศึกษาความเต็มใจที่จะจ่ายค่าน้ำชลประทานในเขตโครงการชลประทานแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่” วารสารเศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ ปีที่ 16 ฉบับที่ 1 มีนาคม หน้า 58 – 77.
- ศรีศุดา ถอยผา. (2532) . “การประเมินมูลค่าของเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง สงขลา นครศรีธรรมราช กรณีเป็นแหล่งท่องเที่ยว” วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์ มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ศิริวุฒิ อยู่ตรีรักษ์. (2524). “การประเมินค่าสินค้าที่มีได้ผ่านตลาดศึกษาเฉพาะเรื่อง : สวนลุมพินี” วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศุภจิต มโนภิโมกษ์, ประชา คุณธรรมดี และประกิต ดันโสภณ. (บรรณาธิการ) (2542). การประเมินค่าผลกระทบสิ่งแวดล้อมต่อภาคเมืองและภาคอุตสาหกรรม โดยวิธีการเศรษฐศาสตร์ โครงการ THAITREM-98-02 .

- สมคิด แก้วสนธิ และ ภิรมย์ กมรัตน์กุล. (2534). “การกำหนดค่าประเมินมูลค่าของผลที่ได้
เป็นตัวแทน” เศรษฐศาสตร์สาธารณสุข : การวิเคราะห์และประเมินผลบริการสาธารณสุข
โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร หน้า 165 – 167.
- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. (2543). คู่มือการศึกษาพัฒนาการวิเคราะห์ผลกระทบถึง
แวดล้อมด้านเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม.
- สมบัติ แซ่แอ่ และคณะ. (2541). การศึกษาริมาณการด้านสิ่งแวดล้อมของอุทยานแห่งชาติ : กรณี
ศึกษาอุทยานแห่งชาติ รายงานฉบับสมบูรณ์เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สิทธิพันธุ์ เนตรสืบสาย. (2539). “การวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ของโครงการ แก้ไขปัญหาน้ำ
เสีย กรณีศึกษาเทศบาลเมืองชัยนาท” วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมและศูนย์วิจัยเศรษฐศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2540). เอกสารประกอบการบรรยายในการฝึกอบรมเชิง
ปฏิบัติการเรื่องการประเมินค่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 7-16 พฤษภาคม 2540
- สุชาติ สัยละมัย. (2541). “การใช้โมเดลอุปสงค์ค่าใช้จ่ายในการเดินทางวิเคราะห์แหล่งท่องเที่ยว
หัวหิน - ชะอำ” วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุวดี ศรีเบญจพลางกูร. (2529). “การประเมินมูลค่าประโยชน์ของแหล่งนันทนาการในเขตเมือง :
ศึกษาเฉพาะกรณีสวนสัตว์ดุสิต กรุงเทพมหานคร” วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- โสภณ ทองปาน. (2537). “มูลค่าของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ : มูลค่าจากการเก็บไว้เพื่อจะใช้” วาร
สารเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม – ธันวาคม
หน้า 23 – 31.
- อดิสร อิศรางกูร ณ อยุธยา. (2541). “การประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อม : คืออะไร ทำอย่างไรและ
ทำเพื่อใคร” วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์ ปีที่ 16 ฉบับที่ 4 ธันวาคม หน้า 55-82.
- อดิสร อิศรางกูร ณ อยุธยา. และมิ่งสรรพ ขาวสอาด (2540). “การประเมินมูลค่าป่าและระบบ
นิเวศบริเวณโครงการแก่งเสือเต้น” รายงานการทบทวนวิเคราะห์ความเหมาะสมและ
ความเป็นไปได้ของโครงการแก่งเสือเต้น จังหวัดแพร่ กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

อภิรดี เงินวิจิตร . (2541). “ความเต็มใจที่จะจ่ายค่าบริการบำบัดน้ำเสียของโครงการบำบัดน้ำเสียรวม : กรณีศึกษาโครงการบึงพระรามฯ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ” วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.

Freeman, A. Myrick (1993). The Measurement of Environmental and Resource Value. Resources for the Future, Washington, D.C.

Isarangkura, Adis. (1998). Environmental Valuation : An Entrance Fee System for National Parks in Thailand. National Resources and Environment Program, Thailand Development Research Institute, Bangkok.

Israngkura, Adis. (2000). “Why Can’t Thailand Afford More Irrigation Dams?” The TDRI Quarterly Review, Vol.15 No.3, September 2000.

Manopimoke, Supachit. (1992). “The Environment in a Tourist Economy : A Case Study of Pattaya.” Background Report prepared for Thailand’s Economic Structure : Towards Balanced Development?. The 1992 Year-End Conference, Thailand Development Research Institute, Bangkok.

Sathirathai (1998). “Economic Valuation of Mangrove and the Roles of Local Communities in the Conservation of Natural Resource : Case Study of Surat Thani, South of Thailand.” EEPSEA Research Report Series Singapore : Economy and Environment Program for Southeast Asia.

Supprachai, Wanlaya. (1996). “Valuation of A Canal Clean-up Project : A Case Study of Mahanag and San Sab Canal.” Master of Economics, Thammasat University, Bangkok.

Thailand Development Research Institution and Havard Institute for International Development. (1995). “Green France: A Case Study of Khao Yai.” Report prepared for the Development of Technical and Economic Cooperation and the U.S.A. Agency for International Development, Bangkok.

Trakannuwatkul, Mancerut (1996). “Economic Analysis of Air Pollution and Health : A Case Study of Bangkok.” Master of Economic, Thammasat University, Bangkok.

สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

(Cultural Heritage Environment)

อมรรักษ์โรจน์ คุณเอก

ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คำนำ

การศึกษาพรรณณความรู้ในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม มีความมุ่งหมายที่จะสำรวจเอกสารต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และพยายามที่จะวิเคราะห์โดยการจำแนกเอกสารเหล่านั้นออกเป็นหมวดหมู่ตามความใกล้เคียงกันของเนื้อหาของเอกสารนั้น ๆ เพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของงานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมตลอดจนช่องว่างขององค์ความรู้ซึ่งจะนำไปสู่ทิศทางของการวิจัยในอนาคตต่อไป ทั้งนี้การศึกษานี้ได้กำหนดขอบเขตของเอกสารที่นำมาวิเคราะห์อยู่ในช่วงปี พ.ศ.2504 จนถึงปัจจุบัน

บททวนวรรณกรรม

สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม เป็นเรื่องค่อนข้างใหม่สำหรับสังคมไทย จึงทำให้ผู้รู้ความหมายที่แท้จริงของคำดังกล่าวไม่มากนัก ซึ่งคำว่าสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนี้ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (2528) ได้ให้นิยามไว้ว่า “ สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม หมายถึงสิ่งแวดล้อมที่มีความเกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีมนุษย์ได้สร้างหรือกำหนดขึ้นทั้งในอดีตและในปัจจุบัน ที่มีคุณค่าในทาง ศิลป วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี เทคโนโลยี และรวมถึงศิลปกรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมด้วย ” ซึ่งจากความหมายดังกล่าวจะเห็นได้ว่าขอบเขตของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้นครอบคลุมสิ่งแวดล้อมที่อยู่โดยรอบแหล่งศิลปกรรม และรวมถึงตัวศิลปกรรมด้วย ดังนั้น งานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการดำเนินการเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่อยู่โดยรอบตัวศิลปกรรมเท่านั้น แต่ได้รวมถึงการดำเนินการที่ตัวศิลปกรรมด้วย

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม พบว่า เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานของไทยที่มีความเก่าแก่ที่สุดน่าจะเป็น “ ประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณ ” ซึ่งออกประกาศเมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ.2466 (นิจ,2533) แต่อย่างไรก็ตามในระยะเวลาต่อมาเรื่องของอนุรักษ์แหล่งศิลปกรรมของประเทศไทยก็ได้เป็นสิ่งที่ได้รับความสนใจมากขึ้น โดยงานเขียนที่สำรวจพบเป็นชิ้นต่อมาที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ศิลปกรรม ได้แก่ บทความเรื่อง “ งานอนุรักษ์ศิลปกรรม ” ของ ดร.สุเมธ หุมสาธ ญ อยู่ยหา ที่เขียนขึ้นในปี พ.ศ.2511

อย่างไรก็ตาม จากเอกสารต่าง ๆ ที่สำรวจพบ ทำให้สามารถจำแนกเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมออกเป็น 5 หัวข้อใหญ่ ๆ ได้แก่

1. สถานภาพและความรู้ทั่วไป ซึ่งเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ปัจจุบันของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และงานศึกษาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความรู้อื่น ๆ เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม รวมถึง การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม

ในอดีตของแหล่งศิลปกรรม และพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ซึ่งเป็นการศึกษาถึงสภาพแวดล้อมทางศิลปกรรมในอดีตด้วย

2. สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมกับการท่องเที่ยว ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องของการท่องเที่ยวในแหล่งศิลปกรรม ทั้งนี้เนื่องจากในปัจจุบันอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญแหล่งหนึ่ง จึงทำให้ความสนใจในด้านนี้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้ตรวจพบเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวเพิ่มมากขึ้นด้วย

3. ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับ เรื่องของการศึกษาผลกระทบต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ส่วนปัญหาในเรื่องของการเสื่อมสภาพเนื่องจากสิ่งมีชีวิต (Biodeterioration) นั้นจะได้กล่าวถึงในส่วนของการอนุรักษ์โดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์

4. นโยบายและแผนในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ซึ่งรวมถึงเรื่องของบทบาทขององค์กร และประชาชน รวมทั้งทัศนคติของประชาชน ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานในการกำหนดนโยบายและการจัดการในด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม รวมทั้งกฎหมายซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการ

5. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมทั้งด้วยการใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ และวิธีการอื่น ๆ รวมทั้งการศึกษาเกี่ยวกับงานอนุรักษ์ในแง่มุมต่าง ๆ

1. สถานภาพและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนอกจากจะมีขอบเขตครอบคลุมพื้นที่โดยรอบแหล่งศิลปกรรมแล้ว ยังหมายรวมถึงตัวศิลปกรรมเองด้วย ดังนั้นในส่วน of สถานภาพและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจึงเป็นเรื่องของรายงานเกี่ยวกับสถานการณ์หรือสภาพโดยทั่วไปของแหล่งศิลปกรรมและรายละเอียดเกี่ยวกับแหล่งศิลปกรรมต่าง ๆ ซึ่งในส่วนนี้ปรากฏเอกสารความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีและโบราณสถานต่างๆ ของกรมศิลปากรจำนวนมาก ซึ่งจะได้คัดเลือกมากล่าวถึงเพียงบางเอกสารที่มีความสำคัญเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีเอกสารในส่วน of ความรู้เกี่ยวกับแหล่งมรดกโลกซึ่งเป็นแหล่งศิลปกรรมที่สำคัญ และในส่วน of เอกถัตถ์ของสถาปัตยกรรมไทย เช่น เรื่องของบ้านไทย เป็นต้น ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับเอกสารในส่วนนี้ปรากฏในตารางที่ 1 แล้ว

ตารางที่ 1 รายละเอียดของเอกสารเกี่ยวกับสถานภาพและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ : ศิลปกรรม จังหวัดนครปฐม	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม-ท้อง ถ่นจังหวัดนครปฐม	มปพ.
2.	เกาะเกร็ด แหล่งศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมที่ควร อนุรักษ์	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม-ท้อง ถ่นจังหวัดนนทบุรี	มปพ.
3.	รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม	ทุกปี
4.	เกาะรัตน โกสินทร์	เจตกำจร พรหมโยธี	2516
5.	บ้านไทยเอกลักษณ์ของชาติ	นฤกุล ชมภูนิช	2530

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
6.	โครงการกรุงรัตนโกสินทร์	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม-แห่งชาติ	2530
7.	ยูเนสโกรับไทยเข้าเป็นภาคีสัญญามรดกโลกแล้ว	วันชัย ตัน และประวิทย์ สุ	2531
8.	สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมสุพรรณบุรี	คณะกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม-ศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดสุพรรณบุรี	2532
9.	แผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ	อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ	2534
10.	สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม	นิคม มูลิกะคามะ และมานิตย์ ศิริ-วรรณ	2535
11.	ทำร้ายจิตใจชาวเชียงใหม่ เจดีย์วัดเจ็ดยอดจะพัง	มาปช.	2535
12.	สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดอุดรดิคค์	ประพัฒน์ กุสุมานนท์	2535
13.	อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท	เมธา วิจิษณะ	2535
14.	รายงานการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอหล่มเก่า	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.เพชรบูรณ์	2535
15.	อุทยานสุ่มรดกโลก	มาปช.	2536
16.	อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีรี	กรมศิลปากร	2537
17.	มรดกโลก	มาปช.	2538
18.	แหล่งโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางเดินทัพและเส้นทางติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สระบุรี นครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง และจันทบุรี ฉบับที่ 1	จารึก วิไลแก้ว	2538
19.	คู่มือปฏิบัติการของหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น	กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม	2538
20.	จากห้วงอวกาศสู่พื้นแผ่นดินไทย ฉบับย่อ	ประเสริฐ วิทยาธิรัฐ	2538
21.	Development and Biocultural Diversity in Northern Thailand	Dearden, P.	2538

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
22.	รายงานการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอหล่มสัก - อำเภอวังโป่ง	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.เพชรบูรณ์	2539
23.	รายงานการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอศรีเทพ - อำเภอวิเชียรบุรี	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.เพชรบูรณ์	2539
24.	สถานภาพและแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม	โรจน์ คุณเอนก	2539
25.	อยุธยาามรดกโลก	ศรีธันว์ อยู่สุขจิ	2540
26.	สาระความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.ปราจีนบุรี	2541
27.	สาระความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.นครนายก	2541
28.	สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดกระบี่	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.กระบี่	2541
29.	แหล่งศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดมหาสารคาม	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.มหาสารคาม	2541
30.	การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม	อุษา เกียรติชัยพิพัฒน์	2541
31.	เรือนพื้นดินและวกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา สูญสิ้นไปแล้วหรือยัง	อรศิริ ปาณินท์	2542
32.	การศึกษาเปรียบเทียบการบูรณะโบราณสถาน-อนัสติโลซิส	สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร	2542
33.	ลิมที่มีอุปแค้นในจังหวัดร้อยเอ็ด	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.ร้อยเอ็ด	2543
34.	เอกสารประกอบการประชุมประจำปี ผู้นำหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นครั้งที่ 8	สมาชิขทางค์กรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น	2543

จากตารางที่ 1 จะเห็นได้ว่าเอกสารหลักในเรื่องของสถานการณ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ได้แก่รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อมซึ่งสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมได้จัดทำขึ้นทุกปี ส่วนในเรื่องของมุมมองของการอนุรักษ์ศิลปกรรมในลักษณะของศิลปกรรมและรวมถึงพื้นที่โดยรอบด้วยนั้น ได้เริ่มต้นขึ้นในปี พ.ศ.2516 โดยมีความสนใจอยู่ที่กรุงรัตนโกสินทร์ (เอกสารลำดับที่ 4 และ 6) และพัฒนาการจนถึงขั้นของการจัด

ทำแผนแม่บท (เอกสารลำดับที่ 9) ต่อมาในปี พ.ศ.2531 ความสนใจในเรื่องของอนุสัญญามรดกโลกได้เริ่มกว้างขวางมากขึ้นเรื่อย ๆ (เอกสารลำดับที่ 7, 15 และ 17) พร้อม ๆ กับกองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ได้มีแนวคิดในการจัดตั้งหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นขึ้นในทุกจังหวัด และหน่วยอนุรักษ์ฯ แต่ละหน่วยได้เริ่มผลิตเอกสารเกี่ยวกับรายงานการสำรวจแหล่งศิลปกรรมในแต่ละท้องถิ่นขึ้น (เอกสารลำดับที่ 1, 2, 8, 14, 19, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 33 และ 34) ซึ่งเอกสารที่ผลิตโดยหน่วยอนุรักษ์ฯ นั้น ยังมีอีกเป็นจำนวนมากโดยมีฐานข้อมูลอยู่ที่กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายที่การผลิตเอกสารเหล่านี้มักทำได้ในจำนวนจำกัด จึงทำให้ไม่สามารถเผยแพร่ข้อมูลได้อย่างกว้างขวาง ข้อมูลในเอกสารดังกล่าวจึงถูกจำกัดขอบเขตของการเผยแพร่อยู่ภายในท้องถิ่นเท่านั้น

อย่างไรก็ตามในเรื่องของความรู้ทั่วไปนั้น เรื่องของการศึกษาแหล่งชุมชนโบราณ และพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ถือได้ว่าเป็นความรู้ทางสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่มีความสำคัญอีกเรื่องหนึ่งทั้งนี้เรื่องดังกล่าวเป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และถือเป็นการศึกษาเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในอดีต รวมทั้งพัฒนาการของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในบริเวณนั้น ๆ ด้วย ดังปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 เอกสารเกี่ยวกับการศึกษาแหล่งชุมชนโบราณ และพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	Human Settlement and the Environmental in Prehistoric Northeastern part of Thailand	Nongpa - nga Suckavanich	มปพ.
2.	A Study of the Culture and the Environment of an Ancient Community at Khok Phanomdi Changwat Chonburi	Domrongkiart Noksakul	2524
3.	วิจัยทางสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของเมืองโบราณ สมัยทวารวดีบริเวณ ตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี	อนุชาต ป่าทกวงค์ ณ อุรุยา	2524
4.	การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์	นงพงา สุขวนิช	2527
5.	แหล่งโบราณคดี และสิ่งแวดล้อม สุ่มน้ำแควใหญ่ตอนบน (น้ำโจน) อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก	ปรีชา กาญจนาคม	2531

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
6.	The Environmental Factors That Effected on the Settlement of the Ancient Cities the Dvarauati Period on the Eastern Coast of the Gulf of Thailand	Somrit Sugmuang	2531
7.	มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์กับการใช้ทรัพยากรในช่วงโฮโล-ซีนตอนต้นบริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยตอนล่าง อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี	รัศมี ชูทรงเดช	2533
8.	การศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ศูนย์กลางเมืองของเมืองริมแม่น้ำ: กรณีศึกษา เมืองอ่าวทอง เมืองสิงห์บุรี	ฉัตรนาถ สุวรรณ	2533
9.	การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์กับสิ่งแวดล้อมบริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยตอนล่าง อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี	รัศมี ชูทรงเดช	2536
10.	บ้านเรือนและที่อยู่อาศัยในประวัติศาสตร์สังคมของชาวนาไทยภาคกลาง กรณีศึกษา บ้านหมูลาว ตำบลลาบกลัด อำเภอบางซ้าย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ	2539
11.	ชุมชนโบราณในบุรีรัมย์	หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จ.บุรีรัมย์	2541
12.	การวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานมนุษย์: กรณีศึกษาชุมชนมอญเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี	สมศรี ศิริขวัญชัย	2541
13.	พัฒนาการของเมืองและชุมชนโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ ลุ่มแม่น้ำบางขาม อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี : ปัจจัยและความคลี่คลาย	ภูธร ภูมะธน	2542

2. สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมกับการท่องเที่ยว

ในปัจจุบันการท่องเที่ยวนับเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ และส่งผลที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับแหล่งศิลปกรรมต่าง ๆ จึงทำให้เกิดการศึกษาและกล่าวถึงเรื่องดังกล่าวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้พบเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวเพิ่มมากขึ้นด้วย ดังปรากฏในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 รายละเอียดของเอกสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมกับการท่องเที่ยว

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	การศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ จังหวัดใกล้เคียง (สุพรรณบุรี นครปฐม)	พรพจน์ สุขเกษม	2522
2.	การศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ จังหวัดใกล้เคียง (สระบุรี ลพบุรี)	พิชิต แรกชำนาญ	2522
3.	การศึกษาแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวใน อำเภอพระนครศรีอยุธยา	สายชล พงศ์กระวี	2523
4.	A Study for Tourism Development Planing in the Rattanakosin Area	Khunpol Prompaet	2524
5.	การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว : จังหวัด สุโขทัย พิษณุโลก กำแพงเพชร ตาก	สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	2525
6.	การศึกษาเบื้องต้นเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว : จังหวัด สุพรรณบุรี อ่างทอง ลพบุรี และสระบุรี	คณะสังคมศาสตร์ และ มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล	2525
7.	A Study for Tourism Development Planing of Phetchaburi	Pipop Pitaksilpa	2525
8.	การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว จังหวัด พระนครศรีอยุธยา	ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬา-ลงกรณ์มหาวิทยาลัย	2528
9.	การอนุรักษ์ศิลปกรรมกับการท่องเที่ยว	พงษ์ธร เกษสำลี	2530
10.	การอนุรักษ์โบราณสถานกับการท่องเที่ยว	อุดม อินทรสุวรรณ	2530
11.	การจัดการแสดงแสงและเสียงที่ดำเนินการโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยทำลายโบราณสถานจริงหรือ	สุรินทร์ คล้ายจินดา	2530
12.	คู่มือการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางด้านกายภาพประเภทวัด เล่ม 1 – 4	คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร	2532
13.	เมืองกำแพงเพชรกับการท่องเที่ยว	พงษ์ธร เกษสำลี	2533
14.	การท่องเที่ยวกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม	ศรีศักร วัลลิโภดม	2534
15.	The Social Carrying Capacity of a Historical Tourist Attraction: A Case Study of Wat Phra Kaeo Bangkok Metropolis	Jindarak Sangkanjanavanich	2534

ตารางที่ 3 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
16.	ศิลปวัฒนธรรมและธรรมชาติกับความคิดว่าด้วยการท่องเที่ยว	กฤษฎา หงษ์สำลี	2536
17.	บ้านปราสาท จากหาด้า โกลด์ อวอร์ด สู่มุมบ้านท่องเที่ยวด้วยอย่าง	สายสุนีย์ สิงห์ทัศน์	2537

จากตารางที่ 3 จะเห็นได้ว่า เรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในระยะแรก ๆ นั้น ได้เข้าไปแฝงอยู่ในการศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวในจังหวัดต่าง ๆ ที่มีแหล่งศิลปกรรมปรากฏอยู่ (เอกสารลำดับที่ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 และ 8) และได้เริ่มมีความตระหนักถึงการท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์ และผลกระทบของกิจกรรมจากการท่องเที่ยวที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ในปี พ.ศ.2530 (เอกสารลำดับที่ 9, 10 และ 11)

3. ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม นั้นมีสาเหตุหลายประการด้วยกัน ซึ่งในส่วนนี้จะได้กล่าวถึงเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาผลกระทบต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ซึ่งถือได้ว่าเป็นปัญหาหลัก ส่วนปัญหาในเรื่องของการเสื่อมสภาพเนื่องจากสิ่งมีชีวิต (Biodegradation) นั้นจะได้กล่าวถึงในส่วนของการอนุรักษ์โดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ต่อไป ซึ่งเอกสารในส่วน of ผลกระทบของกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้น ปรากฏอยู่ในตารางที่ 4 แล้ว

ตารางที่ 4 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบจากกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	การศึกษาผลกระทบ ข้อเสนอแนะด้านผังเมืองและสภาพแวดล้อม กรณีการสร้างถนนพุทธบูชา จังหวัดนครปฐม	อภิชาติ วงศ์แก้ว	มปพ
2.	โบราณคดีกับการสร้างเขื่อน	ปฐมฤกษ์ เกตุทัต	2526
3.	ผลกระทบต่อแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์จากการสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้า	ปรีชา กาญจนาคม	2526
4.	เขื่อนผลกระทบต่อแหล่งมรดกวัฒนธรรม	นาท คันทวีรุฬห์ และปรีชา กาญจนาคม	2526
5.	Socio-economic Impact of The Sukhothai Historical Park Project on Ban Moeng Kao Community	Panadda Chaicharoen	2527

ตารางที่ 4 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
6.	รายงานผลการดำเนินงานทางโบราณคดีเพื่อแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมในการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนเชี่ยวหลาน พ.ศ.2525 – 2528	กรมศิลปากร	2528
7.	The Economic Impact of Historic Sites on The Economy of Ayutthaya, Thailand	Peerapun Wannasilpa	2534
8.	ผ้าที่ดิน วัดพระปฐมเจดีย์ ตัดถนนพุทธบูชา	สมศิริ ยิ้มเมือง	2537
9.	โครงการก่อสร้างถนนพุทธบูชา สร้างสรรค์หรือทำลายพระปฐมเจดีย์?	ภัทราพร นิลเพชร	2539
10.	การศึกษาผลกระทบจากการท่องเที่ยวต่อโบราณสถานในเขตเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา	ปธาน บุญศรี	2539
11.	รายงานการศึกษาเรื่อง มรดกวัฒนธรรมไทยเชิง ดูนน้ำป่าสัก ในเขตที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนป่าสัก	ภูธร ภูมะธน	2542

จากตารางที่ 4 จะเห็นได้ว่าในช่วงต้น ๆ และตลอดมาจนถึงปัจจุบันนั้น แนวความคิดในเรื่องของผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมโดยส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปที่ผลกระทบจากโครงการเขื่อนเป็นส่วนใหญ่ (เอกสารลำดับที่ 2, 3, 4, 6 และ 11) ต่อมาจึงได้เริ่มมีการกล่าวถึงผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในปี พ.ศ.2527 (เอกสารลำดับที่ 5 และ 7) และในราวปี พ.ศ.2537 ได้มีการกล่าวถึงโครงการก่อสร้างถนนพุทธบูชาซึ่งถือเป็นสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมของพระปฐมเจดีย์ซึ่งถือเป็นแหล่งศิลปกรรมที่สำคัญ (เอกสารลำดับที่ 1, 8 และ 9) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการให้ความสำคัญในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมได้เริ่มมีมากขึ้น และในยุคที่การท่องเที่ยวเป็นเรื่องที่มีความสำคัญก็ได้มีการกล่าวถึงผลกระทบจากการท่องเที่ยวดังปรากฏในเอกสารลำดับที่ 10 ด้วย

4. นโยบายและแผนในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ในเรื่องของนโยบายและแผนในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้น จะได้กล่าวถึงเรื่องของทัศนคติของประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ เป็นเบื้องต้น เนื่องจากการเข้าใจในทัศนคติของประชาชนเป็นกลไกพื้นฐานที่สำคัญในการกำหนดแนวนโยบายและการวางแผนในเชิงปฏิบัติการ ซึ่งเอกสารในเรื่องดังกล่าวปรากฏใน ตารางที่ 5 แล้ว และเป็นที่น่าสังเกตว่าเอกสารเหล่านั้นล้วนเป็นการศึกษาวิจัยในระดับของการทำสารนิพนธ์ และวิทยานิพนธ์ทั้งสิ้น

ตารางที่ 5 รายละเอียดของเอกสารเกี่ยวกับทัศนคติของประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	ความคิดเห็นของข้าราชการที่มีต่อการย้ายที่ตั้งสถานที่ทำงานอันเนื่องมาจากผลกระทบการอนุรักษ์พื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์	พัชรศร การ์ตัน	2533
2.	Knowledge and Awareness of the People regarding Environmental Conservation of a local Monument and site : A Case Study of Phra Pathom Chedee, Nakhon Pathom Province	Daranee Areponpatana	2533
3.	การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางโบราณสถาน-โบราณวัตถุ : กรณีศึกษาความคิดเห็นของเยาวชนในจังหวัดปราจีนบุรี	กัททิรา นวลปลอด	2533
4.	Public Opinion Regarding the Environmental Surroundings of an Ancient Monument: A Case Study of Pom Mahakarn, Bangkok Metropolis	Jirawan Pisesskolkit	2534
5.	ความรู้และความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานของพระภิกษุในจังหวัดเชียงใหม่	สุดกิจ แพวพิเศษ	2535
6.	ทัศนคติของประชาชนที่มีต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในท้องถิ่น : ศึกษากรณีในเขตเทศบาลเมือง จังหวัดเพชรบุรี	กันทิมา อินทรบุตร	2538
7.	ความรู้และความตระหนักของสมาชิกสภาเทศบาล และสมาชิกสภาจังหวัดที่มีต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษาเฉพาะกรณีพระนารายณ์ราชนิเวศน์ฯ จังหวัดลพบุรี	ภาณุ บุรณศิริ	2538
8.	ความคิดเห็นของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาที่มีต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา	กรรณิกา ปัญจะมูล	2540
9.	ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษาเฉพาะกรณีโบราณสถานในบริเวณเกาะเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	นฤนาท พุทธิไสย	2540
10.	ความรู้และความตระหนักของสมาชิกสภาเทศบาล และสมาชิกสภาจังหวัดที่มีต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษากรณีพระนครศรีอยุธยาจังหวัดเพชรบุรี	ชนรรค์ แดงแสง	2540
11.	ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการจัดการสภาพแวดล้อมบริเวณโบราณสถาน: ศึกษากรณีพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม	ประวิติ เสมติ	2541

จากตารางที่ 5 จะเห็นได้ว่าการศึกษาในเรื่องของทัศนคติของประชาชนที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้น ได้เริ่มมีขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เมื่อเทียบกับการเกิดขึ้นของผลงานในเรื่องต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่การศึกษาใน

ด้านนี้ก็ได้มีการกระทำอย่างกว้างขวางในประชาชนเกือบทุกกลุ่ม อาทิ เยาวชน (เอกสารลำดับที่ 3 และ 8) พระภิกษุสงฆ์ (เอกสารลำดับที่ 5) และสมาชิกสภาเทศบาล (เอกสารลำดับที่ 7 และ 10) เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้มีการศึกษากลุ่มประชาชนที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในที่ต่าง ๆ อาทิ กรุงรัตนโกสินทร์ (เอกสารลำดับที่ 1 และ 4) จังหวัดเพชรบุรี (เอกสารลำดับที่ 6) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เอกสารลำดับที่ 8) และจังหวัดนครปฐม (เอกสารลำดับที่ 2 และ 11) เป็นต้น

นอกจากเรื่องของทัศนคติแล้ว บทบาทขององค์กรต่าง ๆ ที่มีต่องานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมก็นับเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญอีกองค์ประกอบหนึ่งในเรื่องของแผนและนโยบาย โดยเฉพาะในเรื่องของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างมากในปัจจุบัน ซึ่งรายละเอียดของเอกสารดังกล่าวปรากฏในตารางที่ 6 แล้ว

ตารางที่ 6 รายละเอียดของเอกสารเกี่ยวกับบทบาทขององค์กรต่าง ๆ ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และการมีส่วนร่วมของประชาชน

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม	ประสงค์ เข็มมณันต์	บปพ.
2.	การสร้างสไลด์การรู้ฐานเท่าทันถึงเสี่ยงประกอบบทเรียนเรื่องประชาชนกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และสมบัติของชาติสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1	วันทนา จันทร์สิงห์	2528
3.	Conditions and Problems in Educational Management for Conservation and Promotion of Thai Culture at Lower Secondary Education Level in Schools Under the Auspices of the Department of General Education	Kosoom Wanlaya	2530
4.	บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนา "แนววัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนา "	สมุห์เฉลิม ฐิติสิโล	2531
5.	บทบาทของรัฐในการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมไทย	รัชชัย บุญโชติ, ปุสดี อากมานนท์และกุลวดี เจริญศรี	2532
6.	การรณรงค์ของกลุ่มกสิวิพลด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมในการเรียกร้องขอคืนทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์	เอกรินทร์ ชัยสุข	2534

ตารางที่ 6 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
7.	สภาพและปัญหาการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยของครู สังคมศึกษาใน โรงเรียนมัธยมศึกษา เขตการศึกษา 3	สุวรรณา ฤทธิมนตรี	2535
8.	บทบาทของกรมการศาสนาในการอนุรักษ์โบราณสถาน	มปช.	2537
9.	บทบาทของพระสงฆ์: ผู้นำสังคมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ	สำนักเสริมศึกษาและ บริการสังคม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	2538
10.	การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนปรับปรุงสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ กรณีศึกษา สะพานข้ามแม่น้ำแคว จังหวัดกาญจนบุรี	ปริญญ์ เหลืองประเสริฐ	2538
11.	บทบาทของประชาชนท้องถิ่นที่มีต่อการอนุรักษ์และส่งเสริมสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม กรณีศึกษา : ปราสาทหินพนมรุ้งและปราสาทคู่สวนแดง จังหวัดบุรีรัมย์	เทียนชัย ให้ศิริกุล	2538
12.	บทบาทของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับมัธยมศึกษา กรณีศึกษาจังหวัดกำแพงเพชร	ธีรศักดิ์ วิเศษชัยบุตร	2538
13.	ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถาน : กรณีศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่	ศิริวรรณ ทาปัญญา	2539
14.	การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน องค์กรและบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์	ประสงค์ เกี่ยมถนันท	2540
15.	การรับรู้ปัญหาและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของประชาชนในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา	เรืองแสง ทองสุขเจริญ	2542
16.	การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ศึกษากรณี เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี	พิสันต์ ณะสารสมบูรณ์	2542

จากตารางที่ 6 จะเห็นได้ว่าการศึกษาในเรื่องของบทบาทเริ่มต้นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในปี พ.ศ.2528 (เอกสารลำดับที่ 1, 2 และ 7) ต่อมาจึงได้พัฒนาเป็นงานทางด้านบทบาทของกลุ่มบุคคล และองค์กรต่าง ๆ อาทิ บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) (เอกสารลำดับที่ 1) บทบาทของพระสงฆ์ ซึ่งมักมีบทบาทสำคัญ เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานที่เป็นวัดวาอาราม (เอกสารลำดับที่ 4, 8 และ 9) บทบาทของรัฐ (เอกสารลำดับที่ 5) และ บทบาทของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ (เอกสารลำดับที่ 12) ซึ่งต่อมาในราวปี พ.ศ. 2538 เมื่อกระแสการมี

ส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นเริ่มมีบทบาทมากขึ้น งานเกี่ยวกับบทบาทของ องค์การจึงได้เริ่มน้อยลง และงานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นจึงได้เริ่มเพิ่มขึ้น (เอกสารลำดับที่ 10, 13, 15 และ 16)

ส่วนสำคัญในเรื่องของนโยบายและแผนก็คือในเรื่องของการจัดการ ซึ่งได้มีการศึกษาและงานเขียนเกี่ยวกับการจัดการในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมปรากฏในตารางที่ 7

ตารางที่ 7 รายละเอียดของเอกสารเกี่ยวกับการจัดการทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	ผังเมืองสุโขทัย	นิจ หิณฺฐะนันท์	2520
2.	การป้องกันน้ำท่วมและการจัดระบบคลองระบายน้ำภายในบริเวณเมืองเก่าสุโขทัย	มนตรี จิตุหะศรี	2521
3.	สภาพแวดล้อมที่ดี เป็นศักดิ์ศรีแก่กรุงรัตนโกสินทร์	รัชพล	2525
4.	A Study of Historic Areas for Their Integration into and Urban Plan : Phra Nakhon Si Ayutthaya	Suwat Kumwong	2525
5.	The Physical Development Planning for the Inner Part of Krung Rattanakosin Riverfront	A m n u a y Pichitdej	2528
6.	การใช้ทรัพยากรกลุ่มอนุสรณ์สถานในจังหวัดกาญจนบุรีเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณคดี	พัชรินทร์ บุญนิคม	2529
7.	การศึกษาเพื่อวางแผนการใช้ที่ดินในชุมชนผสมระหว่างเมืองโบราณกับการตั้งถิ่นฐานในปัจจุบัน: เทศบาลเมืองลพบุรี	สุรพันธ์ กลิ่นขจร	2532
8.	ทำอย่างไร จึงจะให้นมรดกทางวัฒนธรรมอย่างคุ้มค่า	สุรัตน์ วรวงค์รัตน์	2532
9.	อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานวัฒนธรรมของภาคเหนือตอนล่าง	คงร่ำ (นามแฝง)	2532
10.	การศึกษาเพื่อวางแผนทางปรับปรุงภูมิทัศน์เมืองบริเวณเกาะ พระนคร-ศรีอยุธยา ด้วยวิธีทางผังเมือง	อิทธิพงศ์ ตันมณี	2533
11.	การแก้ปัญหามลพิษในชุมชนเมือง (Visual Pollution Problem in Thailand)	กันทิมา จุฑาภัย	2534
12.	รูปแบบที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในเขตพื้นที่ตอนล่างของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา	สิริกุล เลียงอนันต์	2535
13.	ภูมิทัศน์ใหม่ของเกาะรัตนโกสินทร์	อรรถราชดี ม่วงสนิท	2535
14.	รายงานโครงการศึกษาความเหมาะสมและผลกระทบ รายงานผลการให้แสงสว่างในตัวเมืองเชียงใหม่	บริษัททรนถโลก	2537

ตารางที่ 7 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
15.	แนวทางการจัดการโบราณสถานในบัญชีมรดกทางวัฒนธรรมของโลก	กรมศิลปากร	2538
16.	กำหนดเขตอาคารสูงรอบพระปรางค์วัดอรุณ (ว่าที่มรดกโลก)	กรรมกรวี เพชรอรุณ	2538
17.	การศึกษาหาแนวทางการจัดตั้งเขตอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเมืองนครเค็ด จังหวัดเพชรบูรณ์	ชว น พิ ศ แดง สวัสดิ์	2539
18.	ผลงานสิ่งใหม่ในสิ่งเก่า	รณฤทธิ์ ธนโก เศศ	2540

จากตารางที่ 7 พบว่า งานการจัดการในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมได้เริ่มต้นขึ้นในปี พ.ศ.2520 ในเรื่องเขตผังเมือง (เอกสารลำดับที่ 1 และ 10) และได้มีการศึกษาเพื่อจัดการในเรื่องต่าง ๆ อาทิ การป้องกันน้ำท่วม (เอกสารลำดับที่ 2) ระบบไฟฟ้าแสงสว่าง (เอกสารลำดับที่ 14) การจัดภูมิทัศน์และแก้ไขปัญหามลพิษ (เอกสารลำดับที่ 10, 11 และ 13) เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาในเรื่องดังกล่าวข้างต้น มีปรากฏเพียงในบางพื้นที่เท่านั้น ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นช่องว่างขององค์ความรู้ในเรื่องหนึ่งด้วย

สำหรับเรื่องสำคัญอีกประการหนึ่งที่เป็นภาพสะท้อนของนโยบาย และแผนในการจัดการ และเป็นเครื่องมือที่สำคัญสำหรับการจัดการ ได้แก่เรื่องของกฎหมาย ซึ่งปรากฏรายละเอียดในตารางที่ 8 แล้ว

ตารางที่ 8 รายละเอียดเอกสารเกี่ยวกับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	อนุสัญญาว่าด้วยการป้องกันมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก	มปช.	2527
2.	เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายสิ่งแวดล้อม	คณะกรรมการกลุ่มผลิตชุดวิชา กฎหมายสิ่งแวดล้อม มห.เวทยา- ลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช	2533
3.	ทรัพยากรประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบจมอยู่ในเขตไหล่ทวีปและเขตเศรษฐกิจจำเพาะตามอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยกฎหมายทะเล ค.ศ.1982	ศิริระ โกสิยารักษ์	2537
4.	กฎหมายที่สนับสนุนการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา	ประทีป เพ็งตะโก	2540
5.	เอกสารประกอบการสอนวิชา 262 – 406 การอนุรักษ์อาคารประวัติศาสตร์ และโบราณสถาน 1 เรื่อง หลักการ องค์กร และกฎหมายในการอนุรักษ์โบราณสถาน	สมชาติ จังสิริอารักษ์	2540

จากตารางที่ 8 พบว่าเอกสารในส่วนนี้มีน้อยมาก และโดยส่วนใหญ่เป็นเรื่องของกฎหมายระหว่างประเทศ (เอกสารลำดับที่ 1 และ 3) จึงอาจกล่าวได้ว่างานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมยังขาดงานทางด้านการวิเคราะห์กฎหมายที่เกี่ยวข้องเพื่อการจัดการ ซึ่งจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดต่อไปในเรื่องของช่องว่างขององค์ความรู้ทางด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

5. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

งานหลักเกี่ยวกับเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมคือเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมไว้ ให้อยู่ในสภาพที่ดีเพื่อส่งต่อสู่ประชาชนในรุ่นลูกและรุ่นหลานต่อไป ดังนั้นเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของการอนุรักษ์จึงมีอยู่เป็นจำนวนมากดังปรากฏในตารางที่ 9

ตารางที่ 9 รายละเอียดเอกสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
1.	ประวัติและงานของสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม	กัมพูตา กาญจนพันธุ์	มาพ.
2.	80 ปีแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย	กรมศิลปากร	มปพ.
3.	แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์	บริษัทชินนครกรุ๊ป จำกัด	มาพ.
4.	งานอนุรักษ์ศิลปกรรม	สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา	2511
5.	ธรรมชาติและสถาปัตยกรรมที่ควรอนุรักษ์ของภาคใต้ (ภูเก็ต พังงา สงขลา)	บรรลุ คำวชิรพิทักษ์	2518
6.	การอบรมวิชาการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย	วรรณภา ณ สงขลา	2519
7.	การอนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรมในเมือง	นิจ หิณชิระนันท์	2520
8.	ภูเก็ต - การศึกษาในด้านอนุรักษ์สถาปัตยกรรมโดยการผังเมือง	ดุยฉี ทายตะคุ	2522
9.	การอนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรม	ภราดร พัทธวิเชียร	2526
10.	An Approach to the Conservation of Ancient Monuments in the Lower Part of Northern Thailand; Kamphaeng Phet, Sukhothai, Phichit and Phitsanulok	Rachavadee Sangkhadul	2526
11.	การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม	2528

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
12.	การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติและศิลปกรรมในส่วนของการพัฒนาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ	2528
13.	การอนุรักษ์อนุสรณ์และสถาน	นิจ หิณชิระนันท์	2528
14.	การศึกษาเพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนอนุรักษ์ในเขตกำแพงเมืองเชียงใหม่	ปรานอม ตันสุขนันท์	2529
15.	ความเป็นไปได้ในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ชุมชนของคลองรอบกรุง: กรุงรัตนโกสินทร์	อรศิริ ปาณินท์	2530
16.	การอนุรักษ์สุโขทัย: พิจารณาใหม่ในฐานะ " เมืองประวัติศาสตร์ "	ธิดา สารชะยา	2530
17.	การอนุรักษ์โบราณสถานในฐานะเป็นหลักฐานทางวิชาการ	มหาวิทยาลัยศิลปากร	2530
18.	An Environmental Study for Historic Archtitural Preservation of Ratanakosin City	Sophon Chongsomchit	2530
19.	การอนุรักษ์โบราณสถานกับการท่องเที่ยวในเขตอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์	อุดม อินทรสุวรรณ	2530
20.	ปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดชายแดน ภาคใต้	สว่าง เลิศฤทธิ์	2531
21.	การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ	ทองคำ พันนัททิ	2531
22.	A Study of the Rattanakosin Image for Conservation and Development	Jarunee Sirimangkala	2531
23.	ประชาพร้อมพริก อนุรักษ์มรดกไทย	พัชณี จันทรสาท และ พัทรี โกลลฐิติ	2532
24.	ทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถาน และแหล่งโบราณคดี	กรมศิลปากร	2532
25.	การศึกษาสภาพแวดล้อมเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานบริเวณริมคลองด่าน ชนบุรี	กิงนภา จันทรดี และคณะ	2532
26.	หมู่บ้านโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา: แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา	สุสดี ทิพทัส	2533

ตารางที่ 9 รายละเอียดเอกสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
27.	การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน: กรณีศึกษาโรงแรมรถไฟหัวหิน	บัณฑิต จุกาสัย	2533
28.	อนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรม	พน ภูดาวเรือง	2533
29.	การศึกษาเพื่อเป็นแนวทางในการอนุรักษ์โบราณวัตถุในพื้นที่ชุมชนเมืองเก่าลพบุรี	อุดม สกฤพาศิษย์	2533
30.	การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อม	อรศิริ ปาณินท์	2534
31.	การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม	ไชแสง ศุภะวัฒนะ	2534
32.	The Conservation and Promotion of Thai Culture of the Secondary Schools in the Eastern Seaboard Area	Thonguan Apinhasmit	2534
33.	A Study for Historic Place Conservation and Development Guidelines of Phetchaburi Community	Achavadee Kamalasn Na Ayutthaya	2534
34.	การศึกษาเพื่ออนุรักษ์อาคารที่หักอาศัยบริเวณถนนสุขาภิบาลอำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี	สุวรรณี เครือปาน	2534
35.	การอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุ: ปัญหาและแนวทาง แก้ไข	สุวิทย์ รัศมิภูมิ	2535
36.	สถานที่สมควรอนุรักษ์ในกรุงเทพมหานคร	รังสฤษฎ์ งามศิริ	2535
37.	การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ปัญหาและแนวทาง แก้ไข	ศรีศักร วัลลิโภดม	2535
38.	แนวทางการพัฒนาชุมชนเมืองลพบุรี	อุกฤษฏ์ เข้มราษฎร์	2535
39.	การศึกษาสภาพแวดล้อมบริเวณแนวคูเมืองเชียงใหม่และพื้นที่เกี่ยวเนื่อง	ฤทัยทิพย์ อุดลย์กิตติชัย	2535
40.	การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนา ชุมชนเมืองกำแพงเพชร	ศักดิ์ชัย สุวตติ	2535
41.	การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม	วันชัย แก้วไทรคู่	2535
42.	การอนุรักษ์กับการพัฒนา	เดชา บุญคำ	2536
43.	การอนุรักษ์ทัศนียภาพการ	เดชา บุญคำ	2536

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
44.	โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าสงขลา	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท ,คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร-ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร	2536
45.	แผนการจัดการพัฒนาและอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทั้งในเขตและนอกเขตพระที่นั่งจุฬาพรธารฐาน เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้า-คุณทหารลาดกระบัง	2536
46.	โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่ากำแพงเพชร	คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร	2536
47.	การวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณวัดในเมืองเชียงใหม่	ประวุฒิ เข้มยลงาม	2536
48.	โครงการอนุรักษ์และพัฒนาคลองหลอด	รณฤทธิ์ ธนโกเศศ	2537
49.	รายงานพิเศษแนวทางการอนุรักษ์นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มรดกโลก	มนตรี จอมพันธ์	2537
50.	การจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติบริเวณผาแต้ม จังหวัดอุบลราชธานี	รุ่งจรัส หุดะเจริญ และคณะ	2537
51.	โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าเชียงใหม่	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท ,คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร-ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร	2537
52.	โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าลพบุรี	คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร	2537

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
53.	การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมือง และชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์	ทวีเดช ทองอ่อน	2537
54.	การศึกษาจินตภาพเมืองลำพูนเพื่อการอนุรักษ์	พรชัย สุตันไชยนนท์	2537
55.	การศึกษาและเสนอแนะแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์วัดในกรุงเทพมหานคร	คิวกกรณ์ รัตนพันธุ์	2537
56.	การศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนเมืองขนาดเล็ก จังหวัดเชียงใหม่ กรณีศึกษา ชุมชนสันกำแพงจอมทอง และอมก๋อย	อัจฉริ หาญประโคน	2537
57.	การศึกษาแนวทางในการอนุรักษ์และบูรณะฟื้นฟูพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฟังชนบุรีตรงข้ามเกาะรัตนโกสินทร์	ธีรดา ธีรเดช	2538
58.	การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์ชุมชนเมืองลำปาง	สุกัญญา เอี่ยมชัย	2538
59.	การศึกษาองค์ประกอบชุมชนเมืองเก่าเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา กรณีศึกษา ชุมชนย่านถนนนครนอก นคร-ในสงขลา	ดริ้งจิต พิงรัมย์	2538
60.	กรุงเทพมหานครกับการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ มั่นคงเหมือนฝาปลาอย่างเอาไว้กับแมว	ป. บุญนาค	2539
61.	ปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดในเชียงใหม่	ม.ล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์	2539
62.	การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระบรมมหาราชวัง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในวโรกาสเฉลิมพระเกียรติทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี	ปีพมา มีครองธรรม	2539
63.	การพัฒนาเชิงอนุรักษ์ชุมชน แขวงวัดสามพระยา แขวงบ้านพานถม แขวงบางขุนพรหม	เสาวลักษณ์ บุญโพธิ์อภิชาติ	2540
64.	แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี	สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ	2540
65.	แผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าพิมาย	บริษัทวิทยวิจัย จำกัด	2541

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
66.	การปรับปรุงมาตรการควบคุมด้านกายภาพเพื่อการอนุรักษ์ กรุงรัตนโกสินทร์	มณฑนา ศิริวรรณ	2541
67.	แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่น กรณีศึกษาเมือง สงขลา	ณวรรณ สายเชื้อ	2541
68.	แผนการจัดทําอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมือง เก่าพิมาย	วีระ สังกุล	2542
69.	แนวความคิดในการอนุรักษ์ชุมชนย่านวัดนองคาราม	อนันต์ ลิระกุล	2543
70.	แนวคิดใหม่ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมและวิสัย ทัศน์คนทำงานสิ่งแวดล้อม	ประพัฒน์ กุสุมานนท์	2543

จากตารางที่ 9 จะเห็นได้ว่าเอกสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในระยะแรก ๆ มุ่งเน้นการอนุรักษ์ที่ตัวศิลปกรรม ซึ่งเอกสารเรื่องแรกได้แก่งานอนุรักษ์ศิลปกรรม ซึ่งเขียนขึ้นในปี พ.ศ.2511 (เอกสารลำดับที่ 3) ต่อมางานทางด้านอนุรักษ์จึงได้มองถึงสิ่งแวดล้อมที่อยู่โดยรอบตัวศิลปกรรมมากขึ้น โดยเน้นที่ความกลมกลืนและความสัมพันธ์กันจนเป็นเอกภาพระหว่างธรรมชาติกับศิลปกรรม (เอกสารหมายเลข 6, 9, 28 และ 30) และได้มีการให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ในแง่ของภูมิทัศน์ และการเฝ้าระวังและป้องกันในเรื่องของผลกระทบจากมลพิษ (เอกสารลำดับที่ 15, 22, 44 และ 56) นอกจากนี้ยังได้มีการประยุกต์ใช้งานทางด้านผังเมืองเพื่อการอนุรักษ์ด้วย (เอกสารลำดับที่ 7 และ 54) อีกทั้งยังปรากฏเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ศิลปกรรม รวมทั้งได้มีการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมในแหล่งศิลปกรรมต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง (เอกสารลำดับที่ 2, 10, 14, 18, 25, 26, 27, 29, 33, 34, 38, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 64, 65, 67 และ 69)

อย่างไรก็ตามในเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้นนอกจากการอนุรักษ์สภาพ- แวดล้อมที่อยู่โดยรอบตัวศิลปกรรมหรือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในระดับมหภาคแล้ว ยังต้องอนุรักษ์ตัวศิลปกรรมหรือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในระดับจุลภาคด้วย ซึ่งการอนุรักษ์ตัวศิลปกรรมนั้น สิ่งที่สำคัญก็คือการให้วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีเพื่อการอนุรักษ์ ซึ่งปรากฏงานทางด้านนี้กว้างขวางดังปรากฏรายละเอียดของเอกสารในตารางที่ 10

ตารางที่ 10 รายละเอียดเอกสารเกี่ยวกับการใช้วิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ
1.	การศึกษาสาเหตุการเสื่อมโทรมของแหล่งโบราณสถาน โครงการขุดแต่งบูรณะโบราณสถานสิชล	กรมศิลปากร	มปพ
2.	บทบาทของจุลินทรีย์บนโบราณสถาน	จิราภรณ์ อรัณยะนาค	มปพ.
3.	การสงวนรักษาจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย	ถาวรณ ณะ สงขลา	2516
4.	การสงวนรักษาศิลปโบราณวัตถุจากใต้ทะเล	จิราภรณ์ อรัณยะนาค	2522
5.	การศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์โบราณ สถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	2524
6.	การสำรวจและศึกษาเชื้อราที่มีผลต่อการเสื่อมสภาพของ จิตรกรรมฝาผนัง ณ พระอุโบสถและวิหารคด วัดพระศรีรี ตมศาสดาราม (วัดพระแก้ว)	ชูลี ชัยศรีสุข	2526
7.	การเสื่อมสภาพของโบราณสถานโดยทางชีวภาพ (The Biodeterioration of the Ancient Structure)	อักษร ศรีเป่ง	2526
8.	การชำรุดเสื่อมสภาพโบราณสถานศรีสัชนาลัย	จิราภรณ์ อรัณยะนาค	2526
9.	การศึกษาความชื้นของอิฐด้วยเทคนิคนิวเคลียร์เพื่อ ประโยชน์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน	นเรศ จันทร์ขาว	2526
10.	การแพร่กระจายของสาหร่ายบนโบราณสถานในอุทยาน ประวัติศาสตร์สุโขทัย	อักษร ศรีเป่ง	2526
11.	รายงานการศึกษานิคมและวงจรชีวิตของสาหร่ายบน โบราณสถานเมืองศรีสัชนาลัย	อักษร ศรีเป่ง	2526
12.	การศึกษานิคมและบทบาทของแบคทีเรียต่อการเสื่อมสภาพ ของโบราณสถาน ณ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย	ศันสนีย์ หวาระกุล	2528
13.	การเสื่อมสภาพของโบราณสถานในอุทยานประวัติ-ศาสตร์ ศรีเทพ	กรมศิลปากร	2529
14.	บทบาทของสาหร่าย ไลโค่น และพืชขนาดใหญ่อื่น ๆ ต่อ การเสื่อมสภาพของโบราณสถานศรีเทพ	อักษร ศรีเป่ง	2529
15.	เอกสารประกอบการศึกษา สำรวจ และวิจัย เล่ม 3 การ เสื่อมสภาพของโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์-ศรี เทพ	คณะกรรมการดำเนินการจัดทำ แผนแม่บท โครงการอุทยาน- ประวัติศาสตร์ศรีเทพ	2529

ตารางที่ 10 (ต่อ)

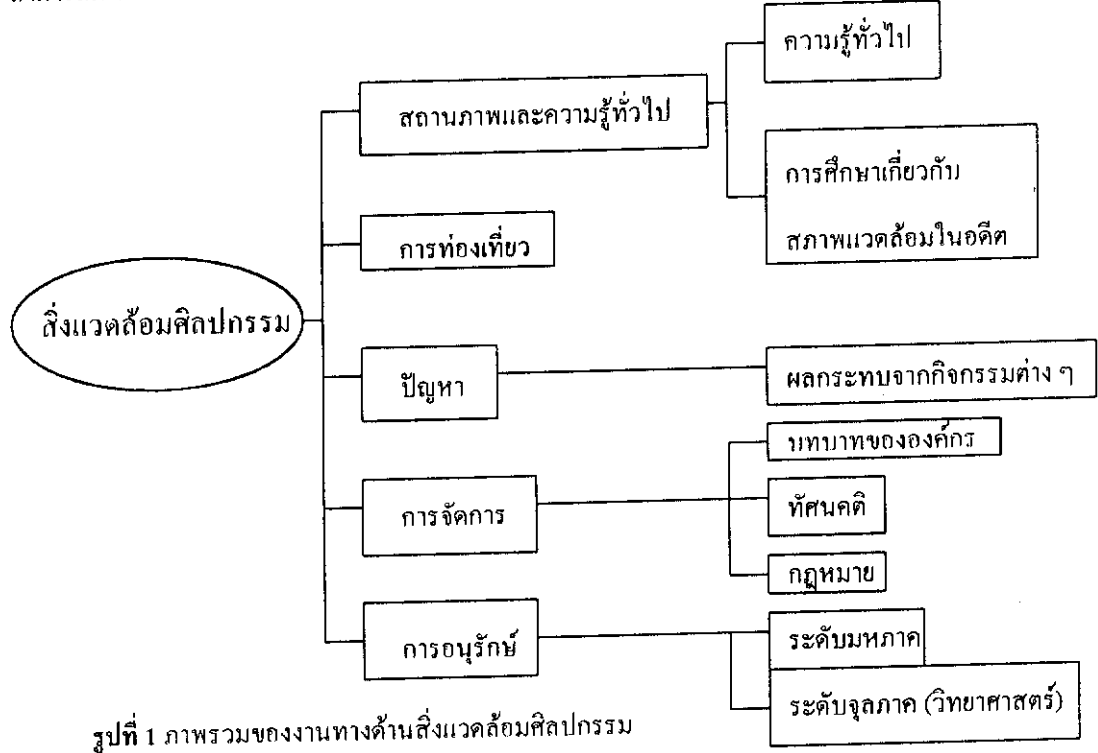
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปี พ.ศ.
16.	นิทรรศการเทอดพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราช- สuda ฯ สยามบรมราชกุมารี : วิทยาศาสตร์กับการอนุรักษ์มรดก ไทย	กุลพันธุ์ธาดา จันทรโพธิ์ศรี	2531
17.	การประยุกต์เทคนิคทางธรณีฟิสิกส์เพื่อค้นหาแหล่งเตา-เผา โบราณบริเวณลุ่มน้ำสงคราม จังหวัดสกลนครและแหล่ง เตาสังขโลก จังหวัดสุโขทัย	ปรีชา เล่าชู	2538
18.	ปัญหาการอนุรักษ์วัตถุทางวัฒนธรรมที่ล่องรัก	ชลิต สิงห์สิริ	2538
19.	วิทยาศาสตร์กับการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชาติ	สุภาพ อัจฉริยศรีพงษ์ และณฤมล รื่นไวย	2538
20.	สาเหตุที่ทำให้เกิดและหีบห่อโบราณสถานผุพังโดย	จิราภรณ์ ธีรธนะนาถ	2538
21.	การคัดเลือกสายพันธุ์สำหรับมาตรฐานเพื่อการทดสอบ ความทนทานของสี สารเคลือบผิว และวัสดุที่เกี่ยวข้อง	นิพนธ์ ทัดแก้ว และคณะ	2539
22.	ปัจจัยสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการเสื่อมสภาพของหมู่พระ- วิมานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร	โรจน์ คุณเอนก	2540
23.	Fungi in the Deterioration of Ancient Woodcarving in the National Museum, Bangkok	Chainanum Prempreechakul	2540
24.	การเปลี่ยนแปลงปริมาณความชื้น อุณหภูมิ และความเข้ม ของแสงของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม บริเวณพระที่นั่งพุท- ไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร	ธนิตา วรสรรพวิทย์	2540
25.	การอนุรักษ์โลหะที่พบในงานโบราณคดี	อดิศักดิ์ เศษฐะภูมิพิทักษ์	2540
26.	การศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับผลกระทบจากนกที่มีต่อสิ่งแวด ล้อมศิลปกรรม กรณีศึกษา : หมู่พระวิมาน พิพิธภัณฑ์ สถานแห่งชาติพระนคร	โรจน์ คุณเอนก	2542
27.	ไลเคน มิตรหรือศัตรูของโบราณสถาน	เกื้อเมธา ฤกษ์พรพิพัฒน์	2542
28.	การตรวจพิสูจน์ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ด้วยวิธีวิทยา ศาสตร์	จิราภรณ์ ธีรธนะนาถ	2542
29.	การศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับผลกระทบจากค้างคาวที่มีต่อสิ่ง แวดล้อมศิลปกรรม กรณีศึกษา : หมู่พระวิมาน พิพิธภัณฑ์ สถานแห่งชาติพระนคร	โรจน์ คุณเอนก	2543

ตารางที่ 10 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีพ.ศ.
30.	"ไลเคน ตะไคร่ อันตรายต่อโบราณสถาน (ประเภทหิน) จริงหรือไม่ ?	วิวัฒน์ พันธวิธานนท์ และคณะ	2543

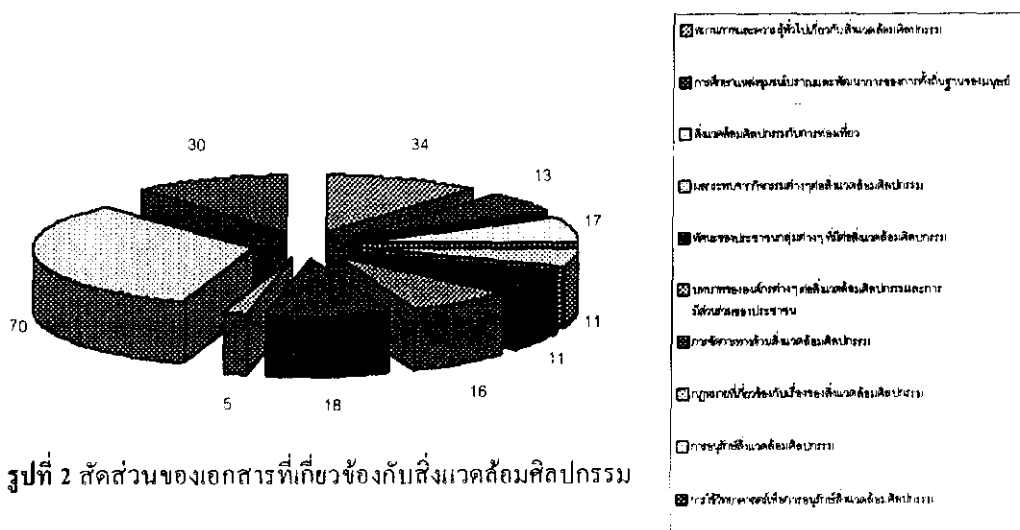
จากตารางที่ 10 จะเห็นได้ว่างานทางด้านการใช้วิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์ศิลปโบราณวัตถุ-สถานนั้น ได้เริ่มขึ้นมาเป็นระยะเวลานานแล้ว โดยในเบื้องต้นเน้นการสงวนรักษาที่ตัวโบราณวัตถุ (เอกสารลำดับที่ 3 และ 4) ต่อมาจึงได้มีการศึกษาในลักษณะของการอนุรักษ์โบราณสถาน (เอกสารลำดับที่ 5) และเน้นโดยละเอียดในเรื่องของกระบวนการเสื่อมสภาพในทางชีวภาพ (Biodeterioration) ซึ่งปรากฏผลงานจำนวนมาก (เอกสารลำดับที่ 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 21, 22, 23, 26, 27, 29 และ 30) อย่างไรก็ตามผลงานโดยส่วนใหญ่เป็นเพียงชั้นของการจำแนกชนิดของสิ่งมีชีวิตที่เข้าทำลายแหล่งศิลปกรรม หรือบางเรื่องพูดถึงการเพิ่มหรือลดจำนวนของสิ่งมีชีวิตเหล่านั้นในรอบปีเท่านั้น ซึ่งในเรื่องดังกล่าวยังขาดงานศึกษาวิจัยเพื่อหาวิธีที่เหมาะสมในการจัดการสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดเหล่านั้น นอกจากนี้ผลงานบางเรื่องยังได้กล่าวถึงการศึกษาในทางกายภาพเพื่อประโยชน์ในทางโบราณคดี และการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานด้วย (เอกสารลำดับที่ 9, 17 และ 28) และในระยะหลังจะเห็นได้ว่าเรื่องของการใช้วิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้น ได้เริ่มเป็นที่สนใจของประชาชนในวงกว้าง ดังจะเห็นได้จากการตั้งข้อสงสัยต่าง ๆ (เอกสารลำดับที่ 28 และ 30)

จากเอกสารทั้งหมดหากนำมาประมวลให้เห็นในภาพรวมของงานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม จะสามารถเห็นความเกี่ยวเนื่องและความเชื่อมโยงของหมวดหมู่ต่าง ๆ ของเอกสาร ดังปรากฏในรูปที่ 1

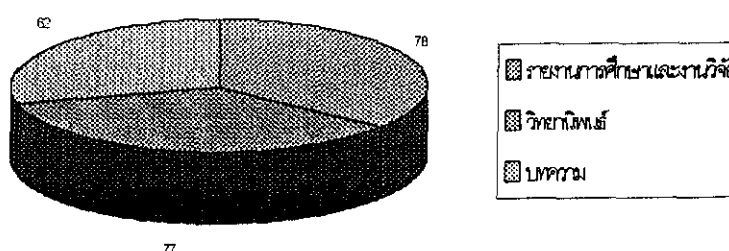

หากพิจารณาถึงสัดส่วนของเอกสารในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมแล้ว จะพบว่าเอกสารส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม รองลงมาเป็นเรื่องนโยบายและแผนในการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม สถานภาพและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมกับการท่องเที่ยว และผลกระทบจากกิจกรรมต่าง ๆ ต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมตามลำดับ (ในรูปที่ 2)

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาในแง่ของประเภทผลงานพบว่าโดยส่วนใหญ่เป็นผลงานประเภทวิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์ รองลงมาเป็นในส่วนของหนังสือ และรายงานผลการศึกษาวิจัยต่าง ๆ และมีผลงานประเภทบทความน้อยที่สุด ดังปรากฏในรูปที่ 3 ซึ่งข้อมูลในส่วนนี้จะได้นำมาใช้ในการวิเคราะห์การสนองตอบต่อการเปลี่ยนแปลงและช่องว่างขององค์ความรู้

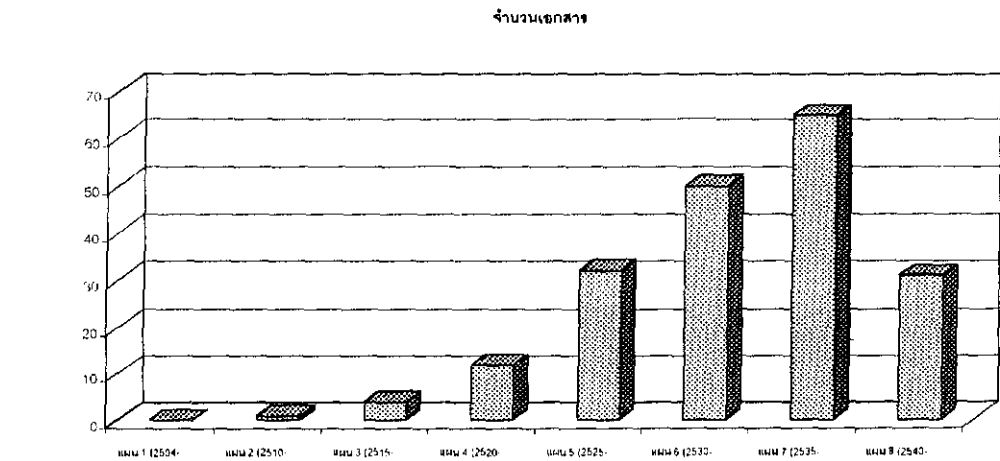
รูปที่ 2 สัดส่วนของเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

รูปที่ 3 สัดส่วนของประเภทของเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

การวิเคราะห์การสนองตอบต่อการเปลี่ยนแปลงและช่องว่างขององค์ความรู้

เมื่อพิจารณาจำนวนของผลงานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในแต่ละช่วงเวลาโดยจำแนกตามช่วงเวลาดังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จะพบว่า งานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้นได้เริ่มเกิดขึ้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 และได้รับความสนใจมากขึ้นจนเพิ่มจำนวนของผลงานทางด้านนี้มากขึ้นเรื่อย ๆ ดังปรากฏในรูปที่ 4 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินั้น ได้ทำให้เกิดการตอบสนองในแง่ของการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ซึ่งในรายละเอียดนั้นจะได้วิเคราะห์การตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงและช่องว่างขององค์ความรู้ในแต่ละมิติต่อไปนี้

รูปที่ 4 เอกสารเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

1. องค์การประชาชน

ในเรื่องของประชาชนนั้น พบว่าความสนใจของประชาชนที่มีต่องานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเกิดขึ้นค่อนข้างช้า ดังจะเห็นได้จากเอกสารทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่เริ่มเกิดขึ้นในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 จึงทำให้การแพร่ขยายความสนใจในด้านนี้เกิดขึ้นช้ากว่าความสนใจในเรื่องของสิ่งแวดล้อมในด้านอื่น ๆ และความสนใจในเรื่องดังกล่าวก็เกิดขึ้นในวงจำกัดเท่านั้น ซึ่งจากรูปที่ 3 จะเห็นได้ว่าเอกสารส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์ และเอกสารรายงานผลการศึกษาดัง ๆ แทนที่จะเป็นบทความซึ่งประชาชนโดยทั่วไปสามารถหาอ่านได้ เป็นหลักฐานสำคัญที่สนับสนุนให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ความสนใจในเรื่องดังกล่าวยังคงเกิดขึ้นในวงจำกัด ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าแม้จะมีเอกสารความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมมากเพียงใด ก็ยังไม่เพียงพอต่อการกระจายความเข้าใจและความสนใจสู่ประชาชน ซึ่งถือเป็นช่องว่างขององค์ความรู้ที่สำคัญ เพราะความรู้ความเข้าใจและความตระหนักของประชาชนนั้น เป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้เกิดกลไกทางสังคมเพื่อการบริหารจัดการทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่ถูกต้องทาง

ดังนั้นในส่วนช่องว่างขององค์ความรู้จึงน่าจะเป็นในส่วนของการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนา หรือปลูกฝังจิตสำนึกในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และการศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมกับ

งานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ซึ่งตรงกับยุทธศาสตร์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ที่มุ่งเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา

2. องค์กรอื่นที่เกี่ยวข้อง

ในเรื่องขององค์กรอื่นที่เกี่ยวข้องพบว่ามีการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทขององค์กรต่าง ๆ ค่อนข้างมาก แต่ยังไม่มีการศึกษาภาพรวมในเชิงของระบบการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมทั้งระบบ ซึ่งการมองภาพรวมในเชิงระบบนั้น จะเป็นเครื่องมือที่สำคัญในอันที่จะผสมผสานบทบาทและหน้าที่ของแต่ละองค์กร รวมทั้งลดความขัดแย้งและซ้ำซ้อนระหว่างองค์กรต่าง ๆ ให้สามารถทำงานตามหน้าที่ของตนได้อย่างคล่องตัว

ดังนั้นช่องว่างขององค์ความรู้จึงน่าจะเป็นในส่วนของการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาระบบองค์กรที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

3. ฐานข้อมูล

ฐานข้อมูลที่สำคัญซึ่งเป็นพื้นฐานในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในปัจจุบัน ประกอบด้วย

- ฐานข้อมูลทะเบียนโบราณสถานทั่วประเทศจัดทำโดยกรมศิลปากร
- ฐานข้อมูลชุมชนโบราณที่วิเคราะห์จากภาพถ่ายทางอากาศของรองศาสตราจารย์ ดร.ทิวา ศุภจรรยา ภาควิชาธรณีวิทยา คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในแต่ละท้องถิ่นของหน่วยงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นทั่วประเทศ รวบรวมอยู่ที่สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม

ซึ่งแม้จะมีฐานข้อมูลตามที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ฐานข้อมูลในบางส่วนก็ยังไม่ได้มีการจัดการให้เกิดเป็นระบบที่ดีพอ อีกทั้งยังขาดการประสานงานกันในระหว่างฐานข้อมูลด้วย

ดังนั้นช่องว่างขององค์ความรู้จึงเป็นในเรื่องของการจัดการระบบฐานข้อมูลทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และน่าที่จะมีการจัดทำฐานข้อมูลในด้านการใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เพื่อการสงวนโบราณวัตถุ-สถานด้วย

4. การศึกษา

ในส่วนของการศึกษานั้น จะเห็นได้ว่าการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นไปในทิศทางที่ไม่ก่อให้เกิดผลดีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมมากนัก ทั้งนี้จะเห็นได้ว่ามีงานที่จะพัฒนาการศึกษาในด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมแก่เยาวชนของชาติในปริมาณที่น้อยมาก จึงน่าจะมีการพัฒนาการศึกษาเพื่อกำหนดแนวทางในการเรียนการสอนเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม รวมทั้งการศึกษาเกี่ยวกับหลักสูตรหรืออุปกรณ์ประกอบการเรียนการสอนในด้านนี้ให้มากขึ้น เพื่อเป็นการลดช่องว่างขององค์ความรู้ในเรื่องนี้ด้วย

5. เครื่องมือช่วยในการบริหารจัดการและตัดสินใจ

สำหรับเครื่องมือที่จะช่วยในการบริหารจัดการและการตัดสินใจอย่างมีประสิทธิภาพนั้น ยังต้องมีการพัฒนาอีกมากทั้งในด้านกฎหมายซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการบริหารจัดการแต่กลับมีการพูดถึงกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมน้อยมาก (ดังปรากฏในรูปที่ 1) หรือในด้านการใช้มาตรการทางด้านเศรษฐศาสตร์ซึ่งแทบจะไม่มีเอกสารปรากฏอยู่เลย รวมทั้งในการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมก็ยังคงอยู่ในระยะเริ่มต้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้วและมักทำให้เกิดความขัดแย้งเนื่องจากความไม่เข้าใจของสังคมอยู่เสมอ เช่น กรณีการทำความสะอาดปราสาทหินพิมายที่ปรากฏบทความ 2 เรื่องสุดท้ายในตารางที่ 10 เป็นต้น

ดังนั้นช่องว่างขององค์ความรู้ในมิตินี้จึงมีอยู่ค่อนข้างมากในเรื่องของการศึกษาในแง่การใช้กฎหมายและมาตรการทางด้านเศรษฐศาสตร์ รวมทั้งการใช้วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีเพื่องานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

6. กฎหมายสากลและกระแสโลก

ในขณะที่กระแสการพัฒนาทางวัตถุของโลกในปัจจุบันจะดำเนินไปด้วยความรุนแรงเพียงใด กระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมและธรรมชาติก็ดำเนินไปอย่างแข็งแรงด้วยเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากการที่องค์การยูเนสโกได้จัดตั้งแหล่งมรดกโลกทางด้านธรรมชาติและศิลปกรรมขึ้นในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วโลก ซึ่งประเทศไทยเองก็ได้เข้าไปเกี่ยวข้องในส่วนนี้ด้วย แต่ในด้านการให้ความรู้ในเรื่องดังกล่าวแก่ประชาชน ทั้งในด้านความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับแหล่งมรดกโลก หรือกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวยังคงมีอยู่น้อยมาก อีกทั้งการศึกษาในด้านกฎหมายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในเชิงลึก และการศึกษาปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้องให้มีความทันสมัยก็ยังมีอยู่น้อยด้วยเช่นเดียวกัน แม้ว่าจะงานศึกษาวิจัยโดยส่วนใหญ่จะได้ให้ความเห็นที่ตรงกันว่ากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมไม่มีความทันสมัยเพียงพอก็ตาม

ดังนั้นช่องว่างขององค์ความรู้ในมิตินี้จึงน่าจะเป็นในเรื่องของการศึกษาการใช้กฎหมายเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในเชิงลึก การปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้องให้มีความทันสมัย และการให้ความรู้แก่ประชาชนโดยเน้นที่เยาวชนในเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

การวิเคราะห์ทิศทางการวิจัยในอนาคต

สำหรับทิศทางของการวิจัยในอนาคตนั้น น่าจะเป็นการศึกษาวิจัยเพื่อลดช่องว่างขององค์ความรู้ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในช่วงที่ผ่านมา ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้คือ

1. งานวิจัยหรืองานเขียนที่มุ่งเน้นการให้ความรู้แก่ประชาชน และเยาวชนในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม โดยเน้นในเรื่องของการอนุรักษ์รวมทั้งการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนา หรือปลูกฝังจิตสำนึกในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และการศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมทำงานทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม
2. การศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาระบบองค์กรที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และการวิจัยเพื่อจัดระบบองค์กรให้สามารถทำงานประสานกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ
3. การศึกษาวิจัยเพื่อจัดการระบบฐานข้อมูลทางด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และพัฒนาระบบฐานข้อมูลที่เป็น ฐานข้อมูลในการใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เพื่อการสงวนโบราณวัตถุสถานเพิ่มเติม

4. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตร หรืออุปกรณ์ประกอบการเรียนการสอนในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในทุกระดับชั้นของการศึกษา เพื่อพัฒนาแนวคิดและความตระหนักของสังคมในเรื่องของสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมให้ทัดเทียมนานาชาติ

5. การศึกษาวิจัยในแง่ของการใช้กฎหมาย และมาตรการทางด้านเศรษฐศาสตร์ รวมทั้งการใช้วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีเพื่องานทางด้านการบริหารจัดการ และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

6. การศึกษาวิจัยในเชิงลึกในเรื่องของการใช้กฎหมายเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และการปรับปรุงกฎหมายให้มีความทันสมัย รวมทั้งศึกษาในเรื่องของความได้เปรียบเสียเปรียบในเรื่อง ของกฎหมายระหว่างประเทศ

ทั้งนี้ทิศทางการศึกษาวิจัยดังที่ได้กล่าวมานี้จะต้องเป็นไปเพื่อเตรียมความพร้อมในการรับมือกับการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น โดยเน้นการเสริมสร้างความแข็งแกร่งแก่ชุมชน และการมีส่วนร่วมของ ประชาชน ซึ่งความเข้าใจที่ถูกต้องของประชาชนนั้นถือเป็นหัวใจสำคัญ ทั้งนี้การพัฒนาสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเพื่อเสริมสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนย่อมเป็นเรื่องที่จะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน และหากประชาชนในแต่ละท้องถิ่นขาดแนวคิดในการอนุรักษ์ หรือพัฒนาสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่ถูกต้องแล้ว การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมย่อมจะเกิดความล้มเหลวอย่างแน่นอน

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2525). จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามัญ นิติบุคคล สหประชาพาณิชย์.
- กรมศิลปากร. (2528). การศึกษาสาเหตุการเสื่อมโทรมของแหล่งโบราณสถาน โครงการขุดแต่งบูรณะโบราณสถานสิชล. เอกสารทางวิชาการ 2/2528 กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2528). รายงานผลการดำเนินงานทางโบราณคดีเพื่อแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมในการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนเชี่ยวหลาน ณ พ.ศ. 2525 - 2528. กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2529). การเสื่อมสภาพของโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2532). ทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถาน และแหล่งโบราณคดี. เอกสารกองโบราณคดี หมายเลข 9/2532 กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2537). อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2538). แนวทางการจัดการโบราณสถานในบัญชีมรดกทางวัฒนธรรมของโลก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ป. ประชาชน จำกัด.
- กรมศิลปากร. (ม.ป.พ.). 80 ปีแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.
- กรรณรวี เพชรอรุณ. (2538). กำหนดเขตอาคารสูงรอบพระปรางค์วัดอรุณ (ว่าที่มรดกโลก). วารสารสารคดี 11 (121), 36-36.
- กรรณิกา ปัญจะมูล. (2540). ความคิดเห็นของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาที่มีต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กันทิมา อินทรบุตร. (2538). ทัศนคติของประชาชนที่มีต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในท้องถิ่น : ศึกษากรณีในเขตเทศบาลเมือง จังหวัดเพชรบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กึ่งนภา จันทร์ดี, เนตรนภัส เรืองสมบูรณ์ และสุมาลี และนัด. (2532). การศึกษาสภาพแวดล้อมเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานบริเวณริมคลองด่าน ธนบุรี. เอกสารประกอบการสัมมนาวิทยานิพนธ์ ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เกื้อมธรา ฤกษ์พรพิพัฒน์. (2542). โลคอน มิตรหรือศัตรูของโบราณสถาน. วารสารโลกสีเขียว 8 (4), 84-96.
- ไฉแสง สุขะวัฒนะ. (2534). การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม. วารสารสถาปัตยกรรม (2), 75-80.
- คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ. (2527). อนุสัญญาว่าด้วยการป้องกันมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก. วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ 16 (3), 99-102.

- คณะกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดสุพรรณบุรี. (2532). สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม
สุพรรณบุรี เล่ม 2. คณะกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดสุพรรณบุรี.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2536). โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุง
สภาพแวดล้อมเมืองเก่ากำแพงเพชร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2537). โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุง
สภาพแวดล้อมเมืองเก่าลพบุรี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สหธรรมิก จำกัด.
- คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์. (2532). คู่มือการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางด้านกายภาพประเภทวัด เล่ม 1 - 4 เสนอ
การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- คณะสังคมศาสตร์ และ มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. (2525). การศึกษาเบื้องต้นเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว
เที่ยว : จังหวัด สุพรรณบุรี อ่างทอง ลพบุรี และสระบุรี. รายงานฉบับสมบูรณ์ ส่วนที่ 1 เสนอ
การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, คณะสังคมศาสตร์ และ มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระ
จอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง. (2536). แผนการจัดการพัฒนาและอนุรักษ์สภาพแวดล้อม
ทั้งในเขตและนอกเขตพระที่นั่งจุฬาราชูฐาน เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี. รายงานฉบับ
สมบูรณ์ เล่ม 1 และ 2 เสนอสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม.
- จิราภรณ์ อรรถะนาม. (2522). การสงวนรักษาศิลปโบราณวัตถุจากใต้ทะเล. วารสารโบราณคดี 7 (3), 120-128.
- จิราภรณ์ อรรถะนาม. (2526). การขุดค้นสภาพโบราณสถานศรีสังขนาถ. เอกสารทางวิชาการ 7/2526
โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสังขนาถ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- จิราภรณ์ อรรถะนาม. (2529). การเสื่อมสภาพของโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.
กรุงเทพมหานคร : โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- จิราภรณ์ อรรถะนาม. (มปพ.) บทบาทของจุลินทรีย์บนโบราณสถาน. สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ กรมศิลปากร.
- เจตกำจร พรหมโยธี. (2516). เกาะรัตนโกสินทร์. วารสารอนาคต 2 (1), 69-71.
- ขจรศักดิ์ แสงแสง, พ.ด.ท. (2540). ความรู้และความตระหนักของสมาชิกสภาเทศบาล และสมาชิกสภาจังหวัดที่มี
ต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษากรณีพระนครคีรีจังหวัดเพชรบุรี.
วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ชลิต สิงห์ศิริ. (2538). ปัญหาการอนุรักษ์วัดทางวัฒนธรรมที่สงรัก. วารสารวิจัยและพัฒนาวิทยาศาสตร์และ
เทคโนโลยี 10 (2), 12-28.
- ชวนพิศ แสงสวัสดิ์. (2539). การศึกษานโยบายการจัดตั้งเขตอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเมืองนครคีรี
จังหวัดเพชรบุรี. หน่วยงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดเพชรบุรี.
- สุทธิ ชัยศรีสุข. (2526). การสำรวจและศึกษาจักรวาลที่มีผลต่อการเสื่อมสภาพของจิตรกรรมฝาผนัง ณ พระอุโบสถ
และวิหารวัด วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว). วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาจุลชีววิทยา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- ฉววรรณ สายเชื้อ. (2541). แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่น กรณีศึกษาเมืองสงขลา. วิทยานิพนธ์ปริญญา
สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐนาท สุวรรณ. (2533). การศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ศูนย์กลางเมืองของเมืองริมแม่น้ำ: กรณีศึกษา เมือง
อ่างทอง เมืองสิงห์บุรี. (มปท.)
- คงร่ำ (นามแฝง). (2532). อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานวัฒนธรรมของภาคเหนือตอนล่าง. วารสารไทย 9
(35), 15-29.
- คุณฤทัย หายตะคุ. (2522). ภูเก็ต - การศึกษาในด้านอนุรักษ์สถาปัตยกรรมโดยการผังเมือง. วิทยานิพนธ์ปริญญา
สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เดชา บุญค้ำ. (2536). การอนุรักษ์กับการพัฒนา. วารสารสถาปัตยกรรม, หน้า 36-44. ๔
- เดชา บุญค้ำ. (2536). การอนุรักษ์ทัศนียภาพการ. วารสารสถาปัตยกรรม, หน้า 18-26.
- ตรึงจิต พึ่งรัมย์. (2538). การศึกษาองค์ประกอบชุมชนเมืองเก่าเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา. วิทยานิพนธ์ปริญญา
สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทวีเดช ทองอ่อน. (2537). การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมือง และชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์. วิทยา-
นิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- ทองคำ พันนัทธี. (2531). การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ. วารสารวัฒนธรรมไทย 27 (5), 34-42.
- เทียนชัย ให้ศิริกุล. (2538). บทบาทของประชาชนท้องถิ่นที่มีต่อการอนุรักษ์และส่งเสริมสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม
กรณีศึกษา: ปราสาทหินพนมรุ้งและปราสาทภูสวนแดง จังหวัดบุรีรัมย์. วิทยานิพนธ์ปริญญา
วิทยา ศาสตรมหาบัณฑิต (เทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มหิดล.
- ชนิดา วรสรพวิทย์. (2540). การเปลี่ยนแปลงปริมาณความชื้น คุณภูมิ และความเข้มของแสงของสิ่งแวดล้อม
ศิลปกรรม บริเวณพระที่นั่งพุทธไสยาสน์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร. รายงานการ
สัมมนาปัญหาพิเศษ ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชวชาญ บุญโชติ, ปุสดี อาคมานนท์และกุลวดี เจริญศรี. (2532). บทบาทของรัฐในการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมศิลป
กรรมไทย. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- จิตา สารระชา. (2530). การอนุรักษ์สุโขทัย: พิจารณาใหม่ในฐานะ "เมืองประวัติศาสตร์". วารสารเมืองโบราณ
13 (3), 13-25.
- ธีรดา ชีรเดช. (2538). การศึกษาแนวทางในการอนุรักษ์และบูรณะฟื้นฟูพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งธนบุรี
ตรงข้ามเกาะรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะ
สถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- ธีรศักดิ์ วิเศษชัยบุตร. (2538). บทบาทของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นใน
ระดับมัธยมศึกษา กรณีศึกษาจังหวัดกำแพงเพชร. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา-
บัณฑิต.

- นางพาง สุขวานิช. (2527). การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : บุรพาสาสน์.
- บเรศ จันทะขาน. (2526). การศึกษาความจำเป็นของกิจกรรมศิลปวัฒนธรรมเพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน. ใน รายงานการประชุมทางวิชาการ เรื่อง การศึกษาวิจัยเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ครั้งที่ 2, วันที่ 1-4 กรกฎาคม 2526. กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- นฤนาท พุทธิไสย, พ.ต.ต. (2540). ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษาเฉพาะกรณีโบราณสถานในบริเวณเกาะเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นาทคันธวิรุฬห์ และปรีชา กาญจนาคม. (2526). เงื่อนไขผลกระทบต่อแหล่งมรดกวัฒนธรรม. สารสิ่งแวดลอม 8 (6), 2-11.
- นิคม มุสิกคามะ และมานิตย์ ศิริวรรณ. (2535). สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม. วารสารอาสา 18 (26), 70-81.
- นิจ หิญชีระนันท์. (2520). การอนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรมในเมือง. วารสารข่าวสารสำนักผังเมือง (35), 26-29.
- นิจ หิญชีระนันท์. (2520). ผังเมืองสุโขทัย. อนุสาร อ.ส.ท 18 (3), 13-15, 65-68.
- นิจ หิญชีระนันท์. (2528). การอนุรักษ์อนุสรณ์และสถาน. ใน การวางแผนและผังกายภาพสำหรับพนักงานวางแผนระดับท้องถิ่น, ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า 237-272.
- นิชนันท์ ทัดแก้ว, อภารัตน์ มหาจันทร์, พวงเพ็ญ สุขะนันท์ และณัฐพร พันธุ์นาวัน. (2539). การคัดเลือกสายพันธุ์สาหร่ายมาตรฐานเพื่อการทดสอบความทนทานของสี สารเคลือบผิว และวัสดุที่เกี่ยวข้อง. วารสารวิจัยสภาวะแวดล้อม 18 (1), 32-49.
- นฤมล ชมภูนิช. (2530). บ้านไทยเอกลักษณ์ของชาติ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- บรรณธิการ. (2536). อยุธยาสู่มรดกโลก. อนุสาร อ.ส.ท 34 (3), 45-54.
- บรรลุ คำพิริยพิทักษ์. (2518). ธรรมชาติและสถาปัตยกรรมที่ควรอนุรักษ์ของภาคใต้ (ภูเก็ต พังงา สงขลา). วารสารข่าวสารสำนักผังเมือง (32), 84-91.
- บริษัทชินครอนกรุ๊ป จำกัด. (มปพ.). แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : หจก. พิมพ์พรรณการพิมพ์.
- บริษัทมรดกโลก. (2537). รายงานโครงการศึกษาความเหมาะสมและออกแบบรายละเอียดการให้แสงสว่างในตัวเมืองเชียงใหม่. กรุงเทพมหานคร : เพทายการพิมพ์.
- บริษัทวิทยารักษ์ จำกัด. (2541). แผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าพิมาย. รายงานฉบับสมบูรณ์ เสนอสำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม.
- ภัณฑิลา จุลาศัย. (2534). การศึกษาปัญหามลพิษในชุมชนเมือง (Visual Pollution Problem in Thailand). ใน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ครั้งที่ 2, คณะกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม' 34. หน้า 166-175.

- วัฒน์จิตร จุลาสัย. (2533). การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน: กรณีศึกษาโรงแรมรถไฟหัวหิน. วารสารสถาปัตยกรรม (1), 27-42.
- ป. บุณนาค. (2539). กรุงเทพมหานครกับการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ มันก็เหมือนฝาปลาอย่างเอาไว้ก้ามแมว. วารสารสยามสาร 3 (38), 35-36.
- ปฐมฤกษ์ เกตุทัต. (2526). โบราณคดีกับการสร้างเขื่อน. สารสิ่งแวดลอม 9 (1), 7-11.
- ปธาน บุญศรี. (2539). การศึกษาผลกระทบจากการท่องเที่ยวต่อโบราณสถานในเขตเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา. สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ประทีป เพ็งตะโก. (2540). กฎหมายที่สนับสนุนการอนุรักษ์และพัฒนาานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา. ใน: อยุธยา มรดกโลก. หน้า 100-105. พระนครศรีอยุธยา : สำนักพิมพ์สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
- ประพัฒน์ กุสุมานนท์. (2535). สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจังหวัดอุดรดิต์. วารสารการวิจัยเพื่อการพัฒนา (5), 59-71.
- ประพัฒน์ กุสุมานนท์. (2543). แนวคิดใหม่ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม และวิสัยทัศน์คนทำงานสิ่งแวดล้อม. เอกสารประกอบการการประชุมผู้นำหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น วันที่ 29-31 สิงหาคม 2543.
- ประวิติ เสมดี, พ.ด.อ. (2541). ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการจัดการสภาพแวดล้อมบริเวณโบราณสถาน: ศึกษากรณีพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ประวุฒิ เข้มขลังาม. (2536). การวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณวัดในเมืองเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประสงค์ เกี่ยมอนันต์. (2540). การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและชุมชน องค์การและบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์. ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมเพื่อชุมชน เนื่องในวาระครบรอบสถาปนา 80 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 23-26 เม.ย. 40 โดยภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาฯ.
- ประสงค์ เกี่ยมอนันต์. (มปพ). บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม. กรุงเทพมหานคร.
- ปรานอม ดันสุขานันท์. (2529). การศึกษาเพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนอนุรักษ์ในเขตกำแพงเมืองเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปวิญญ์ เหลืองประเสริฐ. (2538). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนปรับปรุงสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ กรณีศึกษา สะพานข้ามแม่น้ำแคว จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญา

♦ **การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศึกษา** พบว่า ผู้บริหารสถานศึกษาส่วนใหญ่มีเจตคติที่ดีต่อการจัดการเรียนการสอนเรื่องสิ่งแวดล้อม และให้ความสำคัญกับกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษา ปัญหาที่พบในด้านการบริหารและการจัดการสิ่งแวดล้อมศึกษานั้นส่วนใหญ่ถูกระบุว่าเกิดจากการขาดประสิทธิภาพของการเรียนการสอน การขาดบุคลากรที่มีทักษะในการจัดการเรียนการสอนและการขาดแคลนงบประมาณ ซึ่งในด้านการขาดบุคลากรหรือครูผู้สอนด้านวิชาสิ่งแวดล้อมนั้น มีข้อสังเกตได้ว่าเป็นปัญหาที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาสูงกว่าในระดับมัธยมศึกษา อาชีวศึกษา และอุดมศึกษา ที่ครูหรืออาจารย์ผู้สอนจะมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องสิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับปานกลางถึงระดับสูง

สำหรับในเรื่องของศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษาพบว่า ยังไม่มีรูปแบบของศูนย์ที่สามารถใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานได้อย่างชัดเจน

♦ **สื่อการเรียนและนวัตกรรมการศึกษา** พบว่า มีการศึกษาในประเด็นนี้มากขึ้นในระยะหลังๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการสร้างและพัฒนาหนังสืออ่านประกอบ หนังสือภาพการ์ตูน บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน คู่มือประกอบการสอน และคู่มือศึกษาธรรมชาติ โดยเน้นเนื้อหาสาระด้านการส่งเสริมและอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม กฎหมายสิ่งแวดล้อม การจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งผลการวิจัยในด้านการนำไปใช้พบว่าสามารถนำไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เสริมสร้างความรู้และความเพลิดเพลินให้แก่นักศึกษาได้มากขึ้น

♦ **วิธีการสอน** พบว่า มีการทดลองสอนในรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีต่างๆ เช่น การสอนแบบสอดแทรกเนื้อหาสิ่งแวดล้อม การสอนที่เน้นนักเรียนเป็นศูนย์กลาง หรือการพัฒนาชุดการสอนสำหรับห้องเรียนแบบศูนย์การเรียน ซึ่งทำให้นักเรียนมีความรู้ เจตคติ และการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ดีขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับวิธีการเรียนปกติที่เป็นการบรรยาย

♦ **สภาพความรู้ เจตคติ และพฤติกรรมที่มีต่อสิ่งแวดล้อม** พบว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีความรู้เกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับปานกลาง และจะมีความรู้ในเรื่องเหล่านี้แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่แตกต่างกัน นอกจากนั้นที่อยู่และเขตที่ตั้งของสถานศึกษาก็จะมีผลต่อความแตกต่างในด้านความรู้ด้วย สำหรับในด้านเจตคติและความตระหนักเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น พบว่าส่วนใหญ่ นักเรียนมีความตระหนักและเจตคติอยู่ในระดับกลางและสูง ทั้งนี้ประเภทวิชาที่สอน เขตที่อยู่อาศัย และที่ตั้งของสถานศึกษาจะไม่มีผลต่อความตระหนักและเจตคติในเรื่องดังกล่าว อย่างไรก็ตาม งานวิจัยในด้านการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เป็นเป้าหมายสำคัญของกระบวนการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาในอันที่จะช่วยส่งเสริมการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นมีอยู่น้อยมาก

♦ **การประเมินผลโครงการ** ด้วยสถานศึกษาต่างๆ ได้มีการจัดโครงการเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมจำนวนมากจึงมีงานที่มีลักษณะของการประเมินโครงการเกี่ยวกับกิจกรรมดังกล่าวอยู่บ้าง เช่น การจัดการเรียนการสอนเรื่องสิ่งแวดล้อม การจัดกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม รวมถึงการพัฒนาเครื่องมือที่ใช้ในการวัดผลด้วย ซึ่งผลของการประเมินพบว่า บรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้วางไว้

♦ **การจัดกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษา** พบว่างานวิจัยในด้านนี้มีน้อยมาก ที่พบจะเป็นงานวิจัยในเรื่องการจัดกิจกรรมสิ่งแวดล้อมขององค์กรเอกชนสำหรับประชาชนทั่วไป โดยเน้นในด้านการให้ความรู้เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งผลการวิจัยก็พบว่าการจัดกิจกรรมเหล่านี้สามารถที่จะช่วยเพิ่มพูนความรู้ทางด้านสิ่งแวดล้อมให้กับประชาชนโดยทั่วไปได้

- สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการวางแผนชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- ปรีชา กาญจนาคม. (2526). ผลกระทบต่อแหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์จากการสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้า. สารสิ่งแวดล้อม 9 (1), 3-6.
- ปรีชา กาญจนาคม. (2531). แหล่งโบราณคดี และสิ่งแวดล้อม ถ้ำน้ำแควใหญ่ตอนบน (น้ำโจน) อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ปรีชา เล่าชู. (2538). การประยุกต์เทคนิคทางธรณีฟิสิกส์เพื่อค้นหาแหล่งเตาเผาโบราณบริเวณถ้ำสูงคราม จังหวัดสกลนครและแหล่งเตาสังคโลก จังหวัดสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : กรมทรัพยากรธรณี.
- ปัทมา มีครองธรรม. (2539). การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระบรมมหาราชวัง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในวโรกาสเฉลิมพระเกียรติทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต.
- สุสติ ทิพทัส. (2533). หมู่บ้านโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา: แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา. วารสารสถาปัตยกรรม (1), 43-68.
- พงศ์ธร เกษสำลี. (2530). การอนุรักษ์ศิลปกรรมกับการท่องเที่ยว. จุลสารการท่องเที่ยว 9 (4), 22-26.
- พงศ์ธร เกษสำลี. (2533). เมืองกำแพงเพชรกับการท่องเที่ยว. อนุสาร อ.ส.ท. 27 (1), 100-104.
- พน ภูดาวเรือง. (2533). อนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรม. อนุสาร อ.ส.ท. 30 (6), 25-27.
- พรชัย สุตันไชยเนนท์. (2537). การศึกษาจินตภาพเมืองลำพูนเพื่อการอนุรักษ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรพจน์ สุขเกษม. (2522). การศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว จังหวัดพระนครศรีอยุธยาและ จังหวัดใกล้เคียง (สุพรรณบุรี นครปฐม). วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พัชณี จันทรสาท และ พัชรี โกมลลิต. (2532). ประชาพร้อมพรัก อนุรักษ์มรดกไทย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.
- พัชรร การรัตน์. (2533). ความคิดเห็นของข้าราชการที่มีต่อการย้ายที่ตั้งสถานที่ทำงานอันเนื่องมาจากผลกระทบการอนุรักษ์พื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พัชรินทร์ บุญนิยม. (2529). การใช้ทรัพยากรกลุ่มอนุสรณ์สถานในจังหวัดกาญจนบุรีเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พิจิต แรกชำนาญ. (2522). การศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว จังหวัดพระนครศรีอยุธยาและ จังหวัดใกล้เคียง (สระบุรี ลพบุรี). วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- พิสันต์ ธาระสารสมบุรณ์. (2542). การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม
ศึกษากรณี เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เทคโนโลยี
การบริหารสิ่งแวดล้อม) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กราเดช พัทธวิเชียร. (2526). การอนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรม. อนุสาร อ.ส.ท. 23 (7), 76-79.
- กัทธรา นวลปลอด. (2533). การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางโบราณสถาน-โบราณวัตถุ : กรณีศึกษาความคิดเห็นของ
เยาวชนในจังหวัดปราจีนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์.
- กัทธพร นิลเพชร. (2539). โครงการก่อสร้างถนนพุทธบูชา สร้างสรรค์หรือทำลายพระปฐมเจดีย์?. วารสาร
สารคดี 11 (132), 30-33.
- ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง. (2528). การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว จังหวัด
พระนครศรีอยุธยาและบริเวณใกล้เคียง. รายงานฉบับสมบูรณ์ เสนอ การท่องเที่ยวแห่ง
ประเทศไทย. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภาณุ บุรณศิริ, พ.ต.ต. (2538). ความรู้และความตระหนักของสมาชิกสภาเทศบาล และสมาชิกสภาจังหวัดที่มีต่อการ
อนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษาเฉพาะกรณีพระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัด
ลพบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ภูธร ภูมะธน. (2542). พัฒนาการของเมืองและชุมชนโบราณยุคท่งประวัติศาสตร์ กลุ่มแม่น้ำบางขาม อำเภอ
บ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี : ใ้จจัยและความคล้คลาย. รายงานการวิจัยเสนอต่อสภากันไทยศึกษา,
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ภูธร ภูมะธน. (2542). รายงานการศึกษาเรื่อง มรดกวัฒนธรรมไทยเบ่ง กลุ่มน้ำป่าสัก ในเขตที่ได้รับผลกระทบจาก
การสร้างเขื่อนป่าสัก. กรุงเทพมหานคร : ม. P.A. Living จำกัด.
- มนตรี จอมพันธ์. (2537). รายงานพิเศษแนวทางการอนุรักษ์นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มรดกโลก.
วารสารสยามอารยะ 2 (14), 63-67, 127-128.
- มนตรี จตุทะศรี. (2521). การป้องกันน้ำท่วมและการจัดระบบคลองระบายน้ำภายในบริเวณเมืองเก่าสุโขทัย.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทวิศวกรรมศาสตรมหาบัณฑิต. คณะวิศวกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- มปข. (2535). ทำรายจิตใจชาวเชียงใหม่ เจดีย์วัดเจ็ดยอดจะพัง. วารสารสยามอารยะ 1 (6), 82-85.
- มปข. (2537). บทบาทของกรมการศาสนาในการอนุรักษ์โบราณสถาน. วารสารสยามอารยะ 2 (19), 13-14.
- มปข. (2538). มรดกโลก. วารสารส่งเสริมการอนุรักษ์ธรรมชาติและคุ้มครองสิ่งแวดล้อม 7 (30), 2-5.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2530). การอนุรักษ์โบราณสถานในฐานะเป็นหลักฐานทางวิชาการ. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มัทธนา ศิริวรรณ. (2541). การปรับปรุงมาตรการควบคุมด้านกายภาพเพื่อการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. วิทยา
นิพนธ์ปริญญาโทสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

- เมธา วิจักขณะ. (2535). อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- รณฤทธิ์ ชนโกเศศ. (2537). โครงการอนุรักษ์และพัฒนาคลองหลอด. วารสารอาสา 20, 79-82.
- รณฤทธิ์ ชนโกเศศ. (2540). ผสานสิ่งใหม่ในสิ่งเก่า. ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมเพื่อชุมชน เถลิงในวาระครบรอบสถาปนา 80 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 23-26 เม.ย. 40 โดยภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์, คณะสถาปัตย์ จุฬาฯ.
- รังสฤษฎ์ งามศิริ. (2535). สถานที่สมควรอนุรักษ์ในกรุงเทพมหานคร. วารสารข่าวสารสำนักผังเมือง (57), 17-19.
- รัชพล. (2525). สภาพแวดล้อมที่ดี เป็นศักดิ์ศรีแก่กรุงรัตนโกสินทร์. อนุสาร อ.ส.ท. 22 (9), 63-66.
- รัศมี พุทฺธงเดช. (2533). มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์กับการใช้ทรัพยากรในช่วงโฮโลซีนตอนต้นบริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยตอนล่าง อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 11 (1), 55-71.
- รัศมี พุทฺธงเดช. (2536). การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์กับสิ่งแวดล้อมบริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยตอนล่าง อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยและพัฒนา.
- รุ่งจรัส หุตะเจริญ และคณะ. (2537). การจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ บริเวณผาแต้ม จังหวัดอุบลราชธานี. นครปฐม : คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- เรืองแสง ทองสุขเจริญ. (2542). การรับรู้ปัญหาและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของประชาชนในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (สิ่งแวดล้อมศึกษา), บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล.
- โรจน์ คุณถนอม. (2539). สถานภาพและแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม. เอกสารประกอบการสัมมนาบาทนักวิชาการสิ่งแวดล้อมในทศวรรษหน้า 10 ปีที่ผ่านมาของภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 101-117.
- โรจน์ คุณถนอม. (2540). ปัจจัยสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการเสื่อมสภาพของหมู่พระวิมานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โรจน์ คุณถนอม. (2542). การศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับการผลกระทบจากนกที่มีต่อสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม กรณีศึกษา : หมู่พระวิมานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร. วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 7 (2), 65-71.
- ฤทัยทิพย์ อุดลย์กิตติชัย. (2535). การศึกษาสภาพแวดล้อมบริเวณแนวคูเมืองเชียงใหม่และพื้นที่เกี่ยวเนื่อง. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วรรณิภา ณ สงขลา. (2519). การอบรมวิชาการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย. วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ 8 (2), 45-57.
- วันชัย แก้วไทรสุน. (2535). การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- วันชัย ตัน และประวิทย์ สุ. (2531). ยูเนสโกรับไทยเข้าเป็นภาคีสัญญามรดกโลกแล้ว. วารสารสารคดี 3 (36), 32.
- วันทนา จันทร์สิงห์. (2528). การสร้างสไลด์การ์ตูนเทพบันเทิงเสี่ยงประกอบบทเรียนเรื่องประชาชนกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และสมบัติของชาติสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต.
- วิวัฒน์ พันธุวิธานนท์. (2543). 'โลเคน ตะไคร้ อันตรายต่อโบราณสถาน (ประเภทหิน) จริงหรือ? วารสารสารคดี 16 (185), 22-25.
- วิระ สัจกุล. (2542). แผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าพิมาย. ใน สารสาส์น สถาปัตย์, วารสารวิชาการภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ จ. 2 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2534). การท่องเที่ยวกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม. ใน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการจัดการสัมมนาสิ่งแวดล้อม' 34. หน้า 129-146.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2535). การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ปัญหาและแนวทางแก้ไข. ใน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยครั้งที่ 3, คณะกรรมการจัดงานสิ่งแวดล้อม' 35. หน้า 205-214.
- ศักดิ์ชัย สุวดี. (2535). การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนเมืองเก่าแพ่งเพชร. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สันสนีย์ ขวณะกุล. (2528). การศึกษาชนิดและบทบาทแนวคิดที่เกี่ยวกับการเสื่อมสภาพของโบราณสถาน ณ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สิระ โกสยารักษ์. (2537). ทรัพยากรประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบจมอยู่ในเขตใกล้ทวิปและเขตเศรษฐกิจจำเพาะตามอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยกฎหมายทะเล ค.ศ.1982. วิทยานิพนธ์ปริญญานิติศาสตรมหาบัณฑิต, คณะนิติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริวรรณ ทาปัญญา. (2539). ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถาน : กรณีศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถานอำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม) ภัณฑิลาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สิวกรณ์ รัตนพันธุ์. (2537). การศึกษาและเสนอแนะแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์วัดในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์มหาวิทยาลัยมหิดลและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2536). โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าสงขลา. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานโยธาและแผนสิ่งแวดล้อม.
- สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์มหาวิทยาลัยมหิดลและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2537). โครงการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าเชียงใหม่. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานโยธาและแผนสิ่งแวดล้อม.
- สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2525). การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว : จังหวัดสุโขทัย พิชญ์โลก กำแพงเพชร ตาก. กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สมศรี ศิริขวัญชัย. (2541). การวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ : กรณีศึกษาชุมชนมกญเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สมศรี อิมเมือง. (2537). ฝ่าฟันคืน วัดพระปฐมเจดีย์ ตัดถนนพุทธบูชา. วารสารสยามอารยะ 2 (15), 27-29.
- สมุห์เฉลิม ฐิติสิโล. (2531). บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนา "แนววัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนา". วารสารทางใหม่ 2 (2), 23-25.
- สว่าง เลิศฤทธิ์. (2531). ปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดชายแดนภาคใต้. วารสารวัฒนธรรมไทย 27 (1), 53-58.
- สาขชล พงศ์กระวี. (2523). การศึกษาแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในถ้ำฤๅษณ์นครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สายสุนีย์ สิงห์ทัศน์. (2537). บ้านปราสาท จากพาค้า โกลด์ อวอร์ด สู่หมู่บ้านท่องเที่ยวตัวอย่าง. อนุสาร อ.ส.ท. 34 (12), 79-86.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. (2528). การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติและศิลปกรรมใน ส่วนของการพัฒนาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม. กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. (2530). โครงการกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. (2528). การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัทคุ้มครองมรดกไทย จำกัด.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. (2542). รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิทยุการปก.

- สำนักเสริมศึกษาและบริการสังคมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2538). บทบาทของพระสงฆ์: ผู้นำสังคมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สิริกุล เลียงอนันต์. (2535). รูปแบบโรงงานอุตสาหกรรมในเขตพื้นที่ตอนล่างของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุกัญญา เกี่ยมชัย. (2538). การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์ชุมชนเมืองลำปาง. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุดกิจ แผลวิเศษ. (2535). ความรู้และความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานของพระภิกษุในจังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุภาพ อังนริยศรีพงษ์ และนฤมล รื่นไวย. (2538). วิทยาศาสตร์กับการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชาติ. วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 10 (2), 29-34.
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2511). งานอนุรักษ์ศิลปกรรม. วารสารอาษา (1), 59-63.
- สุรพันธ์ กลิ่นขจร. (2532). การศึกษาเพื่อวางแผนการใช้ที่ดินในชุมชนผสมระหว่างเมืองโบราณกับการตั้งถิ่นฐานในปัจจุบัน: เทศบาลเมืองลพบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, ม.ล. (2539). ปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดในเชียงใหม่. รายงานการศึกษาสำนักสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สุรัตน์ วรางค์รัตน์. (2532). ทำอย่างไร จึงจะใช้สินมรดกทางวัฒนธรรมอย่างคุ้มค่า. จุลสารการท่องเที่ยว 8 (4), 14-18.
- สุรินทร์ คล้ายจินดา. (2530). การจัดการแสดงแสงและเสียงที่ดำเนินการโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ทำลายโบราณสถานจริงหรือ. อนุสาร อ.ส.ท. 28 (3), 103-106.
- สุวรรณา ฤทธิมนตรี. (2535). สภาพและปัญหาการจัดการเรียนการสอนเพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยของครูสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา เขตการศึกษา 3. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวรรณณี เครือปาน. (2534). การศึกษาเพื่ออนุรักษ์อาคารที่พักอาศัยบริเวณถนนสุขาภิบาลอำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุวิทย์ รัศมิภูติ. (2535). การอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุ: ปัญหาและแนวทางแก้ไข. ใน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยครั้งที่ 3, คณะกรรมการจัดงานสิ่งแวดล้อม' 35. หน้า 215-229.

- เสาวลักษณ์ บุญโพธิ์ภักดี. (2540). การพัฒนาเชิงอนุรักษ์ชุมชน แขวงวัดสามพระยา แขวงบ้านพานถม แขวงบางขุนพรหม. วิทยาลัยปริญาสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดร้อยเอ็ด. (2543). สิ่งที่มีอุปถัมภ์ในจังหวัดร้อยเอ็ด. ภาพสันธุ์ : ประสานการพิมพ์.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดกระบี่. (2541). สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดกระบี่. แหล่งภาพเขียนสีในเขตอำเภอเมืองกระบี่. กระบี่ : โรงพิมพ์กระป๋องฟุ้ง.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดบุรีรัมย์. (2541). ชุมชนโบราณในบุรีรัมย์. สำนักรณโยบาย และแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดปราจีนบุรี. (2541). สาระความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น. ปราจีนบุรี : โรงพิมพ์ละมัย การพิมพ์.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดเพชรบูรณ์. (2535). รายงานการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอหล่มเก่า. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์ สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดเพชรบูรณ์. (2538). รายงานการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอหล่มสัก – อำเภอวังโป่ง. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์ สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดเพชรบูรณ์. (2539). รายงานการสำรวจและจัดทำข้อมูลสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอศรีเทพ – อำเภอวิเชียรบุรี. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์ สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดมหาสารคาม. 2541. แหล่งศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดมหาสารคาม. สำนักศิลปะและวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏมหาสารคาม.
- อนุชาติ ปาลกะวงษ์ ณ อยุธยา. (2524). ปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของเมืองโบราณสมัยทวารวดีบริเวณ ตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี. วิทยาลัยปริญาวิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม) รัชชิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อนุชาติ พวงสำลี. (2536). ศิลปวัฒนธรรมและธรรมชาติกับความคิดว่าด้วยการท่องเที่ยว. วารสารนิเวศวิทยา 20 (2), 21-27.
- อภิชาติ วงศ์แก้ว. (มปพ). การศึกษาผลกระทบ ข้อเสนอแนะด้านผังเมืองและสภาพแวดล้อม กรณีการสร้างถนนพุทธบูชา จังหวัดนครปฐม. (มปท).
- ครศรี ปาณินท์. (2530). ความเป็นไปได้ในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ชุมชนของคลองรอบกรุง: กรุงรัตนโกสินทร์. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 8 (1-2), 73-89.
- ครศรี ปาณินท์. (2534). การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อม. วารสารสาธา 17 (18), 60-69.

- กรศิริ ปาณินท์. (2542). เรือนพื้นถิ่นและแนวเกาะมีกำแพงนครศรีอยุธยาสู่ศูนย์ไถ่แล้วหรือยัง. ใน สารสาส์นปัดย์, วารสารวิชาการภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ ค. 2, หน้า 15-21. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ จุฬาฯ.
- อักษร ศรีเปล่ง. (2526). การแพร่กระจายของสาหร่ายบนโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. ใน รายงานการประชุมทางวิชาการ เรื่อง การศึกษาวิจัยเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยาน ประวัติศาสตร์สุโขทัย ครั้งที่ 2, วันที่ 1-4 กรกฎาคม 2526. กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- อักษร ศรีเปล่ง. (2526). การเสื่อมสภาพของโบราณสถานโดยทางชีวภาพ. วารสารวิทยาศาสตร์ มก. 2 (2), 16-27.
- อักษร ศรีเปล่ง. (2526). รายงานการศึกษาชนิดและวงจรชีวิตของสาหร่ายบนโบราณสถานเมือง ศรีสัชนาลัย. เอกสารทางวิชาการ 9/2526. โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย กรมศิลปากร.
- อักษร ศรีเปล่ง. (2529). บทบาทของสาหร่าย ไลเคน และพืชขนาดใหญ่อื่น ๆ ต่อการเสื่อมสภาพของโบราณสถานศรีเทพ. กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- กัจจรวาทิน่วงสนิท. (2535). ภูมิทัศน์ใหม่ของเกาะรัตนโกสินทร์. วารสารสารคดี 7 (83), 40.
- อาภรณ์ ณ สงขลา. (2516). การสงวนรักษากิจกรรมฝาผนังในประเทศไทย. วารสารคณะกรรมการว่าด้วยการ ศึกษาฯ สหประชาชาติ 5 (3), 25-39.
- อิทธิพงศ์ ดันมณี. (2533). การศึกษาเพื่อวางแผนทางปรับปรุงภูมิทัศน์เมืองบริเวณเกาะ พระนครศรีอยุธยา ด้วยวิธีทางผังเมือง. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, คณะสถาปัตยกรรม ศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุกฤษณ์ เข็มราชฤทธิ์. (2535). แนวทางการพัฒนาชุมชนเมืองลพบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตร มหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุดม สกุลพาณิชย์. (2533). การศึกษาเพื่อเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ในเขตพื้นที่ชุมชนเมืองเก่าลพบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย ศิลปากร.
- อุดม อินทสุวรรณ. (2530). การอนุรักษ์โบราณสถานกับการท่องเที่ยวในเขตอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์. สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. (2534). แผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. นครสวรรค์ : โรงพิมพ์ไพศาล การพิมพ์ (บริษัทไฟฟ้าเฮอร์เพส จำกัด).
- อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. (2524). การศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานในอุทยาน ประวัติศาสตร์สุโขทัย. รายงานประชุมทางวิชาการ ครั้งที่ 1 วันที่ 2-6 ส.ค. 2524.
- เอกรินทร์ ชัยสุข. (2534). การรณรงค์ของกลุ่มอิทธิพลด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมในการเรียกร้องขอคืนทับ หลักรายฉบับบรรทมสินธุ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- Apinhasmit, Thongcuan. (1991). The Conservation and Promotion of Thai Culture of the Secondary Schools in the Eastern Seaboard Area. Master's Thesis, Faculty of Education, Chulalongkorn University.
- Areponpatana, Daranee. (1990). Knowledge and Awareness of the People regarding Environmental Conservation of a local Monument and site : A Case Study of Phra Pathom Chedee, Nakhon Pathom Province. Master's Thesis, Faculty of Social Science and Humanities, Mahidol university.
- Chaicharoen, Panadda. (2527). Socio-economic Impact of The Sukhothai Historical Park Project on Ban Moeng Kao Community. Master's Thesis.
- Chongsomchit, Sophon. (1987). An Environmental Study for Historic Architectural Preservation of Ratanakosin City. Master's Thesis, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- Dearden, P. (2538). Development and Biocultural Diversity in Northern Thailand. Applied Geology 15 (4), 324-334.
- Kamalasn Na Ayutthaya , Achavadee . (2534). A Study for Historic Place Conservation and Development Guidelines of Phetchaburi Community. Master's Thesis, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.
- Kosoom Wanlaya. (2530). Conditions and Problems in Educational Management for Conservation and Promotion of Thai Culture at Lower Secondary Education Level in Schools Under the Auspices of the Department of General Education. Master's Thesis, Faculty of Education, Chulalongkorn University
- Kumwong, Suwat. (1982). A study of Historic Areas for Their Integration Into an Urban Plan: Phra Nakhon Si Ayutthaya Municipality. Master's Thesis, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.
- Mehl, C.B. (2534). Culture, power, and history of resource management. In : Conservation and sustainable development, International Workshop. Asian Institute of Technology. pp 35-45.
- Noksakul, Donrongkiart . (2524). A Study of the Culture and the Environment of an Ancient Community at Khok Phanomdi Changwat Chonburi. Master Thesis, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- Pichitdej , Amnuay . (2528). The Physical Development Planning for the Inner Part of Krung Rattanakosin Riverfront. Master's Thesis, Faculty of Architecture, Silapakorn University.
- Pisesskolkit, Jirawan. (1991). Public Opinion Regarding the Environmental Surroundings of an Ancient Monument: A Case Study of Pom Makkhakarn, Bangkok Metropolis. Master's Thesis, Mahidol University.

- Pitaksilpa, Pipop. (1982). A Study for Tourism Development Planing of Phetchaburi. Master's Thesis, Faculty of Achitecture, Chulalongkorn University.
- Prempreechakul, Chainamm. (1997). Fungi in the Deterioration of Ancient Woodcraving in the National Museum, Bangkok. Master's Thesis, Inter-Department of Environmental Science, Chulalongkorn University.
- Prompaet, Khunpol. (1981). A Study for Tourism Development Planing in the Rattanakosin Area. Master's Thesis, Faculty of Achitecture, Chulalongkorn University.
- Ragchumnan, Pichit. (1979). A Study for Tourism Development Planning in Phra Nakhon Sri Ayutthaya and Neighbouring Provinces Sara Buri, Lopburi. Master's Thesis, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.
- Sangkanjanavanich, Jindarak. (1991). The Social Carrying Capacity of a Historical Tourist Attraction: A Case Study of Wat Phra Kaeo Bangkok Metropolis. Master's Thesis, Faculty of Social Science and Humanitis, Mahidol University.
- Sangkhadul, Rachavadee. (2526). An Approach to the Conservation of Ancient Monuments in the Lower Part of Northern Thailand: Kamphaeng Phet, Sukhothai, Phichit and Phitsanulok. Master's Thesis, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.
- Sirimangkala, Jarunce. (2531). A Study of the Rattanakosin Image for Conservation and Development. Master's Thesis, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.
- Suckavanich, Nongpa – nga. (1995). Human Settlement and the Environmental in Prehistoric Northeastern part of Thailand. Master's Thesis, Faculty of Environment and Resources, Mahidol University.
- Sugmuang, Somrit. (2531). The Environmental Factors That Effected on the Settlement of the Ancient Cities the Dyavauati Period on the Eastern Coast of the Gulf of Thailand. Master's Thesis, Department of Archeaology, Silpakorn University.
- Surarerks, V. (2529). Historical development and management of irrigation systems in Northern Thailand. Department of Geography, Chiang Mai University.
- Wannasilpa, Peerapun. (2534). The Economic Impact of Historic Sites on The Economy of Ayutthaya, Thailand. Ph.D.' s Thesis, University of Akron, USA.

การวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค

การวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค

(Urban and Regional Environmental Planning)

วิลาวัลย์ ภมรสุวรรณ

ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นเรื่องที่สำคัญเรื่องหนึ่งที่คนส่วนใหญ่เริ่มหันมาให้ความสนใจกันเมื่อไม่นานมานี้ จากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เหมาะสม การพัฒนาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงเวลาที่ผ่านมา ส่งผลให้การขยายตัวของเมืองเป็นไปอย่างรวดเร็ว และที่ผ่านมามองทุกเมืองมักจะตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อเมืองขยายตัวมากขึ้น ปัญหาใหญ่ที่ตามมาคือ ทรัพยากรธรรมชาติรอบ ๆ เมืองและจากดินอื่น ๆ ถูกนำไปใช้อย่างฟุ่มเฟือย เพื่อการพัฒนาพื้นที่และเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนในเมืองนั้น ๆ เมื่อขาดการบริหาร การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การสำรวจปริมาณและคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ และการวางแผนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนการวางแผนการใช้ที่ดินแล้ว เมืองก็จะขยายตัวไปอย่างรวดเร็วสะเปะสะปะไร้ทิศทาง ขาดการควบคุม ประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งที่ดินก็ลดลง และส่งผลลุกลามเข้าไปในพื้นที่เกษตรกรรมและแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ สร้างความเสื่อมโทรมและทำลายความสมดุลของระบบนิเวศในบริเวณเหล่านั้น ดังปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วในพื้นที่บางเมืองของประเทศไทย

การศึกษาพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย ในหัวข้อ “ การวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค ” มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาสถานภาพขององค์ความรู้ วิเคราะห์ภาพรวม และประเมินสถานภาพ ช่องว่าง ทิศทาง และแนวโน้มขององค์ความรู้ในด้านนี้ เพื่อนำไปสู่การปรับปรุงและพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านนี้ต่อไปในอนาคต ทั้งนี้ เป็นที่ยอมรับกันว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศจะประสบความสำเร็จ และประชาชนจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบทางด้านสิ่งแวดล้อมเข้ามามีบทบาทด้วยเสมอ ในการศึกษานี้จะทำการสำรวจ ศึกษา และวิเคราะห์ถึงองค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น จากเอกสารต่างๆ ที่จัดทำขึ้นจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการบริหาร การวางแผน และการจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับเมืองและภาคในประเทศไทย โดยกำหนดการศึกษาตามช่วงเวลาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นสำคัญ (ช่วงปี พ.ศ. 2504 จนถึงปัจจุบัน)

1. การทบทวนวรรณกรรมด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคของประเทศไทย

การวางแผนเป็นเรื่องของ “ อนาคต ” (Future) ที่มีจุดประสงค์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น การกำหนดแนวทางการทำงานในอนาคต การแก้ไขและป้องกันปัญหาที่เกิดขึ้น การจัดระบบของสังคม หรือขอบวนการเรียนรู้ (มานพ, 2526) การวางแผนนั้นจำเป็นต้องมีเพื่อนมนุษย์โลกและกลุ่มมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม ที่จะนำมาช่วยให้ชีวิตในอนาคตชัดเจน

ยิ่งขึ้น การวางแผนจะครอบคลุมทุกระบบในสังคม และครอบคลุมศาสตร์ในทุกศาสตร์ที่ใช้อธิบายสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม ลักษณะของการวางแผนเป็นเรื่องของการทำงานร่วมกันจากหลายสาขาวิชา หรือสหสาขาวิชา (Multi disciplinaries) เพียงแต่ว่าศาสตร์ใดมีความต้องการจะมุ่งหวังถึงอนาคตมากกว่ากัน และแต่ละสาขาวิชาจะมีบทบาทของตัวเองในส่วนที่สาขานั้นเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด เช่น สาขาการเมืองจะมีบทบาทในด้านการปกครอง สาขาเศรษฐกิจ-สังคม มีบทบาทในด้านการพัฒนาประเทศในส่วนรวม สาขากายภาพ มีบทบาทในด้านของเมืองและท้องถิ่น และสาขาสิ่งแวดล้อม มีบทบาทในด้านทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิต เป็นต้น แต่ทั้งนี้ศาสตร์ทั้งหลายสามารถประสานกันได้ในการวางแผนพัฒนา โดยเฉพาะการวางแผนเมื่อมีพื้นที่รองรับ

1.1) ภาพรวมของการวางแผนในประเทศไทย

การวางแผนในประเทศไทยสามารถแบ่งออกได้เป็นหลายระดับ หลายมิติ และมีหน่วยงานที่รับผิดชอบหลากหลาย ซึ่งความสำคัญของแต่ละระดับก็แตกต่างกันตามเนื้อหาของแผนในระดับนั้น ๆ ส่วนใหญ่แล้วแผนในระดับสูง มักจะมีสาระที่สำคัญด้านเศรษฐกิจ - สังคมเป็นประการสำคัญ ยิ่งเป็นแผนในระดับต่ำลงมาก็ยังมีเนื้อหาสาระในทางด้านกายภาพมากขึ้น เมื่อพิจารณาแผนการพัฒนาทุกระดับของโครงสร้างการบริหารในประเทศไทยแล้ว จะพบว่ามีกรวางแผนทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมสอดแทรกด้วย ทั้งนี้ การพัฒนาระดับใด ๆ ก็ตามย่อมเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับพื้นที่ทางกายภาพหรือต้องการพื้นที่รองรับ จึงแบ่งระดับและความสัมพันธ์ของการวางแผนในประเทศไทยเป็น 4 ระดับใหญ่ ๆ ดังนี้ (ตารางที่ 1)

- การวางแผนระดับชาติ (National Plan) ได้แก่ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (Nation Economic and Social Development Plan) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบ ถือเป็นแผนแม่บทและแนวทางให้หน่วยงานต่าง ๆ นำไปปฏิบัติให้เป็นจริงเพื่อการพัฒนาประเทศในช่วงต่าง ๆ แผนพัฒนาฯ แต่ละฉบับจะเป็นแผน 5 ปี ยกเว้นแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 เท่านั้นที่มีระยะเวลา 6 ปี แผนพัฒนาฯ ฉบับแรกของประเทศไทยประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ.2504 ตามเงื่อนไขของธนาคารโลก (World Bank) ที่ต้องการให้ประเทศไทยมีแนวทางการพัฒนาที่ชัดเจนก่อนที่จะพิจารณาให้กู้ยืมเงิน ปัจจุบันอยู่ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 – 2544) ในส่วนของแผนสิ่งแวดล้อมนั้น ก็มีนโยบายและแผนส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540 – 2559 เป็นแผนระยะยาว 20 ปี และแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2542 – 2549 เป็นแผนระยะกลาง 5 ปี เป็นกรอบนโยบายและแนวทางการบริหารงานด้านสิ่งแวดล้อม โดยมีคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเป็นหน่วยงานรับผิดชอบดำเนินการ

- การวางแผนระดับภาค (Regional Plan) เป็นนโยบายการพัฒนาภูมิภาคที่มีขึ้นเป็นทางการครั้งแรกในช่วงของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 เมื่อรัฐบาลมีนโยบายสนับสนุนให้ส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นต่าง ๆ ได้พัฒนาความเจริญไปตามแนวทางที่สอดคล้องกับความต้องการของแต่ละท้องถิ่น โดยมีสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่วางแผน และยังเป็นหน่วยงานที่ให้ความร่วมมือในลักษณะของการประสานงานในการวางแผนกับจังหวัดอีกด้วย ทั้งนี้ แผนพัฒนาภาคเป็นแผนย่อยของแผนชาติ

ตารางที่ 1 สรุปความสัมพันธ์ระหว่างระดับของแผนพัฒนา แผนการจัดการจัดการสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย

ระดับ แผน	ประเภทของแผน		หน่วยงานที่รับผิดชอบ	
	แผนพัฒนา	แผนกายภาพ	แผนการจัดการสิ่งแวดล้อม	แผนพัฒนา / แผนกายภาพ / แผนสิ่งแวดล้อม
ระดับชาติ (National)	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ	-	- นโยบายและแผนส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ - แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) / คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ
ระดับภาค (Regional)	แผนพัฒนาภาค	ฝั่งภาค	-	สศช. / กรมการผังเมือง
ระดับจังหวัด (Provincial)	- แผนพัฒนาจังหวัด - แผนพัฒนาอำเภอ	ฝั่งโครงสร้างจังหวัด ฝั่งโครงสร้างอำเภอ	แผนปฏิบัติการเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด แผนปฏิบัติการเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมระดับอำเภอ*	คณะกรรมการพัฒนาจังหวัด / กรมการผังเมือง / ส่วนราชการระดับจังหวัด คณะกรรมการพัฒนาอำเภอ / กรมการผังเมือง / ส่วนราชการระดับอำเภอ
ระดับท้องถิ่น (Local)	- แผนพัฒนาเทศบาล - แผนพัฒนาองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) - แผนพัฒนากรุงเทพมหานคร - แผนพัฒนาเมืองพัทยา	ฝั่งเมืองรวม / ผังเมืองเฉพาะ ฝั่งพัฒนา อบต. ฝั่งเมืองรวม กทม. ฝั่งเมืองรวมเมืองพัทยา	แผนปฏิบัติการเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมสิ่งแวดล้อมเมือง (เทศบาล) / ชุมชน (อบต.) / กทม. / เมืองพัทยา*	เทศบาล / กรมการผังเมือง / คณะกรรมการเทศบาล อบต. / กรมการผังเมือง / คณะกรรมการชุมชน กทม. / กรมการผังเมือง / คณะกรรมการ กทม. เมืองพัทยา. / กรมการผังเมือง / กรมการผังเมืองพัทยา

หมายเหตุ : แผนปฏิบัติการเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมระดับอำเภอ / เทศบาล / ชุมชน / กทม. / เมืองพัทยา จะนำมาร่วมใช้กับแผนปฏิบัติการเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัดของจังหวัดนั้น ๆ อีกที

ที่เป็น Policy Plan เท่านั้น ที่ให้กับหน่วยงานระดับชาติ และระดับท้องถิ่นยึดถือดำเนินการ แต่ในส่วนของแผนสิ่งแวดล้อมนั้นจะยังไม่มีกำหนดแผนที่เป็นรูปธรรม รวมทั้งหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง จะมีเพียงประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมสอดแทรกอยู่ในแผนพัฒนาภาคเท่านั้น

- การวางแผนระดับจังหวัด (Province Plan) แผนพัฒนาจังหวัดนี้เริ่มมีขึ้นในช่วงของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 โดยมีคณะกรรมการพัฒนาจังหวัด (กพจ.) ทำหน้าที่กำหนดนโยบายและประสานการพัฒนาในระดับจังหวัดให้สอดคล้องกับการพัฒนาตามแผนชาติ แผนภาค และจัดสรรวงเงินค่าใช้จ่ายตามแผนพัฒนาจังหวัด แบ่งเป็นแผนระยะกลาง 5 ปี และแผนประจำปี ในส่วนของแผนสิ่งแวดล้อมนั้นมีการประสานโดยแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด เป็นแผนประจำปีที่ถ่ายทอดออกมาจากแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในลักษณะของแผนงานหรือโครงการ และตามความจำเป็นในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ของจังหวัดนั้น ๆ โดยมีหน่วยงานรับผิดชอบดำเนินการ คือ การส่วนราชการระดับจังหวัด และอำเภอ ในสังกัดกระทรวงที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และหน่วยราชการส่วนภูมิภาค

- การวางแผนระดับท้องถิ่น (local Plan) ได้แก่ แผนพัฒนาเทศบาล แผนพัฒนาพื้นที่เฉพาะ แผนพัฒนาองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) แผนพัฒนากรุงเทพมหานคร และแผนพัฒนาเมืองพัทยา โดยมีหน่วยราชการระดับท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ โดยแผนพัฒนาดังกล่าวจะต้องสอดคล้องกับการพัฒนาตามแผนชาติ แผนภาค และแผนจังหวัด แบ่งเป็นแผนระยะ 5 ปี และแผนประจำปี ในส่วนของแผนสิ่งแวดล้อมนั้นมีการประสานโดยแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน เป็นแผนประจำปี โดยมีหน่วยราชการส่วนท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ เทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) กรุงเทพมหานคร และเมืองพัทยา เป็นผู้ดำเนินการรับผิดชอบ

1.2) สถานภาพการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคในประเทศไทย

สำหรับการวางแผนสิ่งแวดล้อมเป็นศาสตร์ที่ค่อนข้างใหม่สำหรับประเทศไทย ในอดีตภาพของการวางแผนทางด้านนี้ยังไม่ชัดเจนเป็นรูปธรรม ยังไม่มีการกล่าวถึงเท่าไรนัก หรือถ้ามีก็จะสอดแทรกอยู่กับการวางแผนในสาขาต่าง ๆ แต่ปัจจุบันศาสตร์ทางด้านนี้มีความสำคัญและความชัดเจนมากขึ้นเป็นลำดับ การวางแผนด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยจะมีความเกี่ยวข้องตั้งแต่ระดับนโยบายชาติจนไปถึงแผนปฏิบัติการในระดับท้องถิ่น ทั้งในระดับเมืองและระดับภูมิภาค และมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมรับผิดชอบมากมาย ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น การศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ ที่สำรวจพบควบคู่ไปกับการวิเคราะห์แนวโน้มนโยบายการพัฒนาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 - 8 (ดังตารางที่ 2) ทำให้ทราบถึงสถานภาพและพัฒนาการขององค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในประเทศไทยที่ชัดเจนขึ้น จากการสำรวจเอกสารเบื้องต้น พบว่ามีเอกสารที่ผลิตจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคจำนวนมาก โดยเฉพาะในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 เป็นต้นมา ซึ่งรายละเอียดสถานการณ์การวางแผนสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยมีดังนี้

ตารางที่ 2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-8*

เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-2 (พ.ศ.2504 - 2514)		
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504 - 2509)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2504.
2	แผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2510 - 2514)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2510.
3	ผังเมืองกรุงเทพมหานคร	อาภรณ์ จันทร์เจริญสุข, 2513.
4	ผังเมืองพระนครศรีอยุธยา 2533	สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2513.
5	รายงานปรับปรุงผังนครหลวง ครั้งที่ 1	สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2514.
เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515 - 2519)		
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515 - 2519)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2515.
2	Urbanization in Thailand	Romm, Jeff, 1972.
3	ปัญหานครหลวง	ทวีศักดิ์ ปิยะกาญจน์, 2516.
4	การเติบโตของเขตชุมชนในกรุงเทพมหานคร	หน่วยวิจัย สบคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518.
5	รายงานปรับปรุงผังนครหลวง ครั้งที่ 2	สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2518.
6	การพัฒนานโยบายการศึกษาและวิจัยสิ่งแวดล้อม	โครงการการศึกษาและวิจัยสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2519.
7	Urbanization in the Bangkok Center Region	Viehbit Vadahan, 1976.
เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520 - 2524)		
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520 - 2524)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2520.
2	แผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยว	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2520.

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
3	การศึกษาเบื้องต้นเพื่อจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน พะเยา เชียงราย	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2522.
4	การศึกษาเบื้องต้นเพื่อจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดสงขลา/หาดใหญ่	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2522.
5	การสำรวจเบื้องต้นเพื่อจัดทำแผนการท่องเที่ยวภาคอีสาน	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2523.
6	การสำรวจเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวระดับภาคตะวันออก (ระยอง จันทบุรี ตราด)	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2523.
7	โครงการจัดทำแผนภาพเบื้องต้น จังหวัดพระนครศรีอยุธยาและจังหวัดลี้เกียจ	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2523.
8	นโยบายและมาตรการการพัฒนาสิ่งแวดล้อม	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2524.
9	โครงการจัดทำแผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2524.
10	โครงการจัดทำแผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดสงขลา/หาดใหญ่	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2524.
11	การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัย พิษณุโลก กำแพงเพชร และตาก	สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
12	การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดขอนแก่น	สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525 - 2529)		
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525 - 2529)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2525.
2	แผนพัฒนาเมืองและพื้นที่พิเศษ	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2525.
3	แนวทางการอนุรักษ์ธรรมชาติ	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2525.
4	เอกสารประกอบการศึกษาอบรม หลักสูตรกระบวนการวางแผนและผังกายภาพสำหรับพนักงานวางแผนระดับท้องถิ่น	มานพ พงศ์ทัต, 2526.
5	แผนประธานการใช้ประโยชน์ที่ดินชายทะเล จังหวัด (ที่การศึกษา 22 จังหวัดที่ติดชายฝั่งทะเล)	กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2527.
6	การใช้ภูมิสถาปัตย์กรรรมกับการวางแผนพื้นที่ในอุทยานแห่งชาติในประเทศไทย	กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2527.
7	แผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวของ จันทบุรี ตราด	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2528.
8	แผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2528.

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
9	คู่มือพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทถ้ำ	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2528.
10	คู่มือพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทโบราณสถาน	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2528.
11	การอนุรักษ์ธรรมชาติในประเทศไทยในการพัฒนาและเศรษฐกิจ	เกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2528.
12	Songkhla Lake Basin Planning Study	Nation Economic and Social Development Board, 2528.
13	แผนแม่บทเพื่อพัฒนาภาคใต้ตอนบน	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2528.
14	การศึกษาเบื้องต้นการจัดทำแผนอนุรักษ์ธรรมชาติ	สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
15	การศึกษาความเหมาะสมเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวสงขลา/หาดใหญ่ และภาคใต้ตอนบน	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2529.
16	การศึกษาความเหมาะสมเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศใหม่ และภาคเหนือตอนล่าง	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2529.
17	แผนแม่บทพัฒนาการท่องเที่ยวภาคอุษณบุรี	สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
18	แผนแม่บทพัฒนาการท่องเที่ยวสุโขทัย ภูมิโยล กัมแพงพร และตาก	สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
19	การวางแผนทางการแก้ไขปัญหาขยะในเมืองหลัก (เมืองชลบุรี / เมืองหาดใหญ่)	สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมสังคมแห่งชาติ, 2529.
เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530 - 2534)		
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530 - 2534)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530.
2	Upper South Regional Development Program	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530.
3	แผนพัฒนากรุงเทพมหานคร ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2530 - 2534)	สำนักงานนโยบายและแผน กรุงเทพมหานคร, 2530.
4	แผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในวางแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 6	ศอพงศ วัฒนศิริ, 2530.
5	โครงการจัดทำแผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวหัวหิน	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2530.
6	โครงการศึกษาเบื้องต้นเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเศรษฐกิจ ชัยนาท และสิงห์บุรี	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2530.
7	แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2531.
8	ผังภาคกลาง / ผังภาคตะวันตก / ผังภาคเหนือ / ผังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ / ผังภาคใต้	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2531.

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
9	แผนปฏิบัติการพัฒนาองค์กรเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2531.
10	The Study on Applied Technology for Making City Plan	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2532.
11	Sustainable Development of Natural Resources : A Study of The Concept and Applications of His Majesty the King of Thailand	UNDP - United Nations Environment Programme, 1988.
12	โครงการศึกษาเพื่อกำหนดแผนการจัดการและดำเนินการเพื่อติดตามตรวจสอบคุณภาพน้ำทะเลสาบสงขลา ระยะที่ 2	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2532.
13	City Planning Manual Volume 1 - 9	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2532.
14	Upper Central Regional Study	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533.
15	Upper and Regional Development Policy for the 7 th Five - Year Plan in Thailand	Thailand Development Research Institute (TDRI), 1990.
16	Urbanization and Environment Managing the Conflict	Thailand Development Research Institute Foundation, 2533.
17	โครงการวางแผนพัฒนาสิ่งแวดล้อมบางกระบือ จังหวัดสมุทรปราการ	สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
18	โครงการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชนบทของประเทศไทย	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533.
19	การศึกษาขีดความสามารถในการรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวเกาะสมุย	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2533.
20	การศึกษาทบทวนแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเมืองพัทยา ระยะของ จันทบุรี และตราด	สำนักบริการวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
21	การพัฒนาแบบยั่งยืน : ทางเลือกใหม่ในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2534.
22	นโยบายการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเลของประเทศไทย	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2534.
23	การพัฒนาเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม : ความร่วมมือระหว่างรัฐและเอกชน	ทันตพิศ สมจิรวิธา, 2534.
24	แผนการใช้ที่ดินจังหวัด (มีการศึกษาที่ยังไม่เสร็จ)	กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
25	แผนปฏิบัติการอนุรักษ์ธรรมชาติเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น (มีทั้งหมด 7 แห่ง)	คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2531 - 2534.
26	การจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติบริเวณ (ถ้าศึกษาทั้งหมด 263 แห่ง ดมบทที่ 38, พ.ศ.2532 เริ่มศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2534 เป็นต้นมา)	สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ
27	แผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าลพบุรี (มี 38 โครงการ เริ่มศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2534)	กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ

เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535 - 2539)		
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535 – 2539)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2535.
2	รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม (จัดทำทุกปี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2535 เป็นต้นมา)	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, ทำทุกปี
3	National Urban Development Policy Framework Volume 1 - 2	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2535.
4	แผนพัฒนากรุงเทพมหานคร ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2535 – 2539)	สำนักงานนโยบายและแผน กรุงเทพมหานคร, 2535.
5	แผนแม่บทการจัดการประชากรของประเทศ	กองประชากรจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2535.
6	แผนแม่บทโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2535.
7	Methodology for Land & Building Use Control.	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2535.
8	การศึกษาวิจัยกฎหมายสิ่งแวดล้อม ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระยะที่ 1 - 2	คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535.
9	แผนแม่บทการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร (มีการศึกษาในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแห่งอื่น ๆ อีกทั่วประเทศ)	สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรมป่าไม้, 2536.
10	คู่มือการวางแผน เล่ม 1 – 3 (Physical Planning Handbook Vol.1 –3)	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2536.
11	โครงการจัดหาและพัฒนาสวนสาธารณะ สนามเด็กเล่น และภูมิทัศน์เมือง	กองผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2536.
12	แผนหลักเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรมของประเทศไทย และแผนปฏิบัติการสิ่งแวดล้อม	บริษัทเทสโก้, 2536.
13	โครงการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล	
14	แผนการใช้ที่ดินเพื่อพัฒนาชนบทและพื้นที่เกษตรกรรม	กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2536.
15	Metropolitan Regional Structure Planning Study Vol.1 - 12	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2537.
16	แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน	กระทรวงการต่างประเทศ, 2537
17	แผนลงทุนจังหวัด (ทำการศึกษาทุกจังหวัด)	สำนักงานจังหวัด, 2537.
18	แผนหลักเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรมภาคใต้	กรมควบคุมมลพิษ กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2537.
19	โครงการศึกษาข้อมูลและศักยภาพการพัฒนาแม่น้ำ..... (ทำการศึกษาทั้งหมด 25 คู่มือทั่วประเทศ)	กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2537.
	คู่มือชี้วัดสิ่งแวดล้อมและการวิเคราะห์สิ่งแวดล้อมจังหวัด	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2538.

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
20	โครงการปรับแผนแม่บทเพื่อแก้ไขปัญหามลพิษในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล	สำนักงานคณะกรรมการจัดระบบการจราจรทางบก, 2537.
21	เอกสารชุด แนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง	กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2538.
22	นโยบายและแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Eco-tourism) ปี พ.ศ. 2538 - 2539	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2538.
23	แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2538.
24	โครงการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อรองรับการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2538.
25	แผนหลักและแผนปฏิบัติการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อฟื้นฟูแหล่งน้ำ บริเวณลุ่มน้ำอิง	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2538.
26	การกระจายอำนาจการจัดการสิ่งแวดล้อมสู่ภูมิภาค ประชาชนอยู่ไหน?	สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย, 2538.
27	โครงการเสริมสร้างประสิทธิภาพการดำเนินงานการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2539.
28	เอกสารชุดคู่มือแผนปฏิบัติการเพื่อจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด (มีทั้งหมด 6 เล่ม)	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2539.
29	โครงการจัดทำแผนปฏิบัติการตามแผนเร่งรัดกระจายกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปสู่ภูมิภาค	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539.
30	การจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองในประเทศไทย : กระบวนการวางแผนเชิงยุทธศาสตร์	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539.
31	แผนการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด จังหวัด (ถ้าการศึกษาทุกจังหวัด)	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2539.
32	โครงการจัดทำแผนปฏิบัติการในพื้นที่ลุ่มน้ำที่ท้ายสุดของประเทศไทย (ลุ่มน้ำวิกฤต)	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2539.
33	โครงการศึกษาวิจัยรูปแบบองค์กรบริหารการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศไทย	คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.
34	การศึกษาการวางแผนแม่บทศูนย์ราชการและแผนปฏิบัติการตามผังแม่บทในเมืองหลักและเมืองศูนย์กลางความเจริญของภาคกลาง : สระบุรี (ถ้าการศึกษาในเมืองหลักและเมืองศูนย์กลางความเจริญของทุกภาค)	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2539.
35	โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการและจัดลำดับความสำคัญการลงทุนเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมจังหวัด (ถ้าการศึกษาทุกจังหวัด)	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ, 2539.
36	แผนการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนและพื้นที่สีเขียว ในเมืองหลัก : นครราชสีมา (ถ้าการศึกษาประมาณ 20 เมืองหลักในภูมิภาคต่าง ๆ)	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2539.
37	ทำเนียบแหล่งข้อมูลสิ่งแวดล้อม	กองสารสนเทศสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2539.

เอกสารเกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 – 2544)			
ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์	
1	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 – 2544)	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2540.	
2	ยุทธศาสตร์การพัฒนาภาคเหนือ	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2540.	
3	การวางแผนภาคภูมิการพัฒนาชนบท , ผังเมืองและสถาปัตยกรรมในกรุงเทพมหานคร	อัน นิยมานพินันท์, 2540.	
4	นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540 – 2559	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2540.	
5	นโยบายและแผนปฏิบัติการระดับชาติเพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืนสำหรับประเทศไทย	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2540.	
6	แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2542 – 2549	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2541.	
7	โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศไทย	สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2540.	
8	โครงการศึกษาพื้นที่ต้นแบบของสิ่งแวดล้อมจังหวัดเพชรบุรีและจังหวัดประจวบคีรีขันธ์	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2540.	
9	โครงการศึกษาเพื่อทบทวนแผนพัฒนาการท่องเที่ยวภาคอีสาน	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540.	
10	โครงการศึกษาจัดทำแผนการศึกษาเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวของบุรีรัมย์ในพื้นที่ปี่อู่น้ำพัน อำเภอโนนเจ็อก จังหวัดมหาสารคาม	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540.	
11	โครงการจัดทำแผนแม่บทเพื่อปรับปรุงเมืองชายแดนทางการท่องเที่ยว 3 แห่ง	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540.	
12	โครงการศึกษาเพื่ออนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำชายฝั่งทะเล : กรณีศึกษา จังหวัดเพชรบุรี	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540.	
13	โครงการประสานงานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบของกรมศิลปากร	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2540	
14	คู่มือการจัดรูปที่ดินเพื่อการพัฒนามือง เล่ม 1	สำนักงานผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2540	
15	โครงการจัดทำแผนผังพัฒนา เขตกรุงเทพมหานคร : เขตคลองสาน (มีการศึกษาเกือบทุกเขตในกรุงเทพมหานคร)	อนุชาติ พวงสำลี, 2540.	
16	รายงานสารสนเทศ สังคมพื้นดินสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2541.	
17	การศึกษาเพื่อกำหนดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2541.	
18	การจัดทำแผนปฏิบัติการทบทวนขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวหมู่เกาะพีพี	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2541.	
19	การศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวในเส้นทางที่เกิดจุดลู่ทางประเภทอุทยานแห่งชาติ	สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.	
20	ทิศทางการพัฒนาของจังหวัดบุรีรัมย์ยั่งยืน		

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง / หน่วยงานที่รับผิดชอบ / ปีที่พิมพ์
21	การศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทเมืองราชแถมแผนของการท่องเที่ยวที่จังหวัดภูเก็ตอาหาร นครพนม ช่องมีก/อุบลราชธานี	สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2541.
22	แนวทางการจัดทำและเสนอแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดัจังหวัด	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2541.
23	การวางแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมและการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมภาคกลาง	สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2541.
24	โครงการศึกษาแนวทางการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบของ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และสภาตำบล (สต.)	โครงการที่ศึกษาริวิจัยการจัดการมนุษยกับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541
25	โครงการวิจัย การผังเมืองท่องเที่ยว โตและนารา : บทเรียนสำหรับเชียงใหม่	สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541
26	โครงการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อม ระดับจังหวัด (ถ้าการศึกษาเฉพาะจังหวัดที่เป็นที่ตั้งสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค จำนวน 12 จังหวัด)	สำนักงานจังหวัด / สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2542.
27	โครงการกำหนดเขตพื้นที่ลุ่มน้ำบริเวณอ่างเก็บน้ำหนองปลาไหล อ่างเก็บน้ำดอกกราย และ อ่างเก็บน้ำคลองใหญ่ อำเภอปลวกแดง จังหวัดระยอง เป็นเขตผู้ครองพื้นที่สิ่งแวดล้อม	กองสิ่งแวดล้อมชุมชนและพื้นที่เฉพาะ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2542.
28	แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสานเพื่อการอนุรักษ์และ พัฒนาอย่างยั่งยืนของอุทยานแห่งชาติหมู่เกาะช้าง จังหวัดตราด	กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2542.
29	เมืองในสังคมไทย กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม	ดวงจันทร์ อภากรุฑมย์เจริญเมือง, 2542.
30	การพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน : เมืองน่าอยู่และชุมชนน่าอยู่	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2542.
31	เอกสารประกอบการฝึกอบรม หลักสูตรการวางแผนองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.)	กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2542.
32	โครงการศึกษาการจัดการน้ำในลุ่มน้ำเจ้าพระยา	กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2543.
33	การศึกษาเพื่อจัดทำรายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมแผนปฏิบัติการ 21 (การดำเนินงานยั่งยืน)	สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย, 2543.
34	5 ทศวรรษ สภาพัฒนา	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2543.
35	รายงานประจำปี การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ.2522 - 2542	การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, กรุงเทพฯ.

หมายเหตุ : เป็นการศึกษาเอกสารบางส่วนที่สำคัญจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมากล่าวเท่านั้น

จากนโยบายและทิศทางการพัฒนาประเทศในแผนชาติ และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนสิ่งแวดล้อม กับกิจกรรมและการดำเนินงานด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงแผนพัฒนาต่าง ๆ พบว่า ในช่วงของแผนพัฒนา ฉบับที่ 1 และ 2 (พ.ศ.2504 – 2514) นโยบายระดับชาติและกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวางแผนด้านสิ่งแวดล้อมนั้นแทบจะไม่มีเลย มีการกล่าวถึงเพียงกว้าง ๆ ในเรื่องทั่ว ๆ ไปที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ที่น่าสนใจก็คือ มีการศึกษาโครงการวางผังเมืองนครหลวง โดยบริษัท ลิทซ์ฟิลด์ (Litcheifield) (ถาวรณ, 2513) และรายงานปรับปรุงผังนครหลวง ครั้งที่ 1 (กรมการผังเมือง, 2514) เกือบมาจากสถานการณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยในขณะนั้นยังมีสภาพที่ดีและมีจำนวนมากอยู่ ประกอบกับนโยบายของประเทศมุ่งเน้นระดมทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตทางอุตสาหกรรมมาใช้ เช่น ทรัพยากรป่าไม้ และทรัพยากรแร่ เป็นต้น ในช่วงแผนพัฒนา ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 – 2519) เป็นช่วงที่ประเทศไทยเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงบ้าง จากการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2518 และพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ.2518 ขณะเดียวกันสถานการณ์สิ่งแวดล้อมจากการระดมทรัพยากรธรรมชาติมาใช้โดยไม่ได้มีการวางแผนก็เริ่มเป็นปัญหาและส่งผลกระทบต่อออกมาให้เห็นบ้าง ประกอบกับเป็นช่วงภาวะเศรษฐกิจของประเทศชะงัก สำหรับเอกสารในส่วนที่เกี่ยวกับการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่สำรวจพบในช่วงนี้ก็มีไม่มากและไม่เด่นชัดเท่าไร มีเพียงแต่การกล่าวถึง การเติบโตของเขตชุมชนในกรุงเทพมหานคร (สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518) และปัญหานครหลวง (ทวีศักดิ์, 2516) เนื่องจากนโยบายของรัฐที่ต้องการให้กรุงเทพมหานครเป็นศูนย์กลางความเจริญเพียงแห่งเดียวของประเทศ (Primate City)

ในช่วงแผนพัฒนา ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520 – 2524) เป็นช่วงที่รัฐบาลมีแนวคิดที่จะกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค โดยให้มีการพัฒนาแบบชุมชนหลายศูนย์ (Poly - centric Development) ในลักษณะการพัฒนาเมืองหลักในภูมิภาค (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2520) อันเป็นที่มาและจุดเริ่มต้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก และเป็นโครงการพัฒนาพื้นที่เฉพาะแห่งแรกที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ขณะเดียวกันทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวก็ได้รับความสนใจมากขึ้น เนื่องจากรายได้หลักส่วนหนึ่งของประเทศในขณะนั้นมาจากการท่องเที่ยว ดังเห็นได้จากเอกสารการสำรวจและศึกษาเบื้องต้นของแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดต่าง ๆ ของประเทศที่เกิดขึ้นมากมาย โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเป็นผู้ดำเนินการ ต่อเนื่องมาถึงแผนพัฒนา ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525 – 2529) ในส่วนของโครงการพัฒนาพื้นที่เฉพาะเริ่มเป็นรูปเป็นร่างและมีโครงการกระจายไปตามภูมิภาคต่างๆ ของประเทศมากขึ้น โดยมีการศึกษาและจัดทำแผนพัฒนาในพื้นที่เฉพาะ เช่น แผนพัฒนาเมืองและพื้นที่เฉพาะ แผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก และแผนแม่บทเพื่อพัฒนาภาคใต้ตอนบน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2525) เป็นต้น ในขณะเดียวกันสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติในขณะนั้น ได้จัดทำ “แนวทางการอนุรักษ์ธรรมชาติ” มีวัตถุประสงค์เพื่อหาแนวทางและมาตรการในการอนุรักษ์ธรรมชาติไว้ โดยคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบ เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2525 (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2527) และกำหนดให้มีการศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติขึ้น ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มของการศึกษาเพื่อการวางแผนด้านสิ่งแวดล้อมที่จะตามมามากมาย

ในช่วงของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530 – 2534) มีการกำหนดแผนงานที่สำคัญนั้นคือ “แผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวน 10 แผนงานหลักในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530) ที่ถือเป็นการสนับสนุนการทำงานด้านสิ่งแวดล้อมอย่างมากในเวลาต่อมา พิจารณาได้จากเอกสารที่มีการศึกษาเกี่ยวกับนโยบายและแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมากมาย ทั้งจาก กรมป่าไม้ กรมประมง กรมชลประทาน และกรมพัฒนาที่ดิน เป็นต้น โดยจะทำการศึกษาวางแผนทรัพยากรเฉพาะด้านที่หน่วยงานนั้น ๆ ดูแลรับผิดชอบ ในช่วงปลายแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 ก็มีการประกาศแถลงธรรมชาติอันควรอนุรักษ์ จำนวน 263 แห่ง โดยคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบ เมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน 2532 (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2537) ทำให้ต้องมีการจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งธรรมชาติเหล่านั้นขึ้น กำหนดให้เริ่มทำการศึกษาดังแต่ปี พ.ศ.2534 เป็นต้นมา แต่สังเกตให้ดูจะพบว่า ที่ผ่านมาการศึกษาเพื่อจัดทำแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการวางแผนสิ่งแวดล้อมในระดับพื้นที่โครงการหรือพื้นที่เฉพาะแหล่งธรรมชาติ ยังไม่มีการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เฉพาะเจาะจงในระดับเมืองที่ชัดเจนเท่าที่ควร ยกเว้น การศึกษาเพื่อจัดทำ “ผังเมืองรวม” ตามพระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ.2518 ในพื้นที่เมืองต่าง ๆ ของประเทศ โดยสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย ซึ่งในขณะนั้นมีเพียง 17 เมือง ที่มีการประกาศเป็นกฎกระทรวงแล้ว

ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535 – 2539) เป็นช่วงที่มีเหตุการณ์ที่สำคัญเกิดขึ้นที่ทำให้ประเทศต่าง ๆ รวมถึงประเทศไทยหันมาตื่นตัวให้ความร่วมมือและร่วมกันรับผิดชอบในเรื่องของสิ่งแวดล้อมมากขึ้น นั่นก็คือ การประชุม Earth Summit หรือการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The United Nations Conference on Environment and Development : UNCED) ที่จัดขึ้น ณ นครริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ.2535 ที่ได้อนุมัติ “แผนปฏิบัติการ 21” (Agenda 21) ขึ้นมา ซึ่งเปรียบเสมือนแผนแม่บทของโลก ที่ให้แต่ละประเทศนำไปใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจให้สามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องโดยไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยลง อันจะทำให้เกิดการพัฒนายั่งยืน (Sustainable Development) และในเวลาต่อมาได้มีการประกาศใช้ พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ.2535 และพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 ซึ่งเป็นฉบับปรับปรุงจาก พ.ศ.2518 ทั้งสองพระราชบัญญัติ รวมทั้งมีการจัดแบ่งส่วนราชการใหม่ คือ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และกรมควบคุมมลพิษ ขึ้นแทนสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ สังกัดกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้การทำงานด้านสิ่งแวดล้อมมีความชัดเจนและมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยเฉพาะสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ที่ทำหน้าที่ดูแลรับผิดชอบและประสานงานในด้านการวางแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยตรง ในช่วงนี้เองมีการศึกษาเพื่อจัดทำแนวทางหรือแผนต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย โดยเฉพาะการศึกษาเพื่อจัดทำ “แผนปฏิบัติการและจัดลำดับความสำคัญของการลงทุนเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมจังหวัด” ซึ่งเป็นการศึกษาในรายจังหวัดทั่วประเทศ เพื่อเป็นฐานข้อมูลให้จังหวัดหรือท้องถิ่นนำไปใช้พิจารณาจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด ที่จะต้องจัดทำเป็นประจำทุกปี ซึ่งมีการกำหนดไว้ใน พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 ที่ได้บัญญัติไว้ในมาตรา 37 – 41 ใน

ส่วนของการวางแผนสิ่งแวดล้อมในระดับเมืองนั้นเริ่มมีความชัดเจนขึ้น โดยเริ่มมีการศึกษาในรายละเอียดหรือองค์ประกอบของเมืองและสิ่งแวดล้อมเมืองที่สำคัญตามเมืองหลักในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ มีการจัดทำแผนพัฒนาหรือแนวทางการจัดการขึ้น เช่น การวางแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนและพื้นที่สีเขียวของเมืองหลัก 4 แห่ง คือ ชลบุรี ขอนแก่น เชียงใหม่ และนครราชสีมา (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2539) และแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง (กรมการปกครอง, 2537) เป็นต้น

ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 – ปัจจุบัน) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 นี้เป็นแผนที่มีความแตกต่างจากแผนพัฒนาฯ ฉบับอื่น ๆ ตรงที่คำนึงถึงความต้องการของท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลัก ดังนั้น การพัฒนาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น ประชาชนหรือท้องถิ่นจะต้องมีส่วนร่วมรับรู้ รับผิดชอบ และมีบทบาทในการแสดงความคิดเห็น และร่วมมือกับส่วนราชการต่าง ๆ ในการวางแผนทุกด้าน (Bottom up Approach) ซึ่งสังเกตได้จากเอกสารที่ผลิตขึ้นในช่วงนี้ จะมีรายละเอียดเกี่ยวกับประชาชนและองค์กรปกครองท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การศึกษาแนวทางการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และสภาตำบล (สต.) (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2541) โครงการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรปกครองท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด ซึ่งทำการศึกษาในจังหวัดที่เป็นที่ตั้งของสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 12 จังหวัด (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2542) และเอกสารประกอบการฝึกอบรม หลักสูตรการวางแผนองค์การบริหารส่วนตำบล (กรมการผังเมือง, 2542) เป็นต้น

ขณะเดียวกันก็มีการจัดทำ “นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540 – 2559” (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2540) โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ เพื่อใช้เป็นกรอบนโยบายและแนวทางการบริหารงานการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะให้มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศที่เกื้อกูลและไม่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม และเป็นไปตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 ที่ได้บัญญัติไว้ในมาตรา 13 (1) ซึ่งเป็นนโยบายระยะยาว 20 ปี เนื่องจากลักษณะงานการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องใช้เวลาและมีความต่อเนื่องในการดำเนินงานจึงจะสัมฤทธิ์ผล และต่อมาจัดทำ “แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2542 – 2549” (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2541) เพื่อแปลงนโยบายและแนวทางการบริหารงานระยะยาวที่กำหนดไว้ไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม โดยให้หน่วยงานราชการระดับจังหวัดและอำเภอ และส่วนราชการท้องถิ่น นำไปจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด ที่จะต้องทำเป็นประจำทุกปี เพื่อจัดสรรงบประมาณจากกระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ มาใช้บำรุงและพัฒนาสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นต่อไป

ในส่วนที่เป็นการวางแผนสิ่งแวดล้อมระดับเมืองนั้น มีการกำหนดวิสัยทัศน์ การพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน : เมืองน่าอยู่และชุมชนน่าอยู่ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2542) เพื่อเป็นกรอบนโยบายการพัฒนาให้หน่วยงานปฏิบัติต่าง ๆ ได้นำไปใช้ เช่น การเคหะแห่งชาติ สำนักงาน

นโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กรุงเทพมหานคร และสำนักงานจังหวัดต่าง ๆ เป็นต้น มีการจัดทำระบบฐานข้อมูลที่ใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนทุกระดับ ในโครงการศึกษาเพื่อจัดทำรายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมตามแผนปฏิบัติการ 21 (การตั้งถิ่นฐานมนุษย์อย่างยั่งยืน) เพื่อเสนอต่อคณะกรรมการว่าด้วยการพัฒนาแบบยั่งยืน เพื่อนำไปใช้ในการกำหนดแนวทางการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในเขตชุมชนให้สอดคล้องกับทรัพยากรที่มีอยู่ และสร้างสมดุลของสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง และระดับเทศบาล (สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย, 2543) ในส่วนของกรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย ก็มีการศึกษาเพื่อการจัดทำ “ผังเมืองรวม” ซึ่งตั้งแต่ที่ผ่านจนถึงปัจจุบัน มีพื้นที่เมืองที่การประกาศเป็นกฎกระทรวงผังเมืองรวมไปแล้ว ประมาณ 150 ผังทั่วประเทศ

กล่าวโดยสรุป ภาพรวมของการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคของประเทศไทย พบว่าตั้งแต่ช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 เป็นต้นมา งานด้านนี้เริ่มมีความชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากขึ้น มีการนำนโยบายระดับชาติมากำหนดเป็นแผนระดับท้องถิ่นในรูปของแผนปฏิบัติการเฉพาะด้านจำนวนมากของหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยให้ชุมชนหรือองค์กรท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการดำเนินการมากขึ้น แต่ยังไม่พบว่ามีกรวางแผนในลักษณะผสมผสานหรือแบบเบ็ดเสร็จ (Integrated Plan) ทางด้านสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นเลย

2. การวิเคราะห์การตอบสนองและช่องว่างขององค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค

ปัจจุบันนี้ปัญหาสิ่งแวดล้อมถือได้ว่าเป็นปัญหาสากลที่ทุกประเทศในโลกจะต้องร่วมกันรับผิดชอบ และดำเนินการแก้ไขด้วยวิธีการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การพัฒนาประชาชน และองค์กรบริหารในทุกระดับ รวมไปถึงการพัฒนาความรู้เพื่อการวางแผนจัดการ ซึ่งการศึกษา วิเคราะห์การตอบสนองการเปลี่ยนแปลงและช่องว่างขององค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคของประเทศไทย เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านนี้ต่อไปในอนาคตนั้น ถือเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ทั้งนี้ รายละเอียดของการวิเคราะห์องค์ความรู้ทางด้านนี้ในแต่ละมิติมีดังนี้

2.1) ด้านการดำเนินการศึกษาด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อม

ในระบอบการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมของกระบวนการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมาของประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นระบบของเมืองหรือภาค พบว่า หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีระบบการเตรียมการศึกษาเพื่อการวางแผนจัดการที่เป็นระดับและขั้นตอน เช่น กรมป่าไม้ มีการศึกษาเพื่อวางแผนในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแต่ละแห่ง โดยเริ่มจากข้อมูลพื้นฐานแผนแม่บทการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และแผนแม่บทการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติ ตามลำดับ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย มีการศึกษาเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดหรือแหล่งท่องเที่ยวหนึ่ง ๆ ที่เริ่มจาก โครงการการสำรวจ/ศึกษาเบื้องต้นเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว โครงการจัดทำแผนแม่บท/แผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยว และการศึกษาความเหมาะสม/ความเป็นไปได้ในการวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยว นอกจากนี้ ยังมีขั้นตอนการศึกษาเพื่อทบทวนแผนพัฒนาและแผนแม่บทของแหล่งท่องเที่ยวที่เคยจัดทำไว้แล้ว ส่วนสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ

(เดิม) ก็มีขั้นตอนการศึกษาที่เริ่มจาก การศึกษาเบื้องต้นการจัดทำแผนอนุรักษ์ธรรมชาติ การจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ และแผนปฏิบัติการพัฒนาองค์กรเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ ตามลำดับ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อหน่วยงานเหล่านั้นจะได้นำผลการศึกษาจากการวางแผนดังกล่าวไปสู่ลำดับของการปฏิบัติต่อไป

เมื่อพิจารณาถึงช่องว่างของการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาในด้านของระบบการศึกษาเพื่อการวางแผนสิ่งแวดล้อมดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาในช่วงที่ผ่านมาเป็นการศึกษาเฉพาะเรื่องที่หน่วยงานนั้น ๆ รับผิดชอบ เช่น ทรัพยากรการท่องเที่ยว ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรดิน และทรัพยากรน้ำ เป็นต้น ความร่วมมือและการประสานงานกันในด้านการศึกษาเพื่อการวางแผนสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบในทุก ๆ เรื่องทั้งในระดับเมืองและภาคยังไม่มีชัดเจน ทั้งนี้ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรงในการดูแลเรื่องสิ่งแวดล้อมของประเทศ ควรเข้ามามีบทบาทในการประสานงานในการศึกษาเพื่อวางแผนสิ่งแวดล้อมระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งนี้ เพื่อให้การวางแผนสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นมีลักษณะแบบผสมผสาน (Integrated Environmental Planning) ทั้งในแง่ของการประสานองค์ความรู้ในแต่ละสาขา ความร่วมมือกันระหว่างหน่วยงาน และการปฏิบัติงานที่จะเกิดขึ้นจากการวางแผนร่วมกันของทุกฝ่าย

2.2) ด้านฐานข้อมูลเพื่อการวางแผนสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาสภาพขององค์ความรู้ทางการวางแผนสิ่งแวดล้อมในอดีตจนถึงปัจจุบันพบว่า เอกสารที่สำคัญที่ทำให้ทราบในเรื่องของฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยก็คือ ทำเนียบแหล่งข้อมูลสิ่งแวดล้อม (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2539) พบว่า ระบบฐานข้อมูลเพื่อการวางแผนสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับเมืองและภาคของประเทศไทยนั้น มีจำนวนมากและกระจัดกระจายอยู่ตามหน่วยงานต่าง ๆ รวมทั้งมีความซ้ำซ้อนในการผลิตหรือจัดเก็บ และพบว่าในการศึกษาเพื่อวางแผนสิ่งแวดล้อมในแต่ละครั้งของหน่วยงานต่าง ๆ จะต้องมีการศึกษาเพื่อจัดทำฐานข้อมูลใหม่เกือบทุกครั้ง โดยสังเกตจากเอกสารรายงานการศึกษาเบื้องต้น / การสำรวจเบื้องต้น / ข้อมูลพื้นฐานเพื่อจัดทำแผนต่าง ๆ ของหน่วยงานนั้น นับเป็นการสิ้นเปลืองงบประมาณและเวลาในการดำเนินการศึกษามาก ๆ และบางครั้งแผนที่การศึกษาเสร็จออกมาก็ไม่สามารถนำไปใช้ในการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้ทันเหตุการณ์

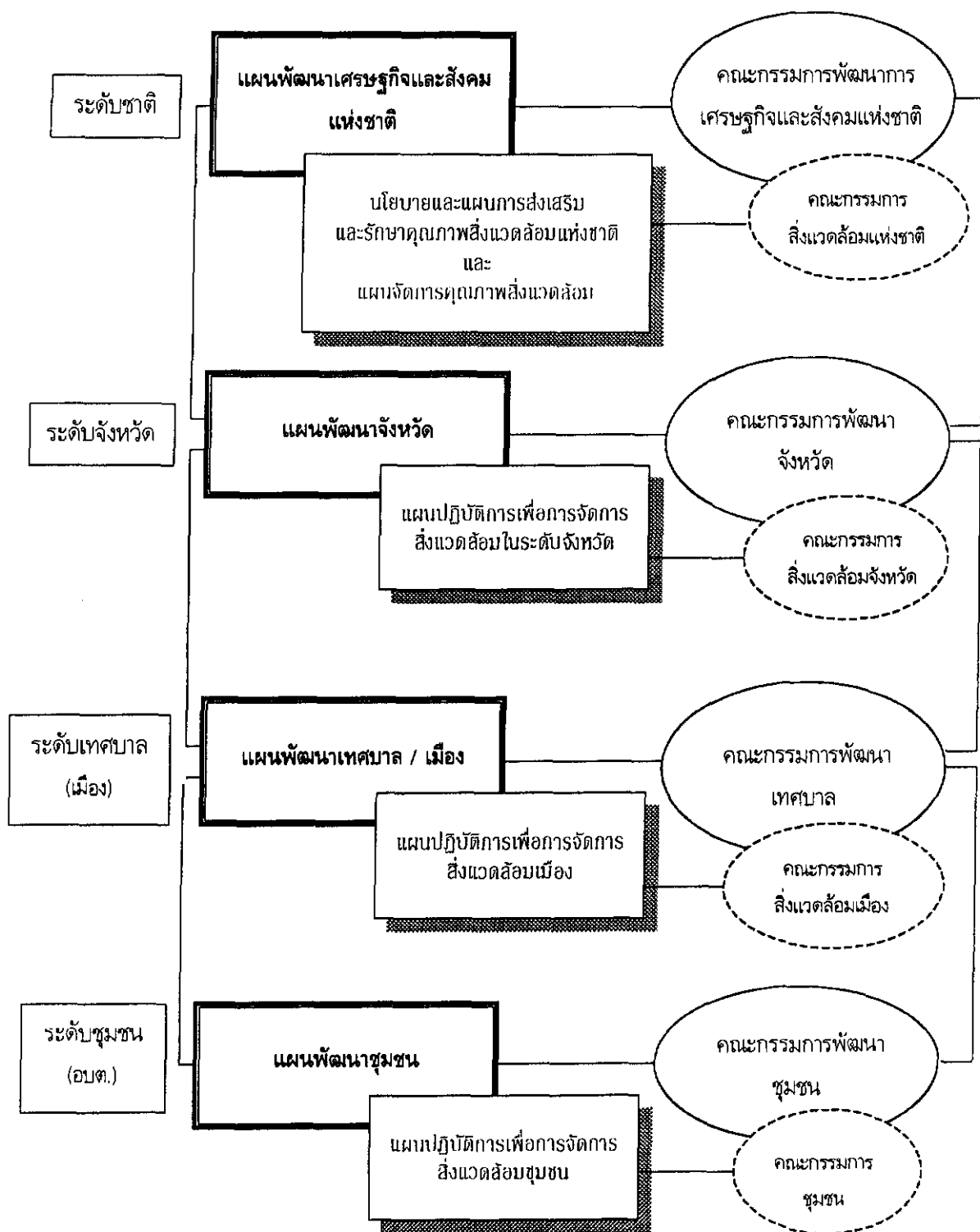
ปัจจุบันถึงแม้จะมีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาช่วยในการจัดเก็บฐานข้อมูลทางด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (Geographic Information System ; GIS) ซึ่งจะทำให้งานในด้านฐานข้อมูล ไม่ว่าจะเป็น การจัดระบบ การค้นหา การวิเคราะห์ข้อมูล รวมถึงการปรับปรุงฐานข้อมูลให้มีความทันสมัย สามารถกระทำได้อย่างรวดเร็ว ส่งผลให้การนำข้อมูลดังกล่าวไปใช้งานเพื่อการศึกษาวางแผนต่อไปได้อย่างรวดเร็วก็ตาม แต่ยังไม่มีการประสานความร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ในการบริการข้อมูลซึ่งกันและกัน ในสถานการณ์ดังกล่าวถือเป็นช่องว่างที่สำคัญของศึกษาในองค์ความรู้ทางด้านนี้ ซึ่งควรจะมีการจัดหาหน่วยงานที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์ข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Data Center) ที่จะให้บริการข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อมในทุก ๆ เรื่องแก่หน่วยงาน สถาบันการศึกษา และประชาชนทั่วไป ได้นำไปใช้อย่างมีประสิทธิภาพ สิ่งสำคัญที่ตามมาคือ

คือ การสร้างเครือข่ายที่ดีทางด้านฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อม อันจะเกิดความร่วมมือซึ่งกันและกัน ในการพัฒนา และ แสวงหาองค์ความรู้ และข้อมูลใหม่ ๆ มาช่วยส่งเสริมในการทำงานขององค์ความรู้อื่น ๆ ต่อไปได้เป็นอย่างดี

อาจกล่าวได้ว่าในด้านของการจัดทำฐานข้อมูลเพื่อการวางแผนสิ่งแวดล้อม ถือเป็นเรื่องสำคัญในการลดขั้นตอนของการศึกษา เพื่อจะนำไปสู่กระบวนการศึกษาเพื่อการวางแผนที่ใช้เวลาไม่นานนัก ส่งผลให้ผลการศึกษาที่ได้ออกมามีประสิทธิภาพ และทันต่อเหตุการณ์ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในทางปฏิบัติต่อไป

2.3) ด้านเครื่องมือที่ช่วยในการบริหารจัดการและการตัดสินใจ

ในการทำงานให้มีประสิทธิภาพและสำเร็จลงได้ด้วยดีนั้น แผนงานที่ดีและเหมาะสมถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยในการบริหารจัดการและการตัดสินใจเป็นไปด้วยดี จากการสรุปความสัมพันธ์ระหว่างระดับของแผนพัฒนา แผนกายภาพ และแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยในตารางที่ 1 และแผนภูมิที่ 1 จะพบว่าในส่วนของแผนระดับภาค (Regional Plan) นั้น มีแผนพัฒนาภาค (ยุทธศาสตร์การพัฒนภาค) ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นกรอบและแนวทางการพัฒนาภาคอย่างกว้าง ๆ ที่ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปใช้ประโยชน์ในการแปลงยุทธศาสตร์ดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมต่อไป และมีผังภาค ของกรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นผังที่นำเอานโยบายต่าง ๆ ของการพัฒนาชาติที่กำหนดอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาถ่ายทอดเป็นผังทางด้านกายภาพ โดยเน้นในเรื่องการใช้ประโยชน์ที่ดิน ซึ่งเป็นส่วนช่วยให้สิ่งแวดล้อมของประเทศอยู่ในสภาพดี ส่งผลไปสู่ระบบเมืองที่มีสิ่งแวดล้อมที่ดีด้วย แต่ในส่วนของแผนสิ่งแวดล้อมในระดับภาคนั้น ไม่มีความชัดเจนในลักษณะของแผนที่ออกมา โดยจะไม่มีแผนที่ถ่ายทอดหรือพัฒนาขึ้นมาในลักษณะภาพรวม (Integrated Plan) เพื่อการใช้งาน มีแต่แผนสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด ระดับเมือง และระดับชุมชน ซึ่งเป็นแผนที่ในระดับปฏิบัติการ ทั้งนี้ นโยบายระดับภาคจะมีความสำคัญอย่างยิ่ง ในการเป็นตัวช่วยนำความต้องการและความร่วมมือของคนในท้องถิ่นเข้ามาสู่กระบวนการวางแผนเป็นตัวเสริมสร้างและปิดช่องว่างที่พียงจากการที่แผนพัฒนาในระดับชาติไม่ได้ตอบสนองกับความต้องการของท้องถิ่น และเป็นกลยุทธในการจัดการที่ทำให้เห็นภาพรวมของการจัดการสิ่งแวดล้อมทั้งหมดในระดับภาค แทนที่จะกระจายการพัฒนาสิ่งแวดล้อมออกไปทั่วทุกท้องถิ่น ก็เลือกหรือเน้นการจัดการลงไปในบางจุด บางประเด็นหรือบางพื้นที่ซึ่งจะเป็นการดี เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ต่าง ๆ จะเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ หรือที่เรียกว่า ระบบนิเวศ ซึ่งรูปแบบการพัฒนาที่เกิดขึ้นควรเป็นไปในลักษณะผสมผสาน (Integrated Approach) โดยนำงานหลาย ๆ ด้านจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องรับผิดชอบเข้ามารวมไว้เป็นแผนเดียวกัน เพื่อให้การจัดการทางด้านสิ่งแวดล้อมเกิดประสิทธิภาพมากที่สุด ซึ่งที่ผ่านมาการวางแผนด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยยังขาดความเชื่อมโยงและมีช่องว่างของการพัฒนาในระดับภาคอยู่ และการศึกษาด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเป็นก็เพียงการดำเนินการศึกษาเพื่อวางแผนแนวทางหรือแผนงานเฉพาะเรื่องที่หน่วยงานนั้น ๆ รับผิดชอบ

แผนภูมิที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างแผนพัฒนากับแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยในระดับต่าง ๆ
ที่มา : ดัดแปลงมาจากรายงานประจำปี 2538.

ดังนั้น แผนซึ่งถือเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการบริหารจัดการและตัดสินใจที่ดีที่สุด จึงควรมีลักษณะที่เป็นระบบเดียวกัน (System Approach) กล่าวคือ มีลักษณะแบบผสมผสาน (Integrated Plan) และสอดคล้องกัน ในทุกระดับของแผน ตั้งแต่ระดับชาติ ระดับภาค ลงมาถึงระดับท้องถิ่น ซึ่งการวางแผนที่เป็นระบบเดียวกันทั้งหมดนี้ จะก่อให้เกิดการประหยัด และป้องกันความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้น ทั้งทางด้านการวางแผน การประสานงาน และการบริหารการวางแผน และที่สำคัญก็เพื่อให้สามารถนำไปสู่ปฏิบัติได้จริงต่อไป

2.4) ด้านประชาชน องค์กร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาองค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมจากเอกสารต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นในช่วงเวลาที่ผ่านมาของประเทศไทยนั้น จะพบว่า ในช่วงปลายแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 เป็นต้นมา เป็นช่วงที่มีความเด่นชัดมาก มีการตอบสนองการเปลี่ยนแปลงกับนโยบายระดับชาติได้เป็นอย่างดี จากนโยบายที่เน้นให้ “คน” เป็นศูนย์กลางในการพัฒนา การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีความสามารถที่จะช่วยตนเองได้มากขึ้น โดยให้คนในท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการกำหนดแนวทางการพัฒนาตนเอง เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและพึ่งตนเองได้นั้น ในรายละเอียดของเอกสารที่ผลิตขึ้นจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงเวลาดังกล่าว พบว่า ในด้านของประชาชนหรือชุมชนท้องถิ่นเริ่มมีบทบาทเข้าไปมีส่วนร่วมในขั้นตอนของการศึกษาและการจัดทำแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับจังหวัด ระดับเมือง ระดับชุมชนท้องถิ่น หรือแม้แต่การจัดทำแผนพัฒนาในรายสาขาของการจัดการ โดยการใช้ให้เห็นถึงความต้องการ ปัญหา ข้อจำกัด รวมถึงการเสนอแนวทางการแก้ปัญหาและการจัดการสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตน ขณะเดียวกันทางสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ก็มีการศึกษาถึงการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนและพัฒนาศักยภาพของประชาชนในท้องถิ่นให้เข้าใจและมีคุณภาพพอที่จะรับผิดชอบต่อท้องถิ่นของตนอีกทาง ซึ่งการดำเนินการการศึกษาในการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคในลักษณะดังกล่าวนี้ ถือเป็นการตอบสนองต่อนโยบายในระดับชาติได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการวางแผนและพัฒนา ควรเป็นผู้มีส่วนร่วมทำงานด้วย เพื่อแสดงความผูกพันต่อแผนงานและโครงการที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งหากไม่มีการร่วมมือของคนในท้องถิ่นแล้ว โครงการต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นก็จะไม่สามารถประสบความสำเร็จตามแผนที่วางไว้

ในด้านขององค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนสิ่งแวดล้อม แต่เดิมมีรูปแบบและกระบวนการในการวางแผนที่เป็นการรวมอำนาจและสั่งการจากส่วนกลาง (Top Down Approach) ทำให้ไม่ทราบถึงความต้องการ ปัญหา และข้อจำกัดขององค์กรปฏิบัติที่ทำหน้าที่ประสานงาน รวมถึงประชาชนในท้องถิ่นที่แท้จริง แต่ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 เป็นต้นมา การตอบสนองการทำงานด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก องค์กรท้องถิ่นและหน่วยงานระดับปฏิบัติในส่วนภูมิภาคมีการประสานความร่วมมือกันมากขึ้น จากเอกสารต่าง ๆ ที่ปรากฏให้เห็น มีการศึกษาที่ลงรายละเอียดไปในระดับท้องถิ่นหรือเฉพาะเจาะจงลง

ไปในพื้นที่นั้น ๆ มากขึ้น โดยเฉพาะแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัดถือเป็นเครื่องมือเชื่อมโยงและเป็นกลไกการกระจายอำนาจและความเจริญจากส่วนกลางลงสู่ท้องถิ่น ได้ดีในระดับหนึ่ง

จากลักษณะของกระบวนการดังกล่าวที่เกิดขึ้นจากการศึกษาการวางแผนด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งใน ด้านประชาชน องค์กร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องข้างต้น ถือเป็นนิมิตหมายที่ดีที่จะส่งผลให้เกิดการเชื่อมโยงระบบการ ปฏิบัติงานสำหรับส่วนราชการต่าง ๆ ทั้งในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น อีกทั้งเป็นการวางแผนที่ คำนึงถึงความต้องการของท้องถิ่นเป็นหลักในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่นำหลักการ Bottom up Approach มาใช้ อันเป็นหลักประกันถึงความเป็นไปได้ของการนำแผนดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติมากขึ้น

2.5) ทิศทางความต้องการของกระแสโลก

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า ความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศต่าง ๆทั้งหลาย ที่นำไปสู่ การยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้นได้นั้น ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือเป็นฐานการผลิตที่ สำคัญในการนำไปใช้ในการพัฒนาประเทศ และที่ผ่านมามีปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่ง แวดล้อมกำลังเป็นประเด็นสำคัญที่ได้รับความสนใจในทุกประเทศ ซึ่งการดำเนินงานเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อม นั้นจะไม่สามารถดำเนินการได้เพียงลำพัง ต้องอาศัยความร่วมมือกันทุกคน ทุกฝ่าย และทุกประเทศในโลกในการ ร่วมมือกันจัดการ สำหรับประเทศไทยก็ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานดังกล่าวบ้างแล้ว โดยได้ตอบสนอง นโยบายกระแสความต้องการของโลก ซึ่งเห็นได้ชัดในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 เป็นต้นมา กล่าวคือ ตั้งแต่มี แผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) ซึ่งเปรียบเสมือนแผนแม่บทของโลก โดยนโยบายของแผนชาติก็มีการเน้นถึง การพัฒนาที่ยั่งยืนได้จะต้องคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ มีการแปลงนโยบายระดับชาติดังกล่าวไปสู่แผนปฏิบัติ การในระดับท้องถิ่น ทั้งนี้พิจารณาได้จากเอกสารการศึกษาจำนวนมากของหน่วยงานต่าง ๆ ที่มุ่งประเด็นไปสู่การ พัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ไม่ว่าจะเป็น เพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน เพื่อการพัฒนาการเกษตรที่ ยั่งยืน การพัฒนาเมืองที่ยั่งยืน และเพื่อการพัฒนาจังหวัดที่ยั่งยืน เป็นต้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นการตอบสนองต่อทิศ ทางของกระแสโลกในยุคปัจจุบันนี้อย่างมาก

สำหรับช่องว่างขององค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมในมิตินี้อยู่ที่ ประชาชนกับการมีจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อความคิดและการกระทำที่จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งการที่จะให้ หน่วยงานของรัฐเป็นผู้ดำเนินการรับผิดชอบฝ่ายเดียวนั้นไม่พอ การปลูกจิตสำนึกโดยเน้นไปที่การให้ความรู้และ ความเข้าใจแก่เยาวชนในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การส่งเสริมกิจกรรมทางสิ่งแวดล้อมแก่ เยาวชนและทุกหน่วยงาน และการชี้ให้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของสิ่งแวดล้อมต่อการดำรงชีวิตอย่างเป็นสุข ของมนุษย์ ทั้งนี้ การดำเนินการดังกล่าวต้องใช้ระยะเวลาอันยาวนานและค่อยเป็นค่อยไป แต่ในที่สุดก็จะนำไปสู่ความ สำเร็จที่ยั่งยืนและสามารถตอบสนองต่อกระแสความต้องการของโลกที่ยาวนานได้ นอกจากนี้ ในส่วนของ กฎหมายซึ่งเป็นถือเครื่องมือที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยในการระงับและควบคุมปัญหาต่าง ๆ รวมไปถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ได้เป็นอย่างดี ก็ควรที่จะมีการศึกษาปรับปรุงให้ทันสมัย ทันต่อสภาพการณ์ที่

เกิดขึ้น ครอบคลุมในทุกประเด็น โดยเฉพาะกฎหมายที่เกี่ยวกับการคุ้มครองพื้นที่ที่มีคุณค่าทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งในการศึกษาเพื่อวางแผนสิ่งแวดล้อมในมิตินี้ ช่องว่างดังกล่าวควรเป็นประเด็นที่ควรจะนำมาประกอบการพิจารณาด้วย เพื่อตอบสนองต่อกระแสความต้องการของโลกในการร่วมมือกันของทุกฝ่ายในประเทศไทย

กล่าวโดยรวมในมิติทั้งหลายที่กล่าวมาข้างต้น ไม่ว่าจะเป็น ด้านการดำเนินการศึกษา ด้านระบบฐานข้อมูลเพื่อการวางแผน ด้านเครื่องมือที่ช่วยในการบริหารและตัดสินใจ ด้านประชาชน องค์กร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และด้านทิศทางการจัดการของกระแสโลก ทุกมิติล้วนเป็นส่วนสำคัญในการศึกษาองค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมที่ต้องนำมาพิจารณาร่วมกันในลักษณะ Integrated Approach ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การพัฒนางานวิจัยในอนาคตขององค์ความรู้ทางด้านนี้ให้ถูกทิศทางของความต้องการในแต่ละประเทศต่อไป

3. ทิศทางการศึกษาวิจัยด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค

ในการเสนอกรอบและทิศทางการวิจัยในอนาคตขององค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคของประเทศไทยนั้น ส่วนหนึ่งสามารถพิจารณาได้จากการวิเคราะห์การตอบสนองการเปลี่ยนแปลงและช่องว่างขององค์ความรู้ทางด้านนี้ในช่วงเวลาที่ผ่านมา เพื่อลดช่องว่างและพัฒนางานวิจัยให้ดำเนินต่อไปในทิศทางที่เหมาะสม และสามารถนำผลจากการศึกษาวิจัยดังกล่าวไปใช้ประโยชน์ได้ตรงตามความต้องการของสภาพสังคมไทยในปัจจุบันและอนาคต โดยรายละเอียดของกรอบและทิศทางการวิจัยที่เสนอแนะมีดังนี้

- 1) การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดทำแผนการบริหารและจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับภาคของประเทศไทย ซึ่งที่ผ่านมายังไม่มีภาพที่ชัดเจนในการเชื่อมโยงแผนระดับชาติกับแผนระดับท้องถิ่นหรือชุมชนเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ เพื่อให้การดำเนินการทางด้านสิ่งแวดล้อมเป็นไปในทิศทางเดียวกัน สามารถมองเห็นภาพรวมของการพัฒนาได้ทั้งระบบ ชัดเจน และต่อเนื่อง เมื่อจะมีการสนับสนุนการทำงานด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นมาในครั้งต่อ ๆ ไป ซึ่งในการแปลงนโยบายระดับชาติลงมาสู่แผนในระดับภาคนั้น ควรใช้พื้นที่เป็นตัวกำหนดหรือรองรับการจัดทำแผนพัฒนาระดับภาค เช่น แบ่งตามภูมิภาค อนุภูมิภาค หรือพื้นที่ลุ่มน้ำ เป็นต้น แต่ทั้งนี้ ลักษณะของแผนที่ดีและเหมาะสมควรเป็นแผนในลักษณะผสมผสานการพัฒนาและจัดการสิ่งแวดล้อมในทุกด้าน (Integrated Planning) เข้าด้วยกัน
- 2) การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับรูปแบบการประสานงาน การบริหารงาน และการจัดระบบองค์กรหรือหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบและเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย เพื่อการวางแผนพัฒนาและจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน (Integrated Planning) ที่เป็นรูปแบบของการจัดระบบการวางแผนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ทั้งนี้ เพื่อเป็นการลดความซ้ำซ้อน และความขัดแย้งในการทำงานของหน่วยงานราชการต่าง ๆ ใน

ปัจจุบัน เพื่อมุ่งไปสู่ระบบการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพ ลดขั้นตอนการดำเนินงาน ประหยัดเวลา และประหยัดงบประมาณของแผ่นดิน

- 3) การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับประชาชน และองค์กรท้องถิ่น โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ที่ในอนาคตจะเป็นหน่วยงานที่จะต้องมียานาจนหน้าที่รับผิดชอบคนเองมากมายในหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็น การบริหารการปกครอง งบประมาณ การศึกษา การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ซึ่งเหมือนกับรูปแบบการปกครองท้องถิ่นอื่น ๆ ของประเทศไทย โดยการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประชาชนและองค์กรท้องถิ่นนี้ ควรเป็นในลักษณะของการศึกษาถึงบทบาท หน้าที่ และการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตนเอง เพื่อหาจุดอ่อน-จุดแข็งของชุมชนท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การเสริมสร้างและพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนและองค์กรท้องถิ่นให้มีศักยภาพเพียงพอที่จะรับผิดชอบในการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตนในอนาคต และเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน
- 4) การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับกลไกหรือเครื่องมือที่ใช้ในการเสริมสร้างและพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในทุกระดับ โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนที่เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไปในอนาคต กับ การเรียนรู้และทำความเข้าใจในความสำคัญของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นเรื่องการเรียนรู้ถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งอาจจะเป็นการปรับปรุงหรือพัฒนาระบบกลไกหรือเครื่องมือที่จะนำมาใช้ได้ ไม่ว่าจะเป็น ระบบการศึกษา/หลักสูตรในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา การพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารและการประชาสัมพันธ์ การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และการถ่ายทอดเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น โดยพยายามให้หน่วยงานที่ทำหน้าที่ประสานงานหรือหน่วยงานปฏิบัติเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการร่วมกับองค์กรท้องถิ่นในการนำเครื่องมือดังกล่าวไปใช้
- 5) การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับการรวบรวมและจัดทำระบบฐานข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ซึ่งปัจจุบันมีการจัดทำและจัดเก็บข้อมูลที่ซ้ำซ้อนและกระจัดกระจายอยู่มากตามหน่วยงานต่าง ๆ ของประเทศ จึงควรมีการศึกษาวิจัยรูปแบบ ลักษณะ และวิธีการของการจัดตั้งศูนย์บริการข้อมูล (Data Center) ที่จะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการบริหาร รวบรวม และประสานงานด้านข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งของประเทศไทยและต่างประเทศ รวมไปถึงการให้บริการข้อมูลกับประชาชน สถาบันการศึกษา และหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อการนำไปใช้ในการศึกษาวิจัยและวางแผนงานด้านสิ่งแวดล้อมของหน่วยงานต่าง ๆ ต่อไป ซึ่งจะเป็นการลดขั้นตอนของการศึกษา ประหยัดเวลา ประหยัดงบประมาณ นอกจากนี้ กำหนดให้มีองค์กรที่ทำหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงดังกล่าว เป็นผู้จัดทำ/การเป็นศูนย์กลางระบบเครือข่ายข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการประสานความร่วมมือในการทำงานด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีร่วมกันมา

4. แนะนำวรรณกรรมที่ควรอ่าน

เอกสารที่เกี่ยวข้ององค์ความรู้ด้านการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาคที่แนะนำให้อ่าน ส่วนใหญ่จะเป็นเอกสารรายงานการศึกษาวิจัยของหน่วยงานต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นและมีความน่าสนใจ ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าเอกสารดังกล่าวจะให้แง่คิด มุมมอง ความรู้ และความเข้าใจในองค์ความรู้ทางด้านนี้แก่ผู้อ่านไม่มากนักน้อย

1) รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาวิจัยรูปแบบองค์การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศไทย. จัดทำโดย คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เสนอต่อ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. 2539.

2) รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาแนวทางการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และสภาตำบล (สต.). จัดทำโดย โครงการศึกษาวิจัยการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2541.

3) รายงานฉบับสมบูรณ์ การจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองในประเทศไทย : กระบวนการวางแผนเชิงยุทธศาสตร์. (Urban Environmental Management in Thailand : A strategic Planning Process) จัดทำโดย Kruger Consult เสนอต่อ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และ Danish Cooperation for Environment and Development (DANCED). 2539.

4) รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดสระบุรี. หน่วยงานที่รับผิดชอบ สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 1 - 12 และสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. 2542. (ปัจจุบันมีการศึกษาเฉพาะจังหวัดที่เป็นที่ตั้งของสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 12 จังหวัด คือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สระบุรี ชลบุรี ราชบุรี นครราชสีมา ขอนแก่น อุบลราชธานี นครสวรรค์ พิจิตร โขงหินเหล็กไฟ เชียงใหม่ สุราษฎร์ธานี และสงขลา)

5) การกระจายอำนาจการจัดการสิ่งแวดล้อมสู่ภูมิภาคของประชาชนอยู่ที่ไหน. จัดทำโดย สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย. 2538.

บรรณานุกรม

- กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. (2538). แนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง. กรุงเทพมหานคร.
- กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2531). ผังภาคกลาง
- กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2536). คู่มือการวางผัง เล่ม 1-3.
- กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2542). เอกสารประกอบการฝึกอบรม หลักสูตรการวางผังองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.).

- กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2540). คู่มือการจัดรูปที่ดินเพื่อการพัฒนาเมือง เล่ม 1.
- กรมควบคุมมลพิษ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2537). แผนหลักเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรมภาคใต้.
- กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2537). รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษาข้อมูลและศักยภาพการพัฒนาลุ่มน้ำป่าสัก.
- กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2543). รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษาการจัดการน้ำในลุ่มน้ำเจ้าพระยา.
- กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2527). แผนประธานการใช้ประโยชน์ที่ดินชายทะเล จังหวัดภูเก็ต.
- กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2527). การใช้ภูมิสถาปัตยกรรมกับการวางแผนพื้นที่ในอุทยานแห่งชาติในประเทศไทย.
- กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2536). แผนการใช้ที่ดินเพื่อพัฒนาชนบทลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.
- กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2536). แผนการใช้ที่ดินจังหวัดปทุมธานี.
- กระทรวงการต่างประเทศ. (2537). แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.
- กองประสานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2535). แผนแม่บทการจัดการปะการังของประเทศ.
- กองผังเมือง กรุงเทพมหานคร. (2536). โครงการจัดหาและพัฒนาสวนสาธารณะ สนามเด็กเล่น และภูมิทัศน์เมือง.
- กองสิ่งแวดล้อมชุมชนและพื้นที่เฉพาะ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. (2542). รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการกำหนดเขตพื้นที่ลุ่มน้ำบริเวณอ่างเก็บน้ำหนองปลาไหล อ่างเก็บน้ำดอกกราย และอ่างเก็บน้ำคลองใหญ่ อำเภอปลวกแดง จังหวัดระยอง เป็นเขตคุ้มครองพื้นที่สิ่งแวดล้อม.
- กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. (2542). แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสานเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืนของอุทยานแห่งชาติหมู่เกาะช้าง จังหวัดตราด.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2522). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเบื้องต้นเพื่อจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดสงขลา/หาดใหญ่.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2523). รายงานฉบับสมบูรณ์ การสำรวจเบื้องต้นเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวระดับภาคตะวันออก (ระยอง จันทบุรี ตราด).
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2523). รายงานฉบับสมบูรณ์การสำรวจเบื้องต้นเพื่อจัดทำแผนการท่องเที่ยวภาคอีสาน.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2523). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำแผนกายภาพเบื้องต้นจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและจังหวัดใกล้เคียง.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2524). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำแผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดสงขลา/หาดใหญ่.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2528). คู่มือพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทถ้ำ.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2528). คู่มือพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทโบราณสถาน.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2528). แผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี.

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2528). รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวระยะของ จันทบุรี ๓๐๐ ปี.
การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2529). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาความเหมาะสมเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสันทนาการ/หาดใหญ่ และภาคใต้ตอนบน.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2529). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาความเหมาะสมเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศใหม่ และภาคเหนือตอนล่าง.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2529). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาความเหมาะสมเพื่อวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศใหม่ และภาคเหนือตอนล่าง.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2530). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำแผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวหัวหิน ชะอำ.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2530). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาเบื้องต้นเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว นครสวรรค์ อุทัยธานี ชัยนาท และสิงห์บุรี.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2531). รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนปฏิบัติการพัฒนาองค์กรเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2531). รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2538). นโยบายและแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (Ecotourism) ปี พ.ศ. 2538 – 2539.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2540). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำแผนแม่บทเพื่อปรับปรุงเมืองชายแดนทางการท่องเที่ยว.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2540). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการประสานงานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบของกรมศิลปากร.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2540). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาเพื่อทบทวนแผนพัฒนาการท่องเที่ยวภาคอีสาน.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2540). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาจัดทำแผนการศึกษาเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในพื้นที่ป่าคุณล้าพัน อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2542). รายงานประจำปี การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย คัมภีร์ปี พ.ศ. 2542.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2540). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูชายฝั่งทะเล : กรณีชะอำ จังหวัดเพชรบุรี.
- เกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. (2528). การอนุรักษ์ธรรมชาติในประเทศไทยในแง่การพัฒนาและเศรษฐกิจ.
- คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2535). การศึกษาวิชาญกฎหมายสิ่งแวดล้อม ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระยะที่ 1-2. เสนอต่อ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม.
- คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2539). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาวิชาญรูปแบบของกรบริหารการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำของประเทศไทย. เสนอต่อ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม.

- คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. (2534). การพัฒนาแบบยั่งยืน : ทางเลือกใหม่ในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม.
- คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. (2534). รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนปฏิบัติการการอนุรักษ์ธรรมชาติถ้ำมืองออบ จังหวัดเชียงใหม่. เสนอต่อ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ.
- โครงการการศึกษาและวิจัยสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหิดล. (2519). การพัฒนานโยบายการศึกษาและวิจัยสิ่งแวดล้อม.
- โครงการศึกษาวิจัยการจัดการมลพิษกับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2541). โครงการศึกษาแนวทางการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และสภาตำบล (สต.). เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
- ดวงจันทร์ อภาววิรุทธิ์ เจริญเมือง. (2542). เมืองในสังคมไทย รายงานการวิจัยในสังคมไทย : กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ต่อพงศ์ วัจนะสวัสดิ์. (2530). แผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6.
- ทวีศักดิ์ โยชะกาญจน์. (2516). วิทยุหวนครหลวง. กรุงเทพมหานคร.
- วรวิทย์โสโก. (2536). แผนหลักเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรมของประเทศไทยและแผนปฏิบัติการสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล. เสนอต่อ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม.
- มานพ พงศ์ทัต. (2526). เอกสารประกอบการฝึกอบรม หลักสูตรกระบวนการวางแผนและผังกายภาพสำหรับพนักงานวางแผนระดับท้องถิ่น. ณ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. (2540). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาการท่องเที่ยวของประเทศไทย. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2522). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเบื้องต้นเพื่อจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน พะเยา เชียงราย. เสนอต่อ การท่องเที่ยวสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2533). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาขีดความสามารถในการรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวเกาะสมุย. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2541). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวในเส้นทางที่สำคัญกลุ่มประเทศอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2541). รายงานฉบับสมบูรณ์ การจัดทำแผนปฏิบัติการทบทวนขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวหมู่เกาะพีพี. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2541). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเพื่อกำหนดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2541). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเพื่อจัดทำ แผนแม่บทเมืองชายแดนของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจังหวัดมุกดาหาร นครพนม ชองเม็ก/อุบลราชธานี. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2525). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการ พัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัย พิชญโลก กำแพงเพชร และตาก. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2525). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเบื้องต้นเพื่อการ พัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดกาญจนบุรี. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2529). รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนแม่บทพัฒนาการท่องเที่ยวกาญจนบุรี. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2529). รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนแม่บทพัฒนาการท่องเที่ยวสุโขทัย พิชญโลก กำแพงเพชร และตาก. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2529. รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเบื้องต้นการจัดทำ แผนอนุรักษ์ธรรมชาติ. เสนอต่อ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี.
- สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2541). รายงานฉบับสมบูรณ์ ทิศทางการพัฒนาของจังหวัดปราจีนบุรีมาแต่อดีต. เสนอต่อ สำนักงานจังหวัดปราจีนบุรี.
- สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย. (2538). การกระจายอำนาจการจัดการสิ่งแวดล้อมสู่ภูมิภาค ประชาชนอยู่ที่ไหน.
- สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย. (2543). การศึกษาเพื่อจัดทำรายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมตามแผนปฏิบัติการ 21 (การตั้งถิ่นฐานอย่างยั่งยืน). เสนอต่อ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สันหัต สมจิวิตา. (2534). การพัฒนาเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม: ความร่วมมือระหว่างรัฐและเอกชน.
- สำนักงานคณะกรรมการจัดระบบจรรยาบรรณ. (2537). โครงการปรับแผนแม่บทเพื่อแก้ไขปัญหาการจราจรในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2504). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ.2504 – 2509.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2510). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 พ.ศ.2510 – 2514.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2515). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 พ.ศ.2515 – 2519.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2520). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 พ.ศ.2520 – 2524.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2525). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 พ.ศ.2525 – 2529.

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2525). แผนพัฒนาเมืองและพื้นที่เฉพาะ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2528). แผนแม่บทเพื่อพัฒนาภาคใต้ตอนบน.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2530). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 พ.ศ.2530 – 2534.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2533). โครงการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชนบทของประเทศไทย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2535). แผนแม่บทโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2535). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 พ.ศ.2535 – 2539.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2539). การจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองในประเทศไทย : กระบวนการวางแผนเชิงยุทธ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2539). โครงการจัดทำแผนปฏิบัติการตามแผนรณรงค์กระจายกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปสู่ภูมิภาค.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2540). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 พ.ศ.2540 – 2544.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2540). ยุทธศาสตร์การพัฒนาก่อนเหนือ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2542). การพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน : เมืองน่าอยู่ และชุมชนน่าอยู่.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2543). 5 ทศวรรษ สถาปัตย์.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2524). นโยบายและมาตรการการพัฒนาสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2525). แนวทางการอนุรักษ์ธรรมชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2529). การวางแผนทางการแก้ไขปัญหามลพิษในเมืองขนาดใหญ่.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2532). โครงการศึกษาเพื่อกำหนดแผนการจัดการและดำเนินการเพื่อติดตามตรวจสอบคุณภาพน้ำทะเลสาบสงขลา ระยะที่ 2.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2534). นโยบายการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเลของประเทศไทย.
- สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2536). การจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติบริเวณผาแต้ม จังหวัดอุบลราชธานี.
- สำนักงานจังหวัดเพชรบูรณ์. (2537). แผนลงทุนจังหวัดเพชรบูรณ์.

- สำนักงานนโยบายและแผน กรุงเทพมหานคร. (2530). แผนพัฒนากรุงเทพมหานคร ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2530 – 2534).
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2534). แผนการจัด การอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าเชียงใหม่.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2535). รายงาน สถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม ปี พ.ศ.2535.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2538). คู่มือชี้วัด สิ่งแวดล้อมและการวิเคราะห์สิ่งแวดล้อมจังหวัด.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2538). โครงการ จัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อรองรับการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2538). แผนแม่บท เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2538). แผนหลัก และแผนปฏิบัติการการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อฟื้นฟูแหล่งน้ำ บริเวณลุ่มน้ำอิง จังหวัดพะเยา และ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). โครงการ จัดทำแผนปฏิบัติการในพื้นที่ลุ่มน้ำที่สำคัญของประเทศ (ลุ่มน้ำวิกฤต).
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). เอกสารชุด คู่มือแผนปฏิบัติการเพื่อจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). โครงการ เสริมสร้างประสิทธิภาพการดำเนินงานการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). รายงานฉบับ สมบูรณ์ โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการและจัดลำดับความสำคัญการลงทุนเพื่อแก้ไขปัญหา สิ่งแวดล้อมจังหวัดสระบุรี.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). แผนการจัด การสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัด จังหวัดสระบุรี.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). รายงาน ภายหลังสมบูรณ แผนการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนและพื้นที่สีเขียวในเมืองหลัก นครราชสีมา.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2539). การศึกษา การวางแผนผังแม่บทศูนย์ราชการและแผนปฏิบัติการตามผังแม่บทในเมืองหลักและเมืองศูนย์กลางความ เจริญของภาคกลาง : สระบุรี.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2540). นโยบาย และแผนปฏิบัติการระดับชาติเพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืนสำหรับประเทศไทย : โครงการการดำเนินการ เพื่ออนุรักษ์ตามแผนปฏิบัติการ 21 การจัดทำแผนปฏิบัติการระดับชาติเพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน.

- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2540). โครงการศึกษาพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมจังหวัดเพชรบุรีและจังหวัดประจวบคีรีขันธ์.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2540). นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540 – 2559.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2541). การวางแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมและการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมภาคกลาง.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2541). แนวทางการจัดทำและเสนอแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2541). แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2542 – 2549.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2542). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการเสริมสร้างขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดสระบุรี.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2542). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำลำดับความสำคัญของปัญหาและจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัดโดยองค์กรท้องถิ่น.
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม. (2542). รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่รับผิดชอบของสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 2.
- สำนักงานนโยบายและแผน กรุงเทพมหานคร. (2535). แผนพัฒนากรุงเทพมหานคร ฉบับที่ 4 พ.ศ.2535 – 2539.
- สำนักบริการวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2534). รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาทบทวนแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเมืองพัทยา ระยอง จันทบุรี และตราด. เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2513). ผังเมืองพรชนครศรีอยุธยา 2533.
- สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2514). รายงานปรับปรุงผังนครหลวง ครั้งที่ 1.
- สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2518). รายงานปรับปรุงผังนครหลวง ครั้งที่ 2.
- สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรมป่าไม้. (2536). แผนแม่บทการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร.
- หน่วยวิจัย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. (2518). การเติบโตของเขตชุมชนในกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- อ้น นิรมานเหมินท์. (2540). บทความใน หนังสือพระราชทานเพลิงศพ ศ. อ้น นิรมานเหมินท์ เรือง ผังเมืองและสถาปัตยกรรมในกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพการพิมพ์โรงพิมพ์. กุญชาติ พวงสำลี. (2540). รายงานสารสนเทศ สิ่งพิมพ์ด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย เสนอต่อ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ยามรณ จันทร์เจริญสุข. (2513). ผังเมืองกรุงเทพในขนาดค. บทที่.

Department of Town and Country Planning, Ministry of Interior. (1987). Methodology for Land & Building Use Control.

Department of Town and Country Planning, Ministry of Interior. (1987). The Study on Applied Technology for Making City Plan.

Department of Town and Country Planning Ministry of Interior. (1987). City Planning Manual Volume 1 – 9.

Nation Economic and Social Development Board. (1985). Songkhla Lake Basin Planning Study.

Nation Economic and Social Development Board. (1992). National Urban Development Policy Framework Volume 1 – 2.

Nation Economic and Social Development Board. (1994). Metropolitan Regional Structure Planning Study Vol. 1 – 12.

Nation Economic and Social Development Board. (1987). Upper South Regional Development Program.

Nation Economic and Social Development Board. (1990). Upper Central Regional Study.

Romm,. Jeff,. (1972). Urbanization in Thailand.

Thailand Development Research Institute (TDR). (1990). Upper and Regional Development Policy for the 7th Five -Year Plan in Thailand.

Thailand Development Research Institute Foundation. (1990). Urbanization and Environment Managing the Conflict.

United Nations Environment Programme. (1988). Sustainable Development of Natural Resources : A Study of the Concept and Applications of His Majesty the King of Thailand

Vichit Vadahan. (1976). Urbanization in the Bangkok Center Region.
